

1979 000 370 01
DIE DORSLANDTREK

'N HISTORIES - GEOGRAFIESE

STUDIE

1870 - 1954

DEUR

NICOLAAS ALBERTUS BURGER M.A.

VOORGELE[^] TER VERVULLING

VAN DIE VEREISTES

VIR DIE GRAAD

DOCTOR PHILOSOPHIAE

IN DIE

FAKULTEIT VAN LETTERE

EN WYSBEGEERTE

DEPARTEMENT GESKIEDENIS

UNIVERSITEIT

VAN DIE ORANJE - VRYSTAAT

BLOEMFONTEIN

DESEMBER 1978

STUDIELEIER :

PROF. DR. J.J. OBERHOLSTER

Ek verklaar dat die verhandeling wat hierby vir die graad D.Phil aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat deur my ingedien word nie vantevore deur my vir 'n graad aan 'n ander universiteit ingedien is nie.

Ek sertifiseer dat dit my eie werk is.

N.A. Burger
N.A. BURGER.

ERKENNINGS EN DANKBETUIGINGS

Aan God al die dank en eer.

Ek wil graag my opregte waardering betuig teenoor:

- my promotor, professor dr. J.J. Oberholster, vir sy leiding, aansporing en vertroue in my deur lange jare van studie
- my eggenote vir haar getroue en liefdevolle bystand. Sonder haar sou ek hierdie groot taak beswaarlik kon voltooi
- almal wat bereid was om mondeling of skriftelik by te dra om punte van onsekerheid op te klaar
- argiefpersoneel wat geen moeite ontsien het om argiefmateriaal beskikbaar te stel nie
- die personeel van die Gereformeerde Teologiese Skool te Potchefstroom vir die beskikbaarstelling van hoogs vertroulike stukke sodat volle perspektief verkry kon word
- die nasate van historiese figure wat persoonlike stukke toeganklik gemaak het
- diegene van wie se gepubliseerde werk ek dankbaar gebruik kon maak.

N.A. BURGER

INHOUDSOPGAWE

<u>HOOFSTUK</u>	<u>BLADSY</u>
VOORWOORD	
I BEWEEGREDES VIR DIE DORSLANDTREK	1
Materiële oorsake	2
Ideologiese oorsake	9
II VOORSPEL TOT DIE DORSLANDTREK	38
Vroeë reisigers en jagters in Betsjoeanaland	38
Skepping van 'n gees van antipatie teenoor die Boere	42
III LOTGEVALLE VAN DIE EERSTE DORSLANDTREK VAN TRANSVAAL TOT BY RIETFONTEIN	53
Geografiese streke waardeur die Trekkers tot by Rietfontein getrek het:	53
Weswaarts deur Noord-Botswana	54
Noordweswaarts deur die Kalahari	56
Weswaarts deur die Ngamistreek na Rietfontein	60
Die Rietfontein - of Eerste Dorslandtrek	63
IV LOTGEVALLE VAN DIE TWEDE EN DERDE TREKKE VANAF DIE LIMPOPO TOT BY LOTHLEKANE	84
Die Tweede Trek	84
Vanaf die Notwanirivier na Tlabala	104
Die Bees - Kommissie	120
Die Derde Trek volg die spoor van die Tweede	123
Hulpverlening deur die Eerste Trek	129
V VAN LOTHLEKANE NA DEBRA	133
Noord-oos Damaraland	134

<u>HOOFSTUK</u>	<u>BLADSY</u>
Die Trek van Lothlekane na Debra	134
Palgrave se tweede sending na Suidwes-Afrika	155
Die Eerste Trek sluit by die ander Trekkers aan	162
 VI VAN DEBRA NA DIE OKAVANGO	 167
Ovamboland of Omahake	168
Die Trek gaan voort	171
'n Nuwe politieke bedeling	173
Verkiesingstussenspel	178
Botsing met die Ovambo	183
Reorganisasie	189
 VII VAN DIE OKAVANGO NA RUSTPLAATS	 192
Van die Okavango na Nuwejaarspanne	192
Van Nuwejaarspanne na Okaukuejo	196
Die Kaokoveld	199
Die Verkenningskommissie	202
Rustplaats	203
Aanraking met die Portugese	208
 VIII HULP UIT DIE VADERLAND	 217
Die Geografie van die Noordelike Namib	218
Probleme om die Trekkers te lokaliseer	220
Daadwerklike stappe om hulp te verleen word gedoen	222
Palgrave se rol tydens die noodleniging	243
 IX ANGOLA TOE	 248
Die Redes vir vestiging in Portugese gebied	248

<u>HOOFSTUK</u>	<u>BLADSY</u>
Die Verkenningsskommissie	251
Van Rustplaats na Humpata	255
Dorpsaanleg	259
Kennismaking tussen Boer en Portugees	264
X DIE NUWE TUISTE	267
Voorgeskiedenis	267
Geografie van Angola	290
Plantegroei	294
Die Ekonomie van Angola	301
Regeringstelsel	304
Kommunikasie	308
Blanke Nedersetting	310
XI NUWE VOORUITSIGTE	314
Ontnugtering ten opsigte van die nuwe tuiste	314
Voorbereidings vir die terugkeer	325
Ander moontlikhede word ondersoek	329
Die Trek terug	334
Jordan se aanbod word oorweeg	339
XII DIE REPUBLIEK UPINGTONIA	345
Jordan onderhandel met die Ovambo oor grond	345
Pogings om hul eiendomsreg op Upingtonia erken te kry	347
Regeringsvorm	351
Upingtonia word 'n kruitvat	359
Duitse beskerming word aangebied	368
Die moord op Jordan	371
Duitse beskerming word gevra	374

<u>HOOFSTUK</u>	<u>BLADSY</u>
Pogings om die moord op Jordan te wreek	378
Lydensrust word ontruim	380
Terug na Humpata	382
XIII LATERE TREKKE NA ANGOLA	386
Die Vierde Dorslandtrek	387
Die Vyfde Dorslandtrek	388
Die Grootfontein - nedersetters	393
Die Sesde Dorslandtrek	400
Trekke na 1902	401
XIV ONDERWERPING VAN DIE SWARTMAN IN ANGOLA	406
Eerste botsings	409
Die Ekspedisie teen Maranga 1885	411
Die Ekspedisie teen Dunduma in die Noorde 1890-1	415
Die Veldtog teen Luhuna 1891	418
Die Veldtog teen die Hottentotte in die Suide 1893	419
Die Inboorlingkwessie by Humpata	423
Onderwerping van die Humbe - inboorlinge	425
Die Veldtog teen Huambo en Kandumbo 1902	430
Die Veldtog teen Kandumbo	433
Onderwerping van die Suide van Angola:	436
Die eerste veldtog teen die Okuamati's	436
Die Mulondo - ekspedisie 1905	439
Die Vlugekspedisie 1906	442
Die onderwerping van die Okuanatistamme	445
XV BEWARING VAN HUL KULTUUR	460
Godsdiens	460
Die Kerkskeuring in 1908	485
Beweegredes tot die skeuring	501

<u>HOOFSTUK</u>	<u>BLADSY</u>
Die Gevolge van die Kerkskeuring	504
Die 1909 - Trek	507
Instandhouding van die Christelike Huwelik	510
Die Gereformeerde Sendingaksie in Angola	522
XVI BEWARING VAN HUL KULTUUR (VERVOLG)	528
Tuisteskepping	528
Plaaslike Bestuur	529
Kleredrag	532
Onderwys	534
Handhawing van hul taal	548
Sosiale Verkeer	553
Maatskaplike Sorg en Verplegingsdienste	561
XVII BEWEEGREDES VIR DIE TERUGKEER VAN ANGOLA - AFRIKANERS NA SUIDWES-AFRIKA	566
Ekonomiese beweegredes:	567
Bestaansmoontlikhede bemoeilik	567
Gebrek aan vergoeding vir gelewerde dienste	573
Geen eiendomsreg op hul plase	574
Die knellende belastingstelsel	576
Gebrek aan afsetgebiede en die ineenstorting van die geldeenheid	581
Die uitroeiing van wild in Angola	583
Ideologiese oorsake:	584
Geloofsbedreiging	584
Bedreiging van die moedertaal	585
Portugese wantroue	587
Die staatloosheid van die Angola-Boere	600

<u>HOOFSTUK</u>	<u>BLADSY</u>
Gebrek aan beskerming	603
Die Portugese weiering van 'n Unie-konsulaat	607
 XVIII DIE VERLORE SEUNS KEER TERUG	 613
Vorbereidende stappe	613
Die Swartbooisdrijf-konferensie	621
Afskeid en uittog	628
Die Einde van die reis	635
Die Bittereinders kom ook terug	641
 SAMEVATTING	 646
BYLAES	652
BIBLIOGRAFIE	660

V O O R W O O R D

Die negentiende eeu het verskeie belangrike Afrikaner-volksverhuisings opgelewer. Die belangrikste van hierdie migrasies was die Groot Trek. Dit was ook die grootste in omvang en het grootliks daartoe bygedra om die oostelike helfte van Suidelike Afrika aan barbarisme en die heidendom te ontruk. Die westelike helfte van Suidelike Afrika is hoofsaaklik deur 'n Afrikaner-migrasie van veel kleiner omvang vir beskawing en kerstening oopgestel. Hierdie volksverskuiwing was net soos die Groot Trek uit verskeie kleiner trekke saamgestel en staan as die "Dorslandtrek" bekend. Dit is opmerklik dat beide van hierdie bewegings in koussale verband baie met mekaar in gemeen het. Tewens deelname by sommige Trekkers het voort gevloei uit 'n strewe om die Groot Trek voort te sit.

Daar het reeds heelwat publikasies verskyn waarin skrywers op meer of minder suksesvolle wyse probeer om sekere aspekte van die Dorslandtrek onder openbare aandag te bring. Dit was vanweë die besondere belangrikheid van hierdie volksverhuising nodig dat 'n grondiger, samevattender en omvattender studie daarvan gemaak word. In hierdie studiestuk is getrag om aan hierdie opdrag uitvoering te gee. Nieteenstaande die feit dat daar gepoog is om onnodige detail te vermy het die verhandeling tog omvangryke afmetings aangeneem. Naamlyste van die deelgenote van die verskillende trekgroepen vanuit die Transvaal, die Trekkers na Angola, die Teruggekeerdes en die Dodelyste is ook saamgestel om as bylaes by hierdie studiestuk te dien. Die huidige omvangrykheid van die skripsie in ag genome, is besluit om hierdie bylaes liefers weg te laat.

Daar mag diegene wees wat die mening huldig dat die studiestuk te omvangryk vir sy huidige doelstelling is. Dit mag, uit sekere gisigspunte gesien, so wees. Dit is egter nodig om te onthou dat 'n gebeurtenis met sulke verreikende gevolge, soos wat die Dorslandtrek was, eers behoorlik geëvalueer kan word as al die fasette daarvan in oënskou geneem is. Vorige skrywers oor hierdie belangrike geskiedkundige gebeurtenis het hierdie feit uit die oog verloor en deurgaans slegs enkele fasette behandel. Die belangrikheid van hierdie grootse gebeurtenis is daardeur tot die begrip van "nog 'n Boeretrek" vereng. Met hierdie skripsie is gepoog om tekortkominge van hierdie aard te oorbrug en 'n objektiewe totale oorsig daar te stel.

Aan talle fasette van die Dorslandtrek is in die verlede oppervlakkige aandag deur skrywers gegee. Daar is gevolglik dikwels tot verkeerde gevolgtrekkings en afleidings gekom. Dit was dus nodig om elke aspek van meet af aan grondig na te vors om hierdie wanopvattings uit die weg te ruim en 'n werkstuk daar te stel wat aan hierdie besondere geskiedkundige gebeurtenis reg sou laat geskied. Daar kan aanvaar word dat daar nog talle onontginde bronne bestaan wat in meer of mindere mate sekere gebeure verder kan toelig. Die hoeveelheid en verskeidenheid materiaal wat wel toeganklik was, het enige leemtes wat wel bestaan het suksesvol oorbrug.

Die hoofstuk oor die beweegredes vir die Trek werp nuwe lig op verskeie onderliggende motiverings wat tot dusver nie suksesvol uitgelig is nie. Uit 'n studie van die tydperk wat die Trek onmiddellik voorafgegaan het, het inligting na vore gekom wat nuwe lig werp op die ondermynende rol wat buitenlandse elemente t.o.v. die beswadding van die Afrikaner in die algemeen gespeel het. 'n Studie van reisbeskrywings, herinneringe en 'n persoonlike verkenning van 'n deel van die trekroete het dit moontlik gemaak om onduidelikhede en onjuisthede t.o.v. die roete self op te klaar. 'n Dieptestudie van die gang van die trekgroepen self, bewys dat die beweging selfs beter as die Groot Trek georganiseer was en dat katastrofes wat dit opgelewer het aan ander oorsake en nie aan 'n gebrek aan organisasie gewyt kan word nie. Die omvang van die sterftes wat voorgekom het, kon met 'n redelike mate van sukses bepaal word en wanopvattings uit die weg geruim word. Die omvang van die hulppoging uit Suid-Afrika kon in perspektief gestel word. 'n Studie van Afrikaner-Portugese kontak het nuwe lig gewerp op verskeie aspekte van menseverhoudings en motiverings waaroor daar tot dusver heelwat wanopvattings bestaan het. Die Angola-Afrikaner kultuurgeskiedenis is vir die eerste keer op so 'n omvattende wyse nagevors en geëvalueer. Deur hierdie skripsie is daar oor die algemeen daarin geslaag om op 'n omvangryke wyse nuwe feite oor hierdie gebeurtenis byeen te bring, dit te sistematiseer en te evalueer.

Daar is lank uitgesien na die voltooiing van hierdie werkstuk. Daar sou seker met reg na instansies en individue wat uit die versamelde kennis voordeel wou trek, maar hul ondersteuning aan die skrywer weerhou het, 'n vinger gewys kon word. Nieteenstaande talle teenslae stem dit tot groot dankbaarheid teenoor die Skepper dat talle geleenthede benut kon word en dat die taak

sukksesvol afgehandel kon word. Die uitgestrekte fisiese terrein waaroorheen inligting oor hierdie gebeure verstrooid lê, het groot opofferings en moeite geverg om dit te versamel. Oor die vraag of dit die moeite werd was? Sal die bekwame leser moet oordeel..

Skrywer.

LYS VAN AANGEHEGTE KAARTE

- Kaart Nr. 1 : Ngamimeer : ligging - teenoor p. 50
- Kaart Nr. 2 : Ngamimeer : topografies -teenoor - p. 50
- Kaart Nr. 3 : Herero - en Damaraland volgens W.C. Palgrave - teenoor p.50
- Kaart Nr. 4 : reiskaart van J.J. Christie uit die Palgrave joernale oorgeneem - teenoor p. 48
- Kaart Nr. 5 : topografie en ou transportroetes van die gebiede waardeur die Dorslandtrek sou plaasvind - teenoor p. 56
- Kaart Nr. 6 : Dorslandtrekroete volgens W.W. Jordan - teenoor p. 69
- Kaart Nr. 7 : roetekaart van die Aanvangstrekke en Haybittle - teenoor p. 140
- Kaart Nr. 8 : A.W. Hodson se 3de reiskaart - teenoor p. 141
- Kaart Nr. 9 : topografiese sketskaart van die Noordelike Kalhari en aangrensende gebiede en roetekaart van die Gesamentlike Trek vanaf Rietfontein na Humpata - teenoor p. 169
- Kaart Nr.10 : Angola : landelik - teenoor p.268
- Kaart Nr.11 : Angola : hawens en riviere - teenoor p.292
- Kaart Nr.12 : Angola : dwarsdeursnit - teenoor p.292
- Kaart Nr.13 : Die Upingtonia-Trek - teenoor p. 339
- Kaart Nr.14 : A.W. Hodson se 2de reiskaart - teenoor p. 389
- Kaart Nr.15 : Roetekaart van die Steyntrek en die Sesde Dorslandtrek - teenoor p. 390
- Kaart Nr.16 : Verowering van Suid- en Suidoos-Angola - teenoor p.454
- Kaart Nr.17 : Suidwes-Afrika : distriksentra - teenoor p. 625
-

MATERIELE OORSAKE

Die materiële oorsake van die trekke was onderliggend en moet gesien word teen die agtergrond van die ekonomiese omstandighede wat daar destyds in die Zuid-Afrikaansche Republiek geheers het en die probleme wat daaruit voortgespruit het. Die volgende sake verdien spesiale aandag: die bestaande geldstelsel, die botsing met Sekukuni, die gebrek aan markte, ruimer grondbesit, die anneksasie van die diamantvelde en die uitroei van grootwild.

In 'n land wat begin het met 'n geldstelsel van riksdalders, skellings en stuiwers - wat in werklikheid slegs 'n boekmunt was, in 'n land wat feitlik geen uitvoer gehad het nie en in die eerste jare geen goud geproduseer het nie, moes daar noodwendig voortdurend geldelike probleme opduik. Die burgers, as belastingbetalers, was arm. Die 2 000 gesinne wat toentertyd in Transvaal gewoon het, het bitter min kontantgeld besit en het meestal transaksies deur middel van die ruilhandel gevoer. Die beskikbare uitvoerartikels het in hoofsaak uit ivoor, velle, beeste en 'n beperkte hoeveelheid graan bestaan.¹

Daarbenewens het die insameling van belastinge veel te wense oorgelaat: Landdroste het in hul betrokke distrikte nie slegs as die ontvangers van inkomste opgetree nie, maar het ook die uitgawes gereël. Hulle was wel wetlik verplig om 'n staat van inkomste en uitgawes aan die Volksraad voor te lê, maar het dit soms vir jare agterweë gelaat. Die beheer van die republiek se finansies het dus op baie losse skroewe gestaan. Die beperkte staatsinkomste is uit hoofgelde, kerkgelde, prosesgelde en trougelde geëin.²

Die nypende tekort aan geldige betaalmiddele het president M.W. Pretorius en sy Volksraad die een na die ander mislukte noodmaatreël laat tref: mandate ter waarde van R2 elk, met sekere regeringsplase as dekking, is uitgereik. Hierdie stap het spoedig tot verskeie misbruike gelei. Landdroste het die maatreël as navolgenswaardig beskou en soortgelyke uitreikings onderneem. Spoedig was daar geen kontrole meer oor die aantal mandate wat in omloop was nie. Die grootste probleem was egter dat die mandate as ruilmiddel feitlik waardeloos was en slegs deur die staat aanvaar is.

'n Uitweg3/

1) Wichman, dr. F.A.F.: Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838-1860, Argiefjaarboek van Suid-Afrikaanse Geskiedenis. 1941 Deel II; p. 123.

2) Ibid., p. 122.

'n Uitweg uit die finansiële debakel moes gevind word; gevolglik is besluit om papiergeld met regeringsgrond as dekking, tot 'n bedrag van 140 000 riksdaalders uit te gee. Buitelandse finansiers wou die nuwe geldeenheid nie aanvaar nie. Dit moes inderhaas met 'n uitreiking van pondnote vervang word, wat ewe-eens onaanvaarbaar vir die buiteland was. Binnelandse handelaars het hulle pryse verdubbel.

As laaste wanhoopspoging het president Pretorius begin om die plase, wat as dekking vir die pondnote gehou is, geleidelik te verkoop en die opbrengs daarvan vir papiergeld in te wissel. So benard was die finansiële posisie toe reeds dat verskeie handelaars en gemeentes hulle eie goedvoors³ in omloop gehad het.

President M.W. Pretorius moes die stryd om die betalingsprobleem op te los, gewonne gee. Sy opvolger sou 'n oplossing moes probeer vind.

President T.F. Burgers, wat Pretorius as president opgevolg het, het ook geen blywende oplossing vir die probleem gehad nie en moes eweneens sy toevlug tot noodmaatreëls neem. Hy het verskeie lenings in die buiteland aangeaan om die toestand enigszins te verhelp. Hiermee het hy oënskynlike sukses behaal, want vir die belastingjaar 1873-4 kon die staatskas 'n batige saldo van R20 000 toon.⁴ Almal het ogter geweet dat dit met geleende geld gedoen is.

Burgers se administrasie kon hom nie ontworstel aan die tekortkominge van sy voorganger nie. Buitelandse lenings moes teenhoë rentekoerse terugbetaal word.⁵ Agterstallige belastinggelde het teen 1874 R16 000 beloop.⁶ Die staatskuld het tot die verontrustende bedrag van R500 000 gestyg. Die kwistige wyse waarop die President staatsgeld bestee het, het hom in botsing met volksraadslid Buhrman⁷ en Paul Kruger gebring.

Die 4/

3) Engelbrecht, dr. S.P.: Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p. 116

4) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p. 157

5) Roos, J. de V.; Vreemde Feite uit die Ou Transvaal, Die Huisgenoot,

6) Van Oordt, op cit., p. 157

7) Ibid., p.156

Die ontdekking van alluwiale goud in Lydenburg in 1873 het die hoop laat opvlam dat 'n oplossing in sig is. Burgers het die ongeoorloofde stap gedoen om sonder volksraadsgoedkeuring 'n hoeveelheid goud na Europa te stuur om goue ponde met sy borsbeeld daarop te laat munt.⁸ Goedkeuring vir sy onreëlmatige optrede het hy verkry deur aan elke volksraadslid een van hierdie munte te skenk.⁹ Hierdie kwistige wyse waarop Burgers die staatsgeld gespandeer het, het die spaarsamige Boere glad nie aangestaan nie.¹⁰

Die armoede en gevolglike gebrek aan betaalmiddele het by sommige burgers van die republiek 'n gevoel van frustrasie geskep: Jan Hendrik du Plessis, wat ook die Dorslandtrek meegemaak het, was 'n gesiene inwoner van die distrik Schoemansdal en velkornet aldaar. In Mei 1955 was hy in staat om die plaas Lemoenfontein van J.L. Botha te koop vir R150 kontant. By sy vertrek uit die Republiek moes hy op 13 September 1876 sy plaas Palmietfontein aan G.M. Arthur oordra vir die skamele bedrag van R300 - winkelskuld wat hy gehad het.¹¹

Die uitbreek van die Sekukuni-oorlog het die swak finansiële posisie van die Republiek 'n verdere knou toegedien. Baie was van mening dat Burgers die land oorhaastig in hierdie oorlog gedompel het.¹² Die ernstige geldtekort en gebrek aan ammunisie is veral in hierdie verband genoem.¹³ Burgers se totale onbeholpenheid as militêre aanvoerder en die mislukking van die veldtog het sy ongewildheid laat toeneem. Die oorlog het 'n verdere lening van R40 000 by die Cape Commercial Bank tot gevolg gehad.¹⁴ Hierdie lening het Burgers weereens sonder volksraadsgoedkeuring aangegaan - 'n daad wat hom

in5/

8) Engelbrecht, dr. S.P.: Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p.116

9) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p.157

10) Ibid., p. 152

11) Dorsland Trek Dokumente II, A779, S.A.

12) Weilbach, Kommandant J.A. en Du Plessis, C.N.J., Geschiedenis van de Emigranten-Boeren, p. 31.

13) Ibid., p.31

14) Van Oordt, op. cit., p. 163

in ernstige botsing met Paul Kruger gebring het.¹⁵ Die lening het ook meegebring dat die Volksraad uiters ongewilde oorlogsbelasting moes hef.¹⁶ Plaaseienaars is met R20 per jaar en eienaars van erwe en gedeeltes van plase met die helfte van hierdie bedrag belas. Persone met meer as een plaas sou R30 moes betaal, grondlose volwassenes oor 21 jaar R4 per jaar en van die salarisse van staatsamptenare is 2% teruggehou.

Die belasting maatreëls is opgevolg deur 'n proklamasie om die insameling daarvan te waarborg. Hiervolgens sou elkeen wat weier om die belasting te betaal, as 'n rebel teen die staatsgesag beskou word en enigiemand wat iemand anders sou aanraai om nie belasting te betaal nie, sou aan hoogverraad skuldig wees.¹⁷

Hierdie voortdurende finansiële moeilikhede het sommige inwoners van die staat totaal geruïneer. Pieter Maritz Botha, wat hom by die Dorslandtrek aangesluit het, skryf dat hy sy winkel op Rustenburg moes sluit en 'n gevoelige verlies gely het as gevolg van die skaarste aan geld na die Sekukuni-oorlog.¹⁸

Die Sekukuni-oorlog het nie slegs ondraaglike finansiële laste meegebring nie, maar het ook 'n veiligheidsprobleem geskep. Die onvermoë van die staat om die botsing met Sekukuni tot 'n spoedige einde te bring het by sommige 'n vrees vir hulle veiligheid laat ontstaan. Die Dorslandtrekker, J.J. De Brito, het gesê dat hulle getrek het omdat die Republiek hulle nie kon beskerm nie. Hulle was bevrees dat Sekukuni en sy volk hulle sou uitmoor.¹⁹

Nie net die geldstelsel en die drukkende laste van die botsing met Sekukuni het die gewone burger nadelig getref nie, maar ook die feit dat daar geen afset vir sy produkte was nie en dus geen inkomste nie.

Die 6/

15) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p.163

16) Ibid., p. 163

17) The Cape Argus, 12.4.1877

18) Botha, Pieter Maritz: Dagboek van die Damaralandtrek van Pieter Maritz Botha, Preller Versameling Bd. 53A 787 S.A. (Manuskrip)

19) The Friend, January 29, 1880

Die reedsvermelde P.M. Botha noem dan ook die totale afwesigheid van 'n mark vir hulle produkte as rede vir hulle armoede.²⁰

President Burger het, na sy skorsing as predikant, 'n besoek aan Transvaal gebring en in sy „Schetsen" het by die vrugbaarheid van die Rustenburgdistrik besing.²¹

Ds. F. Lion Cachet skryf uit dieselfde tydperk en huldig die mening dat as Pretoria ooit met Delagoabaai per spoor verbind sou word, Rustenburgse tabak en koffie na die Kaapkolonie en selfs na Europa uitgevoer sou kon word.²²

Die Nederlandse reiser, Daniel Veth, wat later met die Dorslandtrekkers in Angola in aanraking was, noem die soeke na 'n geskikte hawe waardeur hulle hul produkte sou kon uitvoer as rede vir hulle uittog. Hy meen ook dat die Britse omsingelingsbeleid teenoor die Boere-republieke 'n grondliggende oorsaak vir hierdie trek was. Hy vind dit opmerklik dat Engeland Walvisbaai, die beste hawe aan Afrika se suidweskus, geannekseer het, juis toe die Trekkers die weskus begin nader.²³

'n Ernstige droëte wat die Transvaal in die Sekukuni-oorlogtydperk geteister²⁴ het, het by sommige die hunkering laat ontstaan om na 'n land te gaan soek wat beter in hulle behoeftes sal voorsien.²⁵ Ds. J.L. Cachet deel mee dat, op sy vraag na die rede van die trek hytelkens die uitgesproke begeerte na ruimer grondgebied as antwoord ontvang het.²⁶ Gunstige berigte oor geskikte grond vir nedersetting, soos in De Volkstem van 21 Februarie 1874, moes noodwendig daartoe bydra om die ontevredenheid te laat uitwyk. Hierin word vertel van die jagter, Hendrik van Zijl, en sy trek na Damaraland. Die landstreek om die Ngamimeer word beskryf as 'n pragtige gras- en bosryke gebied, met breë bevaarbare riviere

wat7/

20) Botha, Pieter Maritz : Manuskrip

21) Burgers, Thos. : Schetsen uit de Transvaal, p. 13-14

22) Cachet, F. Lion : De Worstelstrijd der Transvalers, p. 381

23) Veth, dr. P.J. en Snelleman, John F. : Daniel Veth's Reisen in Angola, p.288

24) Aylward, Alfred : The Transvaal of To-day, p. 152

25) Jordan, W.W. : Journal of the Trek Boers, The Cape Quarterly Review: 1.10.1881

26) De Maandbode, 1 Junie 1877

wat ontspring in berge wat voortdurend met sneeu bedek is.²⁷

'n Gebeurtenis uit hierdie tydperk wat groot ontevredenheid by die Boere veroorsaak het en waarskynlik ook bygedra het om die vrees vir verdere Britse indringing aan te blaas, was die onteiening van die Transvaalse en Vrystaatse diamantvelde.²⁸ Hierdie vrees was selfs by president Burgers aanwesig. Betekenisvolle ontdekkings van goud, het hy gemeen, sou beslis verdere uitbreiding van Britse grondgebied tot gevolg hê.²⁹ Die anneksasie van die diamantvelde het Transvaal ook ontydig beroof van 'n inkomstebron wat moontlik kon gehelp het om sy moeilike finansiële probleme te verlig.

Dr. Roorda Smit is van mening dat selfs die uitroei van grootwild bygedra het om die Dorslandtrek te weeg te bring: Die Zoutpansberggebied het sy bloeiende handel in ivoor verloor vanweë die uitroeiing van die olifante.³⁰ Hoe onbe-nullig hierdie bewering ook al lyk, is dit tog waar dat in alle nuwe dele van die wêreld die beskawing altyd vooraf gegaan is deur die jagter, avonturier en fortuinsoeker. Daarna het die werklike nedersetters eers gevolg. So is die Dorslandtrek ook voorafgegaan deur jagters. Terselfdertyd moet onthou word dat die jagtersinstink of -liefde baie sterk by die trekkers aanwesig was; trouens sommige was in werklikheid jagters wat nie meer genoeg wild in die Transvaal gevind het nie. Reeds in 1851 het boerejagters hierdie streke begin verken en F.C. Eloff, een van die Trekkers, sê hy was in 1852 by Tlakaan³¹ op 'n jagtog.

Olifantjagters het in die Tebraveld, noord van Gobabis tot aan die Okavango, 'n ware jagtersparadys aangetref. Bêrend Bouwer van Transvaal was in 1868 reeds daar. Die vermoënde Hendrik van Zyl, oud-volksraadslid van Transvaal, het 'n permanente staanplek by Ghanzi gemaak.³² Alhoewel hierdie jagters nie deel van die eintlike Dorslandtrek was nie, was hulle tog die voorlopers

oftewel8/-

27) De Volkstem, 21 Februarie 1874

28) Burgers, Thos: Schetsen uit de Transvaal, p. 102

29) Engelbrecht, dr. S.P.: Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets. p. 119-120; vgl. ook Bulpin, T.V.: Lost Trails of the Transvaal, p.184

30) Smit, dr. Roorda, J.A.: Het goed Recht Der Transvaalsche Boeren, p.288

31) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p.205

32) Die Huisgenoot, 2 Mei 1947, p.19; Artikel deur W.J. de Kock.

oftewel padvinders daarvan. Hulle aanvanklike sukses op hierdie roete het die Dorslandtrekkers redelik in hulle voetspore laat volg.

Die olifantjagter, William Finaughty, het die trekkers langs die Krokodilrivier aangetref en vertel van hulle grootskaalse jagters op olifante en buffels.³³ 'n Beriggewer van The Friend het hulle langs die Notwani raakgeloop en was veral in sy skik omdat hulle baie leeus wat die gebied onveilig gemaak het, uitgeroei het.³⁴

Dit is goed bekend hoe die trekkers gedurende hulle trek deur die noordelike dele van Suidwes-Afrika hoofsaaklik van wildsvleis geleef het.

'n Groot aantal van hulle het hulle uiteindelik geheel en al op die jag toegelê, soos onder andere die eertydse kommandant J.C. Greyling.

Dat daar wel materiële oorsake was wat tot hierdie uittog aanleiding gee het, is dus duidelik. Hierdie oorsake, hetsy die geldstelsel, Sekunioorlog, gebrek aan afsetgebiede en 'n hawe, die begeerte na ruimer grondbesit, die anneksasie van die diamantvelde of die uitroeiing van die grootwild, het elkeen genoeg gewig gedra om aanleiding te gee tot ontevredenheid met die bestaande toestande. Die kumulatiewe werking van al hierdie faktore het dus ongetwyfeld 'n aansienlike bydrae tot die hele uittog gelewer.

Ideologiese9/-

33) Tabler, E.C.: The Recollections of William Finaughty. Elephant Hunter, 1864 - 1875; p.41

34) The Friend, January 26, 1878

IDEOLOGIESE OORSAKE

Dit was egter oorsake van 'n ideologiese aard wat die direkte aanleiding tot hierdie uittog was. Hierdie redes vir die trek word dan ook deur verskeie deelgenote beklemtoon. So skryf De Maandbode, die Gereformeerde mondstuk, byvoorbeeld: „Maar zoo alz wij verstaan, zijn het niet zoo zeer tijdelijke reden dan wel gemoedsbezwaren die de lust tot trekken bij sommige in de Transvaal opwekken, en juist daarom wenschen wij er over te spreken, en de broeders toe te roepen om toch eerst bedaard neder te zitten en te onderzoeken, of de gemoedsbezwaren zoo gewichtig zijn, dan men daarom huis en hof zoude moeten verlaten en zich op nieuw, met vrouw en kinderen, aan de moeielijkheden van trekken te onderwerpen, moeielijkheden en gevaren, die door velen zeker nog niet vergeten zijn. De drie voornamste punten zijn ons opgenoemd, of er meer zijn weten wij niet, nl. de ongodsdienstigheid der regering; de geheele vrijmaking der gekleurden; en andere onbestaanbare wetten”³⁵ Aan die hand hiervan word hierdie oorsake dan ook afsonderlik in oënskou geneem.

„De ongodsdienstigheid der regering”

Om die persoon van president Burgers het die meeste van hierdie „gemoedsbezwaren” gedraai. Daar was gegronde redes waarom hy nie oral gewild was nie. Die vernaamste was sy stryd teen die Kaapse Kerk in die dekade voor sy verkiesing tot Transvaalse president.

Die verloop van hierdie stryd is bekend; tog moet hier sommige aspekte beklemtoon word. Die aanvanklike klagte teen hom was dat sy leer met rasionalisme besmet is. Uit vier dwaalleringe waarvan hy beskuldig is, is hy deur 'n Sino-dale Kommissie op twee skuldig bevind, naamlik die ontkenning van die persoonlikheid van die duiwel en die onsondigheid van Christus se natuur, soos in kerklike geloofskrifte uiteengesit.³⁶ Op grond hiervan is hy as predikant tot die volgende sitting van die kommissie in 1865 geskors. Hy sou van die skorsing onthef word, mits hy voor die tyd met skuldbekentenis sy dwalinge terugtrek.

Hy10 /

35) De Maandbode, 1 Augustus 1873

36) Engelbrecht, dr. S.P. : Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets. p. 60

Hy wou hom egter nie aan die Sinodale Kommissie onderwerp nie en het hom op die Hooggeregshof beroep.

Op 30 Mei 1865 is die saak verhoor en die hof het bevind dat die Sinode by behandeling van die saak nie ooreenkomstig die prosedure soos deur die kerkwet voorgeskryf, gehandel het nie: Die saak moes eers voor die Ring van Graaff-Reinet, waaronder die gemeente van Hanover geressorteer het, gedien het, en kon nie in die eerste instansie deur die Sinode, wat as hof van appél optree, behandel word nie. Tydens die Sinode-sitting van Oktober 1870 is die skorsing van Burgers dus herroep. As gevolg van die verkeerde prosedure wat in die saak gevolg is, het alles in sy guns verloop, maar van die beskuldigings wat teen hom ingebring is, is hy nie vrygespreek nie.³⁷ Die kerkvaders van die Kaapkolonie sou geen steen onaangeroerd laat om hulle afkeer van sy optrede te toon nie.

Soos reeds vermeld, het Burgers in 1871 Transvaal deurreis en selfs 'n boek daaroor geskryf. Dit kan aanvaar word dat hy hierdie reis doelbewus beplan het om hom aldus aan die Transvalers bekend te stel voor hy hom as kandidaat in die naderende presidentsverkiesing sou begeef: Hy het op verskeie plekke gepreek, „sodat sy uitstekende begaafdheden en besondere wel-sprekenheid, op velen een zeer grooten indruk hadden gemaakt. Dat hij niet wars was om den kansel voor het politieke platform te verruilen was bekend.”³⁸ Verskeie van sy vriende het hom ook hiertoe aangeraai. Dit was inderdaad sekere invloedryke vriende van hom, onder andere die Kaapse parlamentslid Philip Watermeijer, wat sy kandidatuur vir die Transvaalse presidentskap ter sprake gebring het.³⁹ In Pretoria is 'n sterk komitee gevorm om sy verkiesing te bevorder en na afloop van die Volksraadsitting is 'n goedgeteken-de rekwisisie aan hom gestuur.

Van Oordt sê van hom: „Door zijne vijanden voor een hardnekkigen ketter uitgekreten, word hij door zijne vrienden als het ware vergood, het

gevolg11/-

37) Engelbrecht, dr. S.P.: Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p.66

38) Van Oordt, J.F.: Paul Kruger, p.140

39) Ibid., p.146

gevolg niet alleen van eene bijzondere welsprekendheid, maar ook van de uiterst aangename wijze waarop hij zich voordeed."⁴⁰

In weerwil hiervan het burgers se botsing met die kerk sy aansien ook in Transvaal laat daal en tot heftige teenstand aanleiding gee. In die verkiegingsvoelinge van 15 April tot 5 Mei 1872 het ds. J.H. du Plessis van Cradock en ds A.J. Steytler van Uitenhage Transvaal op 'n suiwer kerklike sending besoek, maar terselfdertyd hulle stemme teen Burgers se kandidatuur laathoor. "Zoo hield te Potchefstroom op 23 April 1872, in het midden van een kerkvergadering, ds. Du Plessis tweemaal een scherpe rede tegen Burgers hem een ketter enz. noemde en dit op zulke wijze dat beiden di. Van der Hoff van Potchefstroom en Van Warmelo van Heidelberg daartegen objecteerden, als ongepast, en als gedaan met het doel om invloed op de toen aan den gang zijnde stemming uit te oefenen."⁴¹ In hierdie sienswyse word Van Oordt ook sterk gesteun deur dr. Roorda Smit as hy sê dat die Kaapse Sinode "had te vergeefs twee predikanten naar Transvaal gezonden, om deze kandidatuur zoveel mogelijk tegen te werken."⁴²

Ds. F. Lion Cachet en andere ontken hierdie optrede van die betrokke predikante met die stelling dat die genoemde kommissie reeds op 1 November 1870 na die Transvaal afgevaardig is met 'n suiwer kerklike opdrag. Burgers het self op hierdie Sinode sitting gehad en niemand kon toe nog droom dat hy president sou word nie.⁴³ Desnieteenstaande ly dit geen twyfel dat hulle hulle opdrag oorskry en Burgers aangeval het nie.

President Brand van die Vrystaat is genader om hom verkiesbaar te stel. Hy het egter sy weg daartoe nie oopgesien nie, eerstens weens die konstitusionele verskille tussen die twee state en tweedens weens die Waterboerkwessie wat nog hangende was. Ten slotte het hy gesê: "Ziet dan, Waarde landgenoten, onder biddend opzien naar den rechten man uit - een geboren Afrikaner, van de nodige kennis, bekwaamheid en lewenskracht, die al zijne krachten aan eenen staat, die

zoovele12/

40) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p.146

41) Ibid., p.149. Vgl. ook Engelbrecht, dr. S.P. : Thomas Francois Burgers 'n Lewenskets, p. 89

42) Smit, dr. Roorda, J.A. : Het Goed Recht Dr. Transvaalsche Boeren, p.75-76

43) Cachet, ds. F. Lion: De Worstelstrijd der Transvalers., p.45

zoovele rijke hulpbronnen bevat, kan en wil toewijden."⁴³

Van Gereformeerde kant is Burgers veral sterk deur Paul Kruger teengestaan. Van Oordt sê hieroor: „Doch Paul Kruger was, voornamelijk om godsdienstige beginselen, sterk gekant tegen Burgers, en liet dan ook geen steen onaange- roerd om diens verkiezing tegen te werken. Dat Kruger een man die bekend stond oor met 9/10 van het Zuid-Afrikaansche volk volstrekt niet in goeds- dienstige sympathie te zijn, nie den persoon achtte geschikt voor President, valt lich te begripen, vooral als men in aanmerking neemt dat Burgers uit- latingen op godsdienstige gebied gedaan had, die den ouden oprecht-geloovigen Dopper een gruwel moeten zijn geweest."⁴⁴

Sommige het gemeen dat die Kommandant-generaal homself verkiesbaar moes stel, maar op daardie tydstip veral het hy 'n sterk teenparty in die Volksraad ge- had. Nadat 'n tweede sending om President Brand oor te haal misluk het, en laasgenoemde Burgers aanbeveel het, het Kruger, om tyd te wen, Robinson van Rustenburg as kandidaat voorgestel.⁴⁵ Laasgenoemde moes dan net president bly tot die nodige konstitusionele veranderinge wat president Brand sou tevrede stel, aangebring kon word. Dat dit sy doel was, blyk duidelik uit 'n pamflet, Toelichting, wat hy aan 'n aantal veldkornette ter voorligting van die burgers gestuur het en wat soos volg lui: „Waarde vrienden en landgenooten! Het is ter uwer kennis dat de heer Brand de betrekking als Staatspresident niet kan aannemen voor de vereeniging van de twee Staten geschied is en dit kan niet geschieden of gesluit worden binnen twee jaren volgens de Wet van den Vrijstaat en onze staat kan niet zoolang door een fungeerenden President geregeerd worden, en daar het onze begeerte en bedoeling is om buitelands een President te kiezen, zoo is ons verplicht voorlopig een te kiezen, opdat wij tijd hebben onze zaken door te werken. Zoo luidt de requisitie ook, en die ons kiezen zal, is het eens met ons. Zoo vertouwen wij, dat de burgers eens zullen zijn."⁴⁶

Kruger het alles in sy vermoë gedaan om Burgers se verkiezing te beveg en het

selfs13/

44) Van Oordt, J.F.: Paul Kruger, p. 148; Vgl. ook Engelbrecht, dr. S.P. : Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p.107.

45) Ibid., p.148

46) Ibid., p.149

sels briewe aan die veldkornet, in sy hoedanigheid as Kommandant-generaal, geskryf. Teen hierdie handelswyse van hom het die Transvaal Advocate hewig te velde getrek en verklaar dat hy „geen invloed op die verkiesing mocht uitoefen, of sels orders daaromtrent aan Kommandanten of Veldkornetten mocht geven.“⁴⁷ Al hierdie teenstand teen Burgers was egter tevergeefs: "On a platform of a avowed liberalism; and a policy of following the example of enlightened statement in Europe he was elected President with 2 964 votes against the 388 recorded for Robinson."⁴⁸

Die redes vir Burgers se mislukking as president lê deels opgesluit in sy eie karakter, deels in die feit dat hy hom nie by die volk wat hy moes regeer, kon aanpas nie en deels ook daarin dat hulle hul nie by hom kon aanpas nie. Hy was goed geleerd en dit wou voorkom asof hy eenvoudig nie in staat was om af te daal tot die denke van die Transvaalse Boere nie. Hy kon wel veranderinge in die staatsbestuur aanbring, maar sy pogings om die boerekarakter en-sienswyse volgens sy Europese sienswyse te verander, het hom teen 'n muur laat vasloop. Ds. F. Lion Cachet skryf hieroor: „Geheel in strijd met de waarheid had de President, in Nederland, de Boeren een Volk genoemd, dat liever vrij sou willen wezen in de hel dan gebonden in de hemel.“⁴⁹ Van Oordt sê hierteenoor: „Had hij een voorbeeld genomen aan zijne vriend en kollega, den President van den Oranje-Vrijstaat wiens zinspreuk, alles zal recht komen, duidelijk bewees dat hy het begreep hoe langzaam de dingen in Zuid-Afrika zich ontwikkelen, dan was het Burgers waarschijnlijk beter gegaan.“⁵⁰

Burgers se voortvarendheid was stellig een van die grootste hindernisse in sy loopbaan. Hy kon nie sy persoonlike gevoelens, veral wat die godsdiens betref, op die agtergrond hou nie en dit het 'n aansienlike deel van die bevolking sku en wantrouig teenoor hom gemaak. Opsetlike leuens, soos dié oor die spoorwaglenining, het geensins daartoe bygedra om die vertroue in hom te herstel nie.

Dr. Jorrissenll/

46) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p.149

47) Ibid., p.149

48) Bulpin, T.V. : Lost Trails of Transvaal, p.163; Vgl. ook Engelbrecht, dr. S.P. : Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p.109

49) Cachet, ds. F. Lion: De Worstelstrijd der Transvalers, p.456

50) Van Oordt, J.F. : op.cit., p.151

Dr. Jorrissen was hierdie mening toegedaan: „Het is, geloof ik, onjuist als men zegt, dat hij zijn tijd zoover vooruit was, en daarom viel, naar mijn oordeel was gebrek aan vasthoudenheid, aan geduld, aan iets wat men in Holland „koppigheid" noemt meer dan iets anders de bron zijner teleurstellingen en van zijne totale mislukking. Hetzelfde dat hij gewild heeft, is sedert tot stand gebracht, maar met echt staatsmans beleid.”⁵¹

Tereg kom dr. A.J. van der Walt dan ook ten opsigte van die Dorslandtrek tot dié gevolgtrekking: „Hulle het, veral deur die verkiesing van president Burgers, op wie se bestuur hulle geen seën van God kon verwag nie, Calviniste als hulle was, en vrijdenker als president Burgers was," tot die trek besluit.⁵² Dit is ook die mening van D.J. Erasmus, oud landdros van die Dorslandtrekkers: „Die oorsaak van die Trek was dit: 'n Klomp van ons mense het indertijd hard gewerk om vir W. Robinson als President in te kry toe M.W. Pretorius in '72 moes af-tree. Maar, soos u weet, Thomas Burgers het toe ingekom. En toe was daar dadelik opposisie, hoewel 'n groot klomp in die begin danig in hulle skik was met Burgers. En toe het die sout vir 'n deel van ons volk smaakloos geword. Ons was darem van die dag af dat President Burgers die meerderheid gekrij het, stil en onderworpe; want ons is 'n ordeliewende soort mense. Maar van daardie dag af het die gedagte bij ons gegrijp om te gaan trek.”⁵³

Ds. S.J. du Toit getuig hiervan soos volg: „Wat aangaat de Trekboeren naar Humpata, juist vóór den uittocht doorreisde ik als proponent Transvaal, en sprak met velen dien personen en zoover ik mij herinner was de hoofreden door hen als toen genoemd, onchristelijk bestuur van wijlen den armen expresident Burgers, die toen op zulk een toppunt van glorie stand, dat men wanhoopte het ooit te ontzetelen. Ik heb van die menschen letterlijk hooren zeggen: ‚De antichrist is nu in het land gekomen, nu moeten wij er uit trekken' Ik heb hen met weemoed hooren vermelden hoe de president opzettelijk, tot eene grievende voor de geloovigen, des Zondags dorpen en steden bezocht, onder luidrugtige demonstraties zijner geesgenooten; hoe hij vrijmetselaarsloges en danszalen hielp stichten en daarin de voorman speelde.”⁵⁴

Dr. Gustav15/

51) Jorrissen, dr. E.J.P. : Transvaalsche Herinneringen, 1876-1896, p.18-19

52) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p. 111

53) Ibid. p. 213. (Met „gegrijp" bedoel hy „posgevat")

54) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. VIII

Dr. Gustav Preller wil hierdie oorsaak vir die trek nie laat geld nie en noem dit „'n kapstok om hulle hoede aan op te hang.”⁵⁵ Hy maak egter ook gewag van ds. S.J. du Toit se verklaring dat 'n algemene trek, weens Burgers se verkiesing, sou gevolg het as dit nie was vir die ontsettende lyding van die eerste Trekkers nie wat destyds in Transvaal bekend geword het. Hy kon egter geen verklaring vir die ongewildheid van Burgers aanvoer nie.

Pleitbesorgers vir Burgers uit Hervormede kraal kon blykbaar ook geen fout met sy geestelike uitkyk vind nie. Dis natuurlik verstaanbaar, omdat hy later so simpatiek teenoor gencemde Kerk gestaan het; daarom is hulle siening nie onbevooroordeeld nie. So sê ds. W.P. van der Merwe: „Maar dit is 'n skyn-oorsaak, 'n opgemaakte ding, wat egter deur baie trekkers self geglo is.”⁵⁶

Daar moet tot die gevolgtrekking gekom word dat Burgers as president vir die Dorslandtrekkers onaanvaarbaar was en dat dit wel as 'n onmiddellike oorsaak vir die trek gegeld het. Hierdie gevolgtrekking steun veral sterk op sy uitlatings oor die Bybel as handboek op skool en die reaksie wat dit uitgelok het.

By sy terugkeer in 1876 uit Europa het Burgers tydens sy verwelkoming 'n toespraak gehou en onder meer gesê: „De Volksraad heeft in mijne afwesigheid goed gevonden om het lezen van den bijbel en het onderwijs in de bybelsche geschiedenis op de scholen in te voeren. Ware ik tegenwoordig geweest, ek zou dat voorstel bestreden hebbe. Het heilige boek behoort daar niet tehuis waar wetenschap moet worden geleerd. Het behoort niet in de school of in de tempel der wetenschap maar bij het heilige huisaltaar waar wij onzen God aanbidden. Evermin als wij in bálkostuum naar een begrafenis of in rouwgewaard naar een bal gaan, evermin komt het heilige boek daar te pas. Ik wenschte dat het gansche volk deze mijne gevoelens hooren kon en ik hoop dat ze door de drukpers openbaar zullen gemaakt worden. Zonder godsdienst en waarachtige vroomheid kan geen staat vooruitgaan

en16/

55) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes-Afrika, p. 87

56) Hervormde Teologiese Studies, Junie 1946, Artikel deur ds. W.P. van der Merwe.

en geen land bloeien, en omdat ik dit geloof en diep gevoel, wil ik den godsdienst niet onteeren noch het heilige boek ontheiligen, door het te brengen waar het nie thuis hoort.

„Daarom heb ik mannen meegebracht om onze jeugd te ontwikkelen, en ik heb hun niet naar hunne bijzondere godsdienstige meeningen gevraagd. Ik heb alleen gevraagd naar bewijzen van bekwaamheid in hun vak en zedelijk karakter en waar die vertoond werden was ik tevreden.”⁵⁷

Gereformeerde kommentaar hierop was: „In de eerste plaats zullen er zeker geweest zijn, die een ongeloovig gezicht hebben getrokken toen de heer Burgers verklaarde, dat hij niet naar de godsdienstige meeningen had gevraagde der mannen, die hij meebragt, om de jeugd te ontwikkelen. De president heeft daar zeker wel naar gevraagd en behoorde dat ook te doen.

„Maar in de tweede plaats zal zich misschien nog anders als ongeloof op velen gelaat hebben geteekend, toen de heer Burgers, die van bloemen en beelden houdt, de aller-ongelukkigste vergelijking maakte tusschen een balkostuum op eene begrafnis en den bijbel op de school.

„Indien bijbel en school zoo tegen elkander schreeuwen als balkostuum tegen begrafenis zou men dan meenen recht te hebben die school te verdedigen.”

„De eenige verontschuldiging is ligt deze, dat de heer Burgers met het glas in de hand die woorden sprak.”⁵⁸

Dit was algemeen bekend dat Burgers liberaal van uitkyk en 'n vrymesselaar was, want president Kruger skryf op 7 November 1876 aan genl. Piet Joubert: „Burgers is liberaal in vrymesselaar, de heer Rijtz ook dezelfde.”⁵⁹ In die Transvaalse museum in Pretoria is ook foto's te sien waar hy saam met ander vrymesselaars poseer. Hy het wel voorgegee dat hy die opvoedkundiges, wat hy in Nederland gewerf het, nie na hulle geloof gevra het nie. Snaaks genoeg egter het hulle deurgaans aan die liberale skool van denke behoort. So sê Van Oordt: „In Augustus 1875 kom Burgers se verkore Superintendent van Onderwys, W.J. von Gorkom, en Dr. E.P.J. Jorrissen, Hoof van de Hoogere School te Pretoria, in die land aan.

Dit17/

57) De Maandbode, Woensdag, 1 November 1876 no 8., p.4

58) Ibid., p. 3

59) Engelbrecht, Dr. S.P. : Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p. 218

Dit was bekend dat beide tot die „liberale party“⁶⁰ op goedsdienstige gebied behoort en dit was duidelik dat Burgers die Transvaal „modern“ wou maak. „Liberaal“ sou miskien meer korrek gewees het.

Die aanstelling van Van Gorkom as Superintendent van Onderwys het 'n warm debat in die Volksraad tot gevolg gehad: „Paul Kruger wenschte onder anderen een duidelijke verklaring van dezen ambtenaar, dat hij tot de Christelijke Protestantische Kerk behoorden en Burgers was toen kortzichtig genoeg om dit te belletten op grond dat zulke kerkelijke kwesties niet binne het gebied van den Raad waren.“⁶¹

Die reisger, Veth, wat lank by die Trekkers vertoef het, was ook van mening dat die Trekkers begerig was om die Christelikheid van die staat te handhaaf: „Indien wij aannemen dat dit beginsel de trekkers van Humpata bestuurde wordt daardoor de mogelijkheid niet buitengesloten, dat de liberaal maatregelen van President Burgers, een modern predikant die in 1872, door een merkwaardigen sameloop van omstandigheden, tot hoofd der Zuid-Afrikaansche republiek was gekozen, in 1874 de rechtggeloovige gemoederen van vele door en door orthodoxe Transvalers begonnen verontrusten, en daardoor de onmiddellijke aanleiding werden tot den trek“⁶²

Die vernaamste van hierdie liberale maatreëls was Burgers se Onderwyswet van 1874 wat bepaal het: „Geen Godsdienst onderwijs wordt in de schooluren gegeven; echter zullen de schoollocalen buiten de schooluren met goedvinden der schoolcommissien, daartoe beskikbaar zijn voor Godsdienstleeraars of onderwijzers, zullende verder in iedere school in den Bijbel gelezen en de Bijbel geschiedenis onderwezen worden.“⁶³ Die rede hiervoor, so het Burgers verduidelik, was dat dergelike godsdiensonderwys op onderrig in die leerstellings van die Nederduits-Hervormde Kerk, wat die staatskerk van die Republiek was, sou neerkom en teen die gevoelens van lidmate van die ander twee kerke sou indruis.⁶⁴

Met18/

60) Van Oordt, J.F.: Paul Kruger, p.157

61) Ibid., p. 160

62) Veth, dr. P.J. en Snelleman, John F. : Daniel Veth's Reizen in Angola, p.288

63) E.V.R. Besluiten, Artikel 26, September 1874, S.A. Vgl. ook Engelbrecht, dr. S.P. : Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p. 137

64) Ibid., p. 137. Vgl. ook Trümpelmann, dr. G.P.J. : Die Boer in Suidwes-Afrika, p.25

Met hierdie maatreël het die misverstand oor Burgers se liberale wetgewing 'n hoogtepunt bereik. Dit is haas onverstaanbaar dat manne soos dr. Engelbrecht en selfs dr. Trümpelmann kon fout vind met die hewige reaksie wat hierdie wet ontlok het. Hoe kan van 'n gemeenskap, wat baie jare lank die Bybel as enigste skoolhandleiding gehad het, verwag word om plotseling te aanvaar dat juis hierdie gewyde geskrif uit die skole geweier word? Dit moet toegegee word dat daar godsdienverskille tussen hulle bestaan het. Sulke verskille bestaan vandag nog, maar word deur almal as sodanig aanvaar en daar was nog nooit sprake van diskriminasie nie. Wetgewing oor 'n saak word eers nodig as dit buitensporige afmetings van negatiewe aard aanneem. Daar bestaan geen getuienis dat dit ooit die geval in Transvaal was nie. Sy pleitbesorgers wil baie graag dat Burgers met hierdie wet suiwer kerkleer en dogmatiese onderrig uit die skole wou weer. Dat dit nie die geval was nie, blyk baie duidelik uit sy só berugte toespraak by sy terugkeer, waarin hy ondubbelsinnig sê: „Het heilige boek behoort daar niet tehuis.”⁶⁵ Trümpelmann het egter na oorweging van verskeie standpunte tot die gevolgtrekking gekom: „Wanneer die dryfvere van hierdie beweging ter sprake gebring word, dan moet in die eerste plek die godsdienstige beweegredes en die verhouding van die Boere teenoor Burgers beklemtoon word.”⁶⁶

Die aanvanklike ontsteltenis van die Boere oor hierdie wet het Burgers laat huiwer om dadelik sy eintlike oogmerke openbaar te maak. Die voorafgaande verduideliking het hy eers later bygevoeg om die gemoedere te kalmeer.

Voordat die Volksraad weer in September 1874 kon vergader, is die Onderwyswet en ander wette in die Staatskoerant gepubliseer en aldus aan die volk bekend gemaak wat dit met gemengde gewaarwordinge ontvang het: „De algemene opinie omtrent de Onderwijswet was, dat zij te gevorderd voor het land was, en te veel afscheiding tusschen Kerk en School maakte.”⁶⁷ Op 'n vergadering wat raadslid

Holtshausen 19/

65) De Maandbode, 1 November 1876, p. 3

66) Trümpelmann : dr. G.P.J. : Die Boer in Suidwes-Afrika, p. 25

67) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p. 155

Holtshausen op Nazareth, tans Middelburg, op 14 April 1874 toegesprek het, het die gehoor heftig teen Burgers se voorgestelde wette gereageer en dit in 'n mosie afgekeur.⁶⁸

Toe Burgers weer op 25 September sy aanvegbare Onderwyswet aan die Raad voor= lê het H.T. Bührmann, D. Taljaard en 'n groot deel van die Raad hulle heftig daar= teen verset. Met sy bekende redenaarstalent het hy die Raad 'n rat voor die oë gedraai, sodat hulle die maatreël aanvaar het. In sy toespraak het hy onder meer gesê „dat hij niet kon begripen, dat men den Bijbel op scholen nodig had.“⁶⁹

Met sy liberale onderwyshoofde aan die stuur van sake sou Burgers seker sy eind= doel bereik het. Sy teenstanders in die Volksraad het egter nie gras onder hulle voete laat groei nie. In 1876 is memories onder die burgers rondge= stuur waarin hulle veral gevra het om 'n bepaling, „dat op ieder door den staat ondersteunde school gedurende de schooluren er in den Bijbel zal gelezen worden en onderwijs in de geschiedenis des Bijbels gegeven.“⁷⁰

Hierdie veldtog het die gewenste uitwerking gehad, want dr. Jorrissen berig: „Een ander maal, het was ik geloof in de maand September 1876, achte Burgers het raadzaam den dreigenden storm der kerklijke partijen tegen zijn plannen van onderwijs te voorkomen, en duidelijk te laten uitkomen, dat sijne denk= beelden geheel en al voor vrij onderwijs waren, door elke kerklike richting desverkiezend te geven. Een Volksraadbesluit bracht dit in woorden; het korte, schijnbaar onnozele besluit laat voor den oningewijde zeker niet ver= moeden, dat het zijn geboorte vond in het streven van Burgers om Kruger tevreden te stellen.“⁷¹

Volksraadsbesluite20/

68) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger p. 155

69) Ibid

70) Engelbrecht, dr. S.P. : Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p. 140

71) Jorrissen, dr. E.J.P. : Transvaalsche Herrinneringe, p. 14

Volksraadsbesluite van 11 en 12 September 1876 Art. 17 het bepaal: „De Volksraad besluit, op voorstel van Z. Hed. Art. 21 van de grondwet, als reeds vasgestel by Volksraadbesluit van 1 Junie 1870, Art. 151 te verduidelijken en vast te stellen als volgt: Het volk begerig zijnde eerbiediging van iedere Godsdienstige overtuiging, de meest mogelijke Vrijheid van godsdienst aan de burgers te verzekeren, bepaalt: dat voor altoos de meest onbelemmerde vrijheid aan iederen burger of inwoner van de Republiek zal verleend worden voor die uitoefening van zijne godsdienst, en dat aan allen vrij staat om dien naar eigene overtuiging uit te oefenen, en daartoe kerken en scholen te stichten, zoolang dezelve bestaanbaar zijn met de zedelijkheid, de goede orde en de veiligheid van den staat.”⁷²

Hierdie wending van sake het selfs vir Paul Kruger tevrede gestel, want op 7 November 1876 het hy aan Piet Joubert geskrywe: „U weet dat ik de president teen gestaan heb in zijn kiezen. U is het ook bekint, de reden was omtrent zijn liberaalheid, ik vreeste de val van de gristendom, in dis te meer toen de school wet de kinderen door de staat de kerken ontruk word, om voor de wêreld opgevoed te worden vreeste ik dis te meer, dog uit de laaste zitting gaat daar een artikel door die weder de kinderen aan de kerk terug geeven, door de president selfs voorgesteld zoo is dewolk opgeklaar.”⁷³

Die Burgersregering het nou reeds by die volk onder verdenking gestaan. Derhalwe is dit te verwagte dat 'n enkele Volksraadsbesluit nie hierdie wantroue sou kon uitwis nie.

Dat veral die Gereformeerde Kerk, waarvan Kruger 'n vername segsman was, so 'n verbete stryd teen hierdie wetgewing van Burgers gevoer het, is verstaanbaar, want die Gereformeerde Kerk het 'n sterk Christelike standpunt ten opsigte van die Onderwys geopenbaar. So het Artikel 21 van die Gereformeerde Kerkorde bepaal: „De kerkenraden zullen alomme toezien dat er goede schoolmeesters zijn,

die21/

72) E.V.R. Besluiten, Art. 17, 11 en 12 September 1876, S.A.

73) Joubert Papiere 1/A/14 - 630 S.A.

die niet alleen de kinderen leeren lees en, schryven, spreken en vrije kunsten, maar ook deselve in de Godsaligheid en in den Catechismo onderwysen." ⁷⁴

Tydens sy besoek aan Transvaal in 1871 het Burgers ook met die verskillende kerkgenootskappe aldaar kennis gemaak. Die Gereformeerde Kerk het in 1859 te Rustenburg tot stand gekom, vanwaar ook die meeste Dorslandtrekkers afkomstig was. Van hierdie kerk sê hy: „Zij draagt geheel het bezadigde karakter van haren leeraar en stichter, en het is aangenaam om de goede gezindhied jegens andere kerken, die haar kenmerkt gade te slaan" „Zij bemoeien zich met niemand of niets ter wêreld, en gaan stil hun gang. Hunne liefde voor hunne kerk is groot, en zij getroosten zich verbazende opofferingen voor leeraar en kerk. Men zegt dat het een dweepend heethoofd onder hen eenmaal gelukt is, het kerke-lijke met de politiek dooreen te mengen en alzo veel onheil te stichten, doch volgens mijne waarneming ligt dit zeker niet in hun aard." ⁷⁵

Dit was egter juis hierdie kerk wat hom die hewigste teen Burgers verset het. Van Oordt sê hieroor: „Er had zich namelijk onder de leden der Gereformeerde of Dopperkerk eene ontzettende ontevredenheid geopenbaard, na de verkiesing van Burgers. Er waren niet weinigen, die van meening waren, dat er geen zegen op het land meer kon rusten, nu zulke een goddeloos mensch (sommigen noemden hem zelfs den antichrist) President van den Staat was." ⁷⁶

Hy sien ook Kruger se bedanking in 1873 in hierdie lig: „Hij toch wilde geen partij zijn om de nieuwe Onderwijswet, die hij voor een heilloozen maatregel aanzag, voor den Volksraad te brengen, maar zijn tegenstand in den Uitvoerende Raad zelven zou dit niet beletten. Liever trok hij zich tot den ambtelooze

leven22/

74) Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1859-1958 Gedenkboek, p. 15

75) Burgers, Thos. : Schetsen uit de Transvaal, p. 33-34

76) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p. 153

leven terug, om hetzij eene betere gelegenheid af te wachten om zijn invloed te doen gelden, hetzij om, indien daar geen kans toe bestond, zich aan te sluiten bij den nieuwen Trek."⁷⁷

Dit is dan ook nie vreemd dat De Maandbode hierdie religieuse oorsaak van die trek noem nie: „Volgens berichten van Vrienden uit de Zuid-Afrikaanse Republiek schijnt het mij, dat sommigen aan den trek een godsdienstig aanzien willen geven, en dan meenen in Jes. 52 en 2 Kor. 6, voor zulk een opvatting aansporing te vinden."⁷⁸

Dit was egter nie slegs Burgers se godsdiensbeleid wat aanstoot gee het nie, maar ook van sy ingevoerde en liberale amptenare.

Kort na Burgers se verkiesing tot president en sy aankoms in die Republiek, het hy N.J.R. Swarts aangestel as staatsekretaris. Hierdie stap het moeilikheid vir die toekoms voorspel, „want er waren heelwat lieden die den Swarts reeds toenmaals verdacht hielden van met de Engelsche partij te heulen."⁷⁹ Hy was 'n intieme vriende van Burgers en het voorheen as voorleser in sy gemeente te Hanover opgetree. Swarts is in 1862 na Transvaal en het later predikant van die Gereformeerde gemeente van Pretoria geword. Hy het homself egter ongeskik geag vir so 'n vroom beroep en was van plan om in Julie 1872 te bedank. Met sy aanvaarding van die betrekking van Staatsekretaris het hy nóg die gemeente geraadpleeg. Gevolglik is hy as predikant geskors en het hy hom boonop die kerklike sensuur op die hals gehaal. Deur hierdie verloop van sake is hy van die Gereformeerde Kerk vervreem en voeg hy hom by die Engelse Episkopale Kerk. Hierdeur het hy meer en meer van die Boere vervreem geraak en verengels. Dr. Roorda Smit is van mening dat Swarts vir Burgers se ondergang te blameer is, Hy het Burgers aangespoor om die Sekukunioorlog aan te durf, om aldus „de annexatie daardoor te bevorderen."⁸⁰ Die niksvermoedende Burgers „was in den strik geloopt, die hem door den vertrouwden vriend zijne jeugd, den deelgenoot van

zijn:23/

77) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p.153

78) De Maandbode, Woensdag, 1 October 1873

79) Van Oordt, J.F. : Op cit.., p. 160, Vgl. ook Engelbrecht, dr. S.P. : Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p. 106

80) Smit, dr. Roorda J.A. : Het Goed Recht der Transvaalsche Boeren, p. 88

zijn plannen, gespannen was."⁸¹

Reeds tydens die Volksraadsitting in September 1874 het voorvalle plaasgevind wat vir Burgers 'n aanduiding moes gewees het van die tenstand wat daar teen sy liberale amptenare bestaan het: Buchanan, die staatsprokureur, verloor sy setel in die Uitvoerende Raad en ook Vorster en Jeppe, twee vurige aanhangers van Burgers, „werden vervangen door twee zijner grootste tegenstanders Paul Kruger en Christiaan Joubert, beide mannen die met den ouden voortrekkersgeest waren bezielde."⁸²

Die verkiesing van Kruger het algemene verbasing gewek, aangesien hy hom die vorige jaar uit die openbare lewe onttrek het. De Volksstem het gemeen dat hy dit nie kon aanneem nie en merk swartgallig op: „Laat men zich nooit verbeelden dat de tegenwoordige samestelling van den Uitvoerende Raad hoofsaakelijk het werk is van het zoogenaamde Dopper-deel van den Raad. Zeker hebben zijn hun aandeel gehad in het uitzetten van den Staatsprocureur en de heeren Jeppe en Vorster uit het bewind, en in het plaatsen van Kruger en anderen daarin: doch dit was door den invloed van raddraaiers, die meer dan een jaar gewerkt hebben op den natuurlijken tegensin tegen alle ‚vreemdelingen‘ en hun afkeur van ‚al wat nieuw is‘.“⁸³

Ook Sir Bartle Frere het besef dat hierdie uitlanders Burgers ongewild gemaak het: „Maar hoewel de buitenlandsche bondgenooten een groote steun voor Burgers hadden kunnen zijn in het bestuur van de Transvaal, bevorderden zij geenzins zijne populariteit. Zij waren dikwijls trotsch en onvriendelijk jegens de ouderwetche Boeren; bovendien waren de meeste van de nieuwaangekomenen, ‚liberalen‘, en als zoodanig eene ergenis voor de orthodoxe lede der Nederduitsch Hervormde

Kerk 24/

81) Smit, dr. Roorda J.A. : Het Goed Recht Der Transvaalsche Boeren, p.88

82) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p. 156

83) De Volkstem, 19 Desember 1874

Kerk en meer nog voor de 'Doppersecte', waartoe vele welgestelde en ondernemende Boere behoorden."⁸⁴

In hierdie verband kan ook verwys word na die reaksie wat gevolg het op die aanstelling van Van Gorkom en dr. Jorrissen, soos reeds vermeld.

Ons kom dus tot die gevolgtrekking dat die onchristelikheid van die regering as oorsaak vir die Dorslandtrek moet geld.

"De geheele vrijmaking der gekleurden"

Die Britse beleid van gelykstelling van Blank en Nie-blank in die ou Kolonie was een van die belangrikste oorsake vir die Groot Trek en die Boere was altyd besonder gevoelig vir enige wetgewing in hierdie rigting. Burgers se sogenaamde "paswet" het dan ook groot verset uitgelok. Hierdie wet van 1873 was slegs daarop gemik om die gedwonge diensbaarheid op te hef en aan gekleurdes die vryheid te gee om hulle na willekeur te verhuur.

Die reaksie het veral van die kant van die lidmate van die Gereformeerde Kerk gekom. Van Oordt sê: "naar het inzien van deze partij, zulk een vrijheid aan de Kaffer toestanden, dat men vreesde dat binnekort het land voor Blanken onbewoonbaar sou worden!"⁸⁵

Ook De Volkstem het hierdie rede laat geld as 'n oorsaak vir die trek: "De werkelijke drangreden (van den Trek) is een soort van tegensin tegen elken maatregel, die berekend is meer vrijheid aan de gekleurden te schenken, en een tegenkanting tegen elke inbreuk op de van ouds gevestigde wetten en gebruiken des lands."⁸⁶

De Maandbode, die orgaan van die Gereformeerde Kerk het egter al dadelik probeer om die wet in die regte lig te stel: "De vorige toestand was, wij spreken uit de ondervinding, onhoudbaar; en heeft nooit iets anders te weeg gebracht, dan

ontevredenheid25/

84) Frere, Sir Bartle:Engeland's Verantwoording, p. 13-14

85) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p. 154

86) De Volkstem, 12 September 1873

ontevredenheid onder blanken en gekleurden; heeft daaren boven het land ontbloot van dienstboden, en had somtijds vreeselijke onrechtvaardigheid en mishandelingen ten gevolge." „De Transvaal is altijd te rechte of ten onrechte, dit laten wij aan het geweten der broeders over, in Europa genoemd geworden; als een land waarin slawernij geduld en gedreven werd; en als nu eene regering beproeft, die smet van een land af te doen, dan past het zeker Christenen de hand van zulk een gouvernement te ondersteunen." „Ook bij het trekken moet men dit in het oog houden. De Christen, als hij trekt, vooral onder woeste natien, moet zijn: als eene weldadige rivier, als een milde regen; niet als verterend vuur."

Die blad gaan verder deur daarop te wys „dat wij elke verbetering der vroegere wetten met betrekking tot de inboorlingen beschouwen, als eene verhoring onzer gebeden, die wij meer dan eens met sommige broeders, in het stof voor God gebogen, hebben opgezonden." „Zijn de wetten onbestaanbaar er kunnen betere gemaakt worden en daar in eene Republiek altijd het gevoel der meerderheid door gaat, heeft men slechts de meerderheid van de onbestaanbaarheid die wetten te overtuigen, om verbetering te krijgen."⁸⁷

Dat baie van die verset teen hierdie wetgewing uit onkunde gespruit het, is verstaanbaar, aangesien kommunikasiemiddele vroeër uiters beperk was. Na hierdie teregwysing vanuit die Gereformeerde hoofkwartier, kon De Maandbode van 1 November 1873 dan ook meld: „Uit vertroude privaten berichten vernemen wij dat de trekgeest begint te bedaren, ten minste, dat er niet zoo veel meer over gesproken wordt als vroeger."⁸⁸

Aldus is aanvanklik gepoog om die trekgees te demp. Later egter, toe die omvang van die ontevredenheid bekend geword het, wou die Gereformeerde Kerk hom nie meer reguit teen die trek uitspreek nie. Dit blyk maar te duidelik uit 'n ope brief wat die Sinode van 1876 aan almal rig wat voornemens was om te trek. Die Sinode het onder meer besluit: „1ste. De Synode moet zich onthouden van de beoordeling der26/

87) De Maandbode, Dinsdag 1 April 1873, p. 4

88) De Maandbode, 1 November 1873

der reden van uwe emigratie, omdat zij zich daartoe niet bevoegd beschouwt." ⁸⁹

"Ander onbestaanbare wette"

De Maandbode meld dat ook "ander onbestaanbare wette" tot ontevredenheid aanleiding gegee het. Hierdie veranderinge in die bestaande wetgewing was nie noodwendig direkte oorsake tot die trek nie, maar het tog die bestaande ontevredenheid vergroot. Vir hierdie soms onverstaanbare veranderings wat die Burgers bewind aangebring het, kon selfs sy sterkste pleitbesorgers nie altyd 'n verklaring vind nie. So het selfs dr. S.P. Engelbrecht Burgers se pogings om die landsvlag en landswapen te vervang, betreur. ⁹⁰

Sy pogings om die landsvlag te verander, is onder andere deur Stephanus Prinsloo, volksraadslid vir Pretoria, ten sterkste teengestaan. Hierdie verandering van die landsvlag het dan ook buite die Volksraad tot minstens één insident gelei: "In April 1875 gebeurde er iets, dat duidelik aantoonde wat de geest van het volk was. De oude, rustelooze maar sterk patriotische Hans Steijn, de nieuwe vlag te Pretoria ziende waaien, haalde ze naar beneden en verscheurde ze, een daad waarvoor hij gerechtelijk vervolgd en met een boete van £20 gestraft werd." ⁹¹

Indien veranderings in hierdie verband nodig was, was dit sekerlik nie so dringend dat Burgers alles in die korte tydsbestek van drie jaar moes doen nie. Simbole, so nou verbonde aan die volkswording, soos die landsvlag en die republikeinse wapen, kon nie sommer so maklik oorboord gegooi word nie. Desnieteenstaande beweer dr. S.P. Engelbrecht in sy voorwoord tot Schetsen uit de Transvaal dat Burgers se onkreukbare patriotisme in die tyd van nasionale doodsheid nie begryp is nie." ⁹²

Ook27/

89) Acta van die Sinode van 1876, Bylae 7, p. 75-77

90) Engelbrecht, dr. S.P. : Thomas Francois Burgers. 'n Lewenskets, p. 114

91) Van Oordt, J.F.: Paul Kruger, p. 156

92) Burgers, Thos.: Schetsen uit de Transvaal, P.V.

Ook dr. Jorrissen openbaar, in sy oordrewe ywer om Burgers te beskerm, 'n blindheid vir die onmiskenbare tekens van nasionale bewustheid by die volk, as hy sê: „De Eenige verontschuldiging die ik kan bijbrengen, of laten gelden, is het totaal gemis van vaderlandsliefde. Misschien moet ik verder gaan en verklaren dat er in 1877 nog geen vaderland voor de Transvalers bestond. De Boer woonde op zijn eigen plaats, vrij van elke aanraking met regeering: een koning op zijn eigen terrein. In zijn rust gestoord en gedwongen om zich met politieke zaken in te laten, waren't met de belangen van het land of van de staat, maar die van zijne vrienden, zijne kliek of zijne kerk, die hij te harte nam. Eerst na, en zeker door de annexatie is het besef van burgers van een land te zijn bij de Boeren wakker geworden.”⁹³

Eerder kan Burgers van onpatriotiese optrede beskuldig word, want 'n president, wat die simbole van 'n volk se bewustheid, sy vlag en sy wapen, so goedsmoeds oorboord gooi, moet ongetwyfeld geen hoë agting daarvoor gehad het nie. Van Oordt wys daarop dat Burgers 'n boeiende redenaar was, wat as't ware sy toehoorders kon hipnotiseer. Aanvanklik, veral, het hy 'n baie sterk aanhang in die Volksraad gehad. Sy redenaarsvermoë was inderdaad die rede waarom daar so maklik op al sy voorstelle, wat eintlik in stryd met Boeredenkbeelde was, „Ja en Amen” gesê is.

Benewens hierdie redes wat spesifiek deur die Maandbode genoem word, verdien die dreigende aaneksasiegevaar en die dwingende trekgees waardeur dié mense aangedryf is, ook aandag.

DIE ANNEKSASIEGEVAAR

'n Belangrike rede vir die trek, wat deur verskeie getuies aangevoer word, was die dreigende anneksasie deur Groot-Brittanje. Eerw. C.G. Blütnner wat in later jare met die Dorslandtrekkers in aanraking was, skryf: „Ende der siebziger Jahre lagerten die sogenannten „Trekboeren“, welche aus dem Transvaal nach der Westküste ausgewandert sind, um sich der englischen Herrschaft zu entziehen, im nördlichen Teile von Damaraland, unweit der Küste.”„Der Transvaal

wurde28/

93) Jorrissen dr. E.J.P. : Transvaalsche Herrinneringen, p.21-22

wurde annektiert und niemand, so meinte man, könne Englands 'galant army' widerstehn. Nun hatte eine grössere Anzahl von Transvaalbauern, die absolut nicht Englands Herrschaft über sich dulden wollten, sich entschlossen, quer durch Afrika nach Damaraland auszuwandern, von dessen guten Weidefeldern für Rindvieh und Schafe sie Kundschaft bekommen hatten."⁹⁴

Die Duitse geleerde, dr. Hans Schinz, is van mening: „Der Auszug dieser Bauernfamilien, von denen sich eine Anzahl nun mehr in Grootfontein niedergelassen hatte, reicht in das Jahr 1874 zurück, in jene Zeit, da die englische Nation begann, begehrliche Blicke nach der südafrikansichen Republik zu werfen und eine mögliche Einverleibung des unabhängigen Staates im Cap-Parlamente bereits lebhaft diskutiert wurde. Die allgemein beliebte Annahme, dass jene Emigration lediglich dem Bedürfnis entsprungen sei, sich möglichst frühzeitig der drohenden Oberherrschaft der Engländer zu entziehen, entsprich jedoch nicht vollständig den Tatsachen."⁹⁵

Na die Sandrivier-Konvensie van 1852 het Engeland die Transvaalse Republiek aansienlik met rus gelaat. In 1868 het daar weer vir die eerste keer in Engeland 'n Blouboek oor die Transvaal verskyn, waarin daarop gewys is dat die Boere die Swartman wreed behandel en dat daar goud in die land is. Die ontdekking van diamante tussen die Vaalrivier en die Hartsrivier het dadelik groot moeilikhede opgelewer. Die rede vir hierdie hernude belangstelling in Suid-Afrika was dat

daar29/-

94) Büttner, C.G.: Das Hinterland von Walfischbai und Angra Pequena Eine Übersicht der Kulturarbeit deutscher Missionare und der seitherigen Entwicklung de deutschen Handels in Südwest-Afrika, p.346

95) Shinz, dr. Hans: Deutsch-Südwest-Afrika. Forschungsreisen durch die deutsche Schutzgebiete Gross-Nama-und Hereroland, nach dem Kunene, den Ngami-See und der Kalaxari 1884-1887. p.346

daar 'n kentering in die Engelse politiek ingetree het en dat die Gladstone régime sy einde genader het. Vulliamy voer die val van Gladstone in 1873 dan ook aan as die vernaamste rede vir die hernieude Britse belangstelling, omdat Gladstone gekant was teen die verdere uitbreiding van die Britse Ryk. So het hy byvoorbeeld in 1870 verklaar: „My opinion certainly is that the transfer of territory and inhabitants by mere force calls for the reprobation of Europe".⁹⁶ Vulliamy sê verder: „he always regarded South Africa with a peculiarly austere dismay, it was a country where he could foresee nothing but confusion and embarrassment. It was, he declared, 'the one great unsolved and perhaps insoluble problem of our colonial system.'" ⁹⁷

President Burgers het verklaar dat hy hierdie anneksasie jare gelede voorsien het. In 'n brief aan dr. E.J.P. Jorissen op 20 Augustus 1877 skryf hy: „Het annexatie plan of althans het plan om de Transvaal onder Engelse vlag te brengen is reeds 7 jaar geleden genomen en het begin met de Bloemhof Arbitrage. Ik herinner mij nog zeer goed dat ik zulks destijds aan enkele vrienden het gezegd. Vandaar mijn haast om de Republiek zoo spoedig mogelijk sterk te maken. De Republiek heeft mij echter gewantrouwd en mij ijver voor eigenbelang aangesien".⁹⁸

Die vrees vir verdere infiltrasie is aangewakker deur die teenwoordigheid van verskeie ongewenste elemente in die Republiek. Van Oordt wys daarop dat die Transvaal van destyds, „door zijne afgelegenheid de verzamelaarsplaats geworden is van heelwat beschaafde gespuis, dat in de lande zijner vroegere inwoning niet best geveeld kon worden, en toen Sir Th. Shepstone naast zijne annexatie -proclamatie ook eene amnesite voor allen afkondigde, die uit Haren Majesteits bezittingen om niet al te loffelijke redenen zich naar het Transvaal begeven hadden, zagen kolonisten, toenmaals in het land aanwesig, heelwat oude vriendjes voor den dag komen, die wegens frauduleuze bankroeten,

valsche30/

96) Vulliamy, C.E. : Outlanders. A Study of Imperial Expansion in South Africa 1877 - 1902. P 15

97) Ibid., p. 15

98) Burgers, Thos. : Schetsen uit die Transvaal, p. V

valsche handtekeningen en dergelijke beschaafde misdrijven weggeraakt en tot dusver schuil gebleven waren."⁹⁹

Hierdie ongewenste elemente het hulle veral in delwersgemeenskappe bevind, soos te Lydenburg, en het hulle tydig en ontydig op Britse inmenging in die Transvaal bereop. Dit is dan ook te verwagte dat verteenwoordiging van hierdie mense in die Volksraad dadelik teenkanting sou ontlok. Op 25 September 1874 het Burgers se opponente in die Volksraad sterk beswaar gemaak, „omdat hij twee leden door de Delversbevolking had laten kiezen, zonder dat daaromtrent voorsiening in de Grondwet gemaakt is.”¹⁰⁰

Dr. W.J. Leyds sê dat hierdie mense fortuinsoekers was wat gehoop het dat 'n Briste bewind tydelik die waarde van hulle besittings, wat merendeels uit opsies bestaan het, sou verhoog.¹⁰¹

In hierdie aandrang op Britse anneksasie is hulle hartlik ondersteun deur koerante soos The Gold Fields Mercury en The Natal Mercury. Die Natalse koerant was bevrees dat 'n spoorlyn, wat Pretoria met Delagoabaai sou verbind, vir Natal 'n gevoelige verlies aan inkomste sou beteken. Richard Southey, Koloniale Sekretaris te Kaapstad, was nog 'n vurige pleitbesorger vir Britse anneksasie. Hy het geglo in Engeland se roeping om 'n Anglo-Afrikaanse ryk tot stand te bring.¹⁰² Op sy beurt is hy ondersteun deur Sir Henry Barkly.

Reeds sedert 1868 het genoemde here en hulle vriende Kaapse en Port Elizabethse koerante oorval met briewe waarin hulle geëis het dat, in die lig van die herontdekking van goud oorkant die Vaalrivier in 1867, beide republieke geannekseer moes word. Om verdere dryfkrag aan hulle saak te verleen, is 'n versameling van hierdie briewe naamloos in boekvorm in Kaapstad gepubliseer onder die titel British Rule in South Africa. In dieselfde jaar het die Wetgewende Raad van

Natal31/

99) Van Oordt, Dr. J.W.G. : De Transvaalsche Gebeurtenissen en de Toekomst van Zuid-Afrika. p. 11

100) Van Oordt, J.F. : Paul Kruger, p. 155

101) Leyds, dr. W.J. : Het insluiten van de Boeren Republieken. Deel II,

102) Ibid., p. 157

Natal 'n resolusie aangeneem waarin aanbeveel is dat Haar Mejesteit se Re-
gering die anneksasie van die twee Boere-republieke gunstig moet oorweeg.¹⁰³
Lord Carnarvon het, nadat hy Kanada suksesvol gefedereer het, dieselfde oog-
merke ten opsigte van Suid-Afrika gekoester. Gevolglik het hy in 1874 die
historikus J.A. Froude hierheen gestuur om die gevoelens te pols en propaganda
te maak vir konfederasie. Sy pogings het egter baie vrugteloos geblyk en in
Junie 1875 het hy in Kaapstad verklaar: "So long as the people of the Free
States desire to retain their freedom, the English statesman is not born who
will ever ask them to surrender it, or endeavour to entice them back, and
consider it would be for their own benefit."¹⁰⁴

Teenoor Southey het Froude kort daarna in Port Elizabeth verwys na: "a policy
of fastening on the soil of the Orange Free State, involving yourselves with
them in small and exasperating disputes, advancing one claim here and another
there, to continue a series of provocations till you irritate them into violent
language or some precipitate action that would be a pretext for an attack, and
can proceed upon the plea that they have themselves begun the quarrel."¹⁰⁵

Carnarvon het dan ook ontdek dat wat hy onder konstitusionele wêl verstaan het,
onsuksesvol was met die oog op inlywing. Voortaan sou hy presies die metodes
toepas wat Froude verafsku het en sou hy "if necessary, resort to violent measures
to obtain his end."¹⁰⁶

Op 13 Oktober 1876 skryf hy aan Froude, "A strong hand is necessaryI
propose to press by all means in my power my Confederation policy in South Africa
..... I do not estimate the time required for the work of confederation and
consolidating the confederated state at more than two years."¹⁰⁷

Biskop32/

103) Leyds, dr. W.J. : Het insluiten van de Boeren Republieken, Deel 11, p.161

104) Ibid., p. 162

105) Ibid., p. 162

106) Ibid., p. 164

107) Martineau, John : Life of Sir Bartle Frere . Vol. II. p. 161-62

Biskop Colenso van Natal het op 31 Maart 1876 die situasie soos volg opgesom:

"I must conclude that he (Lord Carnarvon) has made up his mind to sacrifice truth and justice to political considerations, especially to his desire to bring about the South African Confederation, for which he considers that he has special need for Mr. Shepstone's assistance."¹⁰⁸

Dis tog seker aanneemlik dat hierdie openlike agitasie tot konfederasie deur Froude en andere, die ore van die Boere moet bereik het? Ten spyte van sy bevooroordeelde houding teenoor al wat Boer is, moet selfs die skrywer Alexander Sellar beïndruk gewees het deur die Boere se antipatie jeens die Engelse bewind, as hy sê: "The burden of their remonstrance was - 'We are not, we never have been, and we never will be British subjects.' "¹⁰⁹

Dat hierdie akute anneksasie gevaar baie Trekkers tot die trek aangespoor het, is ongetwyfeld waar en word ook deur verskeie deelgenote aan die trek gestaaf. So het F.C. Eloff in Mei 1906 aan die skrywer, dr. A.J. van der Walt, verklaar: "Ons het die woestijne gaan intrek, omdat ons beginne bang word het dat die land wat ons dierbaar was, tog nog eenmaal in die hande van Engeland sou kom."¹¹⁰

D.J. Erasmus het verklaar: "Bij ons was dit 'n uitgemaakte saak: noudat president Burgers op die stoel sit met die leisels in die hand, nou sal dit nie lang duur nie of die land, ons ou dierbare Suidafrikaanse Republiek, is Britse gebied."¹¹¹

Ook ds. J.L. Cachet noem die Engelse gevaar as rede vir die trek: "Sommigen zeiden dat zij niets met Burgers wilden te doen hebben; anderen uit vrees voor het Engelsche gouvernement."¹¹²

Hierdie33/

108) Leyds, Dr. W.J. : Het insluiten van de Boeren Republieken, Deel, p.164

109) Sellar, Alexander Craig : The Transvaal 1877-1881, p. 6

110) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p. 203

111) Ibid., p. 213

112) De Maandbode, Maandag 1 September 1879. No. 6. p. 1.

Hierdie rede vir die trek het hulle selfs aan die Portugese voorgehou. Op 7 April 1880 skryf die Britse konsul in Angola, A. Cohen, aan F.W. Richards, die Sekretaris van Naturellesake van die Kaapse regering: „About two months ago a party of Boers numbering nearly two hundred whom he had heard had travelled by land from the Transvaal had pitched their camp at a short distance from the town of Mossamedes and solicited permission to establish themselves, stating that they did not wish to remain with the English and intended to create a Colony of the Government would grant them land and assistance, but to be independent of Portuguese jurisdiction.”¹¹³ Hy sê dat die Goewerneur-Generaal van Angola hom aldus meegedeel het.

F.W. Richards verskil van hierdie mening in sy brief van 24 April 1880: „I believe I was correct in informing His Excellency the Governor-General of Angola that the emigration of these boers from the Transvaal was not in any way connected with the annexation of that country to the British Empire they having left some two years previously.”¹¹⁴ Richards se kennis van die aanleentheid was egter baie gebrekkig. Dit blyk uit die feit dat die Tweede Trek tydens die anneksasie nog langs die Krokodilrivier gestaan het, omdat sommige blykbaar nog wou sien wat met die aanstaande presidentsverkiesing sou gebeur en hoe die Britse inmenging sou verloop.

Die reedsgenoemde Pieter Maritz Botha het dan ook die anneksasie genoem as een van die redes waarom hy die land verlaat het: „de land word geannexeerd en de Engelse vlag waaide in plaats van den Vierkleur, het welk voor my een onoverkomelijk gesich was.”¹¹⁵ Louw Marthinus du Plessis, 'n seun van die trekkerleier, Louw du Plessis, het op 9 Januarie 1959 te Windhoek aan skrywer vertel dat die oggend toe sy oorlede vader ingespan het om te trek, die latere president Kruger na hom toe gekom het en gesê het: „Louw, wil jy regtig trek?”

Hierop34/

113) Appendix to Co. Office Blue Book on Affairs in Damaraland 1880
G.H. 19/10 p. 64

114) Appendix to Co. Office Blue Book on Affairs in Damaraland 1880.
G.H. 9/10, p. 64

115) Reeds aangehaal.

Hierop het Louw du Plessis geantwoord: „Ek wil nie langer onder 'n Engelsman se juk staan nie.“¹¹⁶ President Kruger was aangetroude familie van Louw du Plessis.

Dat die blote begeerte om verder weg te trek van die Britse bedreiging 'n rol gespeel het, is die mening van die skrywer, dr. A.J. van der Walt: „Honderde mans en vrouens het met die Dorsland-Trek, net soos 'n Andries Hendrik Potgieter en ander Voortrekkers dit ongeveer 40 jaar vroeër gedoen het, geprobeer om deur te gaan trek onder die invloed van die Engelsman, sy Regering en sy vlag uit te kom. Hulle wou net soos Andries Hendrik Potgieter die invloed ontvlug sover hulle maar kon.“¹¹⁷

Sommige het selfs gemeen dat daar iewers vir hulle ook 'n Kanaän, soos vir Israel van ouds, bestaan, waar hulle geheel-en-al vry sou wees van hulle onderdrukkers. Hierdie gedagte het moontlik voortgespruit uit dieselfde begeerte wat die Jerusalemtrekkers in die vroeër veertigerjare van die negentiende eeu besiel het. Eerw. Lindley het in 1842 van laasgenoemdes gesê: "After the English had taken possession, a woman started for Jerusalem in order there to be beyond the reach of the English."¹¹⁸

Dat hierdie mistieke element ook by lede van die Dorslandtrek aanwesig was, blyk uit die getuienis van die ou Suidwes-pionier, James Bassingthwaighte, wat met die Dorslandtrekkers in aanraking was: "Interessant was dit gewees om saans na die Dorslandtrekkers te luister wanneer hulle in die laer godsdienste hou en daarna altyd nog weer sal sing, „Kanaan, Kanaan, heerlik land van Kanaan. Kom wie gaan saam na Kanaan.“¹¹⁹

Die „Trekgees“

Verskeie getuies is van mening dat die trek beskou is as 'n voortsetting van die Groot Trek en met die doel om die Christelike geloof verder te versprei.

Ds. J.L. Cachet35/-

116) Herinneringe van Louw Marthinus du Plessis, opgeteken op 9 Januarie 1959 te Windhoek.

117) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p.213

118) Gerdener, dr. G.B.A.: Boustowwe vir die geskiedenis van die Nederduitse-Gereformeerde Kerk in die Transgariep, p.53

119) Naude, C.P.: Ongebaande Weë, Die Geskiedenis van James Benjamin Bassingthwaighte, p.76

Ds. J.L. Cacht getuig: „Op minje vraag: ‚Waarom men eigenlijk trek?‘ ontvang ik van de meeste het antwoord, om ruimer grond te hebben, en alzoo beschaving en Christendom overal te verspreiden. Enkel spraken veel over den toestand van de Transvaal. Naar het mij voorkomt, is de voornaamste drijfveer: de wonderlijke trekklus, die onder het bestuur van de Goddelijke voorsienigheid, van de Kaap af tot by Zoutpansberg toe, Zuid-Afrika heeft doen bewonen en zeker nog veel doen sal.“¹²⁰

Hierdie standpunt word ook onderskryf deur die handelaar, W.W. Jordan, en die reisiger, Veth. Laasgenoemde sê hieroor: „En niet alleen deed de gewoonten in die zwervende levenswijze volharden, zij werden er ook toe gedronge door, ‚den trekgeest‘, een eigenaardig besef van door die reizen aan een plicht, een roeping te voldoen. Die roeping, die echter, in die bizonders gevallen, geen medewerkende oorzaken buitensluit.“¹²¹ Ds. Cacht het hierdie trekgees soos volg omskryf: „De overtuiging bewust of onbewust, wij Afrikanen moeten trekken, opdat Afrika beschaafde en de heidensche natiën voor het Christendom gewonnen worden; indien wij niet trekken, wordt Zuid-Afrika niet beschaaf.“¹²²

In navolging van ds. Postma verklaar Preller hieroor: „'n Drywende gees van trek was in ons harte, waarvan ons self nie kon begryp wat die roerende oorsake was nie. Ons het besluit om ons plase te verkoop, wat ons spoedig geluk het. En so is die plan opgevat om uitvoering te gee aan ons begeerte om verder noordwaarts vir ons 'n land ter bewoning te gaan seek.“¹²³

Wat hom betref, is hierdie „trekgees“ die enigste oorsaak wat die Boere besiel het tot „'n sinlose selfvernietigende trek van springbokke wat uitendelik die see invaar.“¹²⁴ Met hierdie verklaring vir 'n beweging wat gegronde oorsake

gehad 36/

120) De Maandbode, 1 Junie 1877

121) Veth, dr. P.J. en Senellenman, John F. : Daniel Veth's Reizen in Angola, p. 288

122) De Maandbode, 1 Junie 1877

123) Preller, dr. G. S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 90

124) Ibid, p. 90-91

gehad het, het Preller die getuienis van talle persone verontagsaam.

Dat daar werklik 'n begeerte bestaan het om die Christelike geloof verder uit te brei, spreek duidelik uit verskeie briewe wat die trekkers aan die Gereformeerde Sinode geskryf het. So skryf R.F. Holsthuizen, oud-ouderling van Pretoria, J.A. Kruger en G.A.J. Alberts, afgetrede diakens van Pretoria, namens die broers en susters van die Gereformeerde gemeente wat hulle na 'n afgeleë land wil begewe; „maar wij onttrekken ons niet van u Eerwaarde Synode en onze kerk gemeenschap, onze hoop en wensch is, wanneer wij in dit afgelegen land zijn gevestigd door de hulp en bijstand des Heeren, dat gij Eerw. Synode ons zal ondersteunen in al onze kerkelijke behoefte, opdat het koninkrijk van Jezus Christus verder moge uitgebreid worden.”¹²⁵

Die Duitse skrywer, DR. H. Schinz, wat later met hierdie mense in verbinding was, skryf: „so waren doch in erster Linie innere Religions-Zwistigkeiten die Beweggründe, die den Längst gehegten Wunsch wirklich zur Ausführung brachten.”¹²⁶

Ds. W.P. van der Merwe was ook hierdie mening toegedaan: „Veertig jaar het verloop sedert die Groot Trek 'n aanvang geneem het, toe daar in Transvaal 'n beweging ontbrand het om verder Noordwaarts te trek om die ideale van die Groot Trek en sy gevolge nog verder uit te bou.”¹²⁷

Dr. Gustav Preller beweer dat die Boere onder die Portugese vlag ingetrek en hulleself en hul kinders aan die Katolisisme blootgestel het. Hiermee openbaar hy weer eens 'n gebrek aan voldoende kennis oor die ware feite. Die Portugese het reeds in 1870¹²⁸ die Boere uitgenooi om hulle in Portugese gebied

te 37/

125) Acta van die Sinode van 1876, p. 73

126) Schinz, dr. H. : Deutsch-Südwest-Afrika, p. 546

127) Hervormde Teologiese Studies, Junie 1946, p. 1.

128) Staats Courant Der Zuid-Afrikaansche Republiek, 22 Maart 1870

te kom vestig en het asen van die voorwaardes vir hierdie nedersetting gestel dat hulle vryheid van godsdiens sou geniet en hulle eie kerke kon bou. Daar moet ook op die feit gelet word dat godsdiensvryheid by hulle aankoms in Angola een van die eerste voorwaardes was wat hulle gestel en verkry het.

Dr. H. Schinz wys daarop dat hulle hul aan die Rooms Katolisisme blootgestel het, omdat hulle geen ander plek kon kry nie. Tog het dit hulle gekwel, soos die Duitse reisiger, ingenieur en offisier, Herr Von Dewitz, ná onderhoude met hulle verklaar: „Das Bewusstsein, sich in einem unter fremder Regierung stehenden Lande zu befinden, drückt einen grossen Teil von ihnen, Zumal sie auch von dem Gefühl beseelt sind, in ihrer Religion beeinträchtigt zu werden, weil die Portugiesen einer anderen Glaubensgemeinschaft angehören.“¹²⁹

Dit is ook algemeen bekend dat daar geen grootskaalse verrooising plaasgevind het nie. In die loop van hierdie studie kon slegs enkele gevalle opgespoor word en dit was beperk tot dopelinge. Verder dien daarop gelet te word dat, toe die Portugese owerheid begin het om beperkings op skool en kerk in Angola te plaas, die Afrikaners besef het dat dietyd vir terugkeer aangebreek het. Hulle het dan ook werklik teruggekeer.

Alles in oorweging geneem, moet daar dus tot die gevolgtrekking geraak word dat daar ongetwyfeld genoeg oorsake vir hierdie uittoeg bestaan het. Of die oorsake so 'n waaghalsige onderneming geregverdig het, is vir diegene wat daarvan verwyder is, moeilik om te beoordeel. Die reeds genoemde standpunt van die Gereformeerde Sinode van 1876 verdien steeds eerbiediging: „De Synode moet zich onthouden van de beoordeling der reden van uwe emigratie, omdat zij zich daartoe niet bevoegd beschouwt.“

..... 38/

129) Deutsche Kolonialzeitung, Bd. IV 1887, p. 1149

HOOFSTUK II

VOORSPEL TOT DIE DORSLANDTREK

VROEGE REISIGERS EN JAGTERS IN BETSJOEANALAND

Reeds lank voor die Groot Trek het reisigers, jagters, avonturiers en sendelinge diep die binneland van Suid-Afrika ingedring. Baie van hierdie persone het waardevolle reisbeskrywings nagelaat, terwyl van andere se ervarings weinig of niks bekend is nie. Veral die Afrikaner-jagters wat dikwels op die voorpunt van hierdie baanbrekerswerk gestaan het, het ongelukkig min, indien enige, inligting, oor hulle ondervinding nagelaat. Hierdeur word die Afrikanerpionier tot 'n groot mate 'n ereplek onder die groot ontdekkers en reisigers van ons land ontsê. Slegs hier en daar het 'n brokkie inligting behoue gebly wat daarop dui dat hierdie mense reeds baie vroeg 'n leidende rol in die oopstelling van die binneland gespeel het.

Die eerste Afrika-reisiger wat van die bestaan van die Ngamimeer melding gemaak het, was die jager-ingenieur, A.G. Bain. Tydens sy reise in 1826 het hy hierdie omstreke taamlik akkuraat in kaart gebring.¹ Bain het egter nooit verder as die suidelike dele van Betsjoeanaland gereis nie, en het die Ngamimeer self nie besoek nie.

David Hume was die eerste blanke wat die noordwestelike sytakke van die Limpopo besoek het.² Tydens 'n uitgebreide reis in 1830 het hy met die Limpopo langs gereis tot by die samevloeiing met die Notwani. Vandaar gaan hy verder langs 'n ander rivier moontlik die Mahalapye, tot by sy oorsprong en daarna nog verder noordwaarts tot by die Makloutsi óf 'n sytak daarvan. In 1833 onderneem hy weer 'n reis wat hom tot in die land van die Bamangwato bring. Hy reis tot by Shoshong. Hierna sou Mangwato, soos Shoshong toe bekend was, baie jare lank die verste punt wees wat aan die blanke bekend was.

Die39/

1) Lister, M.H. : Journals of Andre Geddes Bain, p. 74

2) Le Roux, S.D. : Baanbrekers en Jagters van Suid-Afrika, 1760-1870; pp.29-31

Die volgende jagter wat dit sou waag om nog dieper die binneland in te dring, was J.H. Wilson. Hy het in 1848 'n tog verby die putte van Lothlekane en Serotli tot aan die Botletlerivier onderneem.³

In 1849 het die reisigers Oswell en Murray 'n reis onderneem om na die Ngami-meer te soek.⁴ Op Kolobeng het David Livingstone by die geselskap aangesluit. Wilson wat die vorige jaar reeds die Botletlerivier bereik het, is gevra om as gids vir die geselskap op te tree. Tydens die reis het hy dus vooruit getrek, terwyl die ander op sy spoor gevolg het.⁵ Die sending het op 1 Augustus 1849 die meer bereik en dit is wêreldkundig gemaak dat Oswell, Murray en Livingstone die meer ontdek het. Wilson se naam as medeontdekker is nie genoem nie. Later sou hy in briewe aan die Kaapse koerante die eer vir die ontdekking opeis. Ten onregte word Livingstone, Oswell en Murray nog steeds as die ware ontdekkers aanvaar.

Wilson, vergesél van Samuel H. Edwards het die meer in die daaropvolgende jaar asook in 1851, weereens besoek. Tydens laasgenoemde besoek het die reisgenote langs die Botletle teruggekeer en langs die Thamalakane tot waar dit ooswaarts begin vloei, opgereis. Hiervandaan het hulle die westelike deel van die Maba-bevlakte oorgesteek en die Choberivier bereik.⁷

In 1852 het Edwards en Wilson, vergesél deur die broers A.C. en F. Green, die meer vir die derde keer besoek. Hulle het die noordelike en noordwestelike oewers daarvan verken en die Teogerivier ontdek. Hulle is 'n ent langs die rivier op waar hulle in 'n tsetsevliegstreek beland en byna al hul trekvee verloor het. Met moeite het hulle Secheli se stat bereik.⁸

Hierdie40/-

-
- 3) Schapera, I.: David Livingstone. Family Letters, p.27; Le Roux, S.D.: Baanbrekers en Jagters van Suid-Afrika, p.93
- 4) Ibid., p.27; Ibid., p.93
- 5) Ibid.
- 6) Le Roux, Servaas D.: op.cit., p.93
- 7) Ibid., p.94; Schapera I.: op.cit., p.142
- 8) Ibid., p.95

Hierdie streke het destyds van die grootwild gewemel. Die Bantoe het nog nie die waarde van ivoor besef nie en die hoeveelheid ivoor wat Wilson en Edwards in 1850 by hulle by die meer gevind het, moet die jagters verbaas het. Hierdie materiaal wat feitlik onvernietigbaar is, is deur die eeue heen deur die inboorlinge versamel en is gebruik om hul beeskrale te omhein.⁹ Wilson en Edwards kon dus groot hoeveelhede ivoor teen 'n appel en 'n ei koop.¹⁰

Die presiese bewegings van die groot Boere-jagters soos Jan Viljoen, Petrus Jacobs, Willem Prinsloo en Marthinus Swartz, lê in 'n groot mate versluier in die verlede. In 1851 het genoemde vier jagters in 'n geselskap wat uit ses blankes bestaan het, op eie houtjie die Ngamimeer besoek.¹¹ Die volgende tien jaar lank het Viljoen en Jacobs in die streek tussen die Gwaai- en Thamlakanerivier en die Ngamimeer gejag.¹² Tydens hulle omswerwinge hier het hulle dikwels as gidse opgetree vir ander reisigers, onder wie James Chapman,¹³ William Charles Baldwin,¹⁴ H. Reader,¹⁵ Henry Hartley en F.C. Selous.¹⁶ Op die wyse het die uitstekende jagmoontlikhede van hierdie streek onder die Boere-gemeenskap van Transvaal goed bekend geraak.

Boere-jagters soos Jacobs, Viljoen, Prinsloo, Swartz en Zietsman het talle olifante geskiet en 'n fortuin versamel.¹⁷

Dit 41/-

-
- 9) Le Roux, S.D.: Baanbrekers en Jagters van Suid-Afrika, p.94
10) Ibid. Schapera, I.: David Livingstone. Family Letters, p.39
11) Le Roux, S.D.: op.cit., p.82
12) Selous, F.C.: A Hunters Wanderings in Africa, pp.30-34
13) Chapman, J.: Travels in South Africa, p.23
14) Baldwin, W.C.: African Hunting and Adventure, p.221
15) Le Roux, S.D.: op.cit., p.64
16) Ibid., p.86; Selous, F.C. op.cit., pp.30-34
17) Ibid., p.94; Ibid.

Dit is byvoorbeeld bekend dat Viljoen en Jacobs elkeen om en by 500 olifante in hul leeftyd geskiet het en Swartz omtrent 450.¹⁸

In 1851 het die reisiger-natuurkundige, C.J. Andersson, ook die Ngamimeer besoek deur uit 'n westelike rigting daarheen te reis.¹⁹ By sy aankoms aldaar het hy vasgestel dat die inboorlinge lank reeds met Boere-jagters wat aan die meer besoek gebring het, bekend was.²⁰

Andersson moes ook ontdek dat Griekwa-jagters reeds jare voor daardie datum in die omstreke van die meer en ten noorde daarvan op grootwild jag gemaak het.²¹

Dit was egter die baanbreker-jagter, Hendrik van Zijl, wat die moontlikhede van nedersetting in die gebied van die Ngamimeer ter sprake gebring het.²² In die sestiger jare van die negentiende eeu het hy Damaraland met 'n jaggeselskap besoek. Tydens sy besoek het hy aan Kamaherero in 'n geskil met die Nama hulp verleen, waarna 'n belofte aan hom gedoen is, dat hy hom in die Waterberggebied kon vestig.²³

Hy was 'n goeie man en eertydse volksraadslid van die Suid-Afrikaanse Republiek.²⁴ Tesame met 'n aansienlike gevolg wat 'n aantal uitsoekjagters soos Cornelius Louwrens, Jan Mac Donald, Stephanus Oosthuizen en Flip Scheepers ingesluit het, het hy in 1871 uit die Transvaal vertrek.²⁵ Benewens wagtage negosieware en skietgoed het hy 300 Afrikanerbeeste, 1,000 skape en 500 bokke saamgeneem.

Van Zijl en sy geselskap het nou egter tevergeefs geprobeer om toestemming van die42 /

18) Le Roux, S.D. : Baanbrekers en Jagters van Suid-Afrika, pp.94-95

19) Andersson, C.J. : Reisen in Südwest-Afrika, p. 254

20) Andersson Papers, Vol.I. Diary, March 1850-June 1857, p.801

21) Ibid.

22) De Volkstem, 21.2.1874

23) The Standard and Mail, Saturday, August 5, 1876

24) E.V.R. 9, p.157 & 186 art.9; E.V.R.11, p.144 & 154

25) VonMoltke, J.J. : Jagkomings, p.7.; De Volkstem 21.8.1874

die Herero te verkry om hulle in die Waterberggebied te vestig.²⁶ In 1873 het hy grond van die Bamangwato-hoofman, Moremi, geruil en hom te Ghanzi gevestig. Hy het spoedig ontdek dat die Tebraveld, noord van Gobabis tot aan die Okavangorivier, 'n ware jagtersparadys is en het van Moremi die alleenreg verkry om in hierdie gebied te jag.²⁷

Die wedervarings van hierdie groepie baanbrekers het in 'n groot mate in vergetelheid geraak. In werklikheid was hulle nie deel van die Dorslandtrek, maar verskeie van hierdie jagters het hulle later permanent by die trekkers aangesluit. Met die standpunt van J.J. von Moltke²⁸ en andere, dat Van Zijl die Dorslandtrekkers wou voorspring, kan om voor-die-handliggende redes nie akkoord gegaan word nie. Dokumentêre bewyse vir so 'n bewering ontbreek en Van Zijl se optrede teenoor die Eerste Trek weerspreek dit onteenseglik. Die skepping van 'n Boere-republiek was ook nie een van sy oogmerke nie,²⁹ alhoewel De Volkstem van 21 Februarie 1874 dit probeer voorgee. Hy wou munt slaan uit die handel met die inboorlinge en die olifantjag en daarin het hy geslaag.

SKEPPING VAN 'n GEES VAN ANTIPATIE TEENoor DIE BOERE

Die Herero se veranderde gesindheid jeens Van Zijl is 'n sprekende voorbeeld van die wisselvallige houding wat die Suidwes-Afrika-inboorlinge in die jare net voor die Dorslandtrek teenoor die Boere in die algemeen begin openbaar het. Hierdie houding het egter niespontaan ontstaan nie. Dit was die gevolg van die optrede van kwaadstokers wat hulle eie voordeel gesoek het. Reeds in 1851 het C.J. Andersson tydens 'n besoek aan die Meer die inboorlinge teen die Boere opgesteek, hulle versoek om die Boere weg te wys en hulle as „scamps”³⁰ bestempel.

Handelaars43/

26) Von Moltke, J.J. : Jagkonings, p.7

27) Palgrave, W. Coates: Report of W. Coates Palgrave, p.64

28) Von Moltke, J.J. : Jagkonings, p.7.

29) Vedder, dr. H. : Das alte Südwest-Afrika, pp.593-5

30) Andersson Papers, Vol. I., Diary, March-1850-June-1857 (Mikrofilms)P.801

30a) Sien Ligging-en Topografiese Kaarte Nrs. 1 en 2 teenoor p.50

Handelaars soos Andersson en Robert Lewis het 'n selfsugtige bestaan in Suidwes-Afrika gevoer en was bang dat 'n aansienlike blanke nedersetting hulle belang kon skaad. Hierdie persone het veral van die geweer-en drank-handel gefloreer.³¹ Die skandalige wyse waarop hulle die inboorlinge veral in die drankhandel uitgebuit het, het die Rynse Sending beweeg omself tot die handel toe te tree om wanpraktyke te bestry.³² Hierdeur het die Rynse Sending hom die onguns van Lewis op die hals gehaal en wel in so 'n mate dat Kamaherero uiteindelik deur Lewis oorreed is om sendingwerk te verbied.³³

Hierdie kwaadstokery was nie net tot Suidwes-Afrika beperk nie. Dit is ook noordwaarts tot in Matabeleland gevoer. Die reisiger, Thomas Baines, skryf dat hy tydens sy besoek aan die Makloutsirivier op 16 Junie 1869 'n Matabele-agent, ene Lee, daar aangetref het. Lee het aan hom 'n brief getoon, geskryf deur eerw. F.M. Thomas in naam van die Matabele. Hiervolgens word alle Boere verbied om Matabele-gebied binne te kom of daar te jag „under penalty of confiscation of all his property.”³⁴

Na 'n berig in De Volkstem, waarin beweer is dat baie mense Van Zijl sou volg,³⁵ het die gerugte van 'n grootskaalse Boere-migrasie in omvang toegeneem. Volgens dr. Herman Vedder het die Mbanderuhoofman, Aponda, in April 1874 in Okahandja opgedaag. Opgewonde het hy Kamaherero kom meedeel dat die Boere in aantog was. Vyf waens was reeds op Rietfontein anderkant Gobabis en nog vyftig is verwag.

Die44/

-
- 31) Vedder, dr. H. : Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, pp. 290-91
32) Vedder, dr. H. : Quellen zur Geschichte von Süwest-Afrika, 30, Hahn-Hoofkantoor, 25.3.1870; p.44; Ibid., I, Chronik, 1866, p.61
33) Wallis, J.R. : The Northern Goldfields Diaries of Thomas Baines, Vol. I, p.41
34) De Volkstem, 21.2.1874
35) Ibid.

Die Boere was, volgens hom vasbeslote om hulle op Hererogrand te kom vestig. Konsternasie het ontstaan. Gewere is in gereedheid gebring en ammunisie is aangekoop. Kamaherero het selfs aanstalties gemaak om na sy buiteposte terug te trek.³⁶

Robert Lewis het van die geleentheid gebruik gemaak om verdere prominensie aan die saak te verleen deur die Hererohoofmanne te oorreed om die Britse regering om inmenging te vra. Op 21 Julie 1874 het Kamaherero van Okahandja, Zeraua van Otjimbinque en Kambazembi, hoofman van Waterberg, 'n brief in dier voege aan die Kaapse goewerneur gerig.³⁷

Van Zijl het in Augustus 1874 op Okhandja besoek afgelê. Tydens hierdie besoek het Kamaherero hom ronduit gevra of hy van nog Boere weet wat hom na Suidwes-Afrika sou volg. Hy het ontkennend geantwoord en bygevoeg dat hy ook maar, soos alle ander mense, gerugte gehoor het.³⁸

Al hierdie gerugte was ongegrond, want die eerste Boere wat na Van Zijl se paar reis- en jagwaens Suidwes-Afrika binnegetrek het, was die Alberts- Van der Merwe-trek. Hulle het eers op 20 Mei 1874 uit Transvaal vertrek en die geselskap het uit net 16 waens bestaan. Desnieteenstaande het hierdie gerugte die verset teen Boereindringing laat toeneem. Dr. Vedder skryf hieroor: „Die Gemüther waren sehr beunruhigt. Da trat ein, was sich hier in der Geschichte von Südwest zum ersten Mal in schwacher Andeutung zeigt, nämlich der Plan eines gemeinsamen Vorgehens der Nama mit den Herero zur Abwendung der Gefahr, die vonseiten des Weissen Mannes - drohte.“³⁹

Later45/

36) Vedder, dr. H. : Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.593

37) Quellen 15, Kamaherero - Barkly, 21.6.1874, dok. 8

38) Von Moltke, J.J. : Jagkonings, p. 12; Vgl. Vedder, dr. H. : op. cit., p.593

39) Vedder, dr. H. : Maharero und seine Zeit in Lichte der Dokumente seine Nachlasses, Joernaal van S.W.A. Wetenskaplike Vereniging, Windhoek, 1931

Later het selfs die sendelinge hulle teen die Boere laat oprui.
Eerw. Heidman van Rehoboth het sy kommer oor die toekoms van die Basters uitgespreek. Eerw. Ph. Diehl van Okahandja was met grondelose vooroordeel teenoor die Boere vervul. Op 10 Oktober 1874 skryf hy dat dit ten minste seker is dat die Boere geen wenslike element vir die sendingwerk is nie. Dit kom hom voor of the Afrikaner 'n kluisenaar is wat met 'n eenperdige ry, onverdraagsaam en moeilik aanpasbaar. Hy stel ook nie in die akkerbou belang nie: hoofsaak vir hom is die jag, veeteelt en veral die handel. Hy betwyfel dit of, die Boere in hul opmars gekeer kan word.⁴⁰

Die sendelinge moet dan ook in 'n groot mate vir die verspreiding van valse gerugte aangaande die Boere geblameer word. So skryf eerw. H. Brincker in 1875 in alle erns: „Gobabis soll von den Bäuern gekauft sein. Ich hörte es kürzlich auf der Reise von Walfishbay und hier noch bestimmter.“⁴¹

Waarskynlik sterk beïnvloed deur die oproep om Britse inmenging van die Hererohoofmanne het Molteno, die Kaapse goewerneur, besluit dat dit tyd was om op te tree. Op 22 Junie 1875 het hy 'n mosie by die Parlement ingedien waarin hy gewra het dat die koloniale grense uitgebrei moes word om ook Walvisbaai en die aangrensende gebied in te sluit.⁴² Hy wou verder hê dat so 'n stap voorafgegaan moes word deur die verkryging van die samewerking van die inboorlinge wat die gebied bewoon.⁴³ Die mosie is eenparig aanvaar.⁴⁴ Uitvoering van hierdie besluit was aan goedkeuring van die Minister van Kolonies, Lord Carnarvon, onderhewig.

Terwyl 46/

40) De Kock, W.J. : Vroeë planne om Suidwes te annekseer, in De Huisgenoot, 2 Mei 1947, p. 19

41) Quellen, 6, Berig van H. Brincker, 9.9.1876, p.8.

42) Votes and Proceedings, 1875, p.435

43) Ibid.

44) Ibid., p.443

Terwyl die Kaapse regering op Carnarvon se beslissing gewag het, het 'n interessante tussenspel in Suidwes-Afrika plaasgevind.

Van al die toonaangewende individue in die gebied was net dr. Theophilus Hahn ten gunste van Boere-migrasie na die land. Sedert 1871 was hy as handelaar onder die Basters op Rehoboth bedrywig. Hy was as sendlingseun goed bekend met die land en sy mense en was 'n deskundige van die Namataal. Daarby was hy 'n aggressiewe persoonlikheid, groot van liggamsbou en 'n man wat vir geen Baster of Hottentot gestuit het nie. In die Herero het hy 'n ewige hekel gehad. uitgesproke soos hy was, het hy openlik blanke immigrasie bepleit. Hy was ook ten gunste van Britse anneksasie van die gebied.⁴⁵

Jan Jonker Afrikaner van Windhoek wat reeds bekommerd was oor gerugte aangaande die Boere, het in Hahn se optrede 'n potensiële gevaar vir die kleur-lingheerskappy in Suidwes-Afrika gesien. Op 25 Januarie 1875 rig hy dus aan Kamaherero 'n brief, waarin hy sy bedenkinge oor Hahn uitspreek.⁴⁶

Hahn was onthuts oor die Basters se astrantheid en het toe 'n baie gewaagde ding gedoen. Vermoedelik onder die indruk dat Van Zijl se geselskap te Ghanzi wel met naderende Boeretrekke in verband staan, het hy op 17 September 1875 vertroulik aan Van Zijl geskryf. In die brief het hy hom genooi om hom met 40-50 Boeregesinne op Rehoboth te kom vestig.⁴⁷ In 'n naskrif versoek hy Van Zijl om die inhoud van die brief geheim te hou, aangesien die sendelinge alles in hulle vermoë sal doen om die Boere uit die land te hou.⁴⁸

Ongelukkig vir Hahn het Schütz, 'n handelaar wat die brief aan Van Zijl moes besorg, oor Okahandja gereis. Hier het Kamaherero deur Lewis se toedoen,

die 47/

45) De Kock, W.J. : Vroeë planne om Suidwes te annekseer, in Die Huisgenoot 2 Mei 1947, p.19

46) Vedder, dr. H. : Maharero und seine Zeit, ---- usw., op. cit.

47) G.H. 19/10; Quellen 15, dokument nr. 11

48) Ibid.

die brief onderskep.⁴⁹ Daarmee was die vet in die vuur. Kamaherero het vir Hahn op brutale wyse en onder voorwendsels na Okahandja ontbied.⁵⁰ Terselfdertyd het hy deur Lewis 'n brief aan John X. Merriman laat skryf om Hahn aan te kla. Merriman het op sy beurt die brief aan sir Henry Barkly voorgelê. Hermanus van Wyk, die Basterkaptein van Rehoboth, het vir Hahn skriftelik in kennis gestel om Rehoboth te verlaat.⁵¹

In Okahandja het Hahn Kamaherero op ewe brutale wyse oor sy immeninging tergewys.⁵² Hierna het 'n hele polemieë in die Kaapse koerante gevolg, waarin Hahn alles oor Kamaherero se ontrou teenoor Van Zijl uitgelap het. Hy het ook die Basters se eiendomsreg oor Rehoboth betwyfel.⁵³ In sy twis met die Basters het hy onverwagte steun van hoofman Barnabas van die Rooinasie ontvang.⁵⁴

Tot premier Molteno se ongeduld het Lord Carnarvon eers op 24 Januarie 1876 geantwoord op die Kaapse Regering se aansoek om die kolonie se grense uit te brei. Sy brief het verder die teleurstellende nuus bevat dat die anneksasie van Griekwaland-Wes, wat as voorbereidende stap vir verdere gebiedsuitbreiding beskou is, afgekeur is.⁵⁵

Die Moltenokabinet was dus genoodsaak om die opdragte aan die kommissaris wat hulle na Suidwes-Afrika toe wou stuur ter uitvoering van hul planne, streng te beperk.⁵⁶ William Coates Palgrave, die man op wie Molteno besluit het, was uitnemend geskik vir die taak wat aan hom opgedra is: Hy was 'n ervare amptenaar en destyds magistraat op Barkly-Wes. Hy het in die sestigter jare in

Damaraland 48/

49) G.H.19/10, Schütz - Hahn, 10.2.1876

50) Vedder, dr. H. : Maharero und seine Zeit, usw., op. cit.

51) Ibid.

52) Ibid., Quellen, 15, Hahn - Kamaherero, 9.3.1876

53) The Standard and Mail, Saturday, August 5, 1876

54) Native Affairs, (N.A.) 1136, Barnabas - Hahn, 18.1.1876

55) G.H. 1/172, 157, Carnarvon - Barkly, 24.1.1876

56) G.H. 23/33, nr. 35, Barkly - Carnarvon, 4.4.1876

Damaraland handel gedryf en was 'n persoonlike vriend van Kamaherero.^{57-a} Sy opdrag is beperk tot dié van Kommissaris van Onderzoek na die hulpbronne van die land en die houding van die verskillende stamme teenoor koloniale beheer.⁵⁸

Palgrave het sonder verwyf op sy sending vertrek en kon hom reeds op 29 Mei 1876 by Kamaherero se huis op Okahandja aanmeld.⁵⁹ Met behulp van Kamaherero het hy dadelik 'n konferensie van Hererohoofmanne vir die einde van Julie belê. Vanweë die feit dat dit 'n droë tyd van die jaar is, is die Julie-konferensie swak bygewoon. Hy was derhalwe genoodsaak om 'n tweede konferensie vir 4 September te reël.⁶⁰

Die Eerste Dorslandtrek het reeds in Januarie 1876 by Rietfontein, noord van Gobabis, uit Transvaal aangekom.⁶¹ Palgrave het te laat in die land aangekom om te verhoed dat Andries Lambert, hoofman van die Amraalstam van Gobabis aan hulle staanplek by Rietfontein verleen.

Die nuus oor die aankoms van die Trekkers is deur vyandiggesinde handelaars en sendelinge wat die gebied deurreis het, soos 'n veldbrand versprei en van oral oor het proteste opgeklank. Die eerste om beswaar te maak was die Namakaptein van Gibeon. Hy het die Boere van oorlogsugtige bedoelings beskuldig en hulle beveel om dadelik die land te verlaat.⁶² Klein Kido Witbooi, die Namakaptein,

het49/

57) G.H. 19/10, Draft Dom. for Palgrave (undated) ; G.H. Civil List, 1890
1 p.214; U.G. 41-26, p. 34

57 a) Sien Kaart nr. 4 - Reiskaart van J.J. Christie teenoor p. 48

58) G.H. 23/33, nr. 35, Barkly-Carnavon, 4.4.1876

59) N.A. 1137, Jour., 29.5.1876

60) G. 50 - '77, pp. 28-35

61) Beitrage zur Kolonial Politik und Kolonial Wirtschaft, 1903, nr. 7, p.204

62) Engelbrecht Versameling, Bd. 96, Lëer 371, Kopieboek van die Dorslandtrekkers;
Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.169

het ook sorg gedra dat sy kennis aangaande die Dorslandtrekkers ander hoofmanne in Sudwes-Afrika bereik. Op dieselfde dag waarop hy aan Alberts, die voorman van die Eerste Dorslandtrek geskryf het - dit wil sê op 9 Januarie 1876 - het hy ook aan Jan Jonker Afrikaner, Namakaptein in Windhoek, 'n skrywe gerig. Die draer van Jan Jonker se brief het, waarskynlik uit onkunde, ook hierdie brief aan die Boere oorhandig, want 'n kopie daarvan is in hulle kopieboek opgeneem.⁶³

Kamaherero, die Herero-opperhoof van Okahandja, en ander Herero-hoofmanne het gladnie genoeë geneem met die vriendelikheid waarmee die Gobabis-Basters die Boere bejeën het nie. Hulle het die Basters laat weet om dadelik die Boere te laat trek, anders sou die Herero teen hulle, sowel as teen die Boere, optree. Om die Basters tot optrede te dwing, het hulle die Hererohoofman, Saul Shepherd, na Gobabis gestuur om aan hulle 'n onsmaklike brief, bestem vir die Trekkers, te dikteer.⁶⁴ Die brutale brief, wat op voorbarige wyse geskryf is in naam van alle Nama-, Herero- en Basterhoofmanne, het die Boere laat verstaan dat daar geen grond in Suidwes vir hulle was om te leen of te koop nie. Hulle is beveel om Rietfontein te verlaat, anders sou hulle self verantwoordelik wees as onheil hulle oorval. In 'n naskrif is hulle sommer die jag ook verbied.⁶⁵

Die Basters was baie ontevrede oor die dominerende optrede van die Herero. Hulle het aan Barkly geskryf om hulle saak te stel: Hulle was van mening dat die Boere vredeliewend was en dat hulle selfs bereid sou wees om onder Britse

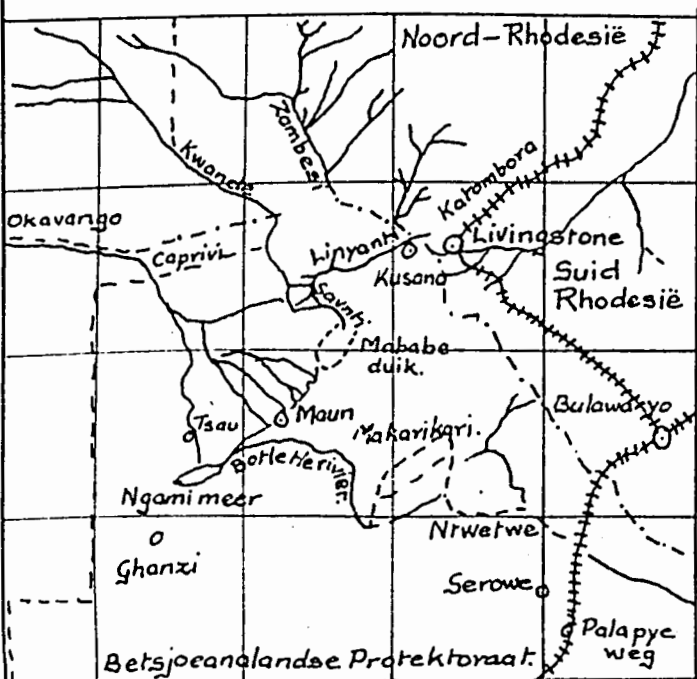
beskerming50/

63) Engelbrecht Versameling, Bd. 96, Leer 371, Kopieboek van die Dorslandtrekkers

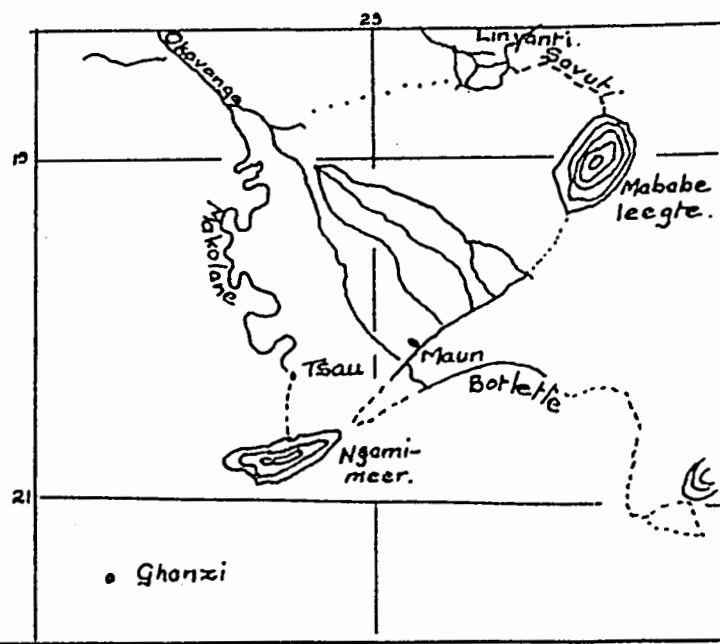
64) Ibid.

65) Ibid.

Kaart Nr. 1

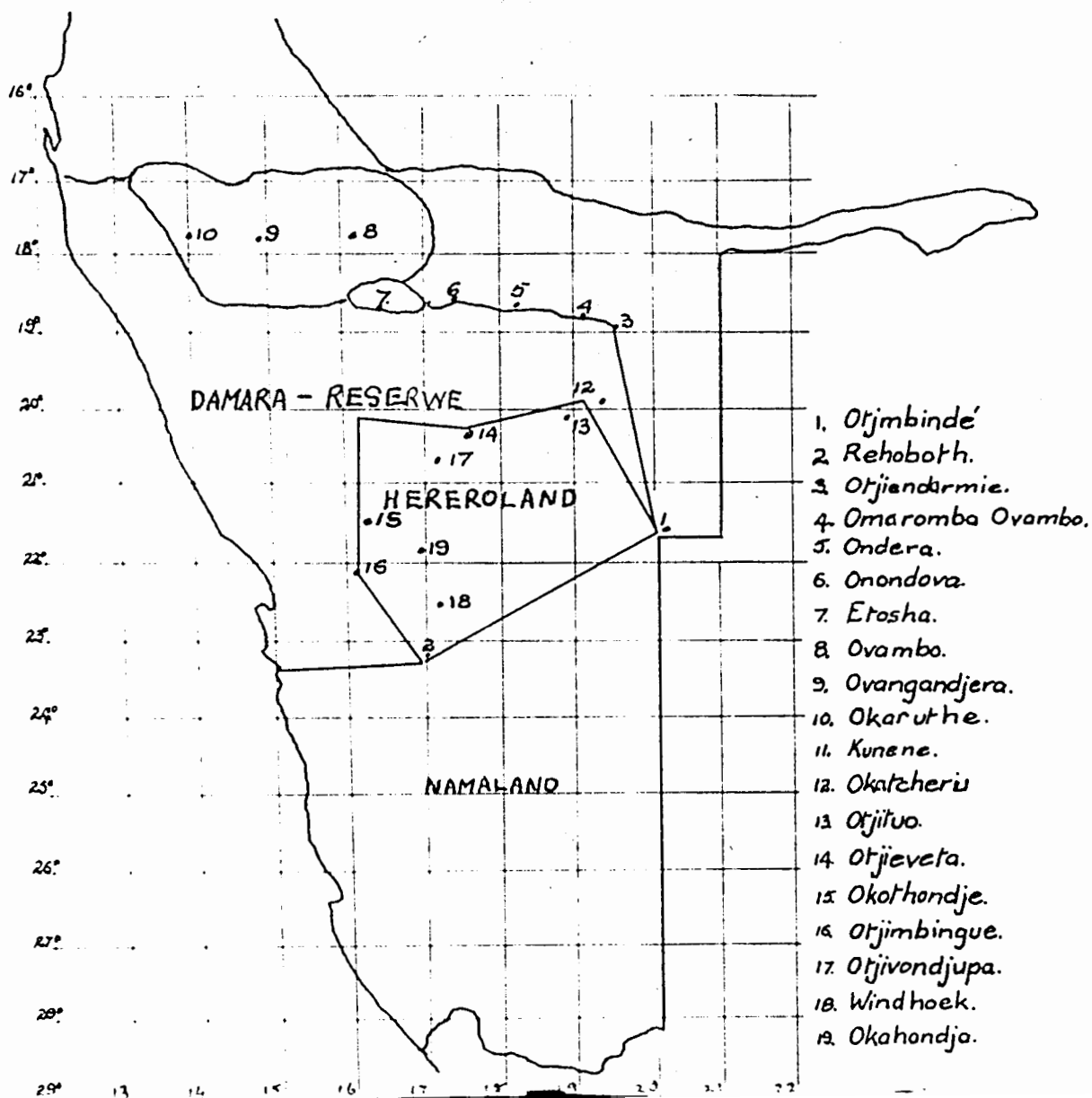

Kaart Nr. 2

HEREROLAND EN DAMARALAND VOLGENS PALGRAVE

Kaart Nr. 3

beskerming te leef. Die Boere was 'n aanwins vir die land deurdat hulle die landbou beoefen het, waaraan daar so 'n groot behoefte in die land was. Die streng opdragte van die Herero het hulle egter belet om sulke mense in hulle land toe te laat. Hulle was nie in staat om hulle teen die Herero te ver- set nie en het gevolglik gevra om onder die beskerming van Haar Majesteit se Regering geplaas te word.⁶⁶

Hierdie brief het Palgrave bereik by sy aankoms in die land. Gewapen daar- mee kon hy die September-konferensie met meer vertroue bywoon.⁶⁷ Veral kon hy nou Kamaherero se ontsteltenis oor die Amraalstam se hulpverlening aan die Boere temper.⁶⁸

Die vyfdaagse konferensie is ook bygewoon deur Robert Lewis.⁶⁹ Lewis het, net soos Palgrave, alles in sy vermoë gedoen om die Hererohoofmanne te oor- reed om om Britse beskerming aansoek te doen. Hulle hoofargument was die be- dreiging wat die Dorslandtrekkers vir die voortbestaan van die Herero ingehou het.⁷⁰ In 'n brief van 9 September 1876 vra Kamaherero en sy hoofmanne dan ook die Kaapse Regering om iemand te stuur om oor hulle te regeer "and to be the head of our country."⁷¹ Hulle dra terselfdertyd 'n deel van hulle grond - gebied aan die Kaapse Regering oor. Dit sou insluit die hele Kaokoveld en die Weskus tot regoor Rehoboth, asook 'n deel van Ovamboland.⁷² 72a

Kamaherero, wat reeds op 21 Julie 1874 om Britse beskerming gevra het, was te- leurgesteld omdat die druk wat hy op die Basters uitgeoefen het, nie die Boere die wyk laat neem het nie. Die Eerste Trek het nou reeds agt maande onge- stoord op Rietfontein gestaan. Blykbaar beïnvloed deur die gedagte aan 'n Britse resident om sy belange te behartig, het hy op 9 September ook 'n brief aan die Boere laat skryf. Die brief is geskryf in die toon van 'n diktator,

maar51/

66) N.A. 1137, 4.9.1876

67) G.50 - 70, pp. 28-35

68) Trümpelmann, dr. G.P.J. : Die Boer in Suidwes-Afrika, p. 23

69) G.50 - '77, pp. 28-35

70) N.A. 1137, 4.9.9. 1876

71) N.A. 1137, Herero-Captains-Barkly, 9.9.1876

72) Ibid., G.50-'77, pp. 28-35

72a) Sien Kaart Nr. 3 teenoor p.50

maar 'n baie bang diktator, wat weghardloop as die gevaar nog agter die bult aankom. En wat se gevaar was dit nie - Die kleine Albertstrekke, bestaande uit 15 gesinne!

Kamaherero beskuldig die Boere daarvan dat hulle die land binnegekom het met die doel om sy grond af te neem. Hy was die groot heerser oor Damaraland. Hy protesteer teen hulle optrede. Hy herinner hulle daaraan dat hy Britse beskerming geniet. Hy is nie voornemens om weer met hulle te onderhandel nie. In die toekoms kon hulle maar met sy magistraat onderhandel.⁷³

In hoeverre Palgrave 'n aandeel gehad het in die skryf van die brief, is moeilik om te sê. Dit is egter opmerklik dat die skrywe daarvan saamgeval het met die afsluiting van die September konferensie te Okahandja. Palgrave het hom na die konferensie na Windhoek gehaas, waar hy onmiddellik begin onderhandel het met Jan Jonker van die Afrikanerstam en Jacobus Izaak van Berseba. Al sy pogings om hulle te beweeg om ook om Britse beskerming aan te soek te doen, was egter tevergeefs.⁷⁴ Hy kon darem vir Jacobus Izaak beweeg om 'n konferensie van al die Namahoofde op Berseba te belê.⁷⁵

Op pad na Berseba het Palgrave ook Rehoboth aangedoen. Die ongewilde⁷⁶ Basters het hy maklik oortuig dat hulle Britse beskerming moes vra, wat hulle dan ook gedoen het.⁷⁷

Die52/

73) Palgrave, W. Coates, : Report of W. Coates Palgrave, annex 3

74) N.A. 1137, Jour., 29.9.1876

75) G.50-'77, pp.78',90

76) N.A. 1136, Schröder-Palgrave, 14.2.1877, - Lütz-Palgrave, 14.12.1877

77) Quellen 21, Berichte Heidmann, pp.122-3

Die Berseba-konferensie het op 27 November 1876 begin en het tot 1 Desember geduur.⁷⁸ Palgrave het insy samesprekings met die Nama nogeens die Boeregevaar beklemtoon. Hy het ook moontlike Portugese inmenging daarbygesleep om die Namahoofde te oortuig van die dringendheid om om Britse beskerming te vra. Sy argumente het egter geen indruk op hulle gemaak nie en hulle het geweier om aansoek te doen.⁷⁹

Hiervandaan het Palgrave by die Bondelswarts op Warmbad 'n draai gaan maak. Hierdie stam was reeds sedert 1806 onder die invloed van Engelse sendelinge.⁸⁰ Dit het moontlik tot Palgrave se sukses meegehelp, want op 22 Desember 1876 het Dawid Christiaan namens sy stam gevra dat die Kaapse Regering die buitelandse sake van sy stam moet behartig.⁸¹

Palgrave het hiermee sy taak as afgehandel beskou en nadie Kaap vertrek.- Die grondslag vir antipatie teen alle Boere-immigrasie na Suidwes-Afrika was deeglik gelê en van niemand sou die Dorslandtrekkers meer enige onbevooroordeeldheid kon verwag nie.

.....53/

78) NA. 1137, Jour., 27.11. - 1.12.1876

79) Ibid.

80) Burkhardt, dr. C.E. : Die ev. Miss. unter d. Völkern von Süd-Afrika, p.44

81) G. 50-'77, Christiaan - Palgrave, 22.12.1876, p. 101

HOOFSTUK III

LOTGEVALLE VAN DIE DORSLANDTREK VAN TRANSVAAL TOT BY RIETFontein

Die onderskeie Dorslandtrekgroepe na Angola het almal deur dieselfde gebiede na hulle bestemming beweeg. Die Trekkers was hoofsaaklik uit Transvaal afkomstig en het as eerste stap weswaarts uit Noordwes-Transvaal na Noordoos-Botswana beweeg. Hiervandaan gaan hul reis noordweswaarts deur die Kalahari na die Ngamistreek, weswaarts na Noordoos-Damaraland, noord- en suidweswaarts deur Ovamboland en suidweswaarts en noordweswaarts deur die Kaokoveld na Angola.

Die geografiese faktor het 'n bepalende rol in hierdie landsverhuising gespeel. Dit is dus belangrik dat besondere aandag hieraan geskenk word en dat die Dorslandtrekkers stap vir stap deur elke onderskeie geografiese streek op hul roete gevolg word.

GEOGRAFIESE STREKE WAARDEUR DIE TREKKERS TOT BY RIETFontein GETREK HET

Die streke waardeur die Trekkersgetrek het, was in 'n groot mate onbewoon of slegs ylbewoon. Besonderhede oor die aardrykskundige toestande van hierdie gebied was derhalwe skaars. Die geografiese kennis waaroor die Dorslandtrekkers ten opsigte van hierdie gebiede beskik het, was hoofsaaklik afkomstig uit inligting deur vroeëre reisigers verskaf. Dit word deur verskeie Dorslandtrek-segsmanne duidelik verklaar dat goedgesinde handelaars die Eerste en Derde Trekke van inligting en kaarte aangaande die beste roete voorsien het.¹

Die tweede Trek is deur 'n kommissietrek voorafgegaan² maar met die aanvang van die Eerste Trek was hierdie kommissie nog nie terug nie³ en hulle inligting sou eers van werklike waarde vir die Tweede en Derde Trekke kon wees.

Eenmaal54'

1) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 13

2) De Maandbode, 1.7.1875

3) Postma, ds. D. : Op. cit., p.16

Eenmaal aan die trek, is die roete vorentoe gereeld deur kommissies verken. Hierdie kommissies het waardevolle inligting versamel wat van die allergrootste belang vir die suksesvolle voortbeweging van die trek was.

WESWAARTS DEUR NOORD-BOTSWANA

Die Dorslandtrekkers sou op hulle reis deur Noord-Botswana feitlik dieselfde klimaatstoestande as in Noord-Transvaal aantref. Oor die algemeen is die gebied tussen 923 m. en 385 m bo seespieël geleë, behalwe langs die riviervalleie, waar dit van 923 m. tot 369m. daal. Daar is min riviere, afgesien van 'n paar sytakke van die Limpopo - waarvan die Notwani en Makloutsi vir die doel van hierdie studie die vernaamste is. Die rivierstreek is ongelyk en heuwelagtig, maar verder weswaarts word die wêreld gelyk en sanderig namate die werklike Kalahari genader word. Hierdie rivierstreek is in 1852 deur die reisiger, James Chapman, beskryf as „a rugged and hilly country, studded with various kinds of mimosas, aloes, euphoribias and cacti.”⁴ Verder weswaarts word die gebied deur heuwelreekse soos die Shoshong-, Makware- en Mabeleapudiheuwels deurkruis. Twee afsonderlike heuwelreekse met laasgenoemde naam kom in die gebied voor.

Hier kom ook verskeie laagliggende of depressiegebiede soos die Soasoutpan, Makarikaripan en Ngamimeer, voor.⁵

Die somertemperatuur van die streek is baie hoog en is gewoonlik meer as 80^of. Die wintertemperatuur is gematig met koel nagte en sonnige dae. Dit is, net soos Noord-Transvaal, 'n somerreënvalstreek, waarvan die neerslag geleidelik verminder van ongeveer 500 mm. in die ooste tot 375 mm. en minder in die weste. Die streek is aan periodieke droogtes onderhewig en asgevolg hiervan sou die gang van die Tweede Trek aansienlik vertraag word.⁶

Hierdie uitgestrekte gebied bevat, behalwe langs die riviere, weinig oopwaters. Waterplekke is dikwels 64 km. tot 80 km. van mekaar geleë.⁷ Die Notwani en

Makloutsi 55/

4) Chapman, J. : Travels in the interior of South Africa, Vol. I, p.22

5) Johnson, Sir Harry. : Pioneers in South Africa, p. 255; Schwartz, E.H.L.: The Kalahari or Thirstland Redemption, p. 95; Stow, G. : The Native Races of South Africa, p. 146

6) The Cape Argus, 1.1.1877; Long, Una: The Journal of Elizabeth Lees Price, p.34

Makloutsi is net soos die Limpopo, in sekere tye van die jaar droë lope met verspreide waterkuile. Die kuile het gewemel van visse, maar het dikwels ook krokodille en seekoeie gehuisves.

Die oewers van die riviere is dig begroei met tropiese en subtropiese gewasse, maar verder weg van die riviere af kon dit as 'n savannastreek beskryf word wat geleidelik oorgaan in 'n doringveldstreek.

Gedurende die Dorslandtrekperiode het dit veral hier in die Limpopostreek, wat algemeen bekend was as die jagveld⁹, gewemel van die wild. Laasgenoemde streek was uiters ongesond en besmet met tsetsevlies en malaria. Water en weiding was hier egter volop en die goeie jaggeleenthede sou die Dorslandtrekkers in die versoeking stel om te lank hier te vertoef.

Noord-Botswana is bewoon deur die Bamangwato- en Bakwenastamme¹⁰ en verskeie onderhorige minderheidsgroepe. Slawerny en die slawehandel het hier nog in onverbloemde vorm voortbestaan. Na 'n reis deur hierdie gebied het 'n berig-gewer van The Friend vermeld: "I met nothing more indicative or even uncivilization than cattle posts and Bechuana Slave stations,....."¹¹ Hy vertel dat die sluwe Betsjoeana-slawe-eienaars op suksesvolle wyse verhinder het dat blanke ontdekkingsreisigers en handelaars hierdie "Geographical blank"¹² oopstel.

Die verslaafde Bakalahari's en Vaalperse het, wanneer hulle goed behandel is, geen vyandigheid teenoor blanke baanbrekers, jagters en handelaars geopenbaar nie. Vreemdelinge is egter deur die ryk Betsjoeana-slawe-eienaars met agterdog bejeën. Die slawe-eienaars het periodieke besoeke by slaweposte afgelê om beslag te lê op volstruisvere, ivoor en waardevolle wildsvelle. Die woestynkinders het hierdie produkte verkry deur die jag met primitiewe wapens - soos kieres, assegaaie en byle. Die Betsjoeana het nougeset toegesien dat geen

vuurwapens56/-

7) Serton, dr. P.: The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.136; Chapman, J.: Travels in the interior of South Africa, Vol. 1; p.50.

8) Chapman, J.: op.cit., p.22; Hodson, Arnold, W.: Trekking the Great Thirst, pp. 149-150

9) The Friend, 26.9.1878

10) The Friend, 25.12.1877

11) The Friend, 17.1.1878

12) Ibid.

vuurwapens in slawehande beland nie.¹³

Noordweswaarts deur die Kalahari

Die volgende geografiese streek waardeur die Dorslandtrekkers sou beweeg, is die Kalahari, wat as die hartgebied van Afrika, besuide die Zambesi bestempel word.¹⁴

Dit is gemiddeld 923m. tot 1077m. bo seeëpieël, maar styg geleidelik aan sy grense om by die onliggende gebiede aan te sluit. Die vaste geologiese formasies van die uitgestrekte sentrale Kalahari is, tot 'n aansienlike diepte op plekke, met rooi duinsand, oppervlaktekalksteen, sagte sandsteen en klei bedek. Die samestelling daarvan dateer terug uit die Palaesoiëse tot in die Tersiere era.¹⁵ Hierdie sanderige oppervlakte word slegs hier en daar, soos aan die suidekant van die Ngami-meer, deur rotsagtige heuwelreekse onderbreek. Dit is geensins 'n gelyke oppervlakte nie, maar golwende grasheuwels wat, so ver as die oog kan sien, as't ware aanrol. Die swaar sand waardeur vroeëre reisigers in die Kalahari moes beweeg, het vooruitgang baie bemoeilik. Die reisiger Parker Gillmore skryf hieroor: „Sand, sand- so deep that the felloes of the wheels are entirely covered.”¹⁶

In die somer kom baie hoë dagtemperatuur voor, terwyl dit in die nagte gewoonlik koud word.¹⁷ 'n Reënbus bring altyd 'n daling in die temperatuur. Windstorms kom daaglik, as gevolg van die skielike styging in temperatuur, voor. Dit bedaar gewoonlik eers wanneer die nagkoelte intree.¹⁸ Die ondraaglike somerhitte het reistoestande vroeër baie bemoeilik. Die sendeling-reisiger, dr. Livingstone, verhaal hieroor: „As we trudged along a mass of mountain over the black slaglike rocks, the almost leafless trees afforded no shade, the heat was quite as great as Europeans could bear. It was 102° in the shade, and a thermometer57/

13) The Friend, 17.1.1878

14) Du Toit, A.L. : The Geology of South Africa, p. 12. (Sien kaart langsaan)

15) Ibid.

16) Parker, Gillmore: The Great Thirstland, p. 288

17) Schapera, J. : The Bantu-Speaking Tribes of South Africa, p. 38

18) Schapera, J. : Ibid.

thermometer placed under the armpit showed that our blood was 99.5° (hotter than that of the native, which stood at 98°). Our shoes however enabled us to pass over the hot burning soil better than they could."¹⁹

Gedurende die wintermaande is die dae sonnig, maar die nagte koud en ryp kom hier, tot baie ver noord, voor.

Die Omaramba Omatako²⁰ kan as die noordwestelike grens van die Kalahari beskou word. Hier gaan die rooi Kalaharisand oor in die wit sand van die Omaheke. Die suidgrens strek langs die benedeloop van die Molopo en in die Noorde grens dit aan die Ngamimeer. Die oosgrens sluit 'n groot deel van Botswana in en die wesgrens omarm dit 'n gedeelte van Suidwes-Afrika.²¹

Die verre noorde word in die winter gereeld en swaar oorstroom vanuit die Okavango-omeroerse wat gedeeltelik in die Ngamimeer uitmond. Die uitloopwaters van laasgenoemde meer vind weer hulle weg na die Makarikaridepressie.²² Die hoofstreek is 'n gebied van lae reënval en die neerslag verminder na die suide en weste. Verdamping is hoog „and may even exceed the precipitation in parts.”²³ Die reënseisoen is kort en hewig en die neerslag wissel van 325mm. in die noorde tot 200 mm. in die suide.²⁴

Hierdie uitgestrekte gebied word as 'n woestyn beskryf omdat dit geen lopende waters het nie en slegs weinig water in putte het.²⁵

Dit58/

-
- 19) Livingstone, David: Missionary Travels and Researches in South Africa, p.47
20) Schapera, J. : The Bantu-speaking Tribes of South Africa, p.38
21) Ibid.
22) Ibid., p. 40; Schwartz, E.H.L. : The Kalahari or Thirstland Redemption, p.95
23) Schapera, J. : op. cit., p.47
24) Ibid., p. 39
25) Stow, G. : The Native Races of South Africa, p. 146; Livingstone, David:

Dit is 'n barre landstreek, deurkruis met ou rivierlope, droë panne, vleis en mere wat in reëntyte brakwater bevat. So skaars was drinkwater hier dat die handelaar, McKiernan, skryf: „We were counting up and find we have only had five good waters for the cattle to drink at, in the last 350 miles. Others they have had, but not sufficient ones.”²⁶

'n Faktor waarmee die Kalahari-reisiger ook rekening moes hou, is dat hy 'n afgeleë waterplek per abouis kon misloop. Die Duitse reisiger, C.G. Büttner, skryf hieroor: „Auch der Reisende, welcher diese Strecken durchziehen muss genau wissen, wo er die Wasserstellen zu suchen hat, wenn er nicht unterwegs verdursten will.”²⁷

Die Kalahari is geensins van plantegroei ontbloot soos so dikwels gemeen word nie. By uitsondering sien 'n mens hier en daar 'n kaal sandduin of waaiduin. Die grondoppervlakte is oor die algemeen met gras en rankplante en soms met bosse en verspreide bome bedek. Die vroeë reisiger moes dikwels langs ongebaande weë met wa en osse deur digte bosse vleg. James Chapman o.a. het hiervan ondervinding gehad en skryf: „Besides the generally known mimosas there is one in particular, more troublesome than the rest, which I call the sickle-thorn,” „These inflict severe punishment on horses and cattle, as well as on man.”²⁸

Baie van die gras-, en boomsoorte staan vandag aan die inwoners onder Nama-name bekend en word met 'n klikklank voor die eerste lettergreep uitgespreek. So word hier byvoorbeeld aangetref: Kibrie of duingras, wat soms 'n hoogte van oor die vyf voet bereik, ghagras of boesmansgras, veengras, soetgras, gemsbokgras en suurgras. Ons vind hier onder meer die kameeldoringboom (Acacia giraffe),

die 59/

26) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Geral McKiernan, p. 136

27) Büttner, C. G. : Das Hinterland von Walfishbai und Angara Pequena, p. 220

28) Chapman, J. : Travels in the interior of South Africa, Vol. 1, p. 54

die wag-n-bietjie (*Acacia ditensis*) kaboom, ngoenie, ngnool en witgatboom (*Maerua Caffra*). Laasgenoemde dra eetbare bessies en die wortels dien as plaasvervanger vir koffie. Tsammas (*Citrullus vulgaris*) vorm 'n belangrike watervoorraad vir mens en dierin droogtetje, so ook die duikerwortel en gemsbokkomkommer met hul dik vlesige wortels.

Die Dorslandtrekkers het nog velerlei soorte wild in die Kalahari aangetref. Betsjoeana-jagters het destyds ook dikwels hier besoek afgelê om jakkalse en luiperds te jag ter wille van hulle pelse.²⁹

Oor die destydse bewoners van hierdie gebied het dr. Livingstone geskryf:

"The inhabitants, Bushman and Bakalahari, prey on the game and on the countless rodentia and small species of the feline race which subsist on these."³⁰

Die Bakalahari of Bagalagadi word tradisioneel as die oudste Betsjoeanastam beskou. Die skrywer J. Bruce het beweer dat hulle groot kuddes groothoringbeeste besit het.³¹ Hulle is deur 'n nuwe emigrasiegolf van hulle eie ras die woestyn ingedryf. Hier moes hulle in dieselfde gebied en onderhewig aan dieselfde geografiese faktore as die Boesmans lewe. Hulle het egter hulle liefde vir die landbou nooit verloor nie en het in gunstige tye klein tuintjies aangelê waarin hulle waatlemoene en pampoene gekweek het. Hulle het ook klein troppies bokke aangehou wat so gehard was dat hulle feitlik nooit water drink nie maar slegs van tsammas lewe.³²

Die Bagalagadi is deur die Bamangwato as slawe beskou en voortdurend van hulle eiendomme beroof.³³ Hulle het derhalwe gewoonlik hulle woonplekke ver van water gekies en hulle watervoorrade net soos die Boesmans, noukeurig verberg en gekamofleer.

Weswaarts60/

29) Livingstone, D. : Missionary Travels and Resarches in South -Africa, p.47

30) Ibid.

31) Ibid., Stow, G. : The Native Races of South Africa, p. 422

32) Chapman, J. : Travels in the interior of South Africa, Vo. I, p. 51

33) Andersson Papers, Vol. 10, of Note Book, 1853 February - 1854, p.4.

Weswaarts deur die Ngamistreek na Rietfontein

Die roete van die Dorslandtrekkers sou hulle ook deur die Ngamistreek voer. Berigte aangaande 'n groot varswatermeer in die binneland van Suidelike Afrika het vroeg in die vorige eeu groot opspraak verwek.³⁴ Baie jare daarna was die bestaan daarvan nog in 'n waas van geheimsinnigheid gehul en het reisigers en jagters onverpoosd hulle voorrade en energie verspil om die sluier oor die misterieuse meer te lig.

Die rede vir die mislukking van hierdie vroeë pogings is hoofsaaklik te vinde in die omringende waterlose en moeilik begaanbare streke. Teen 1849, toe die hoop byna laat vaar is om die meer te vind, is, soos reeds gesê, deur die baanbrekerswerk van manne soos J.H. Wilson, Oswell, Livingstone en Murray bewys dat hierdie pragtige meer wel in die middel van Suidelike Afrika bestaan.³⁵

Hierdie belangrike en hoogs interessante ontdekking het 'n uitgebreide veld vir navorsing op aardrykskundige en natuurkundige gebied geopen. Dit het ook nuwe moontlikhede vir die kolonisasie van Suidelike Afrika geskep. Die meer is beskryf as 'n verruklike strook water wat wemel van vis en seekoeie, terwyl daar in die omgewing volop olifante en ander grootwild was en die plantegroei uiters welig is.³⁶

Die Dorslandtrekkers sou ook aan die oewers van die Dam,³⁷ soos die Ngamimeer by hulle bekend gestaan het, 'n ruk lank uitrus en hier het hulle heelwat van hul verlore trekvee teruggevind.³⁸

By die inboorlinge was die meer onder verskillende name bekend, almal min of meer beskrywend: Inghâbé (die kameelperd); Noka ea Botlétle (Meer van die Botlétle); Noka ea Makoran (meer van bote); en Ngami (die waters).³⁹

Andersson61/

34) Andersson, C.J. : Lake Ngami, p. 428; Du Toit, C.W. : Deur die Kalahari, in Die Huisgenoot 1.1. 1937, p. 20

35) Andersson, C.J. : op. cit., p. 429; Johnson, Sir Harry: Pioneers in South Africa, p. 256

36) Andersson, C.J. : op. cit., p. 429; Johnson, Sir Harry, op. cit., p. 257

37) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januário Humpata, p. 35
Coetzee, J.A. : Dorsland Avontuur, p. 74

38) Postma, ds. D. : op. cit., p. 28

39) Andersson, C.J. : op. cit., p. 445

Andersson het by nadere ondersoek gevind dat vorige besoekers die grootte en voorkoms van die meer heelwat oordryf het. Ten spyte hiervan vermeld hy tog: „It is, however, indisputably a fine sheet of water.”⁴⁰ Hy het die omtrek van die meer op 112km. en die breedste strook op 14,14 km. geskat. Volgens hom het die brilvormige voorkoms skattings bemoeilik.⁴¹

Die meer word gevoed deur die Teoge- of Tsaunivier, wat verder noordwaarts Makolane genoem word.⁴² Hierdie betreklik diep rivier is selde wyer as veertig tree en in vloedtye oorstroom dit sy walle. Die oorstrominge vind vanaf Junie tot Augustus - en soms nog later - plaas.⁴³

Aan sy oostelike punt vind die Ngami vir sy oorloopwater 'n uitloop in die statige Zouga (of Nagbe). Hierdie rivier vertak spoedig in die Tamalakane (Maunsrivier) en Botlétle (Meesrivier). Die Tamalakane vloei noordwaarts verby Maun en sak uiteindelik in die Mababeleegte weg.⁴⁴ Die Botlétle vloei ooswaarts en mond in die Dowmeer uit. Die Botlétle is by tye ook maar net 'n droë loop met 'n aantal kuile vol soutwater⁴⁵, soos James Chapman reeds in 1852 moes ondervind. Die Dowmeer is deur die Dorslandtrekkers Witpannen⁴⁶ of Meer⁴⁷ genoem en het 'n belangrike bydrae gelewer om mens en diervan algehele uitwissing deur die dors te red. Die meer is deur lope aan die Soameer en Ntwetwesoutpan verbind. Hier= die depressiegebiede lê op dieselfde vlak as die Makarikarisoutpan.

Prof. E.H.L. Schwartz skryf die ontstaan van die meergebied daaraan toe dat die sentrale depressiegebied van die Kalahari deur hoërgrondoppervlakte omring is.⁴⁸

Die62/

40) Andersson, C.J. : Lake Ngami, p. 443

41) Ibid., p.441

42) Ibid., p. 444; Schwartz, E.H.L. : The Kalahari; or Thirstland Redemption, p.126

43) Ibid.

44) Andersson, C.J. op. cit., p.441

45) Chapman, J. : Travels in the interior of South Africa, Vol. 1; p.61

46) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.28;
Coetzee, J.A. : Dorsland Avontuur, p. 74

47) Ibid; Ibid; The Friend, 28.2.1878

48) Schwartz, E.H.L. : op.cit., p.95

Die oorstromings vanuit die noorde veroorsaak in die wintermaande die Okavango-moerasse van ongeveer 160 km. lank. Hierdie digbebosde gebied is vir mens en dier ewe gevaarlik. Die horde muskiete⁴⁹ wat hier uitbroei, veroorsaak malaria en die tsetsevlies is verantwoordelik vir grootskaalse vrekte onder grootvee. Die onkundige Dorslandtrekkers sou selfs hierdie gevare trotseer en langs hierdie giftige moerasse optrek.

Die Ngamimeer kry sy water uit die Okavangorivier (Kubango in Angola genoem), wat op die hooglande van Sentraal-Angola ontspring. Hierdie ontsaglike rivier, wat na raming meer water as die Oranjerivier wegvoer,⁵⁰ is in tye van vloed op plekke meer as 4,8 km. breed, maar bereik nooit die see nie.⁵¹ Hier moet die beskrywing van 'n rivier omgedraai word: Die Okavango, in plaas van water uit sy sytakke op te neem, vertak self in 'n menigte kleiner lope. Hierdie takriviere baan al kronkelende 'n weg deur 'n doolhof van riet, papyrus, vleie en moerasse. Die stroming word al swakker en kom later tot stilstand. 'n Groot binnelandse delta word aldus geskep.⁵²

Die gemiddelde reënval van 'n paar belangrike sentra in die streek is: Maun - 525 mm. Tsau - 352,5 mm. en Ghanzi - 490,5 mm. per jaar.⁵³ Ghanzi is 'n belangrike waterplek in hierdie uitgestrekte dorsland. Dit is agt dagreise per ossewa op die hoofpad tussen Damaraland en die Ngamimeer geleë. Palgrave het dit as die belangrikste waterplek op die roete na die meer beskou.⁵⁴ Tydens Thomas Baines se besoek in September 1861 was die Ghanzigebed ruig begroei met verskeie soorte mimosas en akasias, soos wag-bietjie en haakdorings. Baie wild het toe nog hier kom suip.⁵⁵ Tydens die Dorslandtrekperiode het Hendrik van Zijl hier gewoon en hy het die alleenreg besit om in die omgewing te jag. W. W. Jordan vertel dat

Van Zijl63/-

-
- 49) Schapera, J.: The Bantu-speaking Tribes of South Africa, p.39; Schwartz, E.H.L.: The Kalahari or Thirstland Redemption, p.126
- 50) Weideman, F.J.: Riviere wat op en af loop, in Die Huisgenoot, 12.10.1945; Schapera, J.: op.cit., p.41
- 51) Weideman, F.J.: op.cit., in Die Huisgenoot, 12.10.45; Schapera, J.: op.cit., p.41
- 52) Schwartz, E.H.L.: op.cit., p.95
- 53) Weideman, F.J.L.: op.cit., p.6
- 54) Palgrave, W.C.: Report of, p.64
- 55) Baines, Thomas : Explorations in South West Africa, p.146

Van Zijl op hierdie monopolie van hom baie gesteld was.⁵⁶

Die outrekroete vanaf Ghanzi na Rietfontein gaandeur 'n moeilik begaanbare sandstreek wat per ossewa etlike dae in beslag geneem het. Die reisiger, McKiernan, het dit beskryf as die moeilikste stuk pad wat hy op sy reis tot daar teengekom het.⁵⁷ By Rietfontein was daar eweneens volop water. By hierdie oase in die dorsland sou die Eerste Trek 'n volle twee jaar lank uitrus.⁵⁸

Die Rietfontein- of Eerste Dorslandtrek

Die Eerste Trek het Ovamboland as eindbestemming gehad. Ds. L.J. du Plessis, Algemene Korrespondent van die Gereformeerde Kerk tydens die Dorslandtrekperiode, het na sy besoek aan die trekkers van die Eerste Trek op hulle reis tussen Elandsrivier en Bierkraal vermeld: „Het doel van die landverhuizers is naar Ovamboland. Er is nu eene Commissie verkoren, die vooruit zal gaan om het land te bezien. De commissie bestaat uit 4 personen, maar men denkt dat er meer zullen gaan. De Emigranten zullen danwachten tussen Legoem en het Meer.”⁵⁹ Die Trekkers het later aan ds. Postma verklaar: „Op den 14 April 1875 vertrokken wij van deze Kerkplaats, om te trekken naar de Noordwest-zijde van Zuid-Afrika.”⁶⁰ By die deelgenote van die Eerste Trek het daar dus geentwyfel oor hul bestemming bestaan nie. Dat hulle hulle nie ongehinderd in Ovamboland kon vestig nie, was die gevolg van omstandighede buite hulle beheer. Gerugte dat hulle van plan was om na Matabeleland uit te wyk, was beslis uit die lug gegryp.⁶¹

Die64/

-
- 56) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers in The Cape Quarterly Review,
57) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald Mc. Kiernan. p.136
58) Postma, ds. D. De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 16;
Serton, dr. P. : op. cit., p. 158
59) De Maandbode, 1.7.1875
60) Postma, ds. D. : op. cit., p. 11
61) The Cape Argus, 1.1.1877

Die voorbereidings wat die Dorslandtrekkers vir hulle uittoeg getref het, toon in 'n sekere mate 'n ooreenkoms met dié van die Groot Trek. Persone wat redelike pryse vir hulle gronde kon kry, het dit verkoop. Ander het dit net so laat lê. Die meeste het hul beestroppe aangevul en een of meer waens aangeskaf.

Die Eerste Trek het geen verkenningskommissie vooruit gestuur nie, maar was wel bewus van 'n kommissie wat destyds deur die Tweede Trek uitgestuur is. Hier= die kommissie het waarskynlik met ds. L.J. du Plessis se besoek aan die Eerste Trek reeds op vertrek gestaan. Dit sou egter vir hierdie trek van geen nut wees nie.

De Maandbode van Donderdag, 1 Oktober 1874 het die eerste berig oor die trek bevat. „Uit een privaat schrijven vernemen wij dat de trek naar Damaraland een aanvang genomen heeft. De heer Dolf Holtzhuisen is reeds met 4 wagens Rusten=burg gepasseerd en zal op eene bepaalde plaats blijven en dan de anderen afwachten.”⁶² Dit het die Eerste Trek byna 'n jaar geneem om in volle gang te kom. Die datum 20 Mei 1874⁶³, toe G.A.J. Alberts, J.A. Holtzhuisen en R.F. Holtshuisen hulle plase verlaat het, kan as die aanvangsdatum beskou word. Oorspronklik was hulle van plan om by die sameloop van die Groot Marico- en die Krokodilrivier op me=kaar te wag.⁶⁴ Op 6 Februarie 1875 het nog ses gesinne, hulle by die aanvangs=trekkers aangesluit.⁶⁵

Meers as 'n maand hierna, op 27 Maart 1875, is daar eers sprake van 'n bepaalde plek of standplaas. Dit was toe hulle by die Elandsrivier aangekom het.⁶⁶ Hier is hulle geledere deur^{65/}

62) De Maandbode, 1.10.1874

63) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 145; Postma, ds. D. : De Trek=boeren te St. Januario Humpata, p. 1.

64) De Maandbode, 1.4.1875; Jordan, W.W. : op. cit., p. 145

65) Postma, ds. D. : op. cit., p. 11; Vander Merwe, ds. W.P. : Die Kerk onder die Dorslandtrekkers, in Hervormde Teologiese Studies, Junie 1946

66) Ibid; Ibid.

is hulle geledere deur nog twee gesinne aangevul.⁶⁷

Tydens hulle verblyf van twee weke alhier het die ou heer Francois Robbertse hul besoek en hulle vermaan om „in eendracht liefde en vrede te trekken met het oog op den Messias.”⁶⁸

Op 1 April 1875 maak De Maandbode ook melding van die trek. Hiervolgens sou daar op die Hoëveld ten minste tien trekke bymekaar wees en aan die onderkant van Pilaansberg nog drie gesinne, terwyl nog meer besig was om vir die trek gereed te maak. Die mense het besluit om deur die dorsland te trek en „men zegt dat zij bezig zijn plannen te beramen een leeraar te beroepen.”⁶⁹

Die beriggewing was nie altyd in alle opsigte juis nie. Tog het die Trekkers intussen reëlings getref om herderlike besoek te ontvang. Ds. L.J. du Plessis is genooi om die Trek te besoek om dienste te hou en die sakramente te bedien. Hy het op 10 en 11 April aan die Elandsrivier vir die Trekkers gepreek, 7 lidmate aangenaam, 1 kind gedoop en die nagmaal bedien.⁷⁰

Dit blyk dat die Eerste Trek uiteindelik bestaan het uit die gesinne van G.A.J. Alberts, A.N.J.D. Alberts, P. du Plessis, R.F. Holtshuizen, J. A. Holts=huizen, B.A. Hamman, P. W. Jordaan, A. Kruger (diaken), J.A. Kruger, Gert van de Meyer, G.G.S. van der Merwe, J.M. van der Merwe, P.J. van der Merwe (Ouderling), J.M. Roets, J. van Niekerk, J. Prinsloo, B. Prinsloo en M. Schutte. Laasge=noemde drie gesinne het, nadat Shoshong bereik is, omgedraai.⁷¹ J. van Niekerk het waarskynlik langs die Krokodilrivier agtergebly, want hiervandaan het hy 'n

sending66/

67) Van der Merwe, ds. W.P. : Die Kerk onder die Dorslandtrekkers in Hervormde Teologiese Studies, Junie 1946

68) Ibid.

69) De Maandbode, 1.4.185

70) De Maandbode, 1.6.1875; Jordan, W.W.: Journal of The Trekboers, p.145

71) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes-Afrika, p.93; Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.12.

sending van die Tweede Trek na Shoshong vergesél.⁷² Dat die Trek uiteinde-
lik uit 15 gesinne bestaan het, word bevestig deur die handelaar McKiernan wat
hulle op Rietfontein op Maandag, 23 Julie 1877 besoek het.⁷³ P.J. van der
Merwe het later aan ds. Postma geskryf dat die ganse Trek uit 62 siele bestaan
het.

Die deelgenote van hierdie Trek het verskeie kerkraadslede en rustende kerk=
raadslede van die Gereformeerde gemeente van Pretoria ingesluit. Hierdie feit
blyk onder meer uit 'n brief waarin hulle tydens ds. L.J. du Plessis se besoek
aan die laer aan die Sinode kennis van hulle vertrek gegee het. Hierin het
R.F. Holtshuizen, oud-ouderling van die Gereformeerde gemeente van Pretoria,
J.A. Kruger en G.A.J. Alberts, afgetrede diakens van dieselfde gemeente „en de
mede overige Broederen en Zusteren der Gereformeerde Gemeente, die zich naar
een afgelegen land willen begeven,”⁷⁴ hulle gehegtheid aan hul kerk betuig. Uit
die Gereformeerde Kerkalmanakke blyk dit dat ook A. Kruger diaken in die Gerefor=
meerde gemeente van Pretoria was.⁷⁵ Tydens ds. Du Plessis se beosek was daar
reeds veertien gesinne bymekaar en nog gesinne is uit Pretoria en Rustenburg ver=
wag. Ds. du Plessis het verwag dat die trek uit sowat dertiggessinne sou bestaan⁷⁶
wat toe nie die geval was nie. Gelet op die inhoud van die reeds vermelde brief
aan die Sinode was die veertien gesinne wat tydens ds. du Plessisse besoek daar
saamgetrek was, almal uit die gemeente van Pretoria afkomstig. Dit is insig=
gewend aangesien hulle juis diegene was wat in die nouste voeling met pres. Burgers
se ongewilde administrasie was. Die Gereformeerde Almanak vir 1876 toon aan
dat in die vorige jaar 17 lidmate uit die Pretoriagemeente en 5 uit die Rusten=
burg-gemeente vertrek het.

G.A.J. Alberts67/

72) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.21

73) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald Mc Kiernan, p.136

74) Acta Sinode van 1876, p. 73

75) Almanakke 1872; 73; 74

76) De Maandbode, 1.6.1875

G.A.J. Alberts, hoewel eers later as sodanig gekies, is uit die staanspoor as leier van die Eerste Trek aanvaar. Hy is op 3 Januarie 1836, gebore en het as Voortrekkerkind na Transvaal gekom.⁷⁷ Hy het homself as leier bewys deur sy deelname aan die Mapog-oorlog en het tot 1874 as diaken van die Gereformeerde gemeente Pretoria gedien.⁷⁸ Op die plaas Apiesrivier naby Pretoria het hy jare lank geboer en hier is sy later bekende seun, Andries Alberts, op 31 Oktober 1860, gebore.⁷⁹ Op trek was hy 'n gesogte kommissielid wat met groot welslae met inboorlinghoofde kon onderhandel. Die onderskeiding het hom te beurt geval om sy trek sonder skade en skande deur die Kalahari te lei en hy kon selfs later aan die Tweede Trek hulp verleen.

In sy taak as leier is Alberts bygestaan deur die waardige twee-en-tagtigjarige Johannes Marthinus van der Merwe. Hy het ook aan die Groot Trek deelgeneem⁸⁰ en was dus in staat om waardevolle raad op 'n landsverhuising soos hierdie te gee. Voor die Dorslandtrek het hy op die plaas Rusfontein naby Pretoria geboer.⁸¹ Vir die doel van die trek het hy vir hom en sy bejaarde eggenote 'n spesiale veeerwa aangeskaf.⁸² Sy tweeseuns, P.J. en G.S. van der Merwe, het waardevolle diens aan die trekgeselskap gelewer. Eersgenoemde het as ouderling en korrespondent met die Gereformeerde gemeenskap in Transvaal kontak behou, terwyl laasgenoemde as kommissielid en later as veldkornet opgetree het.

Alberts is verder getrou bygestaan deur R.F. Holtshuizen, afgetrede kerkraadslid en 'n man wie se rake ingewings en versienendheid onontbeerlik vir die trekgemeenskap was. In Angola sou hy later weer eens as ouderling dien nadat die Kerk behoorlik georganiseer is. Hy het hom veral beywer om die trekorganisasie op 'n gesonde

grondslag68/

77) Herinneringe van Andries Alberts (Kleinseun van G.A.J.) soos opgeteken vir W.A. de Klerk

78) Almanak van 1874

79) Herinneringe van Andries Alberts : op. cit.

80) Coetzee, J.A. : Dorsland Avontuur, p. 26; Green, Laurence: Lords of the East Frontier, p.117

81) Ibid. p.118

82) Ibid.

grondslag te plaas en dit was op sy aanbeveling dat 'n sogenaamde trekgrondwet opgestel is.⁸³

Hierdie persone het as 'n trekbestuur gefunksioneer, hoewel hulle nie formeel as sodanig aangewys is nie. In oorlegpleging met mekaar het hulle die goeie orde, voortbeweging en rusposes van die trek gereël. Hulle het bepaal wie as kommissie= lede uitgestuur moes word en met watter opdragte. Die aanvaarding van bepaalde trekregulasies sou eers veel later op die trek aandag geniet⁸⁴. Die gesonde onder= linge oorlegpleging en samewerking van hierdie leiers was die waarborg vir die suk= ses van die hele onderneming.

Ds. L.J. du Plessis het tydens sy besoek ook die Trek kerklik georganiseer. A. Kruger sou as diaken en P.J. van der Merwe as ouderling vir die Trekkers op= tree. In die reeds vermelde brief aan die Gereformeerde Sinode het die Trek= kers verklaar dat hulle hul nie aan die Sinode en hul kerkverband onttrek nie. Hulle hoop en wens was dat as hulle hulle met die hulp van Bo in die afgeleë landstreek gevestig het, die Sinode in hulle kerklike behoeftes sou voorsien, so= dat die Koninkryk van Jesus Christus verder uitgebrei kon word.⁸⁵ By ds. Du Plessis se vertrek het hulle nog eens verklaar: „Zwaar viel het ons onze Kerk te verlaten maar niet ons land.”⁸⁶

Na aanleiding van hierdie verklaring van die Trekkers het die sinode van 1876 'n ope brief aan almal wat reeds op trek was of van voorneme was om te trek, gerig en onder meer verklaar: 1. Die Sinode weerhou hom om 'n oordeel oor die redes vir hulle emigrasie uit te spreek omdat hy hom daartoe nie bevoeg beskou nie. 2. Die

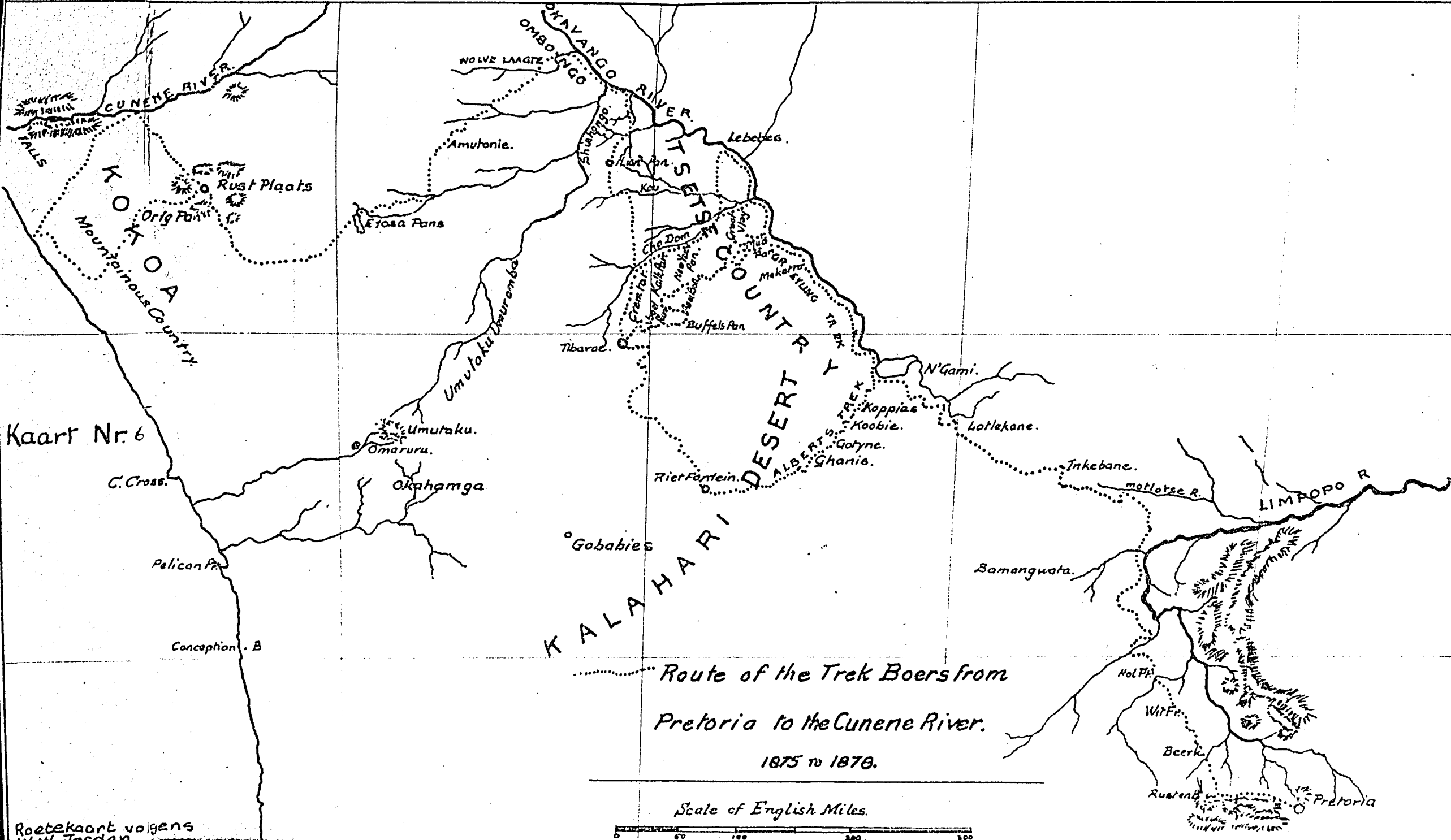
Sinode69/

83) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.114

84) Postma, ds. D. : op. cit., p.18

85) Acta Sinode van 1876, p. 73

86) Acta Sinode van 1876, Bylaag 7, pp. 75 - 77

Roetekaart volgens
H. J. J. J. J.

nog een van Marthinus Schutte agter te laat. 'n Dag- en nagreis verder tref hulle nog agt verlate waens aan. In sommige was nog mense, die ander Trekkers was te voet vooruit.¹⁵⁹

Dit geluk Du Plessis om hier, anderhalfuur van die pad af, 'n bietjie water op te spoor. F.C. Eloff vertel dat 'n Boesman aan hulle water vir kruit kom verruil het. Die Boesmans het die Boere se watersnood uitgebuit deur vyf pond kruit vir 'n kalbas wat vyf bottels water hou, te verlang. Du Plessis wat voorgegee het dat hulle nog water wou koop, het die Boesman toe stilletjies gevolg na 'n plek waar hy met behulp van 'n riet water uit die grond uitgesuig het. Die Boere het dadelik aan die werk gespring en die toegestopte put oopgegrawe. Louwseput, soos dit toe genoem is, het voldoende water vir die mense gelewer, maar dit was ontoereikend vir die vee.¹⁶⁰

Etlike Trekkers, onder wie ook Louw du Plessis, het hulle gesinne by Inkuane en Louwseput agtergelaat en hul osse in 'n ononderbroke trek padlangs te voet na Lothlekane aangejaag.¹⁶¹ In sommige gevalle het 'n paar gesinne saamgespan, 'n wa leeggemaak, al die vrouens en kinders daarop gelaai en dit deur twintig tot dertig osse laat trek. Aldus kon hulle Lothlekane binne vyf dae bereik.¹⁶²

Op hierdie deel van die roete het die Greylingtrek sy grootste lyding ondervind. Die dors was so oorweldigend dat alles maar agtergelaat moes word

om115/-

159) Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.112; Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.159

160) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p.204

161) Preller, dr. G.S. op.cit., p.204

162) Botha, P.M.: Manuskrip, passim.

om net die water betyds te haal.¹⁶³ Die groot trop beeste wat waansinnig van dors, weggehol het, het die bietjie watertjies by Haakdoornvlei en ander panne, wat bes moontlik nog 'n paar honderd beeste se dors kon les, tot modder vertrap voordat een enkele bees gesuip het.¹⁶⁴ In hierdie pan is 80 beeste doodgetrap.¹⁶⁵ Die arme dorstige diere wat dae lank in die skroeiende son aangedryf is, het van die modder in die panne gevreet en gevrek. Verdorste osse het in die koelte van doringbome teen die versengende sonstrale skuiling gaan soek en daar in hope gevrek.¹⁶⁶ Dooie diere se vet het in die son op die warm sand lê en uitbraai.¹⁶⁷ Op hul reis vanaf Tlabala na Lothlekane het die Du Plessis trek 150 dooie beeste langs die pad aangetref.¹⁶⁸

Op pad tussen Inkuane en Lothlekane het die Du Plessis-geselskap se vee ook van dors die loop geneem. Die waansinnige diere het oor die vure gespring en aan die blink wabande gelek. Mense moes vir hulle eie veiligheid voor die diere wegvlug.¹⁶⁹ Hierdie beeste het egter vir sommige gestrande Trekkers onverwagte redding gebring, deurdat hulle van die beeste kon vang en inspan om hul waens te trek.¹⁷⁰ Geheel uitgeput, sonder kos en water, het L.M. du Plessis en sy metgeselle op die aand van die derde dag nadat hulle hul waens verlaat het, op Lothlekane aangekom.¹⁷¹

Hulle116/-

-
- 163) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p.204; De Maandbode 1.11.1877
 - 164) Van der Walt, A.J.: op.cit., p.204; Botha, P.M.: Manuskrip, passim.
 - 165) The Friend 29.1.1880
 - 166) Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.113
 - 167) Postma, ds. D.: Verslag van ds. D. Postma, Preller Versameling Bd. 53 A787
 - 168) Preller, dr. G.S.: op.cit., p.114
 - 169) The Friend 29.1.1880
 - 170) De Maandbode 1.11.1877
 - 171) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, 1, p.28

Hulle het hul perde gelei wat weens dors so uitgeput en verswak was dat hulle nie meer gery kon word nie. Gelukkig kon hulle vir elke perd 'n emmer water by Jan Greyling kry.¹⁷²

By Lothlekane was water ook maar skaars. Baie van die beproefde sukkelaars kon hier gelukkig drinkwater vind en ook houters vul waarmee hulle onverwyl na hulle gesinne teruggekeer het. Hier is hulle met oorstelpende vreugde ontvang. Die hele laer het 'n dankgebed opgestuur vir hierdie kosbare gave - water.¹⁷³ Twee spanne osse kon ook by Lothlekane water gegee word. Die verkwikte diere is voor waens, belaaie met waterhouters gehaak en het na die Dowmeer gehaas om nog water te gaan haal. Die losdiere is saamgejaag. Toe hulle uiteindelik die meer bereik, was die beeste, uitgesonderd die twee spanne in die juk, sewe en 'n halwe dag en nag sonder water.¹⁷⁴

Die dag na die Du Plessis-geselskap se aankoms by Lothlekane het 'n trop van ongeveer 300 van die beeste wat op loop gesit het, op die putte afgestorm. Die diere was waansinnig van dors en dit was haas onmoontlik om hulle te keer. Jan Greyling het egter opdrag gegee dat hulle gekeer moes word of doodgeslaan en doodgeskiet word. Die diere is bymekaar gemaak en oor die bult na die meer toe gedryf, wat nog drie dag- en nagreise ver was.¹⁷⁵

Du Plessis het die oggend ook weer sy perde hier water gegee en het sonder kos en water saam met Joachim Prinsloo na die Dowmeer vertrek. Op pad het hulle

gelukkig117/

172) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 116

173) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 160

174) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.28

175) Ibid.

gelukkig twee- en-veertig beeste gevind wat hulle kon saamjaag. By die meer vind hulle reads 'n klompie mense wat te voet, te perd of met 'n paar beeste daar opgedaag het.¹⁷⁶

Die mense wat by Lothlekane agtergebly het, het dadelik begin om die putte skoon te maak. Hierna het die water gelukkig vinnig ingesyfer.¹⁷⁷

Dit was veral Trekkers wat minder oordeelkundig te werk gegaan het, wat die swaarste tydens die deurtog gely het. Hierdie mense het hulle in hul rasende dors aan allerhande wanhoopsdade skuldig gemaak. Sommige het modder deur doeke en hemde gedruk in die hoop om 'n bietjie vogtigheid te bekom.¹⁷⁸ Ander het kanne modder probeer uitbraai.¹⁷⁹ Mans het in hul radeloosheid oor die ellende waarin hul gesinne verkeer het, huilende en snikkende soos kinders hul waens verlaat omdat hulle die hartverskeurende toestand nie langer kon aanskou nie.¹⁸⁰ Die vraag ontstaan onwillekeurig watter hoogtepunte hierdie wanhoopsuitinge dan by die minder weerbare vrouens en kinders moes bereik het. Sommige het die Bybel gegryp om dit te lees.¹⁸¹ Ander wou weer dat daar gesamentlik om reën gebid word.¹⁸² Iemand het in 'n boom geklim en sy mond oopgehou in die hoop dat water uit die hemel daarin sou val.¹⁸³ Party het asyn en selfs brandewyn gedrink om hul verdelgende dors te probeer les.¹⁸⁴ In hul wanhopige dronkenskap het hulle sonder behoorlike kleding in die modder gespring,

dit118/

176) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.118

177) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.28

178) Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 113

179) Coetzee, J.A. : Dorsland Avontuur, p.69

180) Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 113

181) Ibid., pp. 113-114

182) Ibid., p.114

183) Coetzee, J.A. : op. cit., p.69

184) The Friend 29.1.1880; Preller, dr. G.S. : op. cit., p.114

dit deur hulle klere gedruk, of selfs daaraan gekou om tog maar 'n onbeduidende klammigheid te bekom.¹⁸⁵ Die drink van asyn het hewige brandpyne op die maag tot gevolg gehad . Die slagoffers hiervan het gate in die sand onder koelte=
bome gegrawe en hul mae teen die koele aarde vasgedruk om verligting te probeer verkry.¹⁸⁶ Ander wanhoopsdade was om die maagsappe en selfs bloed van diere te drink om hul skryende dors te probeer les.¹⁸⁷ W.W. Jordan sê dat selfs hier=
die afstootlike vog lepelsgewyse uitgedeel is. Daar was gevalle waar gesinne verdwaalde bokke en skape geslag en die bloed gretiglik gedrink het. Soms is oor die besit van die pens, vanweë die voginhoud getwis.¹⁸⁸

Die ergste was dat baie mense aan malaria gely het. Hierdie liggaamlik verswakte mense kon die ontberings nie deurstaan nie. Sterfgevalle wat op die deurtog voorgekom het, was almal koorspatiënte. By Inkuane is vyf kinders oorlede, naamlik 'n kind van Hans Opperman, 'n kind van Louw du Plessis, 'n dogter van Frans Smit, 'n kind van Wm. de Klerk en 'n seun van wyle Albert Opperman. Voordat die dood ingetree het, het die liggame van koorspatiënte verwring geraak.¹⁸⁹ Sommige patiënte weer het vreeslik aan die bloei geraak. Enkeles het egter die tog oorlewe. Die ergste was dat die dooies sommer daar in die wildernis begrawe moes word, grafte waarheen geen geliefde waarskynlik sou terugkeer nie.

Deur119/

185) Preller, ds. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 113

186) The Friend 29.1.1880

187) Jordan, W. W. : Journal of the Trekboers, p. 160; Preller, dr. G.S. :
op. cit., p.114

188) Jordan, W.W. : op. cit., p. 160

189) The Friend 29.1. 1880

Deur al hierdie ontberinge het die deursettingsvermoë van die Afrikaner nooit gefaal nie.¹⁹⁰ Die mense het moeisaam met elke moontlike waterhouer wat hulle kon saamdra, na Lothlekane aangestrompel, terwyl vrouens en kinders teen 'n slakkepas in die waens gevolg het.

Inligting aangaande die verskriklike ramp wat die Trekkers oorval het, het weldra Shoshong bereik. Baie van die weggeholde beeste het ook daar aangekom.¹⁹¹ Soos reeds vermeld, was eerw. Hepburn dadelik tot hulp gereed. Die sluwe Khama was ook bereid om te help. 'n Wa, belaaï met waterhouers en getrek deur 'n flukse span osse, is inderhaas agter die Trekkers aangestuur. Hierdie humanitêre daad van Hepburn het sekerlik 'n bydrae gelewer om die lot van sommige van die beproefde Boere te verlig.

Die geteisterde Dorslandtrekkers was nie net die slagoffers van koors, dors en plunderende inboorlinge nie, maar die Kalahari het destyds gewemel van roofdiere soos jakkalse, rooikatte, wolwe, hiënas, luiperds, jagluiperds en leeus wat die verloopte kudde tot prooi gemaak het. Sommige van die gestrande Trekkers het ook angswekkende ondervindinge met roofdiere belewe. Jan du Plessis, 'n broer van Louw, was een van die ongelukkiges wat by Haakdoringvlei te staan gekom het. Dieselfde aand waarop hy hier aangekom het, het hy met 'n graaf en twee kanne vertrek om water te gaan soek. Hy kon in die vlei geen water vind nie en het verder gestap in die rigting van Louwseput. Onderweg het hy 'n noue

ontkoming120/

190) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 160

191) Botha, P.M. : Manuskrip, passim.

ontkoming gehad toe'n leeu in die skemerte van die naderende nag ophom afge= storm het. Hy kon hom slegs met behulp van die graaf en kanne teen die onge= dierte verweer. Gert Smit en Johannes Meyer het later hulle opwagting by hom gemaak en dit het die leeu tydelik die wyk laat neem. Kort na hulle ver= trek het die roofdier egter weer sy verskyning gemaak. Piet van Vuuren sluit nog later in die nag by hom aan. Met slegs 'n vuurtjie, die waterkanne en 'n graaf as afskrikmiddels moes die twee manne hulle tot dagbreek die volgende oggend teen 'n drietal leeus wat om hulle vergader het, beskerm.¹⁹²

Die Bees-Kommissie

Die getalle diere waarmee die Tweede Trek die Kalahari ingetrek het, word deur W.W. Jordan aangegee as 7 536 osse en koeie, 483 perde, 1 024 skape en bokke, 32 donkies, 213 honde en 486 hoenders, ganse en eende.¹⁹³ Hoeveel van die pluimvee en kleinvee die deurtog oorleef het, is onbekend. Wat die beeste betref, gee verskillende beriggewers ons darem 'n aanduiding: Deur= dat baie osse weens dors gevrek het en baie in die stormloop om water dood= getrap is of weggehol en verlore geraak het, was die Trekkers se trekvee na die deurtog aansienlik uitgedun. Twee gesinne tesame het nou soms te min osse gehad om één wa te trek.¹⁹⁴ Jan Greyling en sy kinders het uit 'n totaal van 300 beeste slegs 30 oorgehou. Hy moes 67 osse teen R2 068.00 aankoop om sy trek verder te neem.¹⁹⁵ Minder vermoënde Trekkers was verplig om hul waens vir trekvee te verruil. F.C. Eloff vertel dat hy twee „blomwaens" teen 14 osse per wa aan 'n Engelsman verruil het.¹⁹⁶

Volgens121/

192) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, pp. 115-16

193) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 159; Preller, dr. G.S. : op.cit., p.102

194) Botha, P.M. : op. cit., p. 15

195) De Maandbode, 1.11.1877

196) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p.205

Volgens 'n informant van De Maandbode het die Trekkers, nadat hulle Lothle= kane bereik het en nadat hulle trekvee aangekoop het, net osse vir veertig waens gehad.¹⁹⁷ Agtergelate waens is met groot moeite en opoffering terugge= kry. Sleë, belaaie met watervaatjies en kanne wat vyf of ses dae moes hou, is deur groot spanne osse op die roete teruggestuur om die waens een-eenuit te sleep.¹⁹⁸ Agtergelate waens was teen hierdie tyd reeds leeggeplunder deur die Kalahari-inboorlinge. Na 'n gesukkel van twee en 'n half maande ¹⁹⁹ het hulle daarin geslaag om met die uitsondering van ag waens al hulle waens uit die wildernis te verhaal.²⁰⁰

Gedurende hierdie hele reddingstydperk het hulle trekvee slegs een keer in ag dae water gedrink.²⁰¹ Dat die verliese van kleinvee ook aansienlik moes gewees het, blyk daaruit dat die Trekkers teenoor ds. Cachet getuig het dat hulle beeste nege dae en hulle skape vyftien dae sonder water was.²⁰²

Kort nadat Louw du Plessis Lothlekane bereik het, is hy en Greyling met me= kaar versoen. Die onverkwiklike kwaai-vriendskap wat reeds soveel ellende oor hulle gebring het, kon nie langer geduld word nie. Daar is ook besluit om dadelik 'n kommissie terug te stuur om die afgedwaalde trekvee by Shoshong te gaan haal.²⁰³

Hierdie122/

197) De Maandbode 1.8.1877

198) Botha, P.M. : Mamuskrip, passim

199) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p.205

200) Botha, P.M. : op.cit., passim

201) Ibid.

202) De Maandbode 1.6.1877

203) Van der Walt, A.J. : op.cit., pp. 204-5

Hierdie kommissie van agt man is aangevoer deur D.J. Erasmus as voldkornet.²⁰⁴ Vir die doel van hulle sending het die kommissie agt osse aan die voorstel van hwa gehaak. Daarop is hulle kos, water en beddegoed vasgebind en is die lang tog na die Suide aangepak.²⁰⁵ Op hulle tog het die kommissie by groepies waens van twee, drie, vyf en selfs dertig verbygetrek. Alles was so verplunder dat dit kompleet gelyk het asof daar 'n groot moord plaasgevind het.²⁰⁶

By Khama se stat is 600 beeste aan die Boere oorhandig.²⁰⁷ Dit was beeste wat hulle hier voorgekeer het. Later spoor hulle nog 60 koeie en 14 rooi Afrikanerosse op, wat die inboorlinge vir hulle weggesteek het.²⁰⁸ Daar was egter talle gewetenlose en selfsugtige mense wat bereid was om uit die verleentheid van die swaarbeproefde Boere munt te slaan. Twee Engelse wat op die eerste 600 beeste beslag gelê en hulle geskut het, het aanvanklik allerhande onbillike eise gestel. Erasmus het aan hulle 'n billike aanbod gemaak wat hulle van die hand gewys het. Hiermee was die veldkornet nie gediend nie. Hy het die kraalhek oopgemaak en gesê: „'n Man is 'n man" en die beeste uitgejaag.²⁰⁹ Hierdie Engelse het geen reg gehad om die beeste te skut nie. Khama het sy eie mense belet om op die Boere se verlore vee beslag te lê.

Terwyl die kommissie te Shoshong was, het hulle verneem van nog 400 beeste wat in die hande van twee uitlanders in Transvaal was.²¹⁰ De Maandbode van 1 Augustus 1877 het ook 'n berig bevat van 'n sekere Fred Lewis, H.D. Smith en

G. Price123/

204) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p. 205

205) Ibid.

206) Ibid.

207) Ibid.

208) Ibid.

209) Ibid.

210) Ibid.

G. Price wat 200 beeste aan die Krokodilrivier bymekaar gemaak het. Hierdie mense het R4 per bees vergoeding vir hulle moeite verlang.²¹¹ Erasmus het hom tot die gewilde veldkornet, W.H. Beukes van Marico, om hulp gewend en deur Beukes se bemiddeling is ook hierdie beeste aan die Boere terugbesorg.²¹² Uit 'n totaal van ruim 7 536 losbeeste het die kommissie slegs 1 274 teruggevind. Sommige Trekkers het beweer dat hulle 750²¹³ kon verhaal. Die getuienis van F.C. Eloff en andere wat lede was van die kommissie, moet egter hier aanvaar word. Die res van die losdiere was nou vir die Trekkers verlore. Diere wat nie van dors gevrek het nie, is deur leeus gevang deur Boesmans, Bagalagadi en Vaalpanse geslag, of deur ander vreemdelinge toegeëin.

Die bees-kommissie se sending was met 'n groot mate van sukses bekroon. Hierdeur sou die nood waarin die Trekkers verkeer het, aansienlik verlig kon word. Op hulle terugtog na Lothlekane het die kommissie dertig²¹⁴ waens uit die Kalahari 'n ent nader na hulle bestemming gesleep.

Die Derde Trek volg die spoor van die Tweede

Op 24 April 1877 het 'n aantal gesinne uit die omgewing van Rustenburg en

Pienaarsrivier....., 124/-

211) De Maandbode 1.8.1877

212) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p.205

213) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, i, p.31

214) Van der Walt, A.J.: op.cit., p.104

Pienaarsrivier onder Jacobus Botha (sr). op die plaas Dwarsspruit van Daniël²¹⁵ Robberts met 8 waens bymekaargekom om te trek. Die doel van die trekkers was om by die Tweede Trek wat, soos hulle gemeen het, nog aan die Limpopo staan, aan te sluit.²¹⁶ Teen hierdie tyd was die Tweede Trek egter reeds in die omstreke van die Makloutsirivier.

Hierdie geselskap het bestaan uit J.F. Botha sr., Izak Grobler, Jan Harm Robberts Hermanus Grobler sr., Rudolf du Toit, Willem Fischer, Ewald Grobler en die weduwee van Johannes le Grange met hulle gesinne - 'n totaal van 42 siele. Botha sou as leier optree, totdat hulle die Tweede Trek sou bereik.²¹⁷

Die trek reis voorspoedig voort en bereik reeds op 18 Mei²¹⁸ die Krokodilrivier. Hiervandaan vertrek J.F. Botha en Izak Grobler te perd as 'n kommissie na Khama, om 'n deurweg na die Ngamimeer te vra.²¹⁹ Khama was nou heel toegeeflik en 'n deurweg is toegestaan. Botha het hierop vir Khama 'n koei²²⁰ as geskenk aangebied.

Nog gedurende Mei verskuif die trek na Tlabala waar hulle omtrent tien²²¹ dae oorbly. Intussen het Botha en Izak Grobler die pad vorentoe verken. Op hierdie reis beland hulle in die nag in 'n Boesmanskraal. Hulle kry by die Boesmans drinkwater maar omdat hulle hierdie lewensvog moeisaam met behulp van 'n riet uit die grond moes suig, kon hulle nie die perde ook water gee nie.

Hulle125/

215) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.28

216) Ibid.

217) Ibid., p. 31

218) Ibid., p.28

219) Ibid.

220) Ibid.

221) Ibid.

Hulle verneem by die Boesmans dat enkele lede van die Tweede Trek oorlede is en dat ander hulle waens moes agterlaat en te voet na Inkuane loop.²²²

Nog dieselfde nag vertrek hulle verder. Die volgende oggend sou hulle ooggetuies wees van die verskriklike ramp wat die Greylingtrek getref het.²²³

Waardevolle besittings soos remblokke, seepotte, blaasbalke, rusbanke en stoele het oor die sand gesaai gelê.²²⁴ Dit was met verwondering, verbasing en trane in die oë dat hulle dit alles aanskou het. Die waspore het in alle rigtings gegaan, kompleet of daar 'n groot verwoesting²²⁵ of moord onder die Trekkers plaasgevind het. Verderaan het hulle sakke graangevind wat teen bome opgestapel gelê het.²²⁶ Die eerste wa wat hulle bereik het, was die van Johannes Prinsloo. Die klappe het los gehang en die jukke was toegetrap en -gewaai onder die sand. Daar was geen teken van lewe nie. Al die goed was egter nog op die wa.

Twee uur verder het hulle nog twee waens in dieselfde toestand as die eerste aangetref. 'n Kwartier daarvandaan het drie waens van Gert du Toit en sy kinders gestaan. 'n Paar hoenders het hulle hier tegemoet gehardloop.²²⁷ Af-gemat en verdwaas oor die aanskouing van soveel ellende het Izak Grobler op een van die waens geklim en 'n stukkie biltong uitgehaal om aan te peusel.

'n Halfuur18/

222) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, i, p.30

223) Ibid.

224) Ibid., p.31

225) Ibid.

226) Ibid.

227) Ibid.

'n Halfuur verder het hulle die .sewe waens van P.E. Labuschagne en andere aange-
tref wat geplunder²²⁸ was. Nog 'n halfuur verder het die twee verlate waens
van Fred Eloff gestaan.

'n Verdere halfuur se ry het hulle uiteindelik by die put, Inkuane, gebring.
Hier was 'n paar waens en 'n groot aantal mense wie se waens in die Kalahari
agtergelaat was. Hulle tref onder andere vir Gert du Toit, Fred Eloff (jr.)
en Stephanus van Vuuren hier aan. Nieteenstaande die feit dat die meeste mense
reeds hierdie put verlaat het, was water, tog nog bitter skaars. Slegs 'n
paar bekervol was vir die perde beskikbaar.²²⁹ Die put het slegs drie
emmers water per dag gelewer en dit moes onder meer as honderd mense verdeel
word. Die mans was verplig om in die buiteveld water by die Boesmans te ruil
om enigsins in die behoeftes van hulle gesinne te voorsien.

Vir die sindelike Boervrouens moes hierdie ontberings sekerlik uiters onaange-
naam gewees het. Van waswater was daar natuurlik geen sprake nie. Dit is
dan ook bekend dat die vrouens die eerstes was wat na Transvaal wou omdraai.²³⁰

Ná aanskouing van soveel ellende is dit verstaanbaar dat J.F. Botha sy uiterste
bes sou doen om te voorkom dat sy eie trek in soortgelyke omstandighede verval.
Die terugtog na Tlabala het hy dan ook langs 'n ander roete, wat in die geheim
deur 'n Engelse handelaar aan hom beduie is, onderneem. Op hierdie roete,
ietwat noord van die roete waarlangs hulle gekom het, was daar gedurende reën-
tyd volop water. Selfs in die droë tyd was daar minstens elke vyf uur se

wa-reis127/

228) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.31

229) Ibid.

230) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, pp. 110-11

wa-reis uitmekaar vaste waters te vind. Hierdie voordele het meegebring dat die streek bekend as die Sand-Kalahari op hierdie roete in twee en 'n halfuur se trek per ossewa deurgegaan kon word.²³¹

By sy terugkeer te Tlabala ontvang Botha 'n brief van Khama waarin die opper=hoof sê dat Botha 'n bepaalde roete deur sy gebied vir 'n koei geruil het. Hy belet hom enige ander roete as dié wat hy aangewys het, te volg.²³² Botha het min geduld gehad met hierdie inboorlinghoofman wat sy ore aan skimmer=stories uitgeleen het, en hy het hom dit duidelik in sy antwoord te kenne gegee. Hy was ontevrede omdat Khama die koei wat hy as 'n geskenk ontvang het, teruggestuur het. Botha het dit op sy beurt aan die hoofman teruggestuur.²³³

Die Derde Trek het op die punt gestaan om die Kalahari in te gaan toe veldk. D.J. Erasmus en 'n geselskap daar opdaag om die weggeholde beeste by Khama te gaan haal. Botha het reeds met Khama oor die saak onderhandel en het Erasmus versoek om hom van harde woorde teenoor Khama te weerhou.²³⁴

J.F. Botha het die trek deur die eerste duinestrook baie plannmatig aangepak. Die eerste vier waens, getrek deur agt spanne osse, het die middag om twaalfuur vertrek en het voortbeweeg tot om ongeveer agtuur die volgende oggend.²³⁵ Hier is die waens onder bewaking van die oue Hermanus Grobler en sy gesin gelaat en is die osse terug om die ander waens te gaan haal.

Die128/

231) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.28

232) Ibid., p.30

233) Ibid., p.31

234) Ibid.

235) Ibid.

Die volgende dag is die agterste vier waens tot by die voorstes gebring. Hierna het elke wa weer sy eie span osse gekry en moes daar drie dae en nagte lank aaneen getrek word. Om tienuur die aand van die derde dag het hulle die voorste waens wat te Inkuane gekampeer was, bereik. Twee waens is hier by Inkuane agtergelaat - met 'n halfaam water by elke wa vir die bewakers daarvan. Die ander ses waens met al die osse het nog dieselfde dag na Louwseput vertrek. Op pad na hierdie waterplek wat tussen 'n aantal sanderige koppies geleë was,²³⁶ is Pieter Maritz Botha en Gey van Pittius en hulle geselskap teëgekom.²³⁷

Die ses waens is voorlopig by Inkuane agtergelaat, terwyl die osse vooruit geneem is om te Lothlekane te gaan suip. Op Lothlekane was nou onder meer: Jan Greyling, P.E. Labuschagne, Louw du Flessis, Zacharias de Klerk, Gert Snijman, Louw Snijman, Jury Bekker, Jan Jordaan, Gert Meyer, Daniël Erasmus, Cornelius Erasmus, Hendrik Prinsloo, Piet Venter, Hendrik van Wyk en Stephanus Kruger bymekaar.

Botha het dadelik die trekvee laat watergee en het onverwylde na Inkuane terug=²³⁸ gekeer om die twee agtergeblewe waens te gaan haal. Hiervandaan het hulle nie met hulle eie waens aangebring nie, maar ook ander waens²³⁹ aangehelp tot by Louwseput. Al agt waens van die Derde Trek het nou na Lothlekane versit. Botha het hier vier²⁴⁰ dae oorgebly om aan die putte te help werk. Daarna

het,.....129/

236) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.31

237) Ibid.

238) Ibid.

239) Ibid.

240) Ibid.

het hy met sy Trek na die Botlelerivier vertrek. Op die aand van die derde dag is ook hierdie bestemming bereik.

Botha was tevrede dat sy eie mense nou tydelik versorg was en het beslis dat daar dadelik aan die gestrande Trekkers in die Kalahari hulp verleen moes word. Al agt spanne osse is teruggestuur om die agtergeblewe mense aan te help. Die Derde Trek het aan die Botletle bly staan totdat al die mense van die Tweede Trek daar aangekom het.²⁴¹

Hulpverlening deur die Eerste Trek

Reeds voor die terugkeer van die Bees-kommissie het die bestuur van die Tweede Trek by die Eerste Trek om hulp aangeklop. Hulle het nie herwaarts of derwaarts geweet nie. Om 128 waens aan die beweeg te hou het hulle 1 958 ²⁴²trek-vee nodig gehad. Uit 'n totaal van 326 beeste wat op die stadium die meer bereik het, was slegs 265 vir hierdie doel geskik.

In 'n hartroerende brief het Greyling die 16de Mei 1877 hulle nood by Alberts bekla. Hy wou dat Alberts die Tweede Trek met sowat 200 osse help om hulle waens uit die dorsland bymekaar te trek. Greyling het sy belofte herhaal om die Eerste Trek vorentoe op die Trekpad iewers te ontmoet.²⁴³

Alberts en sy gevolg was dadelik bereid om te help. Hulle was in die gelukkige posisie dat hulle geen besondere veeverliese gely het nie. Op 2 Julie het P.J. van der Merwe, A. Kruger en P. du Plessis as 'n kommissie met 180 osse na

Lothlekane130/-

241) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.31

242) Preller, ds. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.102; Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.159

243) Engelbrecht Versameling, Greyling - Alberts, dd. Lothlekane 16.5.1877

Lothlekane vertrek. Die kommissie neem ruim drie weke om hulle bestemming te bereik. Hulle het slegs losbeeste gehad om aan te ja en dié tog moes per ossewa dus veel langer geneem het. Die voorste mense was toe reeds by Sibbetoansdrif waar die kommissie op 23 Julie arriveer.²⁴⁵ Die waarskynlike redes waarom die afvaardiging lank geneem het om die afstand af te lê, was dat hulle om die suidpunt van die Ngamimeer getrek het. Die skurwe kalkkrantjies,²⁴⁶ wat hier voorkom, het waarskynlik die osse voetseer gemaak. Die suidelike oewer van die meer is ook so dig met riete²⁴⁷ begroei dat watergeeplekke uiters skaars was.

Die kommissielede is by hulle aankoms met gejuig begroet.²⁴⁸ Die milde hulp wat die Eerste Trek aan die Tweede verleen het, tesame met die groot getal osse wat deur die Erasmus-kommissie verhaal is, sou die gestrande Trekkers dan ook in staat stel om spoedig weer in volle beweging te kom.

Die goeie gees waarin die Van der Merwe-kommissie ontvang is, is spoedig vertroebel. P.J. van der Merwe het kort na die aankoms van die kommissie na Moremi se stat vertrek. Hy moes met Moremi onderhandel oor die vyandige brief wat die Eerste Trek na 'n besoek van Robert Lewis van genoemde inboorlinghoofman ontvang het.²⁴⁹ Tydens sy besoek het Van der Merwe ook melding gemaak van die aankoms van die Tweede Trek en die aandeel wat Jan Greyling daarin gehad het. Moremi het dadelik te kenne gegee dat hy Greyling vanweë 'n vroeëre twis nie

deur131/

245) De Maandbode 1.1.1878

246) Andersson, C.J. : Diary IV, Des. 1861-Nov. 1862, p.2; Schwartz, E.H.L. : The Kalahari; or Thirstland Redemption, p.95

247) Ibid.

248) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata i, p.19

249) D.T.D. A.779. Moremi - Alberts d.d. Twane, 16.5.1877

deur sy gebied sal laat trek nie.²⁵⁰ Die misverstand tussen die Eerste Trek en Moremi is egter uit die weg geruim.

By sy terugkeer in Greyling se laer het Van der Merwe hom van Moremi se houding verwittig. Greyling was woedend en het Van der Merwe van knoeiery met inboorlinge beskuldig.²⁵¹ So kwaad was hy dat hy nie weer met Van der Merwe wat die leier van die hulpkommissie was, wou onderhandel nie. Hy het met A. Kruger die planne van die vergaderde Trekkers bespreek en aan hom 'n brief aan Alberts oorhandig.²⁵² Hierin deel hy Alberts mee dat hy van plan was om langs die noordekant²⁵³ van die Ngamimeer in die ongesonde Okavangostreek op te trek. Hy het die hoop uitgespreek dat hulle mekaar vorentoe sal ontmoet en hy het hom bedank vir die osse.²⁵⁴ Voor hul vertrek het die Van der Merwe-kommissie die Greyling-groep ernstig gewaarsku om liever van hulle voor=genome trekkers deur die koersgeteisterde Okavangostreek af te sien.²⁵⁵

Die hulpkommissie het drie maande lank gehelp om die ontredde gesinne uit die Kalahari te bring. Die mense het mintrekke besit. Hulle kon nie reg deur na die Ngamimeer trek nie, maar moes al op die walle van die Botletlé langs hou. Dit het etlike sterfgevälle aan malaria tot gevolg gehad. Onder die oorledenes was die volgende persone: Willem du Plessis, 'n seun van

Louw132/

250) Preller, dr G.S. : Voortrekkers van Suidwes pp. 121-22

251) Ibid., p. 121

252) Engelbrecht Versling, Greyling - Alberts dd. 2.10.1877

253) Ibid.

254) Ibid.

255) Preller, dr. G.S. : op. cit., p.122

Louw du Flessis, 'n seun van Philip Havenga, die vrou van Stephanus Kruger,
Jan Jordaan, P. Bothma en P. Venter.²⁵⁶

.....133/

256) The Friend 27.2.1879

HOOFSTUK V

VAN LOTHLEKANE NA DEBRA

'n Baie lang, moeilike, gevaarlike en uitputtende tog het nou vir die gesamentlike Tweede en Derde Dorslandtrekke van Lothlekane na Debra voorgelê. Op hierdie tog sou hulle nie slegs honger en dors ly nie, maar sou hulle deur die malaria geteister word en deur waterlose streke, moerasse, digte struikgewas, bosse en riviere hul weg moes baan. Daarhenewens sou hulle deur die verraad van vyandige stamme getreiter word. Dit sou 'n heroïese stryd teen die natuur - 'n stryd sonder weerga in die pioniersgeskiedenis van Suid-Afrika wees. Dat die Trekkers die stryd enduit kon volhou, was slegs te danke aan die stukrag van die Afrikaner as pionier, sy taaie uithouvermoë sy verkleefdheid aan die hoër geestelike waardes¹ en sy diep opregte geloofsvertroue in die bestier van 'n Hoërhand.² Selfs in die tye van hul grootste nood het hulle onverbiddelik aan hul godsdienstige gebruike, soos Sabbatsheiliging, vasgehou.

Die gebiede wat hulle nou betree het, was aan hulle totaal onbekend en van dag tot dag moes hulle as't ware hul weg voel.

In hoofsaak kon die streke waardeur hulle van Lothlekane na Debra getrek het, in twee verdeel word: Die Ngami-Okavangogebied en Noordoos-Damaraland, dit wil sê die noordoostelike hoek van die huidige Suidwes-Afrika.

Die geografie van die Ngami-Okavangogebied is reeds in 'n vorige hoofstuk kortliks bespreek. Vir 'n duidelike begrip van die probleme waarmee die Trekkers op hierdie tog te kampe sou hê, is egter ook 'n kort oorsig van die geografie van Noordoos-Damaraland nodig.

Noordoos-Damaraland.....134/-

1) Schinz, dr. H.: Deutsch Südwest-Afrika, p.345.

2) Naudé, C.P. Ongebaande Weë, p.76

Noordoos-Damaraland

Hierdie streek is noord van die Kalahari tussen die Ngamimeer en die vroeëre Damaraland geleë. Dit daal baie geleidelik van die hoë bergkomplekse in die sentrale deel van Suidwes-Afrika na die Ngamimeer, sodat dit feitlik 'n vlakgebied is, 'n eentonige besveldstreek wat net deur Boesmans bewoon word.³ In 'n mate vertoon dit 'n ooreenkoms met sekere dele van Griekwaland-Wes.⁴ Algemeen gesproke kan dit as 'n Karoo-streek beskryf word. Dit was dus 'n gebied wat vir die Dorslandtrekkers aanloklike moontlikhede vir veeboerdery ingehou het.⁵ In die sagte sandveld sou die beesboerdery kon floreer. Ongelukkig het die onderhandelinge tussen Palgrave en die Damaras enige lugkastele wat hulle in hierdie verband mag gebou het, verpletter. Baie van hulle het trouens as gevolg daarvan in hul verbeelding die Union Jack oor hul beloofde land, Suidwes, sien waai.⁶

Die streek het net soos die aangrensende Kalahari egter ook 'n gebrek aan water gehad. Standhoudende riviere is daar glad nie. Die groot laagtes en omarambas wat hier voorkom, loop in die sanderige vlaktes dood.⁷ Die gebied nader aan die Okavango bevat heelwat panne en vleie wat in die reëntyd vir 'n paar dae of weke waterhoudend was.⁸ Dit is 'n baie warm streek waarin malaria volop voorkom. Die reënval wissel van ongeveer 250mm-500mm per jaar.⁹ In goeie reënjare was die gebied 'n gesogte weidingsgebied vir die Herero.¹⁰ Dit het ook goeie jaggeleenthede gebied.

Die Trek van Lothlekane na Debra

Die vredeliewende kommandant Louw du Plessis moes oor sy leiding van die

Tweede.....135/-

-
- 3) Palgrave, W. Coates: Report of, p. 45
 - 4) Stow, G.W.: The Native Races of South Africa, p. 142.
 - 5) Palgrave, W. Coates: op.cit., p. 45
 - 6) The Friend, 28.2.1878.
 - 7) Stow, G.W.: op.cit., p. 142
 - 8) Palgrave, W.C.: op.cit., p. 45
 - 9) Ibid.
 - 10) Ibid.

Tweede Trek tot by Lothlekane geensins gelukkig gevoel het nie. Die wyse waarop die groot meerderheid Trekkers sy leiding by Tlabala verontagsaam en Jan Greyling aangehang het, moes hom ernstig gegrief het. Daarbenevens het hy reeds een van sy kinders op die trekpad deur die dood verloor. Hy was dus, alles in aanmerking geneem, 'n gebroke man. Hy was bereid om Greyling, soos dit hom as Christen betaam, die hand te reik en hom daarna geleidelik aan die bestuur te onttrek.¹¹ Hy het dit daarom aan Greyling oorgelaat om met die Eerste Trek oor hul hulpverlening te onderhandel.¹²

In afwagting op die terugkoms van die kommissie wat die weggeholde beeste by Shoshong gaan soek het, het die trek stadig langs die Botletle op beweging tot by die samevloeiing van die Meersrivier (Zouga).

Terwyl die Trekkers nou hier aan die Meersrivier vertoef het, word twee aspekte van hierdie trek as't ware in berekening gebring: 'n sensusopname van die Trekkers en 'n terugkeer tot 'n administratiewe orde.

In opdrag van kommandant du Plessis is daar in Augustus 1877 'n sensus gehou.¹³ Die sensus wat vier maande na die deurtog deur die Kalahari 'n aanvang geneem het, het nie net betrekking gehad op persone wat gedurende die deurtog deur die Kalahari gesterf het nie. Dit is eerder 'n aanduiding van hoeveel lede van die Tweede en Derde Trekke tot aan die Meersrivier omgekom het. Uit die sensus het geblyk dat daar sewe-en-dertig op die trekpad oorlede is.¹⁴ Volgens die verklaring van J.C. Greyling¹⁵ en P.J. van der Merwe,¹⁶ het niemand aan dors omgekom nie. Hulle moes dus aan

ander.....136/-

-
- 11) Preller, G.S.: Voortrekkers van Suidwes, pp. 116-117
12) Du Plessis, L.M. : Kopieboek van Briewe, Engelbrecht Versameling, Greyling - Alberts. dd. Letlakana, 16.5.1877.
13) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.161; Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.130.
14) Ibid.
15) Du Plessis, L.M. : Kopieboek, Greyling - Alberts, dd. Letlakana, 16.5.1877
16) De Maandbode 1.1.1878

ander oorsake beswyk het en die meerderheid het aan malaria omgekom. Selfs terwyl hulle by Lothlekane oorgestaan het, het een sterfgeval voorgekom.¹⁷ Daarna het hulle vir 'n geruime tyd aan die malaria besmette Meersrivier gestaan en hier alleen is vier mense, onder wie die vader van Louw du Plessis, oorlede.¹⁸

Daar moet dan ook aanvaar word dat malaria die grootste lewensverwoester onder die Trekkers was. Hulle was heeltemal onkundig aangaande die oorsake van koors, soos dit algemeen bekend gestaan het. Hierdie onkundigheid blyk daaruit dat rivier- of vlei-oewers vir hulle gesogte kampeerterreine was. Hulle het nie besef dat muskiete die draers van die siekte is nie en dat hulle deur hul voorliefde vir waterryke kampplekke hulle baie makliker besmet is.

Dit was egter nie net die Trekkers wat toe nog oor die siekte onkundig was nie. Selfs die geleerde dr. D. Livingstone was nog daaroor in die duister. Hy het egter reeds vermoed wat die oorsaak van malaria was en het gevind dat, indien 'n pasiënt na 'n hoër lokaliteit geneem word, genesing gouer intree.¹⁹ Die enigste bekende geneesmiddel was kina, maar dit was net in klein hoeveelhede beskikbaar en die voorrade was gou uitgeput.²⁰

Betreffende die administratiewe orde is dit opmerklik dat daar by Lothlekane na die verskriklike ontberinge deur die Kalahari direk tot die trekregulasies teruggekeer is.²¹ Uit die tydperk by die Meersrivier het enkele stukke

bewaar137/-

17) De Maandbode 1.4.1878

18) Ibid.

19) The Andersson Papers, Mikrofilm - vervolging, XII

20) Alberts, Andries: Herinneringe van

21) De Maandbode 1.2.1880; Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario, p.33

bewaar gebly wat op die regering van die trek lig werp, en wel allereers op die uitoefening van die regterlike gesag. Op 25 Augustus 1877 lê W.A. du Toit 'n amptelike klag aan waarnemende veldkornet Botha voor dat Willem de Lange 'n koei van hom doodgeskiet het.²² Botha het die saak dadelik ondersoek. Uit die ondersoek het geblyk dat De Lange die koei per ongeluk in die veld doodgeskiet het, menende dis 'n wildsbok. Du Toit het daarop op 'n veel beter koei en kalf van De Lange beslag gelê.²³

Die betrokkenes is gedagvaar om op 15 September 1877 te Maketto, aan die Meersrivier, voor die hof te verskyn. De Lange maak egter nie sy opwagting by die hofsitting nie. Die hof beboet hom hierop ingevolge artikels VIII en IX van die Trekgeregulasies met vyf-en-sewentig sent vir hierdie misdryf en 'n addisionele veertig sent word as hofkoste daarby gevoeg.²⁴

Op 18 September het die hof 'n tweede keer oor dieselfde saak gesit. Veldkornet Botha is in hierdie pligsvervulling van hom deur heemrade J.H. du Plessis en H.J. van der Walt bygestaan. Die regsinnige uitspraak is besonder interessant. Die hof bevind beide klaer en beskuldigde aan 'n misdryf skuldig: Willem de Lange word, omdat hy die koei doodgeskiet het, met een rand vyftig sent en hofkoste van veertig sent beboet. W.A. du Toit, wat wederregtelik op De Lange se koei beslag gelê het, word met een rand plus veertig sent hofkoste beboet. De Lange moes om 8h00 op 19 September 'n geskikte plaasvervangende koei in die plek van die een wat hy

doodgeskiet138/-

22) D.T.D. A779, Klagstaat, Du Toit vs. De Lange, dd. Meersrivier, 25.8.1877

23) Ibid.

24) D.T.D. A779, Uitspraak, Du Toit vs. De Lange, dd. Maketto, 15.9.1877

doodgeskiet het, aan die hofpersoneel oorhandig. Du Toit moes onverwyld De Lange se koei en kalf teruggee.²⁵

Nog 'n interessante saak het op 15 September voor die hof gedien. C.L. Erasmus kla H. du Toit voor die hof aan omdat laasgenoemde hom nie wou groet nie en hom in die openbaar die woord „gemeen” toegevoeg het.²⁶ Ongelukkig het die uitspraak in hierdie saak nie behoue gebly nie. Die regsinnige uitspraak van J.F. Botha in die vorige saak laat egter geen twyfel dat hy ook in hierdie geval die regte benadering sou toon nie. Die saak is terselfdertyd vir ons 'n aanduiding van hoe gesteld die Trekkers op gesonde persoonlike verhoudinge was.

Die groot aantal sterfgevallen het tot gevolg gehad dat die bereddering van boedels 'n belangrike administratiewe funksie van die trekbestuur was. Die datums waarop boedels beredder is, werp ook lig op die plekke waar sterfgevallen plaasgevind het. Die feit dat die boedelstukke van kommandant Du Plessis se vader die datum 8 Augustus 1877²⁷ dra, weerlê berigte dat hy aan die Makobas- of Teogerivier oorlede is, aangesien die trek nog op daardie datum aan die Meersrivier gestaan het. In die afwesigheid van D.J. Erasmus het G.D. Prinsloo die amp van kommissaris bekleed en is hierdie taak deur hom verrig.

Vir die doel van bereddering is 'n behoorlike inventaris van die boedel opgestel en geregistreer. Die stukke is deur G.D. Prinsloo as kommissaris en deur Louw du Plessis en sy oom, K.P. van Wyk, as borge onderteken. Die totale boedel is per openbare veiling van die hand gesit en

het139/-

-
- 25) D.T.D. A779, Uitspraak: Du Toit vs. De Lange, dd. Meersrivier, 18.9.1877
26) Ibid., Klagstaat: Erasmus vs. Du Toit, dd. Maketto, 15.9.1877
27) D.T.D. A779, Deel 1, Boedelstukke 8.8.1877

het R185,75 opgelewer. Hiervan is R3,50 vir uitstaande skulde teruggehou en die res is aan die enigste begunstigde, Louw du Plessis, uitbetaal.

Op 15 September 1877 het 'n volksvergadering plaasgevind met die doel om die Trekbestuur te reorganiseer. By hierdie geleentheid het L.M. du Plessis sy amp as kommandant neergelê.²⁹ Hy was bereid om die blaam vir die rampspoedige deurtog op hom te neem. 'n Groep Trekkers het hom nog ondersteun, maar het hulle daarby berus dat Greyling die nuwe kommandant sou wees.³⁰ Die nuwe kommandant wou verseker wees dat hy van alle blaam vir die katastrofiese deurtog vry is en het op welsprekende wyse te kenne gegee dat hy die Trek nooit na 'n land toe sou lei waar daar nie water was nie.³¹

J.F. Botha, wat as veldkornet tydens D.J. Erasmus se afwesigheid waargeneem het, het by hierdie geleentheid ook sy ontslag geneem. Ter wille van kontinuiteit sou hy egter nog een regterlike plig moes vervul.³² Hy moes naamlik op 18 September nog uitspraak lewer in die hofsaak tussen W.A. du Toit en W. de Lange.³³

Beide du Plessis en Botha het by hulle uittrede 'n kort finansiële verslag oor die tydperk van hulle ampspligte gelewer. Du Plessis het by hierdie geleentheid R11,75 wat hy as ampsgeld en 75 sent wat hy as boetegeld ontvang het, oorhandig, terwyl Botha R3,25 wat hy as ampsgeld en R1,50 wat as huweliksgeld ontvang het, oorhandig.³⁴

Uit140/-

28) D.T.D. A779, Deel, Boedelstukke 8.8.1877

29) D.T.D. A779, Finansiële verslag: L.M. du Plessis, dd. Maketto 15.9.1877

30) De Maandbode 1.2.1880

31) D.T.D. A779, Uitspraak: Du Toit vs. De Lange, dd. Meersrivier.

32) Ibid., Finansiële verslae: Du Plessis & Botha, dd. Maketto 15.9.1877

33) Ibid.

34) Ibid.

Sinode neem met genoë kennis van hulle verklaarde gehegtheid aan die Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika en hoop dat hy sy waardering hiervoor tasbaar sal kan bewys. 3. Die Sinode sou sy bes doen om hulle met die Woord te bedien. 4. Hulle moes hulle kerklike behoeftes aan die Algemene Kerkvergadering bekend stel deur aan die Korrespondent van die Algemene Vergadering te skryf.⁸⁶

Kennis van hierdie brief van die Sinode sou hulle eers bereik nadat hulle hul reeds te Rietfontein gevestig het.

Die Trek, wat reeds op 11 April vanaf Elandsrivier tot op Bierkraal⁸⁷ verskuif het, het op 14 April 1875⁸⁸ in alle erns 'n aanvang geneem. Vanaf Bierkraal het die reis oor Witfontein na Holfontein en die Krokodilrivier gegaan.⁸⁹ Hierdie afstand van sowat 64 kilometer het die Trekkers in vier dagskofte afgelê. Deur gaans is 'n tekort aan water ondervind en op die laaste skof was daar glad geen water te vind nie.⁹⁰ Onderweg het nog twee gesinne by hulle aangesluit en by hulle aankoms by Krokodilrivier nog een.⁹¹

Die Boere het aan die Krokodilrivier 'n hele paar dae oorgestaan en hulle tyd verwyd deur jag te maak op wild wat in groot troppe voorgekom het.⁹² Seekoeie, buffels, renosters en kameelperde het veral onder skoot gekom. Die streek het ook gewemel van roofdiere soos leeus, tigers, wolwe en jakkalse en sterk takkrale moes gemaak word en nagwagte opgestel word om die kudde te beskerm.⁹³

Na70/

86) Acta Sinode van 1876, Bylaag 7, pp. 75-77

87) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 11; Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 145. (Sien Jordan se Kaart langsaan)

88) Ibid. ; Ibid.

89) Postma, ds. D. : op. cit., p. 12; Jordan, W.W. : op. cit., 145, Preller, ds. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 43

90) Jordan, W.W. : op. cit., p. 145

91) Preller, op. cit., p. 93

92) Tabler, E. C. : The recollections of William Finaughty, p. 41; Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 94

93) Preller, G.S. : op. cit., p. 94

Na 'n rusperiode van 10 dae het hulle op 28 April langs die oewers van die Limpopo voortgetrek.⁹⁴ Die verruklike natuurskoon het hulle aangegryp, maar hulle het die streek as ongeskik vir veeboerdery beskou.⁹⁵ Op pad is hulle deur nog 'n gesin van agteraf ingehaal.⁹⁶ Op voorstel van R.F. Holtshuizen⁹⁷ het hulle op 6 Mei 'n driemankommissie afgevaardig om Khama, die Bamangwato-opperhoof, in sy hoofstad Mangwato (Shoshong) te besoek. Hulle sou deur sy grond moes trek en wou hul verseker van sy goedgesindheid en van 'n onbelemmerde deurgang.⁹⁸

Die kommissie, bestaande uit G.A.J. Alberts, P.J. van der Merwe en J. van Niekerk, het op 17 Mei met 'n gunstige rapport teruggekeer.⁹⁹ Hierna het die Trek weer drie skofte deur 'n waterlose streek vorentoe beweeg.¹⁰⁰ Op hierdie tog vind hulle slegs 'n klein putjie wat genoeg drinkwater vir persoonlike gebruik en vir die perde kon lewer.¹⁰¹ By hul aankoms die 20ste Mei op Shoshong, wat hulle Mangwato¹⁰² noem, ondervind hulle selfs hier 'n watertekort.¹⁰³

Hierdie71/

-
- 94) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 11
95) Ibid., p. 11; Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p. 145
96) Postma, ds. D. : op. cit., p. 11
97) Ibid.
98) Ibid., p. 12, Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 93
99) Ibid., pp. 11-12
100) Ibid.; Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 94
101) Ibid., p. 11; Ibid. p. 94
102) Jordan, W.W. : op. cit., p. 145; Postma ds. D. : op. cit., p. 11
103) Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 95; Postma, ds. D. : op. cit. p. 11

Hierdie eerste kennismaking met die dorsstreek het die gesinne van J. Prinsloo, M. Schutte en B. Prinsloo laat besluit om met vier waens na die Krokodilrivier terug te keer.¹⁰⁴

Die Trek versit die volgende dag na Makloutsi.¹⁰⁵ Onderweg ly hulle weer eens 'n halfdag lank dors. Makloutsi, waar gelukkig volop water was, bereik hulle op 22 Mei.¹⁰⁶

G.A.J. Alberts het intussen op Shoshong agtergebly om met Khama te onderhandel.¹⁰⁷ Op 26 Mei 1875¹⁰⁸ kom hulle ooreen dat die Trekkers beskerming en veiligheid sou geniet solank hulle in Bamangwato-gebied vertoef. Hulle word toegelaat om by Makloutsi oor te staan tot tyd en wyl hulle die gebied behoorlik verken het en besluit het op welke wyse die geselskap verdeel moes word om veilig deur die dorsland te kom. Khama het selfs aangebied om hulle hiermee te help.¹⁰⁹ Uit erkentelikheid vir sy hulp het Alberts aan Khama twee verse, 'n bul en 'n aantal merinoskape as geskenk gegee.¹¹⁰

Nog 'n geluk het Alberts op Shoshong te beurt geval. „Een uitlander te Mangwato was zoo goed ons eene duidelijke inlichting te geven en een kaart daarbij; aanwijzende hoe of de waters gelegen zijn in het dorstland. Hij heeft ons ook gezegd hoe of wij ons moesten verdeelen om op die beste wijze door te komene van den eene put naar het eerste water, en vandaar weer naar den naasten put, enz.“¹¹¹ Hierdie inligting het die sukses van die Eerste Trek deur die dorsland verseker en is 'n

bewys72/

104) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 95, Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 11

105) Ibid; Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 146

106) Ibid; Ibid.

107) Ibid; Ibid.

108) Ibid; Ibid.

109) Postma, ds. D. : op. cit., p. 13

110) Ibid.

111) Ibid.

bewys dat die Trekkers na hulle vermoë navraag gedoen en ondersoek ingestel het na die geskikste en veiligste manier om deur die gevaarlike streek te kom. Hier is dus geen sprake van 'n oorhaastige, halsoorkop trek die woestyn in nie. Nêrens is daar 'n bewys van 'n veroweringstog, soos deur sommige beweer word nie.¹¹² Alles geskied op grond van onderhandeling en ooreenkoms.

Dit kan aanvaar word dat die Trekkers wat op die terugkoms van Alberts gewag het, die gebied vorentoe verken het. Alberts het op 26 Mei na die laer teruggekeer. Op grond van die verkreë inligting word die trek nou in drie groepe verdeel wat twee dae na mekaar die dorsland na die Botletlerivier toe moes deurtrek.¹¹³ Dit was bekend dat die trek na die volgende waterplek drie dae in beslag sou neem.

Die eerste groep van vyf waens vertrek nog dieselfde dag van Makloutsi na die put Inkuane.¹¹⁴ Al die noukeurige voorsorgmaatreëls ten spyte was hierdie trek nie sonder teenspoed nie: „Doch daar wij zoo weinig kennis van het land hebben kregen wij desniettemin groote schade onder onze beesten en schapen. Wij huurden zes of acht Kaffers, die ons vee door het dorstland brengen moesten, doch daarmee is het niet goed gegaan, zoodat wij van dat vee weer zelf redden moesten, en veel is nu nog weg.”¹¹⁵ Hulle het gesamentlik sowat een-duisend vierhonderd beeste gehad.¹¹⁶

Op Dinsdag, 28 Mei, het die volgende vyf waens Makloutsi verlaat. In ooreenstemming met die strenge godsdienstige beskouinge van hierdie mense, het Alberts gereël dat die derde groep waens eers op Maandag, 1 Junie, sou vertrek.

Deur73/

112) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 91

113) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 13

114) Ibid.

115) Ibid., p. 13, Preller, dr. G.S. : op. cit.,

116) Green, L.G. : Lords of the Last Frontier, p. 118

Deur hierdie reëling het hy dus voorkom dat daar op Sondag getrek word. Op 1 Junie „zij de laatste zes wagens het dorstland ingetrokken onder veel moeite en bezigheden zijn wij doorgegaan, maar toch zonder tegenspoed.“¹¹⁷

Hier is sprake van sestien waens, maar vyftien gesinne, omdat die gryse J.M. van der Merwe benewens sy transportwa, ook 'n spesiale veerwa saamgegeneem het om in te reis, soos ons reeds aangetoon het.¹¹⁸ Dit blyk dus duidelik dat die Trek uit 16 waens bestaan het en nie uit elf, vyftien of dertig - soos so dikwels beweer is nie.¹¹⁹

In hierdie trek van Makloutsi na Inkuane moes die Trekkers drie dae ononderbroke dag en nag voorttrek.¹²⁰ Die osse is slegs blaaskans in die Jukke gegun omdat hulle vanweë dors nie wou wei nie.¹²¹ By Inkuane het hulle genoeg water vir persoonlike gebruik en vir die perde gevind.¹²² Die osse en losbeeste moes na Lothlekane toe aangejaag word om eers daar te gaan suip,¹²³ omdat die losdiere hierdie afstand wat 'n onafgebroke trek van twee en 'n halwe dag per ossewa vereis het, veel gouer kon aflê.

By die terugkeer van die osse is die waens na Lothlekane versit. Die groter watergebruik het tot gevolg gehad dat daar nie genoeg water vir al die losvee was nie. Die voorste vyf waens moes dus onverwyld voorttrek na die Meer.¹²⁴ Met die Meer het die Dorslandtrekkers bedoel die Dowmeer of Witpannen,¹²⁵ soos sommige dit genoem het. Die helfte van die vee van twee Trekkers het op pad daarheen verlore geraak. Gelukkig is almal by die Dowmeer, wat op 7 Junie bereik is,

teruggevind.....74/

-
- 117) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humbata, p. 13
118) Coetzee, J.A. : Dorsland Avontuur, p. 26; Green, Lawrence: op. cit., p.118
119) Von Moltke, J.J. : Jagkonings, p. 9; G.50-77; Palgrave, W.C. : Report of; p.88; Trümpelmann, dr. G.P.J. : Die Boer in Suidwes-Afrika, p.22
120) Postma, ds. D.: op.cit., p.13
121) Herinneringe van Andries Alberts, passim; Venter, ds. D.G. : Herinneringe van G.M. Labuschagne, Dagboek, Julie - September 1926
122) Postma, ds. D. : op.cit., p.13
123) Ibid.
124) Coetzee, J.A.: Dorsland Avontuur, p.24
125) Ibid., p.22

126
teruggevind.

Die beperkte watervoorrade by Inkuane en Lothlekane het nieteenstaande al die voorsorgmaatreëls tog 'n opeenhoping van Trekkers by hierdie punte veroorsaak. 'n Paar dae nadat die eerste vyf waens Lothlekane verlaat het, het die tweede groep in hulle spore gevolg en 'n nag later ook die derde geselskap.¹²⁷ Op 20 Junie 1875 was al die Trekkers aan die Meer byeen.¹²⁸ Die reis tussen Lothlekane en die Meer het drie dae en drie nagte van ononderbroke trek vereis.¹²⁹ Almal was verheug dat hulle, „door het vreeslijk dorstland, zoo veilig en voor- spoedig door gekomen waren onder de bewaring van Gods Voorsienigheid.”¹³⁰

Reeds die volgende dag het die eerste vyf waens langs die Botletle of Meers- rivier¹³¹ verder in die rigting van die Ngamimeer begin beweeg. In 'n trek van nog drie vermoeiende dae vorder hulle tot by Sibbetoansdrif.¹³² Die laaste dag van hierdie tog moes hulle weer eens dorsly, maar andersins het die reis sonder teenspoed verloop. By die Ngamimeer, was volop water en hulle het be- sluit om 'n paar dae lank te rus.¹³³ Hulle het ook 'n dag afgesonder om die Almagtige God, wat hulle deur talle gevare en met slegs geringe verlies aan eiendom, bewaar het, te dank.¹³⁴ Die versierende R.F. Holsthuizen het hier op 3 Julie 1875 voorgestel dat hulle 'n politieke wet of trekreëls moes opstel.¹³⁵ Die voorstel het algemene byval gevind, maar daar is nie dadelik uitvoering aan gegee nie.

Op 75/-

-
- 126) Coetzee, J.A.: Dorsland Avontuur, p.13
127) Ibid.
128) Ibid., p. 14; Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.95
129) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.14
130) Ibid.
131) Ibid.
132) Ibid., p. 17; Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.96
133) Ibid., p.14
134) Ibid.
135) Ibid.

Op hulle verdere trek moes hulle voortdurend hulle pad deur ruigtes oopkap.¹³⁶
Hierdie mededeling dui daarop dat hulle dieselfde roete gevolg het wat deur die jagter, Selous, in 1878 gevolg is. Hulle is naamlik by die vertakking van die Botletle en Thamalakane oor en het langs die noordelike oewer van die Ngamimeer opgetrek en nie om die suidelike punt nie.¹³⁷

Hulle trek ses dae en staan dan nege dae oor om die diere te laat rus. By hierdie standplaas het hulle talle buffels, geskiet en baie rieme gebrei. Daarom het hulle die plek Riemkraal¹³⁸ genoem.

Die beswadding van die Boere by die Ngami-inboorlinge voor hul aankoms het die wedersydse verhoudinge spoedig vertroebel. Terwyl hulle nog langs die Botletle-rivier vertoef het, het hulle reeds van die onderdane van Moremi, Bayeye-hoofman van Ngamiland, las ondervind.¹³⁹ Vyftien beeste is deur die onderdane van Khama, wat aan die meer gewoon het, gesteel. Alberts het 'n onderkaptein van Khama self die spoor laat sny. Veertien beeste is teruggevind, maar 'n betroubare trekos was reeds deur die rowers geslag.¹⁴⁰ Die skuldige kaptein was onwillig om daarvoor skadevergoeding te betaal. Die Trekkers het daarop 'n klagte aan Khama teruggestuur, „die ook later dit os weer heeft uitbetaald.”¹⁴¹

Na hierdie struweling met Moremi oor die gesteelde beeste het die geselskap langs die Makolane,¹⁴² 'n sytak van die Okavango, opgetrek. By 'n uitspanning word hulle deur 'n onderkaptein van Moremi besoek. Hy was daarop uit om rusie met die Trekkers uit te lok. Op brutale wyse het hy hulle vure doodgeskop en hul vuur=maakhout76/

136) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.14

137) Hodson, Arnold W. : Trekking the Great Thirst, p.153; Coetzee, J.A. ; Dorsland Avontuur, p.74

138) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.97, Postma, ds. D: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 14

139) Postma, ds. D. : op. cit., p. 14

140) Ibid.

141) Ibid.

142) Ibid., p. 14

maakhout weggedra.¹⁴³ Bedag daarop dat hy hulle in 'n twis wil betrek, het die Boere groot verdraagsaamheid aan die dag gelê, want as hy in sy doel sou slaag, sou Moremi, in wie se gebied hulle was, hulle kon beboet.¹⁴⁴

Ten spyte van hulle toegeeflikheid ontvang die Trekkers tog, met die voortsetting van hul reis, 'n dreigbrief van Moremi. Hy beskuldig hulle dat hulle sonder sy toestemming sy gebied binnegetrek het en beveel hulle om om te draai, indien hulle bedoelings vriendenskaplik was.¹⁴⁵

In sy antwoord aan Moremi verseker Alberts hom van sy vriendskaplike bedoelinge. Hy en sy mense verlang slegs 'n deurtog na die see in 'n westelike rigting en was nie van voorneme om hulle in sy gebied te vestig nie.¹⁴⁶

Die Trek het voortbeweeg. Na enige dae het Gert Alberts en P. du Plessis op besoek na Moremi gegaan om hulle saak aanhom te stel.¹⁴⁷ Kort na hul vertrek het nog boodskappers met 'n tweede brief van Moremi by die laer opgedaag. Hierin nooi hy die Boere op 'n heelwat vriendeliker trant tot onderhandelings uit.¹⁴⁸

Alberts se besoek aan Moremi het die lug gesuiwer. Moremi het nie slegs hulle vryheid en veiligheid gewaarborg nie, maar het hulle gewaarsku teen 'n tsetsevliegstreek wat in hulle pad vorentoe gelê het.¹⁴⁹

Bemoedig deur die veranderde houding van Moremi het hulle verder getrek. Hulle het die grens van die vlieëstreek bereik en het besluit om 'n paar dae

te77/

143) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p 96

144) Ibid.

145) Engelbrecht Versameling, Bd. 96, lêer 371, Kopieboek van die Dorslandtrekkers, Moremi - Alberts, d.d. Twane, 4.8.1875

146) Ibid., Alberts - Moremi, 18.8.1875

147) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.15

148) Ibid., p. 15

149) Ibid.

te rus.¹⁵⁰ Die voortsetting van die trek is egter onverwags verder vertraag toe longsiekte onder hulle beeste uitgebreek het.¹⁵¹

Omdat die tsetsevlies net gedurende die dag byt, het hulle dit gerade geag om die vlieëstreek in die nag binne te gaan.¹⁵² Op 6 September 1875 trek hulle, ongeag die gevaar vir hulself en hul vee, haastig die vlieëstreek in. Gelukkig het hulle reeds om tienuur voormiddag van die derde dag die grens van die gevaar= strook bereik.¹⁵³ Op dieselfde dag, dit wil sê op 8 September 1875, het hulle ook die driemanverkenningsskommissie wat deur die tweede trekgeselskap uitgestuur was, ontmoet. Die driemanskap, J. Greyling, F. Robbertse en J. Robbertse,¹⁵⁴ was juis op pad terug na hulle waens nadat hulle aan kaptein Moremi besoek gebring het. Nadat ooreengekom is dat die twee trekgroepe weer met mekaar in verbinding sou tree,¹⁵⁵ is daar met blydschap van die verkenners afskeid geneem. Die Trekkers het nou onder die indruk verkeer dat hulle hul reeds langs die Okavango bevind, maar in werklikheid het hulle langs die Makalane of Teogerivier voortgereis.¹⁵⁶ Tawane, deur hulle Tabanie genoem, die hoofstat van die hoofkaptein Meno, was hulle volgende bestemming.¹⁵⁷ Meno en sommige van sy onderkapteins het persoonlik by die laer besoek afgelê. Die longsiekte onder die Boere se beeste verhinder hulle om beeste as geskenke te aanvaar, maar hulle het gewilliglik 'n aantal bokke en 'n hoeveelheid klerasie aanvaar.¹⁵⁸

Die verslegtende klimaatomstandighede het langamerhand by die Boere die besef laat ontstaan dat 'n noordwaartse voortsetting van die reis noodlottige gevolge sou hê. Bowendien het die roete vanaf Tawane deur 'n streek gegaan wat die ormiskensbare tekens van ernstige brande getoon het.¹⁵⁹ Daarby is die trek aansienlik bemoeilik deurdat

die78/

150) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 15,
Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 90

151) Ibid., Ibid.

152) Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 96; Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald Mc Kiernan, p. 149

153) Postma, ds. D. : op. cit., p. 15

154) Ibid., p. 16; Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 96

155) Ibid.

156) Ibid.

157) Ibid.

158) Ibid.

159) Ibid.

die waens voortdurend, asof in 'n modderpad, vasgeval het. Hulle haastige trek deur die tsetsestrook het ook nou sy tol begin opeis. Verskeie osse en drie waardevolle perde het gevrek.¹⁶⁰
¹⁶¹ Al hierdie ontmoedigende teenslae het hulle laat besluit om om te draai.

'n Tweemanverkenningskommissie, bestaande uit P. van der Merwe en A. Kruger, is na Kameelpan teruggestuur om die roete suidwaarts te verken.¹⁶² Die hoof trek het langzaam gevolg en het weer op die sewende dag by die punt van die Ngamimeer wat hulle Wegdraai genoem het, by die kommissie aangesluit.¹⁶³

Die verslag van die kommissie was uiters ontmoedigend: Die pad vorentoe was moeilik begaanbaar weens die swaar sand en 'n waterskaarste.¹⁶⁴ Swaarmoedig, ook weens die siekte onder hulle vee, het hulle hulle nogtans op hierdie moeilike weg begeef. As voorsorgmaatreël teen 'n watertekort is die Trek weer eens in drie groepe verdeel.¹⁶⁵

Op 28 September 1875 het die eerste ses waens die Ngamimeer in 'n suidelike rigting op pad na Ghanzi verlaat.¹⁶⁶ So veeleisend was hierdie tog dat van hulle trekvee in die juk beswyk het.¹⁶⁷ Op 30 September het die laaste groep van vyf waens in die spore van die ander gevolg.¹⁶⁸ Gedurende 'n uitputtende nagtrek het die seun van Gert van de Meyer aan die slaap geraak, van die wakis afgeval en voor die wawiele beland. Gelukkig het hy sonder gebreekte bene en met slegs talle kneusplekke daarvan afgekom.¹⁶⁹

Die79/

160) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 16

161) Ibid.

162) Ibid.

163) Ibid.

164) Ibid.

165) Ibid.

166) Ibid.

167) Ibid.; Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 98

168) Ibid.

169) Postma ds. D. : op. cit., p. 16

Die voorste waens het op 1 en 2 Oktober die put, Kuki,¹⁷⁰ bereik. Die osse is sonder versuim hiervandaan teruggestuur om die agterste mense aan te help.¹⁷¹ Uitendelik was almal weer hier bymekaar. Tot almal se teleurstelling neem die helfte van die losbeeste van die Van der Merwe - broers weens die dors die loop.¹⁷² Met byna bo-menslike inspanning het die beproefde broers uiteindelik die verlore vee langs die Ngamimeer opgespoor. Van die oorspronklike getal het 25 makeer wat waarskynlik óf deur die inboorlinge gesteel óf deur ongediertes verskeur was.¹⁷³ Dit het die twee broers vyftien dae gekos om die verlore diere terug te bring. Die res van die trekgeselskap het intussen moeisaam voortgegaan na Sibigoospan.¹⁷⁴ 'n Dagreis verder, by Kameelpan, sluit die twee broers in goeie gesondheid weer by die Trek aan.¹⁷⁵

Op 8 Desember 1875 te Kameelpan, na verloop van vyf maande, is die samestelling van trekregulasies weer ter sprake gebring, en de Heeren P. van der Merwe, G. Alberts en M. Roets werden verkozen als eene Commissie om zoodanige wet op te stellen.¹⁷⁶ Dis onseker of die regulasies ooit voltooi is. Op Kameelpan is Gert Alberts ook in die amp as trekleier bevestig.¹⁷⁷

Alberts en A. Kruger is vervolgens as 'n kommissie afgevaardig om van die bewoners van Namaland die vergunning te verkry om hulle aldaar te vestig.¹⁷⁸ Die kommissie se sending was voorspoedig. Slegs drie dagreise van die laer het hulle hoofman Frederick Fledermuis van Gobabis raakgeloop. Hy het aan hulle skriftelike toestemming verleen om hulle tydelik by Rietfontein te vestig.¹⁷⁹

By80/

170) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 16

171) Ibid.

172) Ibid.

173) Ibid.

174) Ibid.

175) Ibid.

176) Ibid., p. 16

177) Ibid.

178) Ibid.; Prellers, dr. G. S. : Voortrekkers van Suidwes, p.97

179) Engelbrecht, Versameling, Bd. 96, Lêer 371, Kopieboek, d.d. Ganse, 10.1.1876

By hulle terugkeer by die laer het die Trek onder Alberts se bestuur na Ghanzi voortbeweeg.¹⁸⁰ Hendrik van Zijl wat hier woonagtig was, was by hulle aankoms in 'n twis met sekere Hottentotte gewikkel¹⁸¹ en het die Trekkers hartlik verwelkom. Hulle tussenkoms het hom waarskynlik aansienlike verleentheid bespaar, want die geskil is sonder meer besleg.¹⁸²

Hiervandaan het die Trek 'n dag-en-nagreis na Noega verskuif waar hulle drie dae oorgebly het.¹⁸³ Op 26 Januarie het hulle na Rietfontein vertrek wat hulle na 'n dorstrek van twee dae bereik het.¹⁸⁴

Die verblyf van die Trekkers by Rietfontein het nie sonder voorvalle verloop nie. Kort na hulle aankoms het hulle 'n brief van Klein Kido Witbooi, Namakaptein van Gibeon, ontvang, waarin hy sê dat hulle onwelkom is.¹⁸⁵ Daarna volg 'n brief van die Basterhoofmanne van Gobabis, waarin die Boere ook die jag belet word.¹⁸⁶

Alberts het besef dat die vergunning, deur hoofman Fledermuis verleen, slegs van tydelike aard was. Buitendien was Rietfontein ongeskik vir permanente nedersetting. Die weiveld was beperk tot 'n smal strook tussen die binnelandse hooglande en Van Zijl se grondgebied by Ghanzi. Van Zijl het alle jagregte in die meergebied besit.¹⁸⁷ 'n Verdere beperking van jagregte sou vir die Trekkers ernstige voedselprobleme meebring, omdat hulle nou reeds gewoond was om uit die jag te lewe. Hulle was dus verplig om tuine en landerye by Rietfontein aan te lê. Dit was noodsaaklik dat hulle om 'n beter standplaas moes onderhandel.

Op81/

180) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.18

181) Ibid.

182) Ibid; Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 148

183) Ibid. ; Ibid.

184) Ibid; Ibid.

185) Engelbrecht Versameling, Bd. 96, Lêer 371, Kopieboek, Witbooi - Boere, d.d. Gibeon, 9.1.1876; Jordan, W.W. : op. cit., p. 169

186) Ibid; Ibid.

187) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.98; Trümpelmann, dr. G.P.J.: Die Boer in Suidwes-Afrika, p.16; Deutsche Kolonial Zeitung 1886, p.496

188) Palgrave, W.C. : Report of, p.57; N.A. 1136, Lambert - Barkly, 17.4.1876

Op 15 Februarie 1876 vertrek G.A.J. Alberts en M. Roets as 'n kommissie om verder met die Basters op Gobabis te gaan onderhandel.¹⁸⁹ Die kommissie is vriendelik deur hoofman Lambert ontvang. As gevolg van druk wat deur die Herero op hom uitgeoefen is, het Lambert eers probeer tyd wen en daarna die Boere se aansoek om meer weiveld geweier. Hy sou dan nie by magte wees om alleendaaroor te besluit nie, daar dit nodig souwes dat al die opperhoofde wat by die saak belang het, daarin geken word.¹⁹⁰ Hy het egter aan hulle toestemming verleen om langer op Rietfontein te bly.

'n Boere-afvaardiging het op 17 April 1876 die Basters op Gobabis vir 'n tweede keer besoek.¹⁹¹ By hierdie geleentheid was die ander hoofmanne ook teenwoordig en die onderhandelings was baie geslaagd. Alberts het daarin geslaag om die Basters, wat beïndruk was deur die Boere se tuine en landerye op Rietfontein, te oortuig van hul opregtheid. Toestemming is toe aan die Boere verleen om op Rietfontein te bly woon. Hulle kon nou al die omliggende waters en weiveld benut en die jag is weer vir hulle oopgestel.¹⁹²

Om hulself te beskerm het die Basters egter op dieselfde dag 'n brief aan sir Henry Barkly geskryf en hom om Britse beskerming gevra.¹⁹³ Die verlofbrief aan die Boere en die brief aan Barkly is deur dieselfde kapteins onderteken, naamlik Andries Lambert en sy Raad van Amraal se stam tewete Hendrik Jacob en Hans April.¹⁹⁴

Op 9 September het Kamaherero, die Herero-opperhoof van Okahandja, 'n sterk bewoorde brief aan die Boere gerig.¹⁹⁵ Alberts was teen hierdie tyd reeds bewus dat sekere blankes die inboorlinge teen die Boere opgestook het. Op taktvolle wyse het hy Kamaherero dus tereggewys. Hy skryf aan hom dat hy nie bewus is van enige eie=

geregtige82/

189) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humdata, p.18

190) Ibid., p. 18

191) Palgrave, W.C. : Report of, p.57., N.A. 1136, Lambert-Barkly, 17.4.1876

192) Ibid.; Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.99

193) Ibid.

194) Ibid.

195) Palgrave, W.C. : op. cit., Bylaag 3, Kamaherero - Alberts, d.d. Okahandja, 9.9.1876; Engelbrecht Versameling, Bd. 96, Lëer 371, Konieboek.

geregtige optrede van die Boere waaroor Kamaherero kla nie. Nog minder was hulle van plan om grondgebied met geweld te beset. Indien hy van Kamaherero iets nodig kry, sou hy hom daarom vra. Hy vertrou dat hulle vriende sal bly en versoek hom om die brief ook aan sy twee leraars te toon.¹⁹⁶

Tydens die Boere se verblyf op Rietfontein het hulle ook besoek van Robert Lewis ontvang.¹⁹⁷ Spoedig daarna het dit geblyk dat Lewis persoonlik by die beswadding van die Boere betrokke was. Alberts het naamlik vir hom 'n brief gegee om aan Moremi te oorhandig. Hierin het hy navraag gedoen om die redes waarom Moremi sekere blankes verjaag het.¹⁹⁸

Moremi het op brutale wyse hierop gereageer enfeitlik die Boere die oorlog aangesê.¹⁹⁹ Dit was duidelik dat hy opgestook is. Alberts het met 'n antwoord op Moremi se brief gesloer totdat die Eerste Trek aan die gestrande Tweede Trek hulp verleen het, toe hy Moremi persoonlik besoek het en die hele saak op vriendskaplike wyse bygelê het.²⁰⁰

Ook die handelaar McKiernan het die Boere by Rietfontein besoek.²⁰¹ Hy was deur hulle eenvoudige opregtheid beïndruk en het hulle vergelyk met „the old Pennsylvania Dutcht,” wat, net soos hulle, streng godsdienstig was. Aan hom het hulle 'n voorraad ivoor verkoop.²⁰²

Die83/

196) Engelbrecht Versameling, op.cit.; N.A. 1136, Alberts - Kamaherero, Rietfontein, 24.12.1876

197) Dorsland Trek Dokumente D.T.D.- 779, Deel I, Moremi - Alberts, d.d. Twane, 16.5.1879

198) Ibid.

199) Ibid.

200) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.101

201) Serton, dr. P. : Narrative and Journal of Gerald Mc Kiernan, p.136

202) Ibid. p. 136

Die Trekkers sou hier twee jaar lank rustig bly woon.²⁰³ Toe moes hulle die belofte teenoor Greyling, om hul by die ander Trekkers aan te sluit, nakom.²⁰⁴ Louw du Plessis en sommige van sy aanhangers het hulle, nadat Jan Greyling kommandant van die Tweede Trek geword het, by hierdie emigrante gevoeg.²⁰⁵

Die gemis aan geestelike bearbeiding was vir die Trekkers 'n kwellling - soos P.J. van der Merwe aan ds. Postma skryf.²⁰⁶ Hulle het egter ook baie seën ontvang, want „Verder werd er ook niet een van ons door den dood gemist.”²⁰⁷ Tydens hul verblyf te Rietfontein het slegs die bejaarde eggenote van J.M. van der Merwe hulle ontval.²⁰⁸

.....84/

-
- 203) Serton, dr. P. : Narrative and Journal of Gerald Mc Kiernan, p. 158
204) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.16
205) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.130., Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.163
206) De Maandbode, 1.7.1877
207) Ibid.
208) De Maandbode, 1.6.1878

HOOFSTUK IV

LOTGEVALLE VAN DIE TWEDE EN DERDE TREKKE

VANAF DIE LIMPOPO TOT BY LOTHLEKANE

Die Tweede Trek

Die Tweede en Derde Trekke het min of meer dieselfde patroon as die Eerste gevolg. Groepies Trekkers het op 'n bepaalde punt bymekaar gekom om op mekaar te wag.¹ Waar dit die Eerste Trek byna 'n jaar geneem het om in volle beweging te kom, het die Tweede Trek byna twee jaar getalm om koers te kry.²

Die Trekkers van die Tweede Trek het aan ds. L.J. du Plessis verklaar dat hulle van plan was om in die loop van Mei 1877 die Dorsland deur te trek.³ Hulle wou spesifiek die wintertyd in die meergebied deurbring, omdat dié streek gedurende die somer te ongesond was. By hul verhuising in 1875 het hulle nog geen bepaalde landstreek vir uiteindelijke bewoning in die oog gehad nie. Hulle het gehoop om 'n geskikte gebied ten noorde van die meergebied of aan die Zambesi te vind.⁴ Selfs as alles voorspoedig sou verloop, het hulle nie verwag om binne vyf jaar êrens gevestig te wees nie.⁵

Die Tweede Trek was baie beter georganiseer as die ander trekke, maar hierdie goeie organisasie het weining gebaat vanweë onbesliste leierskap. Voorbereidings vir hierdie uittoeg is reeds voor die aanvang van die Eerste Trek gemaak. 'n Kommissietrek van drie man onder leiding van Jan Greyling het die Trek vocrafgegaan. By hul terugkeer het Greyling ontwykende en onbesliste antwoorde op alle vrae oor die geografiese gesteldheid van die land gegee. Desnieteenstaande het hy die mense aangemoedig om te trek.⁶

Dit85/

-
- 1) Postma, ds. D. : De Trekboeren te Januario Humpata, p.20; De Maandbode, 1.6.1875
 - 2) De Maandbode, 1.11.1876; The Cape Argus, 1.1.1877
 - 3) De Maandbode, 1.1.1876
 - 4) Ibid.
 - 5) Ibid.
 - 6) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p.214

Dit het die voornemende trekkers meer as 'n jaar geneem om aan die Krokodilrivier bymekaar te kom. Die eerstes wat hier aangekom het, was die drie gesinne wat op 20 Mei 1875 by Shoshong van die Eerste Trek teruggedraai het.⁷ Hulle geledere is later deur nog vyf na-trekkers aangevul.⁸

'n Tweede groep met sewe waens onder Louw du Plessis het op 28 Mei 1875 uit die omgewing van Pretoria na die Krokodilrivier vertrek.⁹ By hulle aankoms hier het die eerste agt waens alreeds meer as 'n maand lank aan die rivier gestaan.¹⁰

Louwrens Marthinus du Plessis is dadelik deur die aanwesiges as leier aanvaar.¹¹ Hy was die seun van Willem Abraham en Heilje Leviena (gebore van Wyk) du Plessis.¹² Ten tye van die Trek was hy reeds 'n man van erkende bekwaamheid. Deur sy onverskrokkenheid as jagter het hy die Bantoe-bynaam Taunjam¹³ (klein leutjie) verwerf. Sy een skouer is in 'n geveg met 'n leeu sodanig beseer dat dit skeef aangegroei het. Hierdie voorval het in sy kinderdae op sy vader se plaas Klipvoor aan die Apiesrivier plaasgevind.

Du Plessis wou van 'n ongehinderde deurtog deur die grondgebied van Khama na Damaraland verseker wees. Kort na sy aankoms het hy dus in die geselskap van Joachim Prinsloo en Jan van Wyk as 'n kommissie na Shoshong, die hoofstat van die Bamangwato, vertrek. Die hoofkaptein,¹⁴ Khama, het hulle versoek geredelik toegestaan.¹⁵

In Desember 1875 trek die hele geselskap tot by Makloutsi,¹⁶ twee en 'n halwe dag verby Khama se stat. Onderlinge verskille oor die vraag of hulle hier vir die somer moes oorbly, laat hulle egter weer na die Krokodilrivier terugkeer.¹⁷

Du Plessis86/-

7) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.20

8) Ibid.

9) Ibid.

10) Ibid.

11) Ibid.

12) Dorslandtrek Dokumente II - Boedelstukke. A779

13) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p.26

14) Postma, ds. D.: op.cit., p.20

15) Ibid.

16) Ibid.

17) Ibid.

Du Plessis se onvermoë om sterk leiding te gee toe hierdie Trekkers in besluite-
loosheid vervall het en weer omgedraai het, moet ongetwyfeld tot sy diskrediet ge-
reken word. Die Trekkers is swaardeur koors oorval waar hulle in die hartjie
van die somer na die ongesonde Limpopo teruggekeer het.¹⁸ Hier het hulle nou
lank getalm en het op en af langs die Krokodilrivier en sy sytakke beweeg. dit
was duidelik dat hulle nie voor die winter van 1876 sou kon deurtrek nie. Hier-
die gesloer van die Boere is deur Khama, wat sterk onder die invloed van die Engels-
man, Robert McKenzie, was,¹⁹ met die grootste agterdog bejeën. Op 6 Maart ²⁰en
weer op 23 Maart ²¹het hy hulle laat weet dat daar nou water op die pad was en
dat die Trek dus kon deurgaen. Weens siekte en omdat hulle nog op 'n wa gewag
het wat na Transvaal teruggestuur is om koring te gaan koop,²² kon hulle egter
nie trek nie.

Terwyl hulle aan die Notwanirivier gekampeer het, is hulle deur die reisiger,
Gillmore Parker, besoek. Hy was besonder beïndruk deur die nette voorkoms
van die laer. Die helderkleurig geverfde waens met hul spierwit tente, die
groot troppe beeste en kleinvee en die groot, rustelose waghonde was vir hom 'n
onvergeetlike gesig. Terwyl die mans in gesprek verkeer het, is hulle deur 'n
jong boeredogter bedien wat selfs hul pype gestop en vir hulle veldstoeltjies
aangedra het. Hy gaan met hulle saam op 'n jagtog, bewonder hulle skietkuns,
nuttig die rare gereg van gekookte olifantpote en maak ook melding van hul eer-
likheid en diepe godsdienstigheid. Volgens hom het hulle op hierdie jagtog be-
sonder baie las van wildehonde gehad.²³

Op87/

-
- 18) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.20
19) Engelbrecht Versameling, Bd.96, Lêer nr. 371, Khama-Du Plessis, 6.3.1876
20) Ibid., Khama - Du Plessis 6.3.1876, D.T.D.A.779
21) Ibid., Khama - Du Plessis 23.3.1876, D.T.D.A.779
22) Engelbrecht Versameling, Bd.96, Lêer nr. 371, Khama - Du Plessis 23.3.1876
23) Parker, Gillmore: The Great Thirstland, p.277

Op 15 Mei 1876, byna 'n jaar nadat die Du Plessistrek aan die Krokodilrivier aangekom het, sluit D.J. Erasmus, wat aan die Pienaarsrivier as leier aangewys is, met 34 waens by die geselskap aan.²⁴ Hierna word die geselskap periodiek deur nog verskeie groepies aangevul. Op 25 Mei het sewe,²⁵ op 5 Junie ag, op 15 Junie ag, op 20 Junie tien, in Julie ses-en-dertig en in Augustus nog twaalf waens opgedaag.²⁶ Hier was dus nou 128 waens byeen. Die totale sieletal is deur ds. L.J. du Plessis, wat die gesamentlike trek-geselskap besoek het, op 409 gestel. Ander informante het die getal op 480,²⁹ 485,³⁰ 500³¹ en 600³² geskat. Van hierdie totaal was twee-en-vyftig gesinne uit Pretoria, elf uit Rustenburg, twintig uit Zwartuggens, ag uit Waterberg, drie uit Wakkerstroom en een uit Magaliesburg afkomstig. Die herkoms van die ander gesinne is onbekend.

Eintlik was daar nou in die laer drie potensiele leiers: L.M. du Plessis, D.J. Erasmus en Jan Greyling wat in Junie 1876 met vyf gesinne sy opwagting by die Trekkers gemaak het.³³ Baie het in laasgenoemde die vervulling van hulle hoop op 'n geskikte leier vir die trek gesien. Hy het die trekroete self verken en was daarby, reg of verkeerd, minstens 'n man wat kon besluit wat hy wou doen. Hy het dan ook die noodsaaklikheid besef dat daar vastigheid sou kom in die doen en late van die mense wat hier vergader was en in 'n poging om die Trek te organiseer het hy die voortou geneem.³⁴ Ongelukkig het hy van die begin af taktloos opgetree. Hy het 'n openbare vergadering in D.J. Erasmus se laer belê.³⁵

L.M. du Plessis88/-

-
- 24) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p.214; Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, The Cape Quarterly Review 1.10.1881, p.160
- 25) Jordan, W.W.: op.cit., p.160
- 26) Ibid.
- 27) Ibid.
- 28) De Maandbode 1.11.1876
- 29) Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.102
- 30) Jordan, W.W.: op.cit., p.160
- 31) De Maandbode 1.9.1879
- 32) The Friend 29.1.1880
- 33) Jordan, W.W.: op.cit., p.160; Van der Walt, op.cit., p.214
- 34) Ibid.
- 35) Ibid.

L.M. du Plessis wat die gevaar van so 'n eiegeregtige optrede ingesien het, het Greyling probeer oorreed om saam met hom Erasmus te gaan spreek. Impulsiewe mens wat hy was, het Greyling hom hooghartig meegedeel dat hy besig was om velskoene te maak.³⁶ Die gesteurde Erasmus het hierdie onverkwiklike optrede van Greyling aan „onkunde en parmantigheid" gewyt. Erasmus het daarop gereël dat die vergadering by sy eie wa sou plaasvind. Toe Greyling later opdaag om vas te stel waar die vergadering nou eintlik belê is, het Erasmus te kenne gegee dat hy nie kennis dra van sodanige vergadering nie. Greyling het hom hieroor so bloedig vererg dat 'n skeidsman tussenbeide moes tree.³⁷

Hierdie onenigheid het daarop uitgeloop dat Greyling en sy aanhangers hulle van die Erasmusgroep gedistansieer het, want op 26 Junie 1876 skryf Greyling aan Khama om verlof te vra om met 46 waens deur sy gebied te trek. Hy het verwag dat Khama hom 'n gunstige antwoord sal gee en 'n waterryke roete sou aanwys. Hy nooi Khama ook uit om aan die laer besoek te bring. Hierdie brief het hy met twee afgevaardigdes gestuur wat ook sy saak mondeling moes bepleit.³⁹

Tweespalt in hierdie stadium sou noodlottig wees en gelukkig is dit deur almal besef. Die gemoedere het bedaar en 'n vergadering is einde ten laaste tog maar in Erasmus se laer belê, want uit 'n totaal van tagtig⁴⁰ waens het vier-en-dertig onder sy leiding gestaan.

Gegewens89/

36) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p.214

37) Ibid.

38) D.T.D.A.779, Kopieboek van L.M. du Plessis, Greyling-Khama 26.6.1876

39) Ibid.

40) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, The Cape Quarterby Review
1.10.1881, p.160

41) Ibid.

Gegewens oor die presiese datum waarop hierdie vergadering plaasgevind het, asook oor die verloop, het ongelukkig nie behoegebly nie. Dit is egter bekend dat hierdie vergadering vir Jan Greyling as Kommandant van die Trek aangewys het en dat daar besluit is om 'n kommissie aan te stel om trekregulasies met die krag van wet op te stel. L.M. du Plessis, J.J. Jordaan en D.J. Erasmus is aangewys om hierdie hoogs belangrike opdrag uit te voer.⁴² Du Plessis en Erasmus was reeds prominente trekleiers en Jordaan was 'n senior lid van die Erasmustrek.

Jan Greyling, eerste aangewese Kommandant van die Tweede Trek, was 'n omstrede persoon. Dit is bekend dat hy uit Pretoria afkomstig was, maar van sy herkoms is weinig bekend. Hy was 'n man van forse gestalte, uiters kortgebond,⁴³ dikwels oorhaastig in die neem van lewensbelangrike besluite, maar onverskrokke. Dit is bekend dat hy by geleentheid sy seun uit die kake van 'n briesende leeu gered het.⁴⁴ Sy onvermoë om met inboorlinge te onderhandel sou die Trekkers telkemale groot verleentheid besorg. Hy was egter lid van 'n kommissietrek⁴⁵ wat hierdie trek voorafgegaan het en is op grond van sy gewaande kennis van die streke waardeur die trek sou gaan, as Kommandant aangewys.

Die onwilligheid van die lede van die Du Plessis-trek om na Shoshong in 1875 die trekleiding te gehoorsaam, het die noodsaaklikheid van trekregulasies absoluut noodsaaklik gemaak. In die eerste trekkergrondwet wat deur die aangewese komitee opgestel en later deur 'n volksvergadering bekragtig is, is onderhorigheid aan die trekleiding sterk beklemtoon.

Hierdie grondwet het uit slegs tien artikels bestaan: Artikel I het bepaal dat die regulasies van krag sal bly solank die Trek duur en dat elkeen verplig sal wees om hom daaraan te onderwerp.

Aan90/

42) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p. 218

43) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 106

44) De Maandbode 1.9.1884

45) De Maandbode 1.6.1875; Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 16

Aan die hoof van die onderneming sou ingevolge artikel II 'n kommandant staan. Hy sou bygestaan word deur een of meer veldkornette wat verplig sou wees om sy bevele te gehoorsaam. Die kommandant en sy veldkornetkorps sou dus die uitvoerende gesag in die trekgemeenskap verteenwoordig.

Aan die regterlike funksies van die trekowerheid is besondere aandag gegee. Siviele en kriminele regspraak is van mekaar geskei en sou deur aparte howe bedien word. Artikel III van die trekkergrondwet het voorsiening gemaak vir 'n verkose landdros en twee heemrade wat alle siviele gedinge sou hanteer. Aan hierdie amptenare is ook die funksie toegesê om alle huwelike na 'n behoorlike drieweekse openbare bekendmaking te voltrek.

Die demokratiese inslag van die Trekkers blyk sterk wanneer in artikel IV bepaal word dat 'n driemanskap deur die volk aangewys moet word met wie die kommandant in „spesiale zaken“⁴⁶ oorleg moet pleeg en aan wie hy oor sy doen en late verslag moes doen. Hierdie vier persone was dus in werklikheid 'n volksraad in die klein en het as sodanig die wetgewende gesag in die trekkergemeenskap verteenwoordig.

Die kriminele aspek van die regspleging geniet in artikels V en VI aandag. In gevalle van kriminele gedinge sou die landdros die reg ontvang om 'n jurie van sewe lede aan te wys om hom by te staan. Hierdie hof het die hoogste regterlike funksies in die trekgemeenskap vervul en kon ingevolge artikel VI ook die kommandant in geval van wangedrag verhoor en vonnis.

Die hoofsaak van die kommandant sou wees om onluste te demp en te waak oor die veiligheid van vroue en kinders. Die kommandant, bygestaan deur die veldkornette, moes daarteen waak dat wild onnodig doodgeskiet word.

In91/

46) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, pp. 218-19

In hierdie verband is selfs regsbevoegdheid aan hulle verleen, deurdat hulle boetes kon op lê wat van vyftig sent tot twee rand kon wissel.

Die aard van die vonnisse wat deur die landdros en jurie opgelê kon word, word in artikels VIII tot X nader omskryf. In gevalle van opsetlike moord moes die dood= straf opgelê word. Oortredings van diefstal sou met teruggawe van eiendom en lyf= straf gestraf word, terwyl aamanders en lasteraars hulle 'n boete van R2 tot R6 op die hals kon haal.⁴⁷

Hierdie bestuursreëlings van die Trekkers het, nieteenstaande die outokratiese magte wat aan die kommandant verleen is, tog volkome aan die grondbeginsels van 'n demo= kratiese regeringstelsel voldoen. Die kommandant was vir sy optrede aan die deur= die-volk-verkose driemanskp en uiteindelik aan die volksvergadering verantwoordelik. Teoreties gesproke was hierdie bestuursreëlings ook voldoende om in die beperkte behoeftes van hierdie klein trekkergemeenskappe te voorsien.

Die opstellers van die grondwet is deur die volksvergadering as verkose driemanskap aangewys. Die beskeie en vredeliewende Louw du Plessis is in die rol van veldkornet verkies,⁴⁸ terwyl die regsinnige D.J. Erasmus die amp van landdros aanvaar het.⁴⁹ Gert Meyer, 'n senior lid van die Erasmusgroep, is tot vise-veld-kornet bevorder. Hy het egter spoedig hierdie amp neergelê en sy pligte is deur Erasmus oorgeneem. As heemreade is P.S. Venter en S. de Klerk aangewys.⁵⁰ Eersgenoemde was 'n senior lid van die eerste agt waens wat by die Krokodilrivier versamel het, terwyl oor laasgenoemde geen verdere inligting bestaan nie. Sy naam kom ook nie in die trek= lyste voor nie.⁵¹

Drie92/

47) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, pp. 218-19

48) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 22.

49) Ibid.

50) Ibid.

51) Postma, ds. D. : op, cit. p. 22, Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.368

Drie belangrike take het op die nuwe trekbestuur gewag, Ten eerste om die trekkers in vyf laers te verdeel wat op 'n afstand van een uur te perd uitmekaar moes staan en beweeg.⁵²

Ten tweede om na die geestelike welsyn en organisasie van die trekgemeenskap om te sien, want sommige van die versamelde trekkers het sedert die vertrek, van die Eerste Trek nog geen herderlike sorg ontvang nie.

Ten derde moes die bestuur duidelikheid verkry oor Khama se houding teenoor die Trekkers se deurtog deur sy land. Hierdie taak sou as 'n oefenwedloop dien om die demokratiese funksionering van die hele bestuursinstelling te toets.

Die verdeling van die Trekkers in verskillende laers was om verskeie redes noodsaaklik. Die Boere het groot kuddes klein- en grootvee besit en moes in groepe verdeel sodat daar vir al die vee voldoende weiding kon wees. Om veiligheidsredes moes die laers egter so groot moontlik gehou word. Hierdie verdeling het sonder voorval verloop en tydens ds. L.J. du Plessis se besoek in September 1876 was dit reeds afgehandel.⁵³ Die laers is versprei oor 'n gebied wat 18 uur te perd noord van Rustenburg geleë was en wat die sameloop van die Marico- en Krokodilrivier omsluit het.⁵⁴ Die laers het, na gelang van omstandighede, ook langs die westelike sytakke van die Limpopo op en af beweeg.

Die uitgerekte voorbereidings en die getalm van die Tweede Trek het meegebring dat die geselskap by twee geleenthede herderlike besoek kon ontvang. Ds. L.J. du Plessis vergesel van ouderling B. Smit en diakens N. Roets en L. van der Merwe het op 14 September 1876 by die Trekkers opgedaag.⁵⁵

Vrydagoggend93/

52) De Maandbode 1.6.1877

53) De Maandbode 1.11.1876

54) De Maandbode 1.6.1877

55) De Maandbode 1.11.1876

Vrydagoggend, 15 September, het hy 'n katkisasieklas waargeneem. Die middag het hy 'n vergadering van al die manlike lidmate toegesprek en aan hulle 'n sinodale brief voorgelees wat deur die Gereformeerde Sinode aan alle vertrekkendes gerig is. Ds. du Plessis se verdere taak was om die kerklike lewe van die Trekkers te reël. As eerste stap is 'n aantal kerkraadslede verkies. Hulle was B.B.J.J. Hamman, oud-ouderling van Pretoria en P.R. du Preez, oud-diaken van Potchefstroom, wat as ouderlinge aangewys is, en G.J. en S.J. Kruger was as diaken sou dien.⁵⁶

Saterdagoggend, 16 September, is 21 katkisante aangeneem en nog dieselfde middag voorgestel. By die geleentheid het die leraar oor Jer. 8:22 gepreek. Sondagoggend is die nagmaal gevier en het ds. Du Plessis oor Luk. 22:19 gepraat. 'n Af= skeids- en nabetragtingsdiens, in die namiddag, het oor 1 Petr. 2:11-12 gehandel. Die doop is by die geleentheid aan nege kinders bedien. Sondagaand het ds. Du Plessis in 'n laer oorkant die rivier opgetree en sy hoorders se aandag by Ps.34 bepaal.⁵⁷

Daar was altesame 198 lidmate van die Gereformeerde Kerk, 18 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk en 6 lidmate van die Hervormde Kerk. Lidmate van die twee susterkerke het hulle by hierdie geleentheid by die Gereformeerde Kerk aangesluit.⁵⁸ Die totale sieletal het toe 409 beloop.

Ds. J.L. Cachet, destyds die Gereformeerde predikant op Philipstown, het, voordat die Trekkers uiteindelik koers gekry het, ook aan hulle 'n herderlike bescek gebring. Sy reis daarheen het oor Pretoria na Rustenburg gegaan, waar hy op 18 Februarie 1877 aangekom het. Hier het P. van der Walt en F. Robbertse jnr. met twee waens op hom gewag om hom verder te neem. Hy verneem dat sy boodskap, dat hy die laers op 24 Februarie sou besoek, die Trekkers nie bereik het nie en dat hulle dus geen voorbereidings vir sy koms kontrêf nie.

Die94/

56) De Maandbode, 1.11.1876

57) Ibid.

58) De Maandbode 1.11.1876; Venter, ds. D.G. : Persoonlike Dagboek

Die geselskap bly Sondag, 19 Februarie, op Rustenburg oor en vertrek eers Maandag noordwaarts. Vrydagoggend bereik hulle die sameloop van die Marico- en Krokodilrivier. Die rivier was vol. Die waens moes dus agterbly en hulle moes te perd na die laers toe deurswem. Teen die middag bereik hulle die eerste laer.

Dit was 'n onbegonne taak om al die mense bymekaar te bring. Die kerkraad het gevolglik besluit dat ds. Lion Cachet in al die laers dienste sal hou. Dit was 'n veeleisende taak, vir die predikant, „maar” sê hy, „de Here heeft my zeer gesterkt.”⁵⁹

Na sy aankoms in die eerste laer belê hy dadelik 'n kerkraadsvergadering. Saterdagoggend neem hy 'n voorbereidingsdiens in die eerste laer waar en die middag een in die tweede laer. Dieselfde dag neem hy ook 'n aantal katekisasie aan. Sondagmôre word nagmaal in die derde bedien en die middag in die vierde laer. Maandagoggend is 'n dankseggingsdiens in die vyfde laer gehou. Daarna hou hy nog 'n gemeentevergadering en afsluitingsdiens in die derde laer.

Die dienste is goed bygewoon. Sewe kinders is gedoop, 16 lidmate is aangeneem en nog 'n ouderling en 'n diaken is bevestig. Dinsdagoggend het ds. Cachet die terugreis aanvaar.⁶⁰

Reeds voor die Eerste Trek was daar sprake dat die Trekkers 'n leraar wou beroep.⁶¹ Hulle het dan ook sodanige beroep op ds. Cachet uitgebring.⁶² Die gemeente van Philipstown was toe egter juis besig om 'n kerk te bou en hy kon, onder die omstandighede nie die beroep aanvaar nie.⁶³ Hy het egter die Trekkers aangeraai om fondse byeen te bring om 'n leraar in staat te stel om die reis mee te maak, of so nie, dat hulle minstens voor hulle vertrek nog weer herderlike besoek kon ontvang. Om hierdie fonds te administreer, is 'n kommissie, bestaande uit dii. L.J. du Plessis,

J.S.L. Venter95/

59) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario, p.22 .

60) De Maandbode 1.6.1877

61) De Maandbode 1.4.1875

62) Postma, ds. D. : op. cit., p.22; Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.102

63) Ibid; Ibid.

J.S.L. Venter en J.L. Cachet en brs. F. Róbbertse en P. van der Walt, saamgestel.⁶⁴ Terselfdertyd is besluit dat die Trekkers voortaan as Die Reisende Gemeente van die Gereformeerde Kerk⁶⁵ bekend sou staan. Hulle wou in leer, tug, diens en toesig deel van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika bly. Hulle was van mening dat hulle reeds deur ds. L.J. du Plessis dienoooreenkomstig georganiseer was. Ds. Cachet het nie saamgestem nie en het onderneem om aan ds. Du Plessis te skrywe om hulle saak aan die Algemeen Kerkvergadering voor te lê.⁶⁶

Die leraar was verheug oor die gesindheid van die Trekkers. Hy was van mening dat die beroep wat op hom uitgebring is, gespruit het uit hulle vrees om van die Kerk vervreemd te raak. Sy afskeid van hulle was aandoenlik: "Zij gereed om de woestijn in te gaan, ik gereed weder te keeren."⁶⁷

Ds. Cachet het na sy besoek aan die Trek ook 'n waarskuwing laat hoor: Hy kon hom nie geheel-en-al met die Trek vereenselwig nie. 'n Christenstaat aan die Zambezi sou wel 'n groot verandering ten goede in die binneland van Afrika te weeg bring. Die bestaande vorm wat die Trek aangeneem het, was egter "te onvoorzichtig om goed te keuren."⁶⁸ Niemand het ook geweet of daar geskikte grond te vinde was nie en of die inboorlinge bereid sou wees om sodanige grond aan hulle af te staan nie. Die Trekkers was nie op die oorlogspad uit nie en tog het oorlog vir hulle voor die deur gestaan.

Ds. Cachet het egter begryp dat die Trekkers eintlik nie meer kon omdraai nie. Hulle het reeds hul plase verkoop en moes verder gaan, tensy die Voorsienigheid 'n onoorkomelike struikelblok in hul weg plaas. Op ander voornemende trekkers uit

Transvaal96/

64) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 102

65) Ibid; De Maandbode 1.6.1877

66) De Maandbode 1.6.1877

67) Ibid.

68) De Maandbode 1.9.1877

Transvaal het hy egter 'n beroepgedoen om liever te wag totdat sake in die land 'n duideliker wending neem en die Here hulle toon wat hul te doen staan. Hy het hulle daaraan herinner dat hulle deur die Opperwese as beskermers oor vrou en kinders gestel is.⁶⁹

Tydens sy sitting van 1876 het die Sinode kennis geneem van die voorgenome trek „van enige leden onzer kerk naar Ovamboland en beproeve zoo mogelijk in de geestelijke behoeften dier leden te voorzien.”⁷⁰ Leraars in die Zuid-Afrikaansche Republiek is versoek om die Kerkvergadering op hoogte met die Trek te hou. Die Sinode wou hom wel nie oor die geldigheid van die redes vir die Trek uitlaat nie, maar het tog opdrag gegee dat die Trekkers met die Woord en die sakramente, sover dit moontlik was, bedien moes word.⁷¹

'n Besondere kenmerk van die Dorslandtrekkers was dan ook hul godsdienstigheid. Hoewel hulle nie deur 'n leraar op hulle bedroewende tog vergesel is nie, het hulle die geestelike tradisies van die Afrikaner nougeset gehandhaaf en beskerm. Op die trekpad is gereeld in die laer aanddienste gehou. Sondae is daar sover omstandighede dit toegelaat het, twee dienste deur ouderlinge waargeneem en is die kinders in die kategismus onderrig. In kerklike aangeleenthede het daar 'n besondere gees van eensgesindheid geheers en tydens die Trek het hieroor geen twis voorgekom nie.⁷² Die Duitse geleerde, dr. Hans Schinz, skryf met baie hoë lof oor die sedelike peil van die Trekkers.⁷³ Slegs enkele gevalle van immoraliteit het tydens die verblyf van die Boere in Angola voorgekom.⁷⁴

Hoe langer die Tweede Trek langs die Krokodilrivier gestaan het, hoe senuagtiger het die Engelse sendelinge en handelaars geword. Allerhande duistere motiewe

is97/

69) De Maandbode 1.9.1877

70) Acta van die Sinode van 1876, p.65, art. 195

71) Ibid.

72) Venter, ds. D.G.: Dagboek, passim

73) Schinz, dr. H. : Deutsch-Südwest-Afrika, p.345

74) Venter, ds. D.G. : op. cit., passim.

is aan die Trekkers toegedig. Op 2 Junie 1876 het John MacKenzie aan Sir Henry Barkly geskryf dat die Boere in 'n trekbuï was. Hy was selfs van mening dat hulle uit Wes-Transvaal na die land van Lobengula, oorkant die Zambezi kon koers kry. Dit sou vrugteloos wêes om hulle te probeer keer, want indien hulle in hulle koers gestuit word, sou hulle doodeenvoudig weswaarts na Ovambo- en Damara-land uitwyk. Daarom beveel hy aan dat die Kaapse Regering sonder verwyf die Walvisbaaigebied annekseer. So 'n stap behoort dié Regering nie 'n sent te kos nie en sou verhoed dat nog 'n onafhanklike Boere-republiek in dié geweste tot stand kom.⁷⁵

'n Beriggewer in The Cape Argus van 8 Julie 1876 was nog baie meer veroordelend teenoor die Boere: Volgens hom het sommige lede van die trekgeselskap voorgestel dat hulle Mashonaland van Lobengula afgeneem. Hierdie mense wat vir hulle plase goeie Engelse goud ontvang het - wat hulle nou diep in hul wakiste weggebêre het - sou sekerlik probeer om met wapengeweld nuwe eiendomme te verower. Na sy mening was dit 'n klein leërtjie wat daar aan die Limpopo gelê het. Hierdie leërtjie het bestaan uit gedugte manne wat vasberade was om die inboorlinge, met wie hulle geen twis gehad het nie, van hulle land te beroof.⁷⁶

Dat die Dorslandtrekkers egter geensins op 'n veroweringstog uit was nie, blyk duidelik uit 'n antwoord van hulle kerkraad te dien effekte aan ds. J.L. Cachet. Hulle was nie van plan om enige slawehandel te dryf nie en sou ook nie grond op onwettige wyse probeer verkry nie. Hulle was dus van plan om die Voortrekkertradisie in hulle onderhandelinge met die Swartman voort te sit.⁷⁷

Na98/

75) G./H. 27/1, Mackenzie - Barkly 2.6.1876

76) The Cape Argus 1.6.1876

77) De Maandbode 1.6.1877

Na sy verkiesing tot kommandant is Jan Greyling weer met 'n kommissie afgevaardig om Khama verlof te gaan vra om deur sy gebied te trek.⁷⁸ Khama het nou sy toestemming geweier en as rede het hy aangevoer dat J.C. Greyling by 'n vroeëre besoek aan die Ngamimeer in 'n rusie met sy onderkaptein, Moremi, betrokke was.⁷⁹

Dit wil voorkomasof Khama hierdie voorval tussen Greyling en Moremi as 'n nuttige skuifmeel gebruik het om sy ware motiewe te verberg. Hy was waarskynlik lank reeds van plan om deurtog aan die Trekkers te weier. 'n Geskikte rede om te weier het egter nog ontbreek. Onder invloed van sy Britse raadgewers wat, soos reeds geblyk het, niks anders as Boere-haters was nie, het hy vroeg in September 1876 'n formele versoek om Britse beskerming aan Sir Henry Barkly gerig.⁸⁰ Hierin kla hy oor die Boere wat besig is om sy land binne te kom. Hy hou nie van hulle optrede teenoor Swartmense nie.

Hy was ook bevrees dat hulle sy land sal afneem. Haar Majesteit se regering moes dus sy land onverwyld onder sy beskerming neem om hom uit die hande van die Boere te red.⁸¹ Barkly het die ontvangs van die brief erken en beloof om dit aan die Koningin deur te stuur.⁸²

Na sy sending na Khama het Greyling, by sy terugkeer in die laer, die Driemanskap byeengeroep. Hy wou verslag doen en terselfdertyd as voorsitter van die ver= rigtinge optree.⁸³ Hiermee was die lede nie gediend nie. Hy is buite orde ge= reël en het toe geweier om verslag te doen. Die Driemanskap het daarop hulle ampte neergelê. Hierdie stap het tot ernstige onmin tussen Greyling en L.M. du Plessis gelei.⁸⁴

Om99/

78) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.2;5

79) Ibid.

80) Hamilton, Agar: The Road to the North, pp.146-147

81) Ibid.

82) Ibid., p.147

83) Vander Walt, A.J. : Noordwaarts, p.215

84) Ibid.

Om die dooiepunt wat nou ontstaan het op te los, was landdros D.J. Erasmus genoodsaak om in te gryp. Hy het 'n jurie van sewe lede opgeroep. Greyling is voor hierdie hof gedaag en verhoor. Hy is ingevolge art. IV van die Trekregulasies aan wangedrag skuldig bevind en uit sy amp as kommandant geskors.⁸⁵ 'n Volksvergadering wat hierna byeengeroep is, het L.M. du Plessis as nuwe kommandant aangewys.⁸⁶

Kort hierna verskyn die Engelsman, A.C. Bailie, op die reeds troebele politieke toneel. Hy was 'n agent wat arbeiders vir die Kimberleyse myne kom werf het, maar het die geleentheid benut om die Britse invloed te verbrei.⁸⁷ Na sy besoek skryf hy 'n hoogs aanmatigende brief aan die Trekkers. Die gerugte, so sê hy, oor die Boere se duistere motiewe het hom ook ter ore gekom. Hy het gehoor dat hulle met geweld 'n deurweg deur Khama se grondgebied wou baan. Hy kon dit skaars glo, daarom waarsku hy hulle dat indien dit sou gebeur, hulle bes moontlik in botsing met die Britse Regering wat in onderhandeling met hierdie inboorlinge is, sou kom. Die Britse Staatsekretaris sou reeds by die President van die Transvaalse Republiek protes aangeteken het teen enige daad van aggressie teenoor die inboorlinge. Die Transvaalse wette oor gewapende magte wat deur die gebied beweeg, was uiters streng en van ander nasies kon hulle desgelyks te wagte wees. Hy betwyfel ook die wettigheid van hul teenwoordigheid in die grensgebied en sou 'n verslag hieroor aan sy regering stuur.⁸⁸

Hierdie voorneme het Bailie ook uitgevoer. Hy het 'n lywige bylae oor die situasie in die Bamangwato-gebied aan majoor Owen Lanyon, Luitenant-Goewerneur van Griekwaland-Wes,⁸⁹ gestuur en laasgenoemde het op sy beurt gesorg dat dit aan Sir Henry Barkly deurgestuur word.⁹⁰

Die100/-

85) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p.215

86) Ibid.

87) D.T.D. A779, Engelbrecht Versameling, Bailie-Trekboere, dd. 13.11.1876

88) Ibid.

89) Ibid.

90) Hamilton, Agar: The Road to the North, p.148

Die Trekkers het verlof van Secheli, die Bakwena-opperhof, gehad om in hierdie gebied te staan.⁹¹ en dit was duidelik dat daar verregaande onwaarhede oor hulle versprei is. Gekwets en verontwaardig oor Bailie se optrede het hulle nou vanaf die Notwanirivier ten weste van die Maricorivier op 16 November 1876 aan Khama geskryf. Hulle erken die ontvangs van Bailie se brief waarin hy hulle van verraad teenoor Khama beskuldig en hulle versoek hom om Bailie daar by hom op 23 November te bestel om verantwoording vir sy verklarings te doen. Hulle het hulle nog altyd by die ooreenkoms wat daar tussen Du Plessis en Khama gesluit is, gehou.⁹²

Protes teen hierdie verregaande optrede van Bailie is ook by majoor Lanyon aange-teken. Hulle was van mening dat Bailie heeltemal buite sy reg opgetree het. Khama het reeds vorige Trekkers toegelaat om deur sy gebied te reis. Hy het ook aan hulle 'n deurtog belowe - 'n vergunning wat hy nou skielik teruggetrek het. Hulle het Bailie hiervoor verantwoordelik gehou en het sy agteraf geknoei met die in-boorlinge betreur.⁹³

In sy antwoord op Du Plessis se brief het die Koloniale Sekretaris van Griekwaland-Wes beslis dat Bailie binne sy reg opgetree het en maar net 'n tydige waarskuwing aan die Boere gerig het.⁹⁴

Daar die Transvaalse Regering ook deur Bailie se brief in die gedrang gebring is, het Du Plessis dit gerade geag om hulle saak ook hier te bekla. Op 15 Januarie 1877 ontvang hy 'n skrywe van H.P. Beukes uit Groot-Marico om aanhom te sê dat hy „door de Regering te strengste belet is, om mij met uwe zaak te bemoeijen.”⁹⁵

Dit.....101/

91) D.T.D. A.779; Engelbrecht Versameling, Du Plessis-Secheli 12.1.1877

92) Ibid. Du Plessis - Khama 16.11.1876

93) Ibid. Du Plessis-Lanyon 21.12.1876

94) Ibid. Koloniale Sekretaris van Griekwaland-Wes - Du Plessis 2.2.1877

95) Ibid. H.P. Beukes - Du Plessis 15.1.1877

Dit was somer. Aangesien Khama sy aanvanklike verlof herroep het, moes daar vóór die komende winter, 'n ander deurtog gesoek word. Op langer laas het L.M. du Plessis, Joachim Prinsloo en Jan van Niekerk na Secheli vertrek om vanhom verlof te verkry om deur sy gebied na Rietfontein te trek.⁹⁶ Daartoe het Secheli geredelik ingestem op voorwaarde egter dat die roete eers met sy hulp deur 'n kommissie verken word.⁹⁷

So 'n kommissie is sonder verwyl saangestel en het bestaan uit P.E. Labuschagne, Hendrik van der Walt, Paul Venter, Jan du Plessis, Zacharias de Klerk, Johannes Opperman en L.M. du Plessis.⁹⁸ Du Plessis sou die kommissie as veldkornet tot by Secheli vergesél en daarna met twee man na die laer terugkeer. Die res van die geselskap sou dan die roete tot by Rietfontein verken.

By Secheli se stat het L.M. du Plessis, P.E. Labuschagne en Jan du Plessis die berg waarop die stat geleë was, uitgeklim om die opperhoof te spreek. Secheli het die geselskap vriendelik ontvang. Toe hy egter die doel van Du Plessis se sending verneem, het hy gesê dat hy hom nou bedink het. Hy voel dat hy soos 'n Judas opgetree het, wel wetende dat die roete wat hy die Trekkers wou wys onoorkomelike gevare inhou. Hulle sou blootgestel word aan 'n dorsland waarin vrou en kind en vee sou omkom. Hulle bloed sou dan op hom wees en daarom het hy besluit om liever sy toestemming terug te trek.⁹⁹ Hulle moes liever die roete deur Khama se gebied volg. Khama se verstote vader wat juis ook teenwoordig was, het op Secheli se versoek aan hulle die pad en waters beduie.¹⁰⁰

Die Kommissie moes onverrigter sake na die laer teruggekeer het. Daarop is besluit om deur die noordelike deel van Khama se land te trek.¹⁰¹

In102/

96) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.24;
Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 102

97) Ibid.

98) Ibid.

99) Ibid.

100) Ibid.

101) Ibid.

In hierdie tyd het daar heelwat onderlinge ryd tussen die verskillende Betsjoeana=hoofmanne geheers en hulle wou graag die Boere hierby insleep. Op 5 Januarie 1876 skryf Secheli aan Du Plessis om hom teen 'n sameswering van Khama en die Bakhatla-opperhoof, Linschwe, te waarsku. Hy sou van sy Vaalpense verneem het dat genoemde hoofmanne saamspan om die Trekkers op hulle deurtog voort te keer. Hy self wou egter niks met sodanige sameswering te doen hê nie. Hy was nog in oorlog met Linschwe en sou bly wees as laasgenoemde in 'n botsing met die Boere die onderspit delf.¹⁰²

Op 12 Januarie het Du Plessis op Secheli se brief geantwoord. Hy het die opper=hoof bedank vir die vergoeding van Trekkervee wat deur Secheli se Vaalpense gesteel is. Die inligting aangaande Khama en Linschwe se sameswering het hy verwelkom. Hy wou graag verdere korrespondensie met Secheli voer. Die Trekkers was egter nie op die oorlogspad uit nie, maar wou met almal in vrede lewe. Hulle wou vry trek, sonder om in oorloë betrokke te raak. Hy belowe om die Notwani, waar hulle met Secheli se toestemming gestaan het, binne afsienbare tyd te verlaat.¹⁰³

Die Boere het in hulle onderhandelinge met Secheli ook met Khamane, wat 'n vlugte=ling by Secheli was, te doen gekry. Khamane was 'n Bamangwato-troonpretendent.¹⁰⁴

Al die gerugte aangaande 'n sameswering van Betsjoeanahoofmanne teen die Trekkers kon nie sommer ligtelik oor die hoof gesien word nie. Du Plessis het hierna ondersoek ingestel en op 15 Februarie 1877 antwoord Linschwe hom hieroor. Hy bestempel die gerug as onwaar. Hy het reeds sy hande met Secheli vol gehad en was nie begerig om van twee kante aangeval te word nie.¹⁰⁵ Dat daar wel gereelde kontak tussen Linschwe en Khama was, blyk ondermeer uit 'n brief wat laasgenoemde aan Du Plessis geskryf het en waarin hy dit erken.¹⁰⁶

Du Plessis103/

102) D.T.D. A.779, Kopieboek, Secheli - D. du Plessis 5.1.1877

103) Ibid., Du Plessis - Secheli 12.1.1877

104) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata

105) D.T.D. A.779, Kopieboek, Linschwe - Du Plessis 15.2.1877

106) Ibid., 11.3.1877.

Du Plessis het ondanks Khama se agterdogwekkende handelinge steeds volgehou om openhartig teenoor hom op te tree. Hy wou Khama ook ken in hulle besluit om ten noorde van Sjosong die dorsland deur te trek. Hy het besluit om Khama op sy woord te neem betreffende sy aanvanklike belofte van 'n deurtog en het hom om gidse gevra. In 'n brief van 27 Februarie 1877 het Khama van sy opregte bedoelinge verseker. Hy was geensins voornemens om hom in enige opsig tot stoornis te wees nie. Hierdie begeerte na vrede het nie uit vrees voortgespruit nie, dog as Christen wou hy niemand tot aanstoot wees nie. Hulle wou van Khama se gebied afwégtrek en sou niemand se grond met geweld neem nie. Wat hulle nodig het, sou hulle koop of ruil. Vertrouende op sy vroeëre beloftes het hulle alles in die Transvaal van die hand gesit. Khama kon tog verstaan dat hulle nie weer kon teruggaan nie. As bewys van hulle eerbaarheid het hulle alle aanbiedinge van hulp om teen hom op te tree, verwerp. Hulle sou ver van sy statte en tuine verbytrek en sou niemand tot aanstoot wees nie. Hy moes egter goed verstaan dat, indien hulle aangeval word, hulle hoop om hulle self met die hulp van Bo te verdedig. Alle onskuldige bloed sou op sy hoof wees.¹⁰⁷

Dit is duidelik dat Du Plessis Khama nie vertrou het nie. Die moontlikheid van 'n onverwagte aanval deur Khama was vir hom nie uitgesluit nie. Trouens as hy nie so 'n vermoede gehad het nie, sou hy nie Secheli se waarskuwing oor die sameswering tussen Khama en Linschwe so ter harte geneem het nie.

Die onderhandelinge van die Boere met Secheli, waar Khamane geskuil het, het Khama uiters wantrouig gestem. Hy was oortuig dat die Boere besig was om teen hom saam te weer. In 'n brief van 11 Maart 1877 het hy met sy volle wantroue jeens die Boere vorendag gekom. Hy kon hulle verklaring van opregte bedoelinge nie aanvaar nie en was vasberade om geen toegewing te maak nie. Weliswaar het hy aanvanklik toestemming verleen dat die Trekkers deur sy land kon trek, dog op latere nadenke104/

107) D.T.D. A. 779, Kopieboek, Du Plessis - Khama 27.2.1877

nadenke het hy die verlof teruggetrek. Khama het Du Plessis gemaan om nie te probeer deurtrek nie, want in so 'n poging sou hy beslis omkom. Hy wou nie verantwoordelik wees vir die groot aantal sterftes wat daarmee gepaard sou gaan nie.¹⁰⁸ Op dubbelsinnige wyse het hy egter ook te kenne gegee dat hulle maar kon deurtrek.¹⁰⁹

Dat Khama die gerugte oor 'n sameswering teen hom geglo het, blyk daaruit dat hy net die volgende dag nog 'n brief in dier voege aan sir Henry Barkly geskryf en afskrifte van sy korrespondensie met die Boere ingesluit het.¹¹⁰

In hierdie tyd van troebele verhoudinge het daar skielik vir die Boere lig gekom. Ds. J.L. Cachet het besoek aan die Trek gebring. Hy het hom ontferm oor hulle lot en persoonlik 'n brief aan Khama geskryf,¹¹¹ waarin hy die Boere se opregtheid beklemtoon het. Terselfdertyd het hy hom tot eerw. J.D. Hepburn van die Wesliaanse Sending,¹¹² by Khama, gewend en hom versoek om die Boere se saak aan die opperhoof voor te dra.

Vanaf die Notwanirivier na Tlabala

Die Boere het nou reeds twee jaar lank langs die Krokodilrivier en sy sytakke gestaan. Hierdie lang vertraging is meegebring omdat weinig reën in hierdie tyd op die beoogde trekroete geval het, deur die uitgerekte onderhandelings met Khama en deurdat die mense gedurende die somer en herfs swaar aan malaria gely het. Albert Opperman is onder andere hier oorlede.¹¹³ Du Plessis was nie van plan om weer hier te oorwinter nie. Hy sou Khama op sy woord neem, soos hy duidelik in sy brief van 27 Februarie te kenne gegee het. Daarby het Khama in sy brief van 11 Maart daarop gesinspeel dat hy hulle toestemming gegee het om deur te gaan en dat hy nie meer daarvoor wou onderhandel nie.

Die105/-

108) D.T.D. A779, Kopieboek, Khama - Du Plessis 11.3.1877

109) Ibid.

110) Hamilton, Agar: The Road to the North, p.147; The Personal Herald, 11.12.1912

111) Ibid., Ibid.

112) Ibid., Ibid.

113) The Friend, 29.1.1880

Die Boere het teen ongeveer 10 April 1877 stadig noordwaarts begin beweeg. Getrou aan die belofte aan Khama om vir niemand tot steurnis te wees nie, het die Trek in 'n wye draai om Khama se woongebied koers gekry. Die roete sou gaan oor die droë lope van die Mhalapshwe- of Mahalapyerivier tot in die omgewing van die sameloop van die Makloutsi- en Limpoporivier.¹¹⁴ Op hierdie tog het weer 'n aantal mense aan malaria beswyk, onder wie 'n seun van Stephanus du Plessis, die vrou van Ph. Havenga, Jacobus Meyer en sy vrou, die vrou van Barend Prinsloo, Ruben Prinsloo en John Jordaan.¹¹⁵

Op 12 April het eerw. Hepburn, ondanks die siekte van sy eie vrou en kinders in geselskap van 'n aantal van Khama se volk by die Trek opgedaag.¹¹⁶ Hierdie toegewyde Christen kon in sy eie benouende omstandighede nog die tyd vind om hom oor die Boere te ontferm. Hy het verwag dat hulle sou koers kry en hy wou seker maak dat hulle nie dalk by Shoshong verbytrek nie. Hy het belowe om verder met Khama te onderhandel om hulle toe te laat om in 'n driedaagse trek vanaf Makloutsi na Tlabala deur die opperhoof se grond te trek. Hy sou ook hul begeerte om in vrede te trek aan Khama oordra. By sy afskeid aan hulle het hy te kenne gegee dat hy binne afsienbare tyd self 'n besoek aan die Ngamimeer sou bring.¹¹⁷

Khama het hardnekkig probeer om die Boere se deurtog te bemoeilik. Op 20 April hethy weer deur Hepburn aan hulle laat skrywe: Hy sou hoegenaamd nie duld dat hulle enigsins van die roete wat hulle gevra het, afwyk nie. Hy gee hulle ses dae tyd om deur te trek tot in die wapad by Makloutsi. Hulle sou vorentoe uitvind dat as hy hulle wou aanval - soos wat hulle teenoor eerw. Hepburn opgemerk het - daar gevaarliker plekke was as dié wat hulle wou probeer vermy het.¹¹⁸

Hierdie 106/-

114) Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.104.

115) The Friend 29.1.1880

116) The Friend 27.2.1879; Preller, dr. G.S.: op.cit., p.104

117) The Friend 27.2.1879

118) D.T.D. A779 Engelbrecht Versameling, Khama - Du Plessis 20.4.1877

Hierdie dubbelsinnige opmerking het baie Boere onrustig gestem. Die mening het by baie posgevat dat Khama hulle tydens hulle deurtog deur sy gebied sou aanval.¹¹⁹ Die gemoedere is weer ietwat gekalmeer deur die gerustellende brief wat ærw. Hepburn op 28 April aan hulle geskryf het: Hy sê hy het die Boere se begeerte om in vrede deur te trek aan die opperhoof verduidelik. Alhoewel Khama se brief nie die presiese woorde bevat het wat hulle daarin wou sien nie, was hy nogtans van mening dat Khama hulle geen leed sou aandoen nie. Hy wens hulle vervolgens voorspoed op hulle pad toe en indien dit nie so goed gaan nie, gee hy hulle Jer. 18:9-10 ter oordenking saam.¹²⁰

Op 5 Mei het Khama nog eens aan die Boere geskryf: Hy neem nie genoeg met hulle watersoekery weg van die Mahalapyerivier nie. Hulle moes op die toegestemde roete bly en met die grootste haas deurtrek na Makloutsi en vandaar na die Meesrivier.¹²¹ Die Trekkers se lot wat reeds moeilik was, omdat daar op feitlik elke wa 'n koorspasient was,¹²² is deur hierdie intimidasie van Khama nog verder verswaar. Bowendien moes hulle reeds op hierdie tog dorsly.

Eindelik het hulle Makloutsi bereik. Hiervandaan het hulle, ná drie skofte weswaarts, in die rigting van die Ngamimeer geswenk en Tlabala bereik.¹²³ Baie mense, veral kinders, was nou siek aan malaria.¹²⁴

Tlabala was die laaste water aan die grense van die Kalahari. Jan Greyling wat tydens die trek 'n aanhang behou het, het hier sy mense bymekaar geroep.¹²⁵ Hy het aan hulle verduidelik dat daar by Inkuane wat ongeveer halfpad deur die dorsstreek

was107/

119) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p. 232; De Maandbode 1.11.1877

120) D.T.D. : A.779, Kopieboek, Hepburn - Boere 28.4.1877

121) Ibid. Khama - Du Plessis 5.5.1877 (Kaart teenoor p. 69)

122) Coetzee, J. Albert: Dorsland Avontuur; p. 69

123) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.29
Botha, P.M. : Dagboek (Preller-Versameling.

124) The Friend; 27.2.1879

Vander Walt, A.J. : op. cit., p. 232; Botha, P.M. : op. cit., passim

was, 'n jaar gelede nog genoeg water vir ongeveer tien spanne osse was.¹²⁶ Hulle moes dus in klein groepies van agt tot tien waens verdeel wat twee dae na mekaar die dorsland moes ingaan.¹²⁷ Hyself sou met die eerste groep saamgaan. As dit blyk dat daar geen deurkomkans was nie, kon hulle 'n berig terugstuur, sodat die agterste mense 'n kans kon hê om om te draai.¹²⁸ Hierdie optrede van Greyling het neergekom op openlike rebellie teen die trekbestuur. Vir alle praktiese doeleindes is die trek in twee geskeur, met Jan Greyling as leier van die rebellierende groep en Louw du Plessis as leier van die lojale groep. Hierdie mening vind ondersteuning uit die getuienis van segsmanne oor die Trek wat vryuit praat oor die swaar verliese wat die Greylingtrek gely het.¹²⁹ Die onderstroming van tweespalt wat so lank in die trekkegeleedere gesluimer het, het hiermee tot uitbarsting gekom.¹³⁰ Greyling, meer as Du Plessis, moet die blaam vir die wanorde en die daaropvolgende katastrofe dra.

Louw du Plessis het, onder 'n diepe besef van die groot verantwoordelikheid wat nou op hom gerus het, Greyling besoek. Greyling was nog steeds gebelg oor sy skorsing as kommandant, waarvoor hy Du Plessis geblameer het. Du Plessis se poging tot onderhandeling oor die beste wyse om deur die dorsland te kom, het hy beantwoord met die bruuske opmerking dat hy sou sorg dat sy trek deurkom. Hy het daaraan toegevoeg dat elke man nou op die platte van sy eie voete moes staan.¹³¹ Met die opmerking dat dit nie net Greyling se mense is wat osse het om die deurtog te on= derneem nie, maar ook sy mense, moes Du Plessis Greyling onverrigtersake verlaat.¹³²

Du Plessis was in 'n uiters netelige posie. Hy was wel kommandant, maar Greyling het klaarblyklik die sterkste aanhang gehad. Greyling sou nie bereid wees om by

enige108/

126) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p.232; Botha, P.M. : Manuskrip, p.9

127) Ibid; Ibid .

128) Ibid; Ibid .

129) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.107; Van der Walt, A.J. : op.cit., p. 204

130) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.25; Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 107

131) Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 107

132) Van der Walt, A.J. : op. cit., p. 216; Botha, P.M. : op. cit. p.9

enige skema wat hy sou voorstel, in te val nie. Hy het nie oor dieselfde geogra= fiese kennis van die gebied as Greyling beskik nie en Greyling het hierdie tekort= koming tot die uiterste toe uitgebuit. Vir Du Plessis was daar net een uitweg, naamlik om sy mense daar te hou totdat die Greyling-aanhangers weg was.¹³³ Hier= die besluit kon hy egter nie deurvoer nie vanweë onvoorsiene verwickelinge.

Greyling het met 'n groep van syaanhangers, dieselfde aand nog die trek voortgesit.¹³⁴ Volgens die getuienis van Jurie Snyman het 'n groot aantal van Moremi se volk kort nadat Greyling vertrek het, op die toneel verskyn. Hulle het hulle erg brutaal teenoor die Boere gedra.¹³⁵ Dit het gelykasof die Trekkers se vrees dat Khama hulle sou aanval nou werklikheid geword het. Die oortuiging het spoedig posge= vat dat Greyling besef het dat Khama vyandig is en dat hy seker wou maak dat hy= self veilig uit die pad is as die ander aangeval word.¹³⁶ Hierdie Betsjoeanas was inderwaardheid 'n impi wat deur Khama gestuur is, nieteenstaande sy eie en eerw. Hepburn se versekering dat hulle ongedeerd gelaat sou word. Dat dit wel die ge= val was, blyk uit die getuienis van 'n beriggewer van The Friend wat toevallig in in die omgewing was.

Op sy reis in die Kalahari het hierdie beriggewer 'n vooraanstaande Bamangwato-in= doena wat in bevel van die impi was, in die veld raakgeloop. Uit die mededeling van hierdie indoena het dit geblyk dat hy op pad Shoshong toe was ná 'n onsuksesvolle poging om die Trek aan te val. Die getalle van die Boere het hom afgeskrik en daar= van weerhou om werklik tot die aanval oor te gaan. Hy het egter laat blyk dat hy verantwoordelik is vir rampe wat hulle sou oorval.¹³⁷ Hiermee het hy moontlik

na109/

133) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 107; Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p.204

134) Postma, ds. D. : De Trekboeren te st. Januario Humpata, p.25; Preller, dr. G.S. : op. cit., p. 107

135) Van der Walt, A.J. : op. cit., p. 232; The Friend 17.1.1878

136) Botha, P.M. : Manuskrip, p. 9; De Maandbode 1.11.1877

137) The Friend 17.1.1878

na die belemmering van waterbronne verwys, soos wat die Trekkers ondervind het.

Die Trekkers het inderdaad by Tlabala ondervind dat Khama dit ernstig bedoel het toe hy in sy brief van 20 April gewag gemaak het van gevaarliker plekke vorentoe waar hy hulle sou kon aanval. Die grootste blaam vir die ramspoedige verloop van die Tweede Trek ná die verskyning van die impi moet dus vierkantig op Khama se skouers geplaas word. Die verskyning van 'n groot aantal brutale inboorlinge het die onrus onder die agtergeblewe Trekkers laat toeneem. Die vrees vir die dorsland is spoedig oorheers deur 'n vrees om deur die inboorlinge omgebring te word. Daar kan geen ander verklaring voor wees dat mense wat tot hiertoe ge=disiplineerd, ordelik en in gehoorsaamheid aan die trekbestuur voortbeweeg,¹³⁸ ewe skielik soos besetenes die nag en die woestyn ingevaar het nie.¹³⁹

Die katastrofiese verloop van die toertog kry daarmee 'n heel ander kleur. Selfs die onderlinge tweespalt vervaag tot 'n mindere faktor. Die insident met die groep aggressiewe inboorlinge werp lig op die geheimsinnige wyse waarop, sommige van die putte vorentoe toegegooi¹⁴⁰ en ander waterplekke op onverklaarbare wyse be=lemmer is. Dit lewer terselfdertyd 'n verklaring waarom eerw. Hepburn wat et=like dae se trek van die toneel verwyder was, met 'n wvrag waterkanne uit Sho=shong by die verdorste Trekkers in die Kalahari opgedaag het:¹⁴¹

Inligting110/

138) Die Maandbode 1.11.1877

139) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.31

140) Botha, P.M. : Manuskrip, pp. 9- 11

141) Postma, op. cit., p. 33; Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 114; Jordan, W. W. : Journal of the Trekboers, p. 160

Inligting oor Khama se verraderlike daad moes hom bereik het. Dit kon nie net die beste gewees het wat op loop gesit en later in Shoshong aangekom het, wat hom laat besef het dat die Trekkers besig is om te verdors nie. Deur hier= die verraderlike daad word Khama inderdaad gebrandmerk tot massamoordenaar van mens en dier en sy skynheilige Britse raadgewers tot medepligtiges daarvan.

Binne 'n paar uur na Greyling se vertrek was daar 'n algehele geharwar. Mense wat inderwaarheid besluit het om daar te oornag, het inderhaas hulle waens ingespan. Alle reëlings om in klein groepies deur te trek, is verontagsaam. Dieselfde nag nog het die oorgrote meerderheid van die Trekkers agter Greyling aan koers gevat.¹¹² Uit 'n totaal van 128 waens het 112 dié nag vertrek.¹¹³

Kommandant Du Plessis moes magteloos toekyk hoe sy bevele verontagsaam word. Hy self en die res van die geselskap, bestaande uit sestien waens, het tot die volgende dag oorgebly en toe moeisaam in die spore van hul trekgenote gevolg.¹¹⁴ Pieter Maritz Botha sê dat hulle aanvanklik 3.2 km. per uur deur die swaar sand kon vorder. Die wawiele wou nie in die sand draai nie. Na elke drie uur se trek moes hulle die osse laat blaas. Hoewel hulle vanweë die dors nie meer wou vreet nie, het hulle tog rus nodig gehad. Later kon hulle beswaarlik 1,6 km. per uur vorder.¹¹⁵

Op die derde dag van hul reis moes die Du Plessistrek getuie wees van die ontsettende ramp wat Jan Greyling en sy volgelinge oorval het.¹¹⁶ Vroue wat hierdie

hartverskeurende111/

112) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.25

113) Ibid; Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.107

114) Ibid; Ibid.

115) Botha, P.M. : Manuskrip, p.17

116) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, pp. 112-113

hartverskeurende tog self meegemaak het, het in briewe van 28 Junie en 4 Julie¹⁴⁷ vanaf Treurpan, soos hulle hul staanplek aan die Dowmeer genoem het, die sluier oor hul smartlike ervarings gelig. Die dars het op 10 en 11 Mei die ongelukkige mense en diere begin teister. Daar het 'n gejammer opgeklink wat ondraaglik was. Die onaardse geluid daarvan sou die toehoorders tot hulle sterwensdag toe bybly. Deur die dars verswak kon die osse weldra nie meer die waens trek nie en die mense was verplig om die vragte ligter te maak. Sakke koring en mielies, aambeelde, wa-remme, stoele, tafels, kiste met klere, potte en ander goedere is langs die pad afgelaai. Die mense het hulle vir 'n lang reis in die wildernis voorberei. Hulle was goed voorsien van alle soorte voorrade. Dit alles moes langs die pad weggegooi word om maar net die lewens van vrouens en kinders te red. Dié kleinode het nou die Bagaligadi en Boesman ten prooi geval. Hierdie primitiewe barbare wat nie met die gebruik van hierdie artikels vertrou was nie, het soos aasvoëls daarop toegesak. Meublement en gebruiksartikels is doelloos verplunder, met teer besmeer en verniel.¹⁴⁸

Sommige mense het die ramspoedige fout begaan om hulle ooreisde osse uit te span. Die waansinnige dars diere het blindelings die woestyn ingevlug as gevolg waarvan etlike gesinne hulle waens met al hulle besittings daarop moes agterlaat en te voet verder moes aansukkel. Die mense, het op Greyling se

inligting112/

147) De Maandbode 1.11.1877

148) Ibid.

149) De Maandbode 1.11.1877

inligting vertrouwende, gehoop om by Inkuane water te kry. Wat was hulle te-
leurstelling groot toe hulle hier kom en uitvind dat die put, waarskynlik deur
handlangers van die kwaadwillige Khama, toegegooi was.¹⁵⁰

Almal het aan die werk gespring om die put weer skoon en oop te maak. Die
syfering was egter so swak dat hierdie kosbare vog lepelsgewys geskep moes
word: om die vroue en kinders wat feitlik sterwende was van dors, te laaf.¹⁵¹

Die Du Plessistrek kon, as gevolg van die losgewoelde sand waaroor wa- en
veespore in alle rigtings gegaan het, veel stadiger as die Greylingtrek
vorder. Waar dit Greyling se groep drie dag- en nagreise geneem het om In-
kuane te bereik, het Du Plessis-hulle vier dae getrek.¹⁵²

Teen die oggend van die vierde dag het die Du Plessistrek die eerste ver-
late wa teengekom. Twee uur verder het nog twee waens gestaan. Die klappe
was afgetrek en toegeknoop en die stroppe was nog aan die jukke. - Dit was
dus duidelik waar die uitgespande osse waansinnig die loop geneem het. Twee
en 'n halfuur verder tref hulle nog vyf waens aan met die gesinne van Gert du
Toit en sy kinders daarby. Die mans, behalwe Du Toit self, was almal met die
beeste weg om water te gaan soek.¹⁵³

Gert du Toit het hiervandaan twee van sy seuns met 'n kar en perde vooruitgestuur
om op Inkuane te gaan water haal. Hier het hulle by 'n toegegooide put aange-
kom en is verder na Haakdoringvlei, waar ewe-eens geen druppel water te vinde

was113/

150) Postma, ds. D. De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.28; Jordan,
W.W. : Journal of the Trekboers, p. 161

151) The Friend. 171.1.1878

152) Jordan, W.W. : op. cit., p.159

153) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 108

was nie. Die eerste water tref hulle te Lothlekane, ses dag- en nagreise per ossewa van Tlabala af, aan. Greyling het intussen reeds hier aangekom. Die Du Toit-seuns het die waterhouers gevul en dadelik na hulle waens teruggekeer. Op hulle terugtog het hulle vir Gert du Toit raakgeloop waar hy met 'n ketel in sy hand op soek na water was, min wetende hoe ver van hul staanplek hy verwyder was.¹⁵⁵

'n Uur se trek vanaf Du Toit se waens het Du Plessis hulle op nog nege waens afgekom. Dit was die eiendom van P.E. Labuschagne en andere. Twee uur verder was die Du Plessistrek verplig om agt uit hul sestien waens agter te laat.¹⁵⁶ Hulle het baie van die vrag van die orige waens daarop oorgelaai. Hulle het nie die fout begaan om hul osse los te laat nie, maar het nou twee spanne osse voor een wa gehaak. Dit was pynlik om hul besittings op hierdie wyse in die wildernis agter te laat, maar hulle moes die waens ligter maak, sodat vroue en kinders ten minste gered kon word.¹⁵⁷

Drie uur verder het twee waens van Jan Jordaan en nog verder 'n wa van Fred Eloff gestaan. By Inkuane was 'n gedrang van mense en waens. Die osse was reeds vorentoe aangejaag, maar die perde was aan die waens vasgemaak. Die swak syferwaterjies moes teen vier lepels per persoon, soos medisyne uitge-deel word.¹⁵⁸ 'n Aantal manne het hulle gesinne hier agtergelaat en L.M. du Plessis, P.E. Labuschagne en andere is inderhaas voort na Lothlekane. Op pad daarheen was hulle genoodsaak om weer 'n wa van P.E. Labuschagne en

nog114/

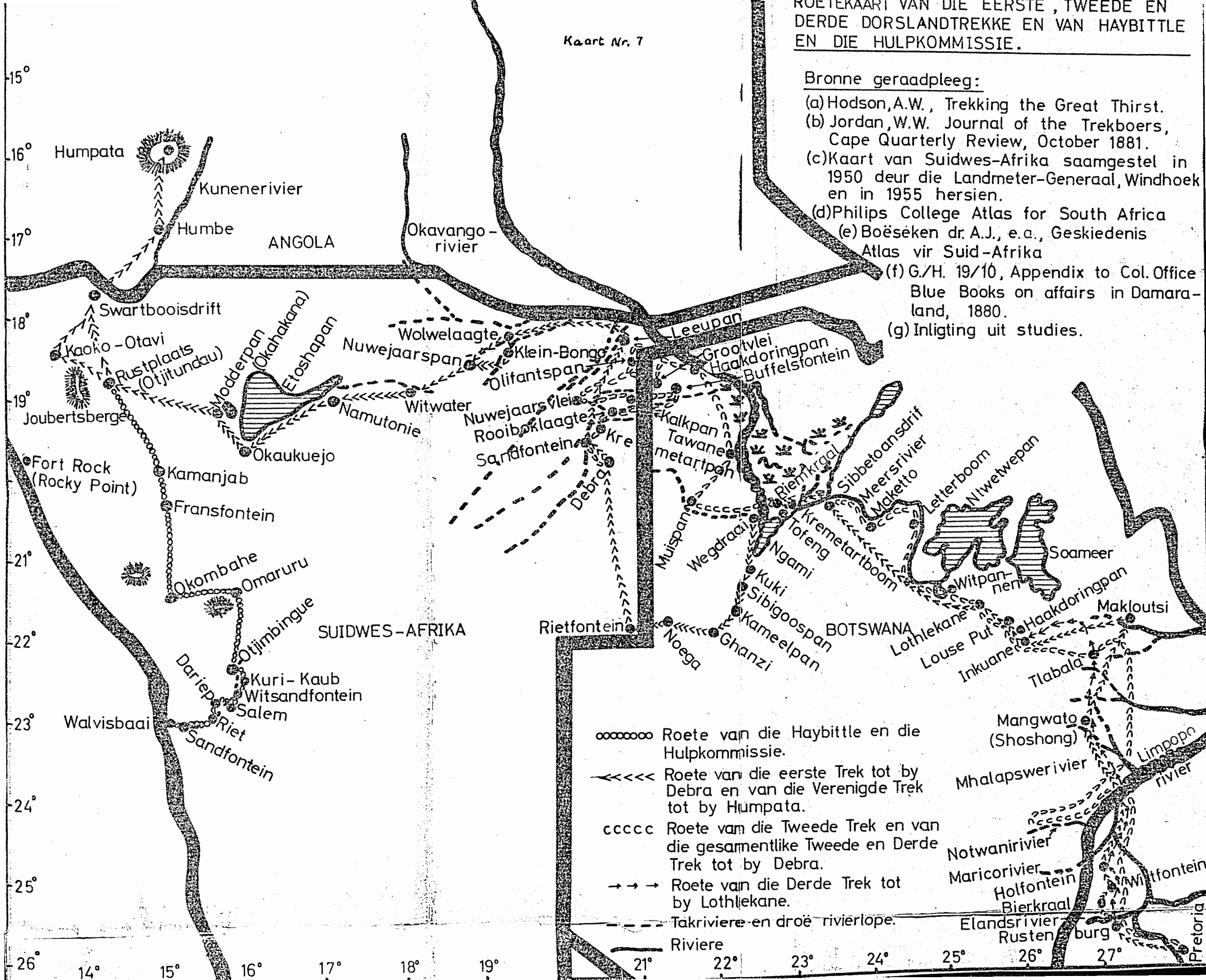
155) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 112

156) Ibid., pp. 112-13

157) Ibid.

158) Ibid., p.113

- (a) Hodson, A.W., Trekking the Great Thirst.
- (b) Jordan, W.W. Journal of the Trekboers, Cape Quarterly Review, October 1881.
- (c) Kaart van Suidwes-Afrika saamgestel in 1950 deur die Landmeter-Generaal, Windhoek en in 1955 hersien.
- (d) Philips College Atlas for South Africa
- (e) Boëseken dr. A.J., e.a., Geskiedenis Atlas vir Suid-Afrika
- (f) G./H. 19/10, Appendix to Col. Office Blue Books on affairs in Damara-land, 1880.
- (g) Inligting uit studies.

Uit laasgenoemde mededeling blyk dit dat daar deur die huwelikshof ook 'n bedrag vir sodanige dienste gehef is - 'n bepaling wat nie in die Trekreulasies vermeld is nie. Besonderhede oor amptelike heffings ontbreek ook by sodanige regulasies.

Na 'n verblyf van enige maande aan die Meersrivier, het hulle langs die suidelike oewer van die rivier na Sibbetoansdrif toe voortgetrek. Dat hulle na aan die oewer gehou het, blyk duidelik uit die dodelyste en verslae oor die geregtelike bestuur van die Trek. Die roete lei deur Letterboom, Maketto se stat Sibbetoansdrif na Kremetartboom.³⁵

Voor hulle vertrek vanaf Maketto se stat het die reeds vermelde geskil tussen kommandant Greyling en hoofkaptein Moremi skielik 'n onaangename gevolg gehad. Moremi het hulle naamlik vanaf sy stat by die Ngamimeer in kennis gestel dat net lede van die Van der Merwe-hulpkommissie, wat nog steeds die trek vergesél het, kon verbytrek.³⁶

Greyling het Van der Merwe se vroeëre besoek aan Moremi in verband gebring met laasgenoemde se kennis van sy aantog. Dit het weer gelei tot tweespalt tussen die twee Boereleiers sodat hulle in twee partye verder getrek het.

Die reisiger, McKiernan, het hulle by Sibbetoansdrif teengekom. Hy skryf dat die Trek hierdie drif op 24 en 25 September 1877 verlaat het.³⁷ en na Kremetartboom verskuif het. Op pad hierheen is die vrou van Piet Venter corlede.

Die naam Kremetartboom word soms verwar met Letterboom, 'n mylpaal op die trekroete wat egter verder ooswaarts geleë was. Uit die roetekaart van die reisiger, A.W. Hodson, blyk die onderskeid duidelik.³⁸ Op altwee plekke het 'n reuse kremetartboom as besondere landmerk gestaan en vandaar die verwarring.

Van141/-

35) De Maandbode 1.4.1877; The Friend 27.2.1879. Kyk roetekaart langsaan.

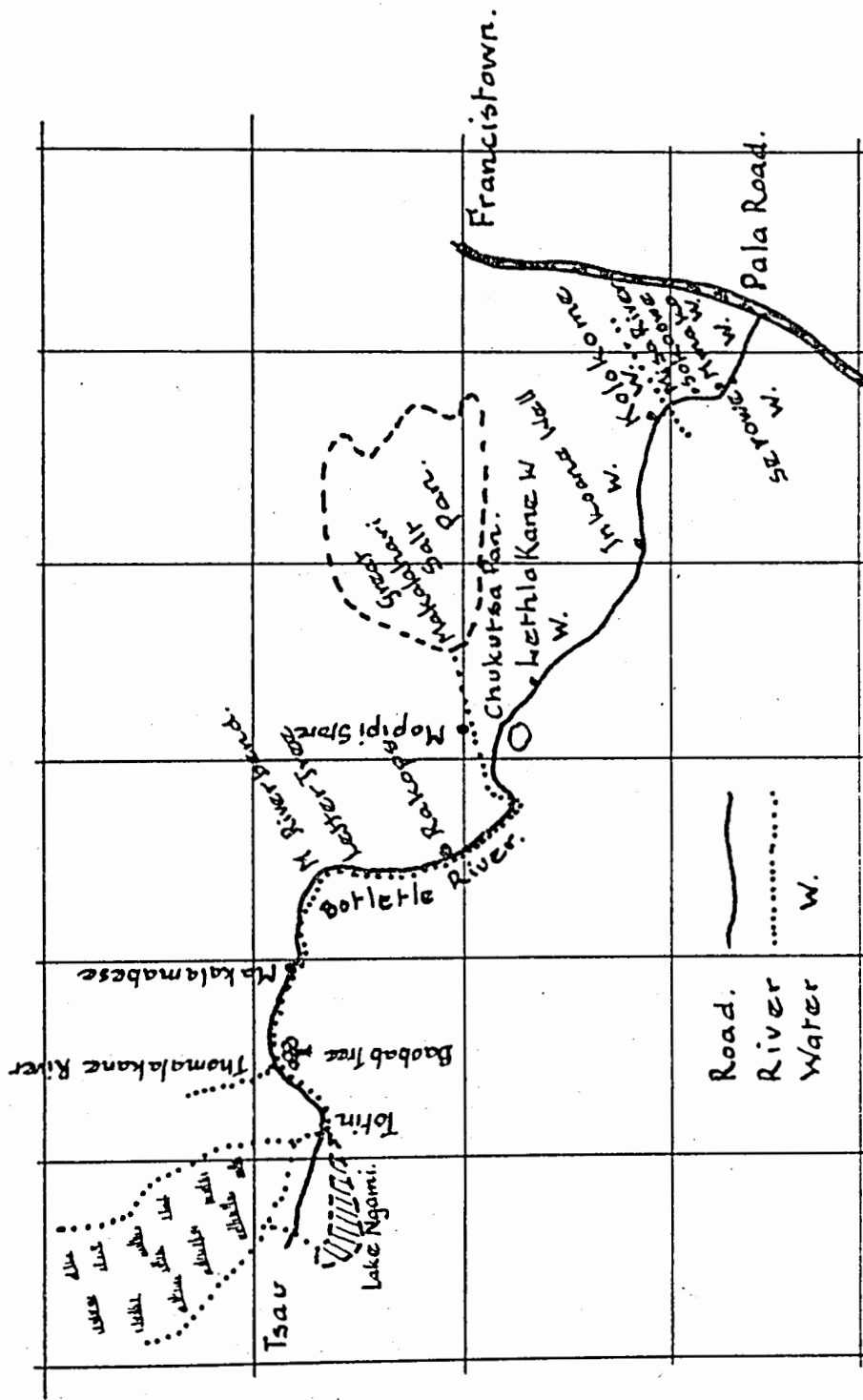
36) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.33

37) Serton, dr. P.: The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.139

38) Hodson, A.W.: Trekking the Great Thirst, p.133. Kyk kaart teenoor p.141

Kwart Nr. 8

MAP III.

Map showing Route to Ngamiland via the Chobe River.
p.173. Hodson A.W., Travelling: Op. cit.

Van hier het daar nou vir die Trekkers 'n tsetsevliegstreek voorgelê wat hulle agtien uur sou neem om oor te trek. Die Van der Merwe-geselskap het die selfde dag nog verder getrek. Greyling en sy groep het die volgende nag op hulle spore gevolg. 'n Groepie Trekkers wat nie oor voldoende trekvee beskik het nie, het hier bly staan.³⁹ Greyling en sy gevolg, met hulle beperkte aantal trekvee, moes twee nagte en 'n dag ononderbroke trek om deur te kom.⁴⁰

Nadat hulle die vliegstreek deur was, het die twee leiers weer versoen geraak en kon die trekke weer bymekaar aansluit. Hulle was nou in die omgewing van Moremi se stat Toteng (Totin), wat geleë was waar die Ngamimeer in die Noordooste in die Zougarivier uitmond. Die rivier was hier byna tweehonderd treë breed⁴¹ en die stat was op 'n eiland in die meermonding geleë.⁴² Sommige segsmanne van die Dorslandtrek het aan ds. D. Postma verklaar dat Tabanie (Tawane) Moremi se stat was.⁴³ Tawane was egter die hoofstat van die hoofkaptein Meno, soos die trekkers wel later self moes ontdek. Moremi het egter ook soms hier vertoef en het hiervandaan 'n brief op 4 Augustus 1875 aan die Eerste Trek geskryf.^{44-44a}

Twee lede van die Van der Merwe-sending en 'n lid van die Greyling-trek het hierna na Moremi se stat vertrek om 'n vrye deurgang te vra. Verlof hiertoe is verleen.

Hierna142/

39) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, pp. 132-3

40) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.34

41) Anderssen, C.J. : Lake 'N Gami, p.445; Anderssen Papers, Vol. 10, Note Book, p.971

42) Coetzee, J.A. : Dorsland - Avontuur, p.75

43) Postma, ds. D. : op. cit., i, p.15

44) Ibid., p.16; Engelbrecht Versameling bd. 96, Lêer nr. 371; Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.163

44a). Sien Hodson se roetekaart langsaan

Hierna het die trek blykbaar by Toteng aangedoen.⁴⁵ Die trekker, F.C. Eloff sê dat die kaptein die Trekkerlaer besoek het. Hy het met sy hand oor die waens gewys en opgemerk dat Greyling baie mense het. Waarskynlik beïndruk deur hierdie feit, het Moremi nie die Boere tydens hulle besoek aan sy stat gehinder nie. Die presiese aard van die voorval wat jare tevore tussen Greyling en Moremi plaasgevind het, het die Trekkers nooit te wete gekom nie. Moremi het die kommandant ook versoek om hom 'n jong Boeredogter tot vrou te gee. Greyling het hom bitsig geantwoord dat Blankes nie met die Swartes ondertrou nie.⁴⁶ Moremi het, net soos Van der Merwe ook reeds gedoen het, vir Greyling gewaarsku dat daar geen geskikte roete langs die Teogerivier op was nie en dat, die gebied met malaria en tsetsevlieë besmet was.⁴⁷

Die hele geselskap het hierna na die noordelike hoek van die Ngamimeer, waar die Teogerivier ingeloop het, verskuif.⁴⁸ Op pad hierheen het die Trekkers baie skade gely. Hulle moes onafgebroke deur digte bosse beweeg en talle inboorlingvanggate het hulle van veertig skape en bokke, nege beeste en twee gesoute perde beroof. Greyling het van Moremi skadevergoeding vir hierdie verliese geëis.⁴⁹

Die nagevolge van die trek deur die tsetsevliegstreek het natuurlik nie uitgebly nie.⁵⁰ Omdat daar heelwat sake was wat afgehandel moes

word..... 143/-

45) Hodson noem dit Totin. Kyk op.cit., p. 173

46) Van der Walt, A.J. . Noordwaarts, p. 207

47) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 162

48) Ibid.

49) Ibid., D.T.D., 11; A. 779; Verslag van Kommandant Greyling, d.d. Okavangorivier 17.10.1878

50) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 52;
Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p. 49

afgehandel moes word, was die Trek verplig om by Wegdraai 'n geruime tyd te staan. Verblyf in hierdie ongesonde omgewing het tot gevolg gehad dat nog vyf volwassenes en vier kinders aan malaria beswyk het. Hierdie benouende omstandighede het ondersteuners van oud-kommandant L.M. du Plessis laat besluit om op Rietfontein te gaan oorsomer. Omdat D.J. Erasmus, die Kommissaris en Landdros, hom by die Du Plessis-groep geskaar het, moes die Trekbestuur ook weer georganiseer word. Hierdie reorganisasie vind op 1 Oktober 1877 plaas. C.L. Erasmus, J.T. du Preez en P.S. Venter word as nuwe veldkornette en provisielede beëdig.⁵¹ G.D. Prinsloo sou voortaan vir Erasmus as landdros en kommissaris vervang. Totdat die taak van die kommissaris in die tweede stel Trekregulasies breedvoeriger omskryf is, was sy hoof funksie om uitgestorwe boedels te bereedder.

Hier, by Wegdraai, het die Van der Merwe-kommissie wat deur die Eerst Trek uitgestuur was om die Tweede Trek te help, ook besluit om na Rietfontein terug te keer.⁵² Saam met hulle het kommandant Greyling op 30 Oktober 1877 'n brief aan Alberts geskryf waarin hy hom vir sy hulp bedank het.⁵³

Op 15 Oktober het tien waens van die Du Plessies-groep in die rigting van Rietfontein vertrek.⁵⁴ Kort hierna volg Louw du Plessis met nog drie waens, sodat die hele groep toe uit dertien waens en sewentien gesinne bestaan het.⁵⁵ As gevolg van die goeie reëns wat gedurende hierdie jaar geval het, het die reis uitersvoorspoedig verloop sodat hulle na elf dae hul oestemming bereik het.

Daar.....144/-

-
- 51) D.T.D. A. 779; Deel 1, Beëdiging: Veldkornette en Provisie, 1.10.1877
52) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 163; Trümpelmann, dr. G.J.P.: Die Boer in Suidwes-Afrika, p. 27
53) Ibid. Ibid.
54) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald Mckiernan, p. 145
55) Jordan, W.W.: op.cit., p. 163; Preller dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p. 130
56) Trümpelmann, op.cit., p. 27; Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, pp. 52-53

Daar kan aanvaar word dat McKiernan ook die Greyling-trekparty teen die gevare langs die Teoge gewaarsku het, want op 15 Oktober, nadat die eerste tien waens na Rietfontein vertrek het, skryf hy in sy dagboek dat hy verwag dat diogene wat langs die rivier op wil trek, al hulle vee vanweë die tsetsevlies sal verloor en dat hierdie onverskillige optrede ook 'n aantal menselewens aan malaria sou eis.

Greyling se trek versit intussen na Muispan.⁵⁷ Hier ontvang hulle 'n dreigbrief van Moremi, waarin hy hulle feitlik tot oorlog uitdaag.⁵⁸ Daarop het Greyling hom laat weet dat hyself ook heeltemal gereed was vir oorlog maar dat hy egter nie na hierdie land gekom het om bloed te vergiet nie.⁵⁹ Moremi se houding het hierna ewe skielik verander. Hy stuur 'n groot wit os as vredesteke na die Boerelaer, met die opdrag dat dit geslag moes word. Die os is egter kort na sy aankoms dood en al die aasvoëls wat aan die karkas gevreet het, het ge-vrek.⁶⁰ Die Boere het besef dat hulle byna deur die verraderlike kaptein omgebring is. Hulle sou hom nie weer vertrou nie. Moremi het hulle hierna egter met rus gelaat. Hy het ook die belofte wat hy saam met die „geskenk“ gestuur het, nl. dat hulle voortaan vry kon trek, gestand gedoen.⁶¹

Kort na die Trekkers se aankoms by Muispan het simptome van malaria weer onder hulle voorgekom.⁶² Hier is ses volwassenes oorlede, onder wie die vader van Louwrens Snyman.⁶³

Greyling145/

57) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 162; Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 130

58) Ibid., p. 163; Ibid. p. 130

59) Ibid., Ibid.

60) De Maandbode 1.2.1880, op. cit., p.163

61) Ibid., Ibid.

62) Jordan, op. cit., p. 163; Preller, op. cit., i, p.130

63) De Maandbode 1.4.1878; The Friend 28.2.1878

Greyling wou na geen raad luister nie. Hy sou self ondersoek instel na die gesondeheid van die Okavango-streek.⁶⁴

Die Boere het in die rigting van die Makolane-rivier van waterplek tot waterplek versit. 'n Verkenningsspatrollie het berig gebring dat hulle 'n groot pan water 'n entjie van die rivier af gevind het. Die hele Trek het dadelik in 'n driedaagse trek daarheen verskuif.⁶⁵ Op pad daarheen is nog vyf mense oorlede.⁶⁶ By hulle aankoms by die pan is bevind dat die pan net reënwater vir vier dae bevat het. Op die vierde dag terwyl die hele groep weer na die rivier toe op trek was, sak daar gelukkig 'n bui reën uit, sodat hulle weer na die pan kon terugkeer. Hierdie keer kon hulle agt dae daar oorbly.⁶⁷

In hierdie gebied het die Trekkers ook met 'n sekere kaptein Endara in aanraking gekom. Hy was die Trekkers deurgaans goedgesind,⁶⁸ maar het hulle teen Moremi gewaarsku,⁶⁹ wat hy dan ook geblameer het vir die moord op 'n Boesmanstatjie in die nabyheid.⁷⁰ Hierdie kaptein het ook na die trekker, F.C. Eloff, met die versoek gekom om een van sy dogters tot vrou te neem. Eloff het hom diplomaties geantwoord dat geen ouer sy kind weggee en wegtrek om haar nooit weer te sien nie.⁷¹

Die besef het nou tot die meeste mense deurgedring dat verblyf in die rivierstreek vanweë die malaria lewensgevaarlik was.

Die146/

64) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.162

65) Jordan, op. cit., p.163; Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.131

66) Ibid., Ibid.,

67) Jordan, op. cit., p. 163; Preller, op. cit., i. p.131

68) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p. 209

69) Ibid.

70) Ibid., p. 208

71) Ibid.

Die Trek het dus na die hoër liggende buiteveld uitgewyk. Hier het hulle geruime tyd by Haakdoornvlei oorgestaan.⁷² Tien gesinne onder Gert du Preez het egter weer na die rivier teruggekeer. Hulle het tot by die eerste vertakking van die Okavango gevorder en het aldus weer in 'n tsetsevliegstreek beland.⁷³

Intussen het die groep Trekkers wat by Kremetartboom, aan die Ngaberivier, agtergebly het weens gebrek aan trekosse, nog steeds onberedderd daar gestaan. Greyling het oor hierdie groep bekommerd begin raak en het 'n driemankommissie uitgestuur om vas te stel hoe dit met hulle gaan. Van die drie kommissielede kon slegs één sy bestemming bereik. Die ander twee se perde en trekvee het in die tsetsestreek gevrek.⁷⁴ en hulle het waarskynlik te voet na die laer teruggekeer, aangesien hulle nie as dood op die dodelyste aangedui is nie. Greyling se trekparty was dus nou in drie verdeel en met al die onderdele van die trek het dit swaar gegaan. Almal het besef dat die rivierstreek gevaarlik is, maar in die buiteveld het dit min gereën, sodat hulle voortdurend 'n watertekort ondervind het. Hulle het min vee besit en was daarom op die jag aangewese om in hul voedselbehoefte te voorsien. Die wild het vanweë die skaarsheid aan water in die buiteveld en ook as gevolg van die volgehoue jagtery deur die Boere die loop na die rivierstreek geneem.⁷⁵ Hierheen kon die Boere hulle weens die bedreiging wat die tsetsevlieg vir hulle perde ingehou het, nie volg nie.⁷⁶ Tog het die Boere daarin geslaag om enkele olifante te skiet, waarvan hulle egter nie die vleis wou eet nie.⁷⁷ Hulle was genoodsaak

om 147

72) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 163; Preller, dr. G.S. : Voor=trekkers van Suidwes

73) De Maandbode 1.2.1880

74) Preller, dr. G.S. : op. cit., i, p.132

75) The Friend 28.2.1878; Serton, dr. P : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan

76) Serton, dr. P. : Op. cit. p.149

77) Ibid.,

om hul toevlug tot veldkos te neem.⁷⁸ Die hoë palmbome wat indie streek groei het, het eetbare neute en vrugte met 'n gemmeragtige en klapperagtige smaak gedra. Die jong palmkerne wat na kool gesmaak het, is ook benut.⁷⁹ Daar was ook verskeie bessiesoorte en ander veldvrugte wat eetbaar was. 'n Sekere veldvrug, deur die Trekkers magou genoem, het soos 'n geelperske gelyk en soos heuning gesmaak, maar na aan die pit was die vrug giftig.⁸⁰

Om verstaanbare redes was dit moeilik om so 'n groot aantal mense met sulke toevallige voedselbronne aan die lewe te hou. Die Trekbestuur het aanvanklik streng teen afdwalende Trekkers opgetree, maar namate die voedselnood groter geword het, is al meer toegewings gemaak. Die Greylingtrek, in soverre as wat dit nog bymekaar was, het in groepe van twintig tot dertig waens verdeel sodat die kos kon uitkom.⁸¹ Dit het tot gevolg gehad dat sommige groepe weer die rigting na die rivier ingeslaan het. Ondermeer het dertig gesinne met veertien waens⁸² hierdie weg opgegaan, omdat hulle gehoop het om aan die rivier meer veldkos aantetref, alhoewel die malaria en swartwaterkoors daar strawwer geheers het.

Die groepe wat die hooftrek uitgemaak het en wat nog altyd gewag het op die kommissie wat na Kremetartboom toe gestuur is, was intussen genoodsaak om drie dagreise van Haakdoornvlei na Grootvlei te versit. Hierdie plek geleë aan die Khaudumlaagte is so genoem na die groot vlei aldaar. Hier het Hans Havenga beswyk aan 'n gifappel of magou wat hy geëet het.⁸³

Die148/

78) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 101

79) Chapman, W.J.P. : Memoirs of W.J.B. Chapman, p.56

80) Coetzee, J.A. : Dorsland - Avontuur, p.74

81) Naudé, C.P. : Ongebaande Weë, p.75

82) Preller, op. cit., i, p.132

83) Ibid.

Die verkenner wat die geselskap wat by Kremetartboom agtergebly het, bereik het, het die hele groep met die beperkte aantal trekvee wat hy vir die doel saamgeneem het, met hom saamgebring tot hier by Grootvlei.⁸⁴

Goeie reëns het hierna uitgesak en die hooftrek het in 'n suidwestelike rigting al langs die Khaudumlaagte beweeg.⁸⁵ Nadat hulle drie dagreise gevorder het, bereik hulle op 1 Januarie 1878 'n vlei wat hulle Nuwejaarsvlei⁸⁶ noem. Nadat hulle hier 'n rukkie vertoef het, versit hulle weer drie dagreise verder na Kalkpan.⁸⁷

Hier word 'n verkenningskommissie uitgestuur wat water vind op 'n plek in 'n suidoostelike rigting, wat hul Rooiboklaagte noem. Die hele Trek verskuif hierheen en hulle bereik die water na vyf dae.⁸⁸ Hier kon hulle weer vyftien dae oorbly.⁸⁹ Gedurende hierdie hele tydperk het al die Trekkers swaar aan malaria gely. Die honger het aan hulle geknaag. Die mans kon vanweë die heersende koors nie op die jag uitgaan nie. Die hele Laer moes aan die lewe gehou word met veldkos.⁹⁰

Toe die water hier opraak, het 'n geselskap met dertien waens van die hooflaer weggebreek om na die rivierstreek terug te keer,⁹¹ terwyl die res van die geselskap die loop van die Rooiboklaagte in 'n noordoostelike rigting tot by Buffelsfontein volg.⁹²

Die 149/-

84) Goetzee, J.A.: Noordwaarts, p.74; The Friend 27.2.1879

85) Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.164

86) Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.132

87) Ibid.

88) Ibid.

89) Jordan, W.W.: op.cit., p.164

90) Trümpelmann, dr. G.P.J.: Die Boer in Suidwes-Afrika, p.27; Jordan, W.W.: op.cit., p.164.

91) Preller, dr. G.S.: op.cit., p.132.

92) Jordan, W.W.: op.cit., p.164; Trümpelmann, dr. G.P.J.: op.cit., p.27

Die hoof trek het in haglike omstandighede verkeer en 'n aantal verkenners is na die rivier toe gestuur om vas te stel hoe dit met die dertig gesinne met veertien waens gaan wat vanaf Grootvlei daarheen teruggekeer het. Dit blyk toe dat die groep drie dagreise, tot by 'n plek wat hulle Grootfontein noem, gevorder het. Hulle het hier 'n maand oorgestaan en in die tyd al hul trekvee deur 'n onbekende siekte verloor. Twintig van hierdie gesinne het saam met die verkenners na die hooflaer teruggekeer. Die ander moes noodgedwonge bly waar hulle was.⁹³

Op 10 Februarie het die hoof trek Buffelsfontein verlaat en in 'n suidwestelike rigting weer weg van die rivierstreek af beweeg. Na 'n tog van vyf dae bereik hulle 'n plek wat hulle Vogelpan noem - na aanleiding van die menigte watervoëls wat hulle hier aangetref het. Daar het nou tydelike verligting in die kroniese voedseltekort gekom deur die menigte wildeganse, wildemakoue, bleshoenders en ander watervoëls wat maklike buit vir hulle dodelike roers was. Die omgewing was gelukkig ook goed voorsien van grootwild.⁹⁴

Na 'n kort verblyf vertrek hulle na Kremetartpan. Hiervandaan word verkenners uitgestuur om na die Albertstrek wat reeds uit die suide verwag is, te soek.⁹⁵ Dit geluk hulle om hierdie geselskap by Debra aan te tref waar hulle by die Tebrafonteine gestaan het. Almal het swaar aan malaria gely.⁹⁶

Die verkenners het met groot blydschap na die hooflaer teruggekeer. Die hele Greylingtrek verskuif hierna na Sandfontein,

slegs150/

93) Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.164; Trümpelmann, dr. G.P.J. : Die Boer in Suidwes-Afrika, p.27

94) Ibid.; Ibid.

95) Jordan, W.W. : op. cit., p.164

96) Ibid.

slegs drie dagreise vanaf Debra.⁹⁷ Hulle staan agtien dae hier oor. Intussen onderhandel Greyling met Alberts oor die vereniging van die Trekke.

Tydens hulle verblyf op Sandfontein sterf vyf mense aan die koors en etlike van hulle beeste word slagoffers van die tsetsevlug en gifplante.⁹⁸ Hulle verskuif mettertyd na Debra waar die Greylingtrek nog nege mense weens die heersende malaria verloor.⁹⁹

Die afgeskeie groepe van die Greylingtrek het nog swaarder verliese as die hoofgroep gely: Terwyl 'n afgedwaalde groepie Trekkers by Ngonga, naby Grootvlei, vertoef het, is W. Prinsloo, terwyl hy op jag was, op gewelddadige wyse deur Boesmans vermoor. Die Trekkers was weens 'n gebrek aan trekvee nie in staat om die moord te wreek nie,¹⁰⁰ en het dadelik boodskappers na die hooflaer gestuur om hulp te vra. Trekvee is daarheen gestuur en die hele groep is na Debra gebring.¹⁰¹

Na die aankoms van hierdie groep het verkenners vertrek om vas te stel wat van die tien gesinne onder Gert du Preez geword het wat indertyd langs die rivier agtergelaat is. Hulle is in 'n uiters betreurenswaardige toestand aangetref. Almal was siek aan die koors en hulle het lank reeds nie meer vee besit nie. Die hele groep was inderdaad besig om 'n gestadige hongerdood te sterf.¹⁰² Baie van hulle bediendes was ook

reeds151/-

97) Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.164

98) Ibid., Trümpelmann, dr. G.P.J.: Die Boer in Suidwes-Afrika, p.27

99) De Maandbode 1.4.1878.

100) Trümpelmann, dr. G.P.J.: op.cit., p.28; Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, pp.34-35

101) Preller, op.cit., i, p.135; The Cape Argus 6.9.1879

102) Ibid., Ibid.

reeds dood en die res was siek. Niemand was meer in staat om te jag nie en hulle was vir hul bestaan volkome op die versameling van veldkos aangewese.¹⁰³ Die paar bediendes wat, siek soos hulle was, nog kon beweeg, het hulle probeer voed so goed hulle kon. Soms het hele gesinne in drie dae slegs een maal van rou boomwortels gekry.¹⁰⁴ Niemand was meer in staat om vuur te maak nie. Uit die wa-tente het die geroep van siek mans, vrouens en kinders weerklink, maar daar was niemand meer om hulp te verleen nie.¹⁰⁵ Persone in 'n staat van delirium het die bosse ingedwaal en hiervandaan het hulle gekerm en geroep weerklink, dog daar was niemand oor wat hulle kon verhinder om af te dwaal of wat hulle kon terugbring nie.¹⁰⁶ Diegene wat enigszins verligting van die reerdrukkende koors ondervind het, het tot die uiterste wanhoopsdade oorgegaan om voedsel te bekom. Stukkies vleis is uit verrottende karkasse van hul trekosse wat almal gevrek het, gesny met die doel om dit vir die verhongerde en kermende kindertjies te kook.¹⁰⁷ Hierdie giftige voedsel het noodlottige gevolge vir die gulsige eters gehad.¹⁰⁸

In die tyd dat hierdie groepie hier vertoef het, het nie minder as vier-en-veertig persone beswyk nie. Hulle was ondermeer: C. Labuschagne, met sy vrou en vier kinders, J. Labuschagne met sy vrou en twee kinders, Gert du Preez met sy vrou en een kind, P. du Preez met sy vrou en drie kinders, J. van Vuuren met sy vrou en twee kinders, A. Knoetze en sy drie kinders,

G. Kockemoer 152/-

-
- 103) Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.135; The Cape Argus, 6.9.1879.
 104) Ibid; Ibid.
 105) Ibid; Ibid.
 106) Trümpelmann, dr. G.P.J.: Die Boer in Suidwes-Afrika, p.23.
 107) Preller, op.cit., i, p.136
 108) Ibid.

G. Koekemoer en sy vier kinders en P. van Vuuren en sy twee kinders.¹⁰⁹
Hierdie ongelukkige mense moes in hulle klere deur die inboorlinge begra-
we word, aangesien hulle oorblywende metgeselle nie in staat was om aan
hulle die laaste eer te bewys nie.¹¹⁰

Die verslae en geskokte reddingskommissie het inderhaas een van die ont-
redderde waens met die osse wat hulle saamgebring het, ingespan met die
doel om by kaptein Endara, wie se stat hoër op langs die Makolanerivier
geleë was, hulp en voedsel te gaan vra.¹¹¹ Hierdie menseliewende kaptein
het hulle van voedsel en gidse voorsien wat hulle met die kortste roete te-
rug na Olifantspan begelei het.¹¹² Intussen het twee swartmense wat by die
ontredderdes in diens was, op eie inisiatief na blanke handelaars en jag-
ters, wat moontlik hulp kon verleen, in die omgewing gaan soek. Hulle
tref gelukkig 'n jagter, Cornelius Louwrens, by sy staanplek aan. Hy en
sy seun het die ongelukkige mense te hulp gesnel.¹¹³ Op pad na Olifants-
pan het die geselskap die handelaar, Harry Boyn, raakgeloop, wat ook sy
hulp aangebied het. Boyn was in staat om baie noodsaaklike middels waar-
aan die siekes 'n groot behoefte gehad het, te verskaf.¹¹⁴ Louwrens het
dadelik verkenners uitgestuur om na die hooflaer te soek. Gelukkig het
die verkenners op hulle beurt 'n sekere Adriaan Kruger raakgeloop wat ver-
van die laer op jag was. Hulle het hom van die onbeskryflike ramp wat
die mense oorval het, vertel en hy het onverwyld met sy jagwaens na Oli-
fantspan vertrek en al die oorlewendes slegs twee-en-twintig in getal,¹¹⁵ na die
hooflaer vervoer. Van Debra af is osse teruggestuur om die beproefde

gesinne153/-

109) Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.138; The Friend
27.2.1879

110) Preller, op.cit., p.136

111) Ibid.

112) Ibid., p.137

113) Ibid., p.138

114) Ibid.

115) De Maandbode 1.2.1880

en slim planne om te ontvlug vorendag gekom. Die tekort aan voedsel het die Trekbestuur genoodsaak om toegewings te maak sodat mense kon gaan jag en na veldkos soek.¹²² Hierdie geleenthede is gebruik om na Transvaal te ontglip. Op 13 Desember maak McKiernan in sy dagboek vir die eerste keer melding van die Trekkers wat op die terugpad¹²³ is en op 17 Desember 1877 teken hy aan dat 'n groot groep terugtrekkers by hom opgedaag het.¹²⁴ 'n Berriggewer het onder andere vermeld hoe die teruggekeerdes in groepe van vyf waens bymekaar die dorsland na Tlabala toe oorgesteek het.¹²⁵

Die jagter, Bassingthwaighte, was van mening dat sowat 'n kwart van die oorgeblywende Trekkers na Transvaal omgedraai het.¹²⁶ Dit is egter uiters moeilik om vas te stel hoeveel mense werklik teruggekeer het, maar daar kan met redelike sekerheid aanvaar word dat 'n aansienlike getal Trekkers wel teruggekeer het.

Vanaf Januarie 1878 het daar gereelde berigte oor die teruggekeerdes in De Maandbode verskyn, hoewel sommige van hierdie berigte voriges weerspreek. Die families van Jan Pretorius van Schoonspruit en 'n De Lange van Zwart-ruggens het in Desember 1877 weer hulle opwagting gemaak.¹²⁷ Gedurende April is berig dat die weduwee van G. Snyman en haar kinders weer terug is.¹²⁸ Die stoere F. C. Eloff en sy kinders keer in Mei 1878 terug.¹²⁹ In November 1878 word berig dat nog negentien gesinne bo alle twyfel na die Transvaal toe teruggekeer het. Dertien van hierdie gesinne was onderweg na Pretoria, terwyl ses gesinne na Rustenburg teruggekeer het. Sommige van die teruggekeerdes het155/-

-
- 122) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan. p. 149
123) Ibid.
124) Ibid.
125) The Friend 28.3.1878
126) Naudé, C.P. : Ongebaande Weë, p. 75.
127) De Maandbode, 1.1.1878
128) De Maandbode, 1.4.1878
129) De Maandbode, 1.5.1878; The Friend, 28.2.1879

het selfs in September al credienste op Rustenburg bygewoon.¹³⁰

Die jaarlikse Almanak van die Gereformeerde Kerk van hierdie jare gee ook vir ons 'n aanduiding dat daar 'n ongewone, hoewel geringe groei in die lidmaattal van sekere gemeentes was.¹³¹

Baie van die Trekkers het ook net teruggetrek tot by Secheli, die goedgesinde Bakwena-hoofman en hulle by sy stat gevestig.¹³² Elizabeth Lees Price, een van die baanbreker-sendelingvroue, vertel dat sy ses Trekker-weeskinders aangeneem het.¹³³ Sommige Trekkers het hulle permanent by handelaars en jagters in Suidwes-Afrika gevestig. McKiernan praat van 'n Scutts (Schutte),¹³⁴ Hewkirk (Van Niekirk)¹³⁵ en Brettow (Tredoux)¹³⁶ met wie hy in verbinding was.

Palgrave se tweede sending na Suidwes-Afrika

Palgrave se verslag oor sy eerste amptelike sending na Suidwes is vanweë ernstige siekte aansienlik vertraag,¹³⁷ maar toe dit uiteindelik aan die Kaapse Regering voorgelê is, het dit egter almal beïndruk.¹³⁸ Dit het die Goewerneur oortuig van die gevaar wat die Dorslandtrek vir die Britse imperiale gedagte inhou, en in sy troonrede op 25 Mei 1877 het hy aangekondig dat Walvisbaai en omgewing geannekseer sal word.¹³⁹ Daar is gehoop om nog tydens dieselfde parlamentsitting 'n wetsontwerp te dien effekte deur te loods,¹⁴⁰ maar weens onbekende redes kon dit nie tydens daardie sitting geskied nie.¹⁴¹

Molteno wou onder geen omstandighede die strategiese Walvisbaaise hawe tersluiks in die hande van die Boere laat beland nie.

Om 156/-

130). De Maandebode 1.11.1879.

131) Jaarlikse Almanak van die Geref. Kerk, 1877, 1878, 1879.

132) Price, Elizabeth Lees: Journal of, p.34.

133) Ibid., pp.34-35.

134) Serton, dr. P.: The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.145.

135) Ibid.

136) Ibid., pp. 171-172.

137) Esterhuyse, dr. J.H.: South West Africa. 1880-1884, p.18

138) Ibid.

139) The Cape Argus 26.5.1877.

140) Ibid.

141) Ibid.

Om dit te verhoed, het hy besluit om Palgrave 'n tweede keer as Spesiale Kommissaris¹⁴² na Suidwes-Afrika te stuur om die besetting van die hawe deur die Boere te probeer fnuik. Op 26 Julie versoek hy dus Palgrave om op 'n tweede sending na Suidwes te gaan.¹⁴³ Sy opdrag was weer eens vaag. Hy moes onderhandelings met die inboorlinge voortsit; hy moes probeer om die drankhandel aan bande te lê en hy moes die inboorlingwette te boek stel.¹⁴⁴ Molteno se ware motiewe met Palgrave se sending is, soos die vorige keer, nie direk vermeld nie.

Op 3 Oktober 1877, toe die Tweede Dorslandtrek nog aan die Ngamimeer gestaan het, het Palgrave in Walvisbaai geland en dadelik begin om sy moeilike taak uit te voer.¹⁴⁵

Die land was in die greep van 'n ernstige droogte vasgevang.¹⁴⁶ Hongersnood het tot diefstal op grootskaal aanleiding gegee. Daar was baie onrus in die land: Die Nama het weer met die ongewilde Rehoboth-Basters oorhoop gelê. Die Herero het by hierdie twis belang gehad en 'n Nama - Herero-twis kon maklik opvlam.¹⁴⁷ Kamaherero was ook ontevrede, omdat die Kaapse regering nie vir hom 'n magistraat gestuur het soos hy gevra het nie.¹⁴⁸ Die Dorslandtrekker-nedersetting by Rietfontein was nog steeds vir hom 'n bron van kommer,¹⁴⁹ want hy was bang die Trekkers sou hulle in sy gebied vestig en hy het Palgrave se hulp nodig gehad om dit te verhoed.¹⁵⁰ Palgrave het geweet hoe om die wantrouige Herero te hanteer. Hy het maar weer die Boere-gevaar as paaiboelie

aan157/-

142) P.M. 259, Palgrave, W.C.: dd. 27.7.1877

143) Ibid.

144) N.A. 844, nr. 747; S.N.A. - Palgrave, dd. 30.8.1877

145) N.A. 1140, nr. k, Palgrave - S.N.A. dd. 9.10.1877

146) Ibid.

147) N.A. 1140, nr. 3, Palgrave - S.N.A., dd. 30.11.1877

148) N.A. 286; Palgrave - S.N.A. dd. 30.11.1877

149) Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, pp. 104-36

150) G. 50 - '77, pp.35-40

aan hulle voorgehou. Hierdeur het hy verseker dat hulle kontak met Kaapstad sou behou.¹⁵¹

Langsamerhand het daar egter 'n kentering in die houding van die Britse regering teenoor die Boere begin intree. Briewe oor die smartlike lot van die Trekkers het in die Kaapse koerante verskyn en die besef het begin deuring dat die Britse Regering deels verantwoordelik was vir hierdie toestand waarin die Boere hulle bevind het. Dat dit wel die geval was, kan afgelei word uit 'n skrywe van Sir Bartle Frere aan Lord Carnarvon op 11 November 1877. Daarin kry Palgrave nou opdrag om as bemiddelaar tussen die Boere en die Damaras op te tree.¹⁵²

Die Dorslandtrekkers wou hulle graag in Suidwes-Afrika vestig. Die kunsmatige antipatie wat deur Palgrave en sy trawante teenoor hulle opgewek is, het die oortuiging laat posvat dat hulle onwelkom is. Die eerbare optrede van die Trekkers spreek duidelik uit 'n brief van Gert Alberts op 13 Desember 1877 vanaf Rietfontein aan die Spesiale Kommissaris.¹⁵³ Hy stel hom in kennis dat hulle daar op Rietfontein staan en hoop om grond vir hulle nedersetting te bekom. As vreemdelinge is hulle onbekend met die gebied en sy inwoners. Hulle het egter 'n brief van Kamaherero ontvang wat sê dat die Trekkers met sy magistraat moes onderhandel.¹⁵⁴

Daar was nog een stap alvorens die Britse regering se menslikheidsgevoel hom sou noop om vir die Boere in die bresse te tree. Hy moes voorkom dat die Boere 'n geskikte deurgang na die see bekom. Hierdie stap is op 23 Januarie 1878 geneem toe die Kaapse regering deur wetgewing besluit het om Walvisbaai en die aangrensende gebiede te annekseer

die 156/-

-
- 130) De Maandbode, 1.11.1879
131) Jaarlikse Almanak van die Geref. Kerk, 1877, 1878, 1879.
132) Price, Elizabeth Lees: Journal of, p. 34
133) Ibid., pp. 34-35
134) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald Mckiernan p. 145
135) Ibid.
136) Ibid., pp. 171-172
137) Esterhuyse, dr. J.H. : South West Africa. 1880-1884 p. 18
138) Ibid.
139) The Cape Argus 26.5.1877
140) Ibid.
141) Ibid.

Inlywing van die res van die Transgariep sou sogenaamd , vanweë die baie omrus in die gebied , nie lonend wees nie.¹⁵⁵

Reeds op 31 Januarie 1878 het Palgrave aan die Sekretaris van Naturelle Sake laat weet dat hy die toestand in Suidwe-Afrika weer onder beheer het.¹⁵⁶

Anneksasie van Walvisbaai was nou 'n voldonge feit; derhalwe het hy voorgestel dat die Reserwegebied wat die Herero aan die Kaapse regering oorgedra het, met Boere, liefs Dorslandtrekkers, gekoloniseer moet word. Dit kon dan later as wegspringplek vir die vreedsame en geleidelike anneksasie van die hele gebied gebruik word.¹⁵⁷

Die probleem van die vestiging van die Dorslandtrekkers het vir Palgrave 'n onverwagte wending geneem, want op 28 Januarie 1878 het Alberts-hulle Rietfontein verlaat en na die Tebraveld vertrek.¹⁵⁸ Hulle uiteindelijke tydelike vestiging by Otjitundau en Kaoko-Otavi het die gevaar wat hulle vir die Herero ingehou het, laat verdwyn.

Die Molteno-regering het vroeg in Februarie 1878 tot 'n val gekom en is deur die Sprigg-regime¹⁵⁹ opgevolg. Die nuwe regering het nie Molteno se imperiale idees gesteun nie en het dus nie in die anneksasie van die Transgariep belang gestel nie,¹⁶⁰ dog was gebind om die Walvisbaai-gebied te annekseer. Kaptein Dyer is dus in bevel van die skip, Industry, gestuur om hierdie parlementêre opdrag ten uitvoer te bring.¹⁶¹ Op 6 Maart 1878 het hy die Britse vlag gehys, en ongeveer 450 vierkante myl, insluitende Walvisbaai, tot Britse gebied geproklameer.¹⁶²

In^{159/}

155) G.H. 4/2, Carnavon - Frere, 23.1.1878; S.C. 14 - '81, pp. 120-1

156) Esterhuyse, dr. J.H. : South West Africa, p.20

157) N.A. 287, Palgrave - S.N.A., 31.1.1878

158) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.157

159) Lewsen, The First Crisis in Responsible Government in the Cape Colony, pp. 24-61

160) Ibid.

161) Z.B.4, A 1b 7 bd 111, Abgrenzung Proklamasie, 12.3.1878 C.2144, pp 7, 94-6

162) Ibid.

In Maart 1878 het die bekende H.M. van Zyl die Kaapse goewerneur laat weet dat hy hom afsydig hou van die Dorslandtrekkers, omdat hy bang was dat die inboorlige hom as 'n wegbereider vir die Boere-emigrasie sal beskou.¹⁶³ Op 26 Maart het Van Zyl Palgrave besoek en hom meegedeel dat hy 'n stuk grond van Moremi verkry het en ook teenoor hom die begeerte uitgespreek om onder Britse beskerming te staan.¹⁶⁴ Palgrave het dadelik besef dat Van Zyl as Boer, 'n baie handige skakel kon wees om met die Dorslandtrekkers 'n ooreenkoms te bereik. Hy stuur dus nog op dieselfde dag van Van Zyl se besoek 'n brief aan die Kaapse regering waarin hy aanbeveel dat Van Zyl as tussenganger gebruik moet word, want hy is van oordeel dat Van Zyl die Boere sou kon correed om hulle permanent te vestig, en om die onderlinge vrede sowel as die vrede met die inboorlinge te bewaar. Daarbenewens sou elke Boer wat gevestig raak nuwe klandisie vir die handelaars in Walvisbaai, wat nou Britse gebied was, beteken.¹⁶⁵

Die Onder-Sekretaris van Naturelle Sake, H. Bright, het hierdie blink ingewing van Palgrave feitlik toegejuig. Op 31 Mei 1878 skryf H. Bright aan Van Zyl en nooi hom uit om die Britse regering se goedgesindheid aan die Trekkers oor te dra en hulle te versoek om hulle in die Reserwegebied te vestig. Hier kan hulle tot rus kom na hulle lang reis en die vrugte van hulle arbied, volgens hulle eie keuse, pluk. Die Kaapse regering was wel gebonde om die Herero wat hom na die gebied genooi het, te beskerm, maar niks verhinder hom om ook sy goedgesindheid teenoor die Boere te openbaar nie. Hulle moes net die vrede met hulle bure bewaar. Palgrave sou ook opdrag ontvang om Van Zyl op hoogte te stel van enige onderhandelinge wat met die nie-blankes aangeknoop sou word en wat ook die Boere sou raak.¹⁶⁶

Blykbaar160/

163) N.A. 1140; G.H. 14/1, passim

164) Ibid; Ibid.

165) G.H. 19/10, Palgrave - S.N.A., 26.3.1878

166) G.H. 19/10, Bright - Van Zyl, 31.1.1878

Blykbaar het Van Zyl en Eriksson ook die plan ondersteun om die Trekkers te vestig, want op 1 Junie laat blyk Palgrave dat genoemde here hulle vestiging aanbeveel het.¹⁶⁷ Hulle was van mening dat as plase uitgemeet en 'n langdurige erfpag toegestaan word, die Boere gevestig sou raak. Dit was egter nodig dat hierdie vergunning in die gebied van hul eie keuse geskied. Hierdie gebied was die Koperveld, noord van Damara-eiendom. Dit is beskryf as 'n grasryke, gesonde hoogland wat slegs deur enkele Boesmans bewoon was.¹⁶⁸

By die uitvoering van sy skema om die Dorslandtrekkers te vestig, het Palgrave voor onoorkomelike probleme te staan gekom. Hy het reeds voorheen 'n Boere-„bedreiging" as paaiboelie aan die Damaras voorgehou om hulle te beweeg om Koloniale beskerming te vra. Die Damaras was nou vasberade om te verhinder dat die Boere hulle in die Reservegebied vestig. Baie Damaras het die gebied binne getrek, om soos Palgrave gemeen het, hulle aanspraak daarop te bewys.¹⁶⁹

Palgrave het gehoop om teen Maart 1878¹⁷⁰ 'n ontmoeting met die Trekkers te reël, maar daar het niks van gekom nie. Hy het die mening begin huldig dat hulle die Kunene sou oorsteek en hulle in Mossamedes, waarheen hulle uitgenooi is, vestig.¹⁷¹

In Augustus 1878 het hy hom genoodsaak gevoel om persoonlik aan Gert Alberts te skryf.¹⁷² Hy het die Boereleier genooi om hom te geleger tyd te besoek en dit sou hom genoeë verskaf om oor die okkupasie van grondgebied in Damaraland te onderhandel.¹⁷³

Palgrave161/

167) G.H. 19/10, Palgrave - Bright, 1.6.1878

168) Ibid.,

169) Davies, Joan H. : Palgrave and Damaraland, p.12

170) H.A. 287, Palgrave - S.N.A., 31.1.1878

171) N.A. 1140, Palgrave - S.N.A. 26.3.1878

172) Davies, Joan H. op. cit. p.11

173) Ibid.

Palgrave het nou 'n dubbele rol probeer speel: aan die eenkant wou hy graag die Boere vestig en aan die anderkant wou hy sy vriendskap met die Herero behou. Op 1 Augustus het hy skynheilig vir Kamaherero verseker dat dit nie die voorneme van die Kaapse regering was om die Boere in Damaragebied te vestig nie. Die goewerneur sou aan die Trekkers geskryf en bloot sy simpatie met hulle betuig het. Daarby sou hy die hoop uitgespreek het dat hulle tog 'n strokie land sou kry waar hulle gevestig kon raak.¹⁷⁴

Palgrave was baie suksesvoller in sy pogings om die Imperiale onsingelingsbeleid teenoor die Boere uit te voer deur hulle 'n toegang tot die see te ontsê, as wat hy was om hulle in die Reserwe te vestig. Hy het skielik die vrees begin keester dat die Kolonie eendag moeilikheid met dieselfde Trekkers mag ondervind.¹⁷⁵ Ten spyte van sy hartlike brief aan Alberts en sy geloof dat die Damaras uiteindelik oorreed sou word om die Trekkers se vestiging goed te keur, het hy besware teen hulle as setlaats begin opper. Sy grootste beswaar was teen die geaardheid van die mense. 'n Amerikaanse handelaar wat hulle by die Ngamirser raakgeloop het, het hulle as "a difficult lot to govern",¹⁷⁶ beskryf. Toe Bright, die destydse Onder-Sekretaris van Naturelle Sake Palgrave se mening oor hierdie uitlating gevra het, het hy openlik teen hulle kant gekies. Hy het hulle lojaliteit as onderdane bevraagteken: Sou hulle verblyf in die Reserwe minder rusteloos wees as hulle vorige verblyf in Transvaal? Hulle het goeie plase en 'n goeie jagveld verlang. Die Reserwegebied kon aan eersgenoemde eis voldoen, maar nie aan die tweede nie. Palgrave was ook bevrees dat die jagtersbestaan wat hulle tot hiertoe moes voer, hulle spoedig in botsing

met 162/-

174 V.C. 274, Fotostatiese afdrukke van Palgrave Journals, passim.

175 Davies, Joan H: Palgrave and Damaraland p. 14

176 Ibid.

met die inboorlinge sou bring. Hierdeur sou die regering wat hulle goedgunstiglik onder sy beskerming geneem het, ernstig in die verleentheid gestel kan word.¹⁷⁷

So het Palgrave dan die Dorslandtrekkers veroordeel nog voordat hy hulle persoonlik ontmoet het. Deur hom te leen tot ongegronde gerugte aangaande hulle, het hy daartoe bygedra om die posisie van hierdie ongelukkige mense nog hagliker te maak. Blykbaar het hy veel waarde daaraan gehê om die vriendskap van die wispelturige en barbaarse Kamaherero te behou en het hy sonder aarseling sy eie blanke rasgenote in die rug gesteek.

Hierdie beredeneringe van Palgrave het die owerhede toevrede gestel. Hulle was nou oortuig dat die Trekkers geen geskikte setlaarsmateriaal was nie. Buitendien was die meeste van hulle van voorneme om na die Portugese gebied te trek.¹⁷⁸ Palgrave het voorgestel dat die saak daar gelaat moes word, totdat hy self 'n Trekker-deputasie te woord kon staan.¹⁷⁹ Gedurende sy tweede sending is egter niks verder aan die saak gedoen nie omdat geen deputasie ooit gestuur is nie.

Die Eerste Trek sluit by die ander trekkers aan

Die Eerste Trek, aangevul deur die sewentien gesinne onder Louw du Plessis, het al die maande op Rietfontein gestaan. Hierdie Boere het nou rusteloos begin raak. Hulle het te min vee besit om in hul voedselbehoeftes te voorsien, terwyl daar min wild in die omgewing was, Hendrik van Zyl van Ghanzi

het 163/-

177. Davies, Joan, H.: Palgrave and Damaraland, p.14.

178. Ibid.

179. Ibid.

het bowendien die alleenreg gehad om hier te jag. Daarbenewens was hulle bewus van Palgrave se doen en late en het gemeen dat die Britse regering in die Kaapkolonie gekant was teen hulle vestiging in Damaraland.¹⁸⁰ Ook het die oortuiging mettertyd by hulle posgevat dat die inboorlinge nooit aan hulle grond vir permanente nedersetting sou afstaan nie. Hierdie oortuiging is gesterk deur onaangename briewe wat aan hulle gerig is.¹⁸¹ Reisgeselskappe van Boere wat handelware wou gaan aankoop, is ook voortdurend deur rovers lastig geval.¹⁸² Die aankoms van die gesinne onder Louw du Plessis het die weidingsnood tot 'n krisis laat ontwikkel. Rietfontein was te klein om 'n nedersetting op te begin. Dit was 'n pragtige plek met twee groot oopwaters, maar volgens Jordan kon dit in nie meer as twee behoorlike plase verdeel word nie.¹⁸³ Water in die omgewing was haas onverkrygbaar en dit was ook 'n belangrike rede waarom daar nie ver weg gejag kon word nie.¹⁸⁴ Die vee moes, om enigsins die aangrensende weiding te benut, dae lank sonder water klaarkom en slegs op tsammaas en ander waterhoudende plante leef. 'n Verdwaalde vers van een van die Van der Merwes moes as gevolg hiervan by gelcentheid een-en-twintig dae sonder water bly.¹⁸⁵

Die enigste redes waarom die Trekkers dit so lank hier kon uithou, was dat hulle op klein skaal die landbou op die sandgrond tussen die kalkklippe kon beoefen. Bowendien het hulle belowe dat hulle die Greylingtrek eers teen die einde van 1877 in

die 164/-

-
180. Deutsche Kolonialzeitung 1886, p.496.
 181. Du Plessis, L.H.: Kopieboek, dd. Gobabis 21.2.1876.
 182. Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, pp.235-36.
 183. Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.175
 184. Serton, dr. P.: Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.131.
 185. Jordan, W.W.: op.cit., p.173

het bowendien die alleenreg gehad om hier te jag. Daarbenewens was hulle bewus van Palgrave se doen en late en het gemeen dat die Britse regering in die Kaapkolonie gekant was teen hulle vestiging in Damaraland.¹⁸⁰ Ook het die oortuiging mettertyd by hulle posgevat dat die inboorlinge nooit aan hulle grond vir permanente nedersetting sou afstaan nie. Hierdie oortuiging is gesterk deur onaangename briewe wat aan hulle gerig is.¹⁸¹ Reisgeselskappe van Boere wat handelware wou gaan aankoop, is ook voortdurend deur rowers lastig geval.¹⁸² Die aankoms van die gesinne onder Louw du Plessis het die weidingsnood tot 'n krisis laat ontwikkel. Rietfontein was te klein om 'n nedersetting op te begin. Dit was 'n pragtige plek met twee groot oopwaters, maar volgens Jordan kon dit in nie meer as twee behoorlike plase verdeel word nie.¹⁸³ Water in die omgewing was haas onverkrygbaar en dit was ook 'n belangrike rede waarom daar nie ver weg gejag kon word nie.¹⁸⁴ Die vee moes, om enigsins die aangrensende weiding te benut, dae lank sonder water klaarkom en slegs op tsammaas en ander waterhoudende plante leef. 'n Verdwaalde vers van een van die Van der Merwes moes as gevolg hiervan by geleentheid een-en-twintig dae sonder water bly.¹⁸⁵

Die enigste redes waarom die Trekkers dit so lank hier kon uithou, was dat hulle op klein skaal die landbou op die sandgrond tussen die kalkklippe kon beoefen. Bowenien het hulle belowe dat hulle die Greylingtrek eers teen die einde van 1877 in

die 164/-

-
180. Deutsche Kolonialzeitung 1886, p.496.
 181. Du Plessis, L.M.: Kopieboek, dd. Gobabis 21.2.1876.
 182. Van der Walt, A.J.: Hoordwaarts, pp.235-36.
 183. Jordan, W.H.: Journal of the Trekboers, p.175
 184. Serton, dr. P.: Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.131.
 185. Jordan, W.H.: op.cit., p.173

die Tebraveld sou ontmoet en dit sou hulle dus nie help om vroeër te versit nie.

Hulle het dus maar 'n sukkel bestaan gevoer en McKiernan sê dat hul voedsel hoofsaaklik uit melk en vleis bestaan het.¹⁸⁶ Hulle het egter tog veel stof tot dankbaarheid gehad. Die groot vee- en lewensverliese wat die ander Trekkers gely het, is hulle gespaar en hoewel hulle ook blootgestel was aan malaria, het daar slegs enkele gevalle van malaria voorgekom en die kon byna almal deurgehaal word.¹⁸⁷ Die enigste malariapatiënt was, sover bekend, die lewe hier gelaat het, was die hoogbejaarde ou tante Aletta van der Merwe, eggenote van oom Johannes van der Merwe en moeder van die Van der Merwe-broers. Sy het na 'n siekbed van agt-en-twintig dae sag heengegaan.¹⁸⁸

Alberts het sedert hulle aankoms hier voortdurend kommissies uitgestuur om die land na die noorde te verken. Die verslae wat ontvang is, was baie ontmoedigend. Die land was waterloos en weens die tsetsevleig en koorssiekte¹⁸⁹ ongesond. In Desember 1877 is weer 'n kommissie van vier man uitgestuur. Die kommissie, bestaande uit G. van der Merwe, P. van der Merwe en W. de Klerk, het as doel gehad om met die Greylingtrek wat by hierdie tyd in die Tebraveld verwag is, in verbinding te tree.¹⁹⁰ Dit het dan ook baie moeite gedoen om sy doel te bereik en het selfs Boesmans gehuur om na die Greylingtrek te help soek maar dit was alles tevergeefs.¹⁹¹ Dog die Verkenningsskommissie het na Rietfontein

teruggekeer165/

186) Serton, dr. P. : Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.131

187) De Maandbode 1.1.1878; The Friend 28.2.1878

188) Ibid; Ibid.

189) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.19

190) Ibid., i, pp. 34-35

191) Ibid.

teruggekeer met die wete dat Kommandant Greyling nie anders kon as om na die Tebraveld uit te wyk nie,¹⁹² en dat daar al die Trekkers sou verenig.

Die Kommissie het by sy tuiskoms die teleurstellende nuus ontvang dat die gesinne van die twee Holsthuizens en J.M. Roets, teen alle reëlins in, reeds na die Tebraveld vertrek het.¹⁹³ Hierdie oorhaastige optrede van die andersins racioneel denkende Holsthuizens het hulle duur te staan gekom want Jan Holsthuizen en ook die vrou van Rudolf Holsthuizen is op hierdie tog oorlede.¹⁹⁴

In Januarie 1878 het goeie reëns uitgesak.¹⁹⁵ Weer is 'n kommissie uitgestuur om vas te stel of daar nou oopwater op die beplande roete was,¹⁹⁶ en die kommissie het met die verblydende nuus teruggekeer dat daar volop reënwater langs die pad was. Die Trekbestuur het dus besluit dat dit tyd geword het om Rietfontein te verlaat. Na 'n verblyf van twee volle jare hier, was dit seker met 'n mate van heimwee dat die Boere op 28 Januarie 1878¹⁹⁷ van hulle hartbeeshuisies afskeid geneem het.

Die trek het voorspoedig verloop en na ses skofte¹⁹⁸ deur die dorsland, is die Tebraveld bereik.¹⁹⁹ Oral langs die pad het die Trekkers reënwater aangetref. Die trek het by die Tebrafonteine, deur hulle Debra genoem, tot stilstand gekom. Dit is hier waar Greyling se verkenners hulle teen die einde van Februarie 1878 raakgeloop het.²⁰¹ Aan die anderkant het die oorvloedige reëns

van34/-

192) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, pp.34-45
De Maandbode 1.6.1878

193) Postma, ds. D.: op.cit., p.35

194) The Friend, 28.2.1878; The Independent May, 1919

195) Postma, op.cit., i, p.35; Serton, op.cit., p.158

196) Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.150

197) Postma, op.cit., i, p.35; Serton, dr. P.: The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.158

198) Postma, op.cit., i, p.35. (Deur 'n skof word hier 'n dagreis bedoel.)

199) Ibid.

200) Ibid.

201) Postma, op.cit., p.36

van hierdie jaar die broei van malariamuskiete bevorder en verskeie van die lede van die Albertstrek, onder andere ook Alberts self, was siek as gevolg hiervan. Op pad hierheen is 'n seun van P. van der Merwe oorlede.²⁰²

Alberts het later aan ds. Postma vertel dat die blydschap by die ontmoeting van die mense van die Greylingtrek oorskadu is deur die ellende wat hulle moes aanskou, en die verhaal van lyding en smart wat hulle moes aanhoor. Siekte en dood het oor mens en dier geheers en dit was hartverskeurend om hulle medetrekke in hierdie toestand aan te tref. Twee tot drie gesinne was in 'n enkele wa byeen wat deur ses tot agt stuks terkvee voort gesleep is. Hulle was verskriklik verhongers en het geleef van veldkos en die dooie karkasse van beeste wat hier aan gifplante gevrek het. Dit was veral bedroewend om te verneem dat daar nog Trekkers langs die Makobasrivier (Teoge) was - 'n streek wat hulle geweet het uiters ongesond is.²⁰³

.....167/

202) Postma, Ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.36; The Independent, May 1919; The Friend 27.2.1879

203) Postma, op. cit., p.35

HOOFSTUK VI

VAN DEBRA NA DIE OKAVANGO

Die Dorslandtrekkers, afgesien van die klompie terugtrekkers en die groepies langs die rivier, was nou, vir so ver hulle die aanslae van die natuur oorleef het, almal in die omgewing van Debra bymekaar. Baie Trekkers was teen hierdie tyd totaal geruïneer en moes op die hulp van ander staatmaak. Die tydige aankoms van die Albertstrek op Debra het baie van Greyling se mense van ondergang gered. Die Trekkers was sonder enige kosvoorrade. Hulle moes hul dooie beeste eet en verder van veldkos lewe.¹ Ook het hulle toe reeds witgatwortels in die plek van koffie gebruik. Die wortels is voorberei deur hulle agt dae lank te laat sweet en dan soos koffie te brand. Gedrink met melk het dit net soos koffie gesmaak. Baie Doere het hierdie drank selfs bo koffie verkies.²

Spoedig na die vereniging van die Trekkers het die organisasie van die Trek as geheel besondere aandag geniet. Dit is dan ook vreemd dat persone wat van beter behoort te gewoet het, kon beweer dat die Dorslandstrek uit ongeorganiseerde trekgroepen bestaan het.³ Daar is in teendeelvolop aanduidings dat die verskillende bestuursinstellings bevredigend gefunksioneer het. Die beste bewys hiervoor is te vinde in die feit dat die Trekkers as 'n goedgeorganiseerde groep Angola binnegetrek het. So goed was hulle georganiseer dat die Portugese regering hulle toegelaat het om voort te gaan om hulle self te regeer.

Dit wil soms voorkom asof dié Trek selfs beter as die Groot Trek georganiseer was. Die omstandighede waaronder die twee gebeurtenisse plaasgevind het, verskil natuurlik hemelsbreed, want waar die Groot Trek 'n aanval was

uittog 168/-

-
- 1) Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, The Cape Quarterly Review, 1.10.1880.
 - 2) Palgrave, W. Coates: Report of, Bylaag 2, nr.7., G.H. 19/10 Foto-statisiese afdrukke.
 - 3) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p.9.

uittog was, het die Dorslandtrek veel groter eise aan die menslike uithouvermoë en organisasievernuif gestel.

Die gebreke en tekortkomings in hul organisasie was te wyte aan faktore buite hulle beheer, soos tekort aan water, voedsel en trekvee, weidingsprobleme, dood en ellende op 'n skaal waarmee haas geen ander pioniersgroep in die geskiedenis te doen gehad het nie. Die mate waarin die Trekkers dus weer daarin geslaag het om georganiseerd te bly, is 'n lofwaardige prestasie. As 'n groep mense wat onder sulke haglike omstandighede nie paniekbevange toegelaat het dat alles in chaos verval nie, maar onverbidelik volhard het, verdien die Dorslandtrekkers slegs die hoogste bewondering.

Vanaf Debra sou die Trekkers deur die Okavangogebied gaan. Hulle betree nou 'n streek waarna ons nog net in die verbygaan verwys het, en hoewel die trek wat in hierdie hoofstuk behandel word, net met 'n klein gedeelte van die gebied te doen het, word die geografiese streek, ter wille van kontinuiteit, in sy geheel hier behandel.

Ovamboland of die Omaheke 3a

Die gebied wat nou deur die Trekkers betree is, staan bekend as Ovamboland of Omaheke. Globaal gesproke is hierdie uitgestrekte gebied geleë tussen die boloop van die Okavango in die ooste en die boloop van die Kunene in die weste. In die noorde word dit deel van Angola en in die suide word dit deur die Etoshapan begrens. Die genoemde twee riviere is omsom met digte subtropiese plantegroei, waaronder kiaat en ander boomsoorte.⁴

Ovamboland.....169/-

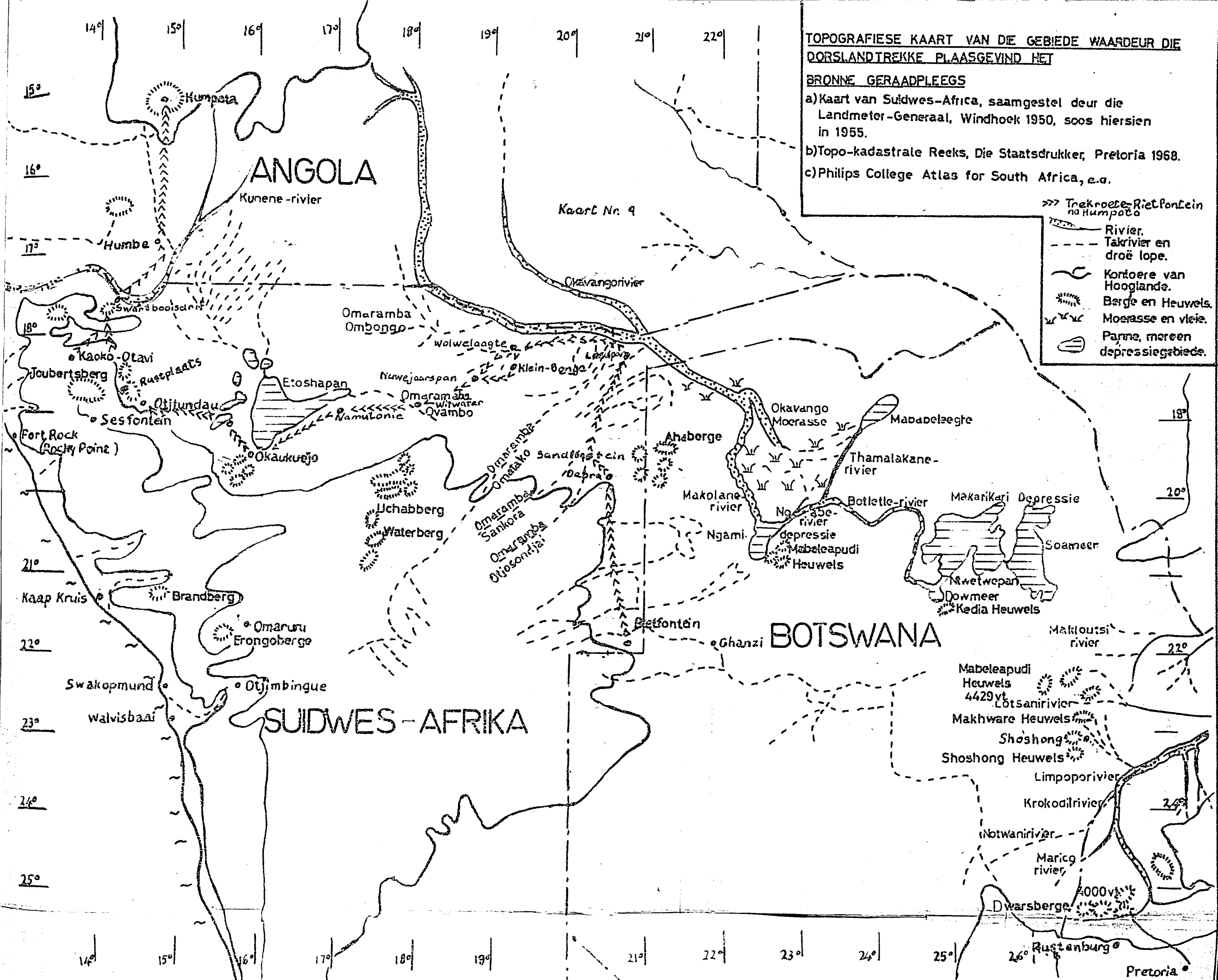
3a) Vgl. Sketskaart teenoor p. 169

4) Schapera, I, : The Bantu speaking tribes of South Africa, p. 40

TOPOGRAFIESE KAART VAN DIE GEBIEDE WAARDEUR DIE
DORSLANDTREKKE PLAASGEVIND HET

BRONNE GERAADPLEEGS

- a) Kaart van Suidwes-Afrika, saamgestel deur die
Landmeter-Generaal, Windhoek 1950, soos hiersien
in 1955.
b) Topo-kadastrale Reeks, Die Staatsdrukker, Pretoria 1968.
c) Philips College Atlas for South Africa, e.o.

Ovamboland is 'n groot, wit sanderige vlakte, deurkruis met 'n netwerk van breë, vlak waterlope, bekend as oshonas.⁵ Hierdie vlaktegebied, ylbebos met mopani-, palm-, kremetart-, wildevye- en marulabome,⁶ staan as die Omaheke bekend.⁷ Dit is die land van die Ovambovolke.

Die bevolking is afhanklik van 'n kort, hewige reënseisoen wat in Julie eindig.⁸ Die gemiddelde reënval is 425 mm. per jaar.⁹ Drievyftes van die hele gebied word dan een groot moeras, met verspreide eilandjies, omskep. Hierdie oorstroming vind plaas omdat die Kunene- en die Okavango-rivier hulle beddings bokant die vlak van die vloedplein opgebou het.¹⁰ Gedurende vloedtye stort die water oor hulle walle en vloei in die oshonas af. Hierdie oorstroming staan as die Efunja bekend.¹¹

Die inwoners het oral in die vloedgebied kunsmatige eilandjies gebou, sodat die wortels van hulle vinnig-groeiende mahonga¹² nie versuip nie. Hierdie mannagrassoort word gedurende vloedtyd aangevul deur groot hoeveelhede paddas wat hulle in die oshonas vang. 'n Ryke verskeidenheid waterlelies wat aan die waterkant groei, verskaf nog 'n

lekkerny170/-

-
- 5) Schwartz, E.H.L.: The Kalahari or Thirstland Redemption, p.56
6) Schapera, I.: The Bantu Speaking Tribes of South Africa, p.40
7) Schwartz, E.H.L.: op.cit., p.56 (Sien kaart langsaan)
8) Schapera, I.: op.cit., p.40
9) Schwartz, E.H.L.: op.cit., p.56
10) Ibid.
11) Ibid.
12) Ibid.

lekkerny: Die Ovambo eet graag die sappige wortels van die waterlelies.

Gedurende die res van die jaar droog die gebied uit en wat 'n ondeurwaadbare vloedgebied was, word 'n vlakte met verspreide waterputte.¹³ Die putte word so diep moontlik gegrawe en reservoirs word gebou om water op te gaar vir die lang, droë seisoen wat voorlê.

Hierdie groot vlaktegebied loop uit op die Etoshapan, wat eens op 'n tyd waarskynlik vol water was.¹⁴ Die pan bestaan vandag grootliks uit 'n uitgestrekte vlakte. Die bodemoppervlakte is bedek met 'n dowwe, groenkleurige kleisoort wat, as dit nat word, geelgroen verkleur.¹⁵ Die uitsonderlike kleur word teruggevoer na 'n vroeëre plantaardige oorsprong.¹⁶ Op die bodem vorm 'n wit neerslag wat, as die wind opkom, soos 'n stoomwolk omhoogstyg.¹⁷

Behalwe vir kalkneerslae bevat die streek geen klippe nie. Die Ovambo gebruik pale, beesmis, grond en gras om hulle bouwerk te verrig.¹⁸ Die oorstromings noodsaak hulle om hul statte op die hoogliggende dele aan te lê.

Die hele streek word deur verskeie Ovambo-stamme bewoon. Hulle is ywerige tuiniers en produseer baie mahonga wat in groot mandjies opgeberg word. Hulle kweek ook boontjies, pampoene en kalbasse.¹⁹

Van hierdie inboorlingras het F. Galton gesê dat dit 'n bittere onreg sou wees om dié goeie, arbeidssame en opgewekte volk te verslaaf. As Afrika ooit beskaaf moes word, sou die Ovambo ongetwyfeld in die

suidelike 171/-

13) Schapera, I.: The Bantuspeaking Tribes of South Africa, p.40

14) Schwartz, E.H.L.: The Kalahari or Thirstland Redemption, p.114

15) Ibid.

16) Ibid.

17) Schwartz, E.H.L.: op.cit., p.114

18) Ibid.

19) Ibid.

suidelike dele 'n belangrike hydrae daartoe gelewer.²⁰ Nieteenstaande hierdie skitterende getuigskrif het die Ovambo dikwels verraderlik teenoor blankes opgetree en was hulle verantwoordelik vir 'n hele aantal moorde. Die Ovambo sou dan ook die eerste inboorlingvolk wees teen wie die Dorslandtrekkers met wapengeweld moes optree.

Die Trek gaan voort

Agtien dae na sy aankoms op Sandfontein het Greyling vir Alberts daarheen ontbied om trekregulasies te bespreek.²¹ By die geleentheid het hy ook die vereniging van die Trekkers aangeroer, maar Alberts het voorgestel dat die belangrike saak op 'n algemene vergadering van al die Trekkers bespreek moes word.²² Greyling het hiermee akkoord gegaan. 'n Dag vir so 'n byeenkoms is bepaal, maar ongelukkig het Gert Alberts siek geword en die byeenkoms moes uitgestel word.²³ Teen die einde van Februarie 1878 is alle besware teen vereniging egter uit die weg geruim. Die ontredderde toestand van Greyling se mense het trouens die Albertsgroep genoodsaak om teen wil en dank met hulle te verenig. Hulle was immers van dieselfde vlees en bloed.

Te Sandfontein en Debra is die Trekpartye deur 'n malaria-epidemie oorval en die deur honger verswakte mense was 'n maklike prooi vir siektes. Volgens die dodelyste is hier sewe-en-dertig mense aan malaria oorlede.²⁴ Baie van hulle was reeds siek toe hulle hier aangekom het. So onder andere, was daar Adriaan Kruger en sy seun en sommige van die twee-en-twintig wat hulle hierheen gebring het.²⁵ Bassingthwaighte wat na die vertrek

van 172/-

20) Galton, F. : Narrative of an Explorer, p. 140

21) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 150 ; The Cape Quarterly Review, 1.10.1880; Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 35.

22) Jordan, W.W. : op. cit., p. 150; Postma, ds. D.: op.cit., i, p. 35

23) Ibid., Ibid.

24) The Friend, 27.2.1879

25) Ibid.

van die Boere vanaf Debra, hier aangedoen het, het verstom gestaan²⁶
oor die groot aantal grafte wat hy en sy bediende moes aanskou.

Voor hul vertrek vanaf Debra het Greyling nog 'n ernstige materiële
verlies gely toe twee van sy gesoute perde deur locus gevang is.²⁷

In Mei 1878 het al die Trekkers in die rigting van die Okavangorivier
begin trek. Hierdie verskuiwing het eisers langsaam geskied. Die
groot aantal waens moes groepsgegewys met die beperkte aantal osse aange-
bring word na die nuwe staanplek. Dit het met groot opofferings vir
vir die Alberts-trek, wat byna al die trekvee moes voorvrien, gepaard
gegaan.²⁸

Die nuwe bostemming was 'n plek wat die Trekkers Leeuwan genoem het
en wat twee skofte van die suidelike oewer van die Okavango af geleë is.²⁹
Die Trek moes in die begin van Junie 1878 hierdie nuwe staanplek bereik
het, want op 20 Junie is tydens samesprekings wat hier tussen Alberts en
Greyling plaasgevind het, besluit om op die 11de Julie 'n algemene ver-
gadering van die Trekkers te hou.³⁰ Die twee groepe Trekkers het vier
persone elk in 'n kommissie benoem om intussen aandag aan die opstel
van nuwe trekregulasies te gee. Die kommissie het bestaan uit L.M. du
Plessis, R.F. Holtshuizen, G. van der Merwe en P.J. van der Merwe van
die Albertsgroep en J. Jordaan, J.F. Botha, J. Prinsloo en D. Erasmus
van die Greylingtrek.³¹ Op die 11de Julie kon die beoogde vergadering

nie 173/-

26) Haudé, G.P.: Onrebaande Moë, Die Geskiedenis van James Benjamin Bassingthwaite, p.75.

27) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humbata, p.35.

28) Ibid.

29) Ibid.

30) D.T.D. A 779, Notule van Vergadering: dd., Okavango Rivier, 11.7.1878

31) Postma, ds. D. : op.cit., i, p.35.

nie gehou word nie. Die kommissie het egter sy eerste sitting gehou.³² Op 14 Julie is die sitting van die kommissie tydelik onderbreek toe Gert Alberts 'n verkenningskommissie langs die Okavango op gestuur het om die pad vorentoe te verken. Hierdie kommissie het bestaan uit D. Prinsloo, L.M. du Plessis, P.J. van der Merwe, I. Grobler en W. Prinsloo.³³ Terwyl die verkenningskommissie nog op sy sending was, het sommige van die Trekkers langs die rivier op verskuif om beter weiveld te bekom.³⁴ Die gebrek aan voedsel en trekvee het die Trekkers genoodsaak om te versprei om met hul beperkte voorrade uit te kom.

'n Nuwe politieke bedeling

Die kommissie belas met die opstel van die trekregulasies het uiteindelik op 21 Augustus 1878 die trekregulasies gefinaliseer en aanvaar.³⁵ Hierdie gedenkwaardige dokument van drie-en-twintig artikels is die laaste stuk wetgewing wat op die trekpad gemaak is. Die eerste paar artikels is byna 'n woordelikse weergawe van die vorige stel trekreëls. Daar is, net soos in vorige trekwetgewing, behoorlike aandag gegee aan al drie terreine waarop die staatsgesag fungeer, naamlik die wetgewende, uitvoerende en regterlike gesag. Die maatreëls is deur die Volksvergadering bekragtig. Toekomstige wetgewende reëlings ingevolge artikel XXIII sou deur die kommandant, bygestaan deur vier raadslede, behartig word, terwyl hierdie Volksraad in die klein, ook nougeset oor die volkse toekomstige belange moes waak. Die kommandant en alle amptenare

sou 174/-

-
- 32 D.T.D. A 779, Notule van Vergadering: dd., Okavango Rivier, 11.7.1878.
33 Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.35
34 Jordan, H.W.: Journal of the Trekboers, p. 150.
35 D.T.D. A779, Deel 1, dd. Okavango Rivier 21.8.1878.

sou ingevolge artikel II deur 'n Volksvergadering tot hulle ampte verkies word. Hierdie regulasies sou van toepassing en bindend op almal wees. Ingevolge artikel I sou dit die Trekkers vrystaan om verdere artikels tot die Trekregulasies toe te voeg.

Die kommandant sou, ingevolge artikel III, die hoof-uitvoerende amptenaar van die Trek wees. Sy hooftaak was, volgens artikel VII, om toesig oor die hele Trek te hou. Hy moes die goeie orde handhaaf, waak oor die vrede en veiligheid en moes onluste demp. Volgens artikel XIX was hy, met die medewerking van die veldkornet, die enigste amptenaar wat onderhandelings met vreemde nasies en magdhede kon aanknoop. Die veldkornet of veldkornette sou, ingevolge artikel IX, aan die bevel van die kommandant onderworpe wees.

Volgens art. IX moes die veldkornette toesien dat daar nie onnodiglik gewoensdags afgevuur word nie - veral nie Sondag nie. Ammunisie was, om voor die hand liggende redes, skaars en kon nie willekeurig vermors word nie. Daarenteen het die wildsvleis die stapelvoedsel van die Trekkers geword en hulle kon nie toelaat dat die wild goedsdags uitgeroei word nie.

Die veldkornette moes ook ondersoek instel na huweliksake. Sake wat hulle eie vermoë te bowe gaan, moes aan die kommandant en kommissaris vir beslissing oorgelaat word.

'n Amptenaar wat ook vir 'n besondere aspek van die uitvoerende gesag verantwoordelik was, was die provisielede. Hulle het dieselfde ampseed as die veldkornette afgelê en het as hooftaak gehad om die laer van voedsel te voorsien. Hoewel daar in die tweede stel Trekregulasies in artikel VIII net in die verbygaan van hulle bestaan melding gemaak word, het ons tog reeds voorheen van hulle instelling kennis geneem.³⁶ Dat die laer voortaan sonder sodanige lede sou klaarkom, is ondenkbaar.

Die175/-

36) D.T.D. A779, Deel I, Beëdiging van Provisielede, 1.10.1877

Die regterlike gesag van die Trekkergemeenskap het gesetel in die amp van die kommissaris en sy onderhorige amptenare. Die kommissaris is in die uitoefening van sy regterlike funksies bygestaan deur die kommandant en veldkornet. Hy sou vir sy doen en late verantwoordelik wees aan 'n openbare verkose driemanskap aan wie hy gereeld verslag moes doen. Deur hierdie merkwaardige reëling is die grondslag van die hele Romeins-Hollandse regstelsel in die Trekgemeenskap behou. Hierdie verskillende amptenare het in die kleine 'n laer-, hoër- en appélhof uitgemaak.

Die driemansskap of appélliggaam van die regterlike gesag kon ook 'n belangrike uitbreiding van die Volksraad beskou word. Dit kon inderdaad as 'n senaat en ook as 'n appélhof gesien word. Die gedagte van 'n Hof van die Senaat, wat in die vyftigerjare van hierdie eeu in ons lands so sterk op die voorgrond was, was dus reeds by hierdie vroeëre wetgewers nie onbekend nie. Hierdie Trekker-liggaam sou nie net juridiksie oor die regterlike gesag nie, maar ook oor die wetgewende en die uitvoerige gesag, kon uitoefen. Afsien daarvan dat niks verder oor sy funksionering bekend is nie, kan aanvaar word dat die driemanskap 'n belangrike kontrolerende taak in hierdie verband vervul het.

Die benaming landdros is nou afgeskaf. Die kommissaris sou, ingevolge artikel IV, alle sake waaroor voorheen deur die landdros regspraak gedoen is, behandel. Hy sou regspraak uitoefen oor alle regsake-krimineel en siviël- van ernstig aard. Hy sou alle huwelike moes voltrek, testamente registreer en boedels beredder. Afsien van sy regterlike pligte was die kommissaris ook bewaarder van alle openbare fondse en as sodanig moes hy ook na die belange van wees en weduwees omsien. In sy persoon het inderdaad ook die Departement van Volkswelsyn in die kleine gesetel. Hy kon uit die openbare fondse selfs broodnodige lenings

aan 176/-

aan behoeftiges toestaan, indien sodanige aansoeke deur genoegsame sekuriteit gesteun is.³⁷

Alle regsake sou eers voor die veldkornet dien en hy sou boetes van 10 sent tot R3,75 kon oplê. Sodanige gelde moes hy aan die staatskas oorbetaal. Hy was egter geregtig om 10 sent per uur te eis vir elke uur wat hy aan die saak bestee. In sake waar die boetes hoër as R3,75 was, moes die kommandant regspraak uitoefen. Die Kommissaris sou slegs optree indien hy nie 'n beslissing kon maak nie.

Misdrywe wat met geldboetes strafbaar was, was die volgende: Omkoperij om op 'n bestuursliggaam te dien was strafbaar met R10 tot R40. Persone wat hulle betrekkinge wederregterlik neerlê, hulle plig versuim, hulle wangedra of wat verraad pleeg, kon, na die erns van die saak soos volg beboet word: die kommissaris: R3,75 tot R60, die kommandant: R1,50 tot R45, die veldkornette: 75 sent tot R5,25, die provisieveldekornette: 75 sent tot R4,50 en die burgers: 75 sent tot R3,75. Hierdie boetes was ook van toepassing op sake soos Sabbatsontheiliging, jagoortreding, aanranding en laster. Persone wat die veiligheid van die hele gemeenskap in gevaar stel deur verraad aan 'n ander nasie of moondheid te pleeg, was strafbaar met R100 tot R200 na gelang van die erns van die saak.

Oortreding teenoor vroue is ingevolge artikel XII in 'n baie ernstige lig beskou en kon 'n boete van R7,50 tot R15,00 tot gevolg hê.

In gevalle van ernstige vergrype, soos moord en doodslag, is die prosedure wat gevolg moes word, ook deur die wetgewing vasgelê: Daar moes onverwyld

na177/-

37) G.H. 19/10 Verslag van P.J. van der Merwe, Bylaag 1, nr. 7
dd. Walwich Bay, 21.1.1880

na die saak ondersoek ingestel word en na vier trekke moes 'n bevoegde hof byeenkom om die beskuldigde te verhoor en uitspraak te lewer. Waar moord gepleeg is, moes die doodstraf opgelê word.

Algemene regsprosedures het ook konstitusionele beslag gekry: Persone wat in hofsake valse getuienis lewer, sou dieselfde straf as die beskuldigdes ondergaan. Die ongemagtigde verwydering van eiendom sou as diefstal bekou word en dienoooreenkomstig gestraf word. Diensbodes kon alleen op 'n wettige wyse uit die diens tree.

Aan huwelik- en boedelsake is heelwat ruimte afgestaan: Artikel V het neergelê dat 'n huwelikspaar die kommissaris voor die tyd van die voorgenome huwelik in kennis moet stel. Hy sou dan toesien dat die gebooie drie agtereenvolgende Sondae afgekondig word. Artikel XVII bepaal dat R1,50 vir die huweliksdien betaald moet word. Bykomstig hierby was 20 sent aan die kommissaris en tien sent aan sy klerk betaalbaar.

Na 'n sterfgeval moes die veldkornet vasstel of daar 'n testament bestaan. Hy moes binne vyftien dae die waarde van die boedel deur twee onpartydige persone laat waardeer en voogde en borge oor die onmondige erfgename laat aanstel. In boedels waar testamente bestaan wat deur die kommissaris as geldig aanvaar word, sou in ooreenstemming met die bepalings van die testament gehandel word. Uitgestorwe boedels of boedels wat deur openbare veiling verkoop word, sou deur die kommissaris self gehanteer word: Vir sy dienste sou hy 50 sent uit elke R15,00 ontvang. Vir die registrasie van 'n testament het hy slegs 10 sent verdien.

Hierbenewens is bepaal dat alle amptenare verslag moes doen aan diegene wat oor hulle aangestel was. Hulle moes naamlik viermaandeliks van hulle werksaamhede verslag lewer.³⁸

In178/-

38) D.T.D. Deel 1, Trekregulasies, dd. 11.7.1878

In die kople van die oorspronklike dokument wat deur J.J. Prinsloo in sy hoedanigheid as voorsitter van die konstitusionele kommissie onderteken is, is artikel V per abuis weggelaat. W.W. Jordan het dit egter in sy geskifte opgeneem³⁹ en so het die inhoud daarvan tog bewaar gebly.

Die Van der Merwe-broers het hiervandaan na die agterste mense toe teruggedraai om die stemme op te neem vir die verkiesing van 'n kommandant en veldkornet.⁴⁰ So het die Dorslandtrekkers al trekkende selfs 'n volwaardige verkiesing gehou. Die amp van kiesbeampste was aan hulle ook nie vreemd nie. Die Van der Merwe-broers moes, as tweede opdrag, vasstel wat die agterste Trekkers se planne vir die toekoms was.⁴¹

Verkiesingstussenspel

Deurdad die Trekkers nou besoek ontvang het van verskeie handelaars en jagers, het baie hierin 'n nuwe uitkoms gesien en hulle dienste aangebied in ruil vir belangrike lewensmiddele.⁴² Dit het verdere verspreiding van die Trekgemeenskap in die hand gewerk.

Die handelaar, G. McKiernan het weer aan die laer besoek gebring.⁴³ Die Trekkers se toestand het steeds verder versleg: Dit was inderdaad beklagenswaardig. Afgesien van wildsvleis het hulle geen voedsel gehad nie. Die trekvee vir hulle waens was ver te min en hulle geld was byna op.⁴⁴ Sommige, onder wie Greyling self, het na die rivier toe vertrek om graan by die inboorlinge te probeer ruil.⁴⁵ Hulle is ook tydens McKiernan se besoek deur die Damaralandse handelaar, McNab, besoek.⁴⁶

Verskeie 179/-

-
- 39) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 150; Preller, dr. G.S. : Voortrekkers in Suidwes, i, p. 372
- 40) Postma, ds. D : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 39
- 41) Ibid.
- 42) Ibid.
- 43) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p. 169
- 44) Ibid.; De Maandbode, 1.2.1880
- 45) De Maandbode 1.2.1880
- 46) Serton, dr. P. : op.cit., p. 169

Thomas het met die Boere onderhandel om hom op 'n jagtog na Ovamboland te vergesl.⁵⁵ Sommige handelaars het op grond van hierdie beplande jagtog aan die Boere krediet gegee. Hierdie tegemoetkoming was vir baie 'n uitredding. Voordat hierdie jagekspedisie kon plaasvind, is Thomas deur die Ovambo vermoor. Die Boere het 'n strafekspedisie ondersteun om hulle weldoener te wreek. Baie handelaars het as gevolg van hierdie onvoorsiene gebeure baie skade gely, aangesien die Boere-debiteure nou nie meer instaat was om hulle skulde te vereffen nie.⁵⁷

Die aanraking met hierdie jagters en handelaars het ook 'n negatiewe uitwerking op die Trekkers gehad. Onder die invloed en op aanbeveling van die jagter, Cornelius Louwrens,⁵⁸ het baie besluit om na die Transvaal toe terug te keer. Die Dorslandtrek woordvoerders sê dit was asof hulle met 'n spraakverwarring geslaan was: „de een riep voorwaarts! de ander nou weer terug!” So is hulle andermaal verjaag en verstrooi in die woesterny. Selfs die kommandant kon nie meer met eer sy plig vervul nie: Greyling, D.J. Erasmus, M. van Staden, Paul Venter, S. de Klerk en H. van der Walt het hulle by 'n aantal handelaars en jagters gevoeg.⁶⁰

Die Van der Merwe-broers het met hulle sending agtertoe weer 'n klompie Trekkers met hulle saam teruggebring.⁶¹ Andere het self nie geweet wat hulle wou doen nie en voorlopig gebly waar hulle was, terwyl 'n groep met 'n nuwe trek langs die Okavango begin het.⁶²

Veertien gesinne het besluit om terug te keer Transvaal toe.⁶³ Onder hulle was die Jordaars, Koppenhagens, Van Vuurens, Snymans⁶⁴ en selfs die voorsitter van die konstitusionele kommissie, J.J. Prinsloo.⁶⁵ Hulle het hulle181/-

54) De Maandbode 1.2.1880

55) Serton, dr. P.: The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.169

56) Ibid.

57) Serton, dr. P.: op.cit., p.169

58) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p.235

59) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.39;
Preller, dr. G.S.: Voortrekkers in Suidwes, p.140

60) Postma, ds. D.: op.cit., p.39

61) Ibid.

62) Van der Walt, A.J.: op.cit., p.235

63) Ibid.

64) De Maandbode 1.2.1880

65) Ibid.

hulle waens uitmekaar gemaak en daarvan karre gemaak, sodat hulle genoeg trekvee kon hê. Jurie Snyman sê dat hulle eers na Rietfontein toe wou terugtrek om daar te oorsomer. Op pad daarheen het hulle vier dae deur 'n dorsstreek getrek. Gelukkig het 'n reën bui oor hulle uitgesak en kon hulle Rietfontein na agt dae en nagte bereik.⁶⁷

Terwyl die Trekkers nog in Okavango was, het Marthinus van Staden en sy broer, Stoffel besluit om deur die Okavango te trek en noordwaarts na 'n mooi land te gaan soek.⁶⁸ Die inboorlinge het naamlik gerugte aangaande so 'n land versprei.⁶⁹

Die Van Stadens wat saam met die Tweede Trek uit die Transvaal gekom het,⁷⁰ het hulle besittings opgepak en die Okavango oorgesteek. Hulle het oos van die Kubango langs gereis tot aan die bolope van die Zambesi. Hulle is voort totdat hulle die Bailunda-hooglande bereik het, wat die waterskeiding tussen die Zambesi en die sytakke van die Kongo vorm.⁷¹

Befaaamde Afrika-reisigers soos Stanley en Livingstone sou so 'n reis nooit onderneem het sonder 'n goed toegeruste safari nie. Die Van Stadens se tog moet derhalwe as 'n merkwaardige prestasie beskou word. Gedurende die reis het hulle wa so stukkend gebreek, dat 'n kar later daaruit gemaak moes word.

Van die Bailund-hooglande af het hulle weswaarts gereis en toe vir die eerste keer sedert hulle die Okavango verlaat het,

met..... 182/-

65) De Maandbode, 1.2.1880.

66) Ibid.

67) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p. 235

68) Van der Walt, A.J. : op.cit., p. 242

69) Ibid.

70) Postma, ds. D. : op.cit., i, p. 64

71) Ibid.

met inboorlinge in aanraking gekom. Stoffel van Staden is hier oorlede. Die bygelowige inboorlinge wou Marthinus egter nie toelaat om die lyk in hulle land te begrawe nie. Om die blankes te verhinder om dit te doen, het die barbare die gesin dag en nag agtervolg. Dit geluk Marthinus op langer laas egter om in die nag 'n klip aan die lyk te bind en dit in 'n rivier te laat afspoel.⁷²

Die afgedwaalde gesin raak uiteindelik ook uit hulle kar en osse en moes te voet verder vlug. Inboorlinge tref hulle uitgeput en verhonger aan en neem hulle na 'n naburige Amerikaanse sendingstasie, aan die voet van die Bailundaberge.

Die sendelinge het hulle op Christelike wyse verpleeg en versorg. Nadat die Van Stadens genoegsaam herstel het, word hulle met hang- en draagmatte na Benguella vervoer.⁷³ Hier het die Portugese Regering hom goedgunstiglik oor hulle ontferm en hulle per skip na Mossamedes gestuur.

Teen hierdie tyd het die Dorslandtrekkers reeds op Humpata gewoon. Transport= waens het die gesin hierheen gerbing. Die verarmde Van Staden is in 1883 oorlede.⁷⁴ en het 'n vrou en vier kinders agtergelaat. Die Gereformeerde Kerk het hom oor die behoeftige agterblywendes ontferm.⁷⁵

Nog 'n verhaal van 'n swerwende gesin word deur die jagter, Finaughty, vertel. In hierdie geval was dit net die weduwee van Christiaan Harmse, wat spierwit, grys geword het van loutere swaarkry, haar klein seuntjie en 'n troue ou be= diende, wat oorgebly het om die tragiese verhaal, waarin die hele gesin uitge=

sterf183/

72) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata ,p.66

73) Postma, ds. D. : op. cit., i, p.68

74) Postma, ds. D. : Verslag van ds. D. Postma, Preller Versameling, Bd.53, A 787

75) Ibid.

sterf het, te vertel.⁷⁶

Botsing met die Ovambo

Na goedkeuring van die Trekregulasies het die meerderheid Trekkers Leeuwpans verlaat en weswaarts langs die Okavango versit.⁷⁷ Die res van die gemeenskap het voorlopig hier bly staan. Hier was geen olifante wat hulle kon skiet nie. Die swaar reëns wat uitgesak het, het 'n ernstige muskietplaag meegebring wat weer eens lewensverlies veroorsaak het.⁷⁸ Die meeste sterfgevalle het onder die kinders voorgekom. 'n Kommissie bestaande uit G. Alberts, G. van der Merwe en A. Alberts is na 'n Ovambo-kaptein oorkant die rivier gestuur om jagveld te vra.

Hulle het 'n gesprek oor die water heen met 'n paar Ovambos gevoer en versoek om die kaptein, Bambacantu, te spreek. Hierop is 'n skuit oorgestuurd om die blankes te haal. Een van die kommissielede het by die perde agtergebly. Na 'n lang en sukkelende gesprek is ook die agtergeblewe kommissielid gehaal om as tolk op te tree.⁷⁹

Hiervandaan is hulle na 'n stat geneem waar 'n bierparty aan die gang was. Die blankes was ongewapend en dit het weldra geblyk dat verraad beplan word. Die kaptein dring sterk aan op 'n geweer, 'n perd, 'n saal en toom as geskenk. Na sy gesprek met hulle, verlaat hy die geselskap 'n wyle om met sy raadgewers oorleg te pleeg. In sy afwesigheid het een van sy vroue die tolk meegedeel dat dit die kaptein se plan was om die manne te vermoor.⁸⁰

Die184/

76) Tabler, E.C. : The Recollections of William Finaughty Elephant Hunter 1864-1875, pp. 28/29

77) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.38

78) The Friend 1.2.1870

79) Ibid.

80) Ibid.

Die kaptein keer terug en stuur 'n Ovambo saam met die tolk deur die rivier om die geskenk te gaan haal. Die tolk stuur 'n geweer deur die rivier en versoek die kaptein om saam met die twee ander manne ook deur te kom om die perd te kom uitsoek. Hierna is die twee kommissielede onder bewaking van nege Ovambo deur die rivier gestuur, met die verstandhouding dat hulle die middagmaal saam met die kaptein sou nuttig.

Die geselskap bereik die perde en die Boere besluit onder mekaar om voor te gee dat hulle eers wou koffie maak. 'n Vuurtjie word gemaak en 'n keteltjie water daarop geplaas. Intussen het hulle stilswyend, onder die neuse van die Ovambo, hulle perde opgesaal. Op navraag van 'n onderkaptein wat ook aanwesig was, het hulle gesê dat hulle graag vir die kaptein 'n opgesaalde perd wou gee. Ongemerkt het hulle sowat vyf treë geretireer, in die saals gesprong en hulle gewere op die niksvermoedende Ovambo gerig. Die verskrikte vyand het toe halsoorkop op die vlug geslaan. Aan die onderkaptein wat op 'n afstand bly staan het, het hulle beduie dat hulle na hulle waens toe teruggaan en geen kwaad verder voor oë het nie.⁸¹

Die volgende voorval waarin die Ovambo betrokke was, sou van veel ernstiger aard wees. Die Amerikaanse jagter-handelaar, Chas Thomas, het die omstandighede waarin die Trekkers verkeer het, ter harte geneem. Hierdie agt-en-twintigjarige jong man wat McKiernan beskryf as 'n verstandige en aangename heer, was vir die Boere en medepioniers 'n gewilde metgesel. Hy is in Boston, Massachusetts, gebore as een van sewe broers en susters. Hy het sy opleiding in Frankfurt am Main in Duitsland ontvang en het op twintigjarige leeftyd saam met sy broer, Louis, na Afrika gekom. Sy bejaarde moeder het in Boston agtergebly.⁸²

Thomas.....185/-

81) Postma, d. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 38.

82) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.168

Thomas met die Ovambo-kaptein, Niangane, onderhandel om 'n jagtog in sy gebied te onderneem en vir die voorreg twee waardevolle gewere en 'n os betaal.⁸³ Hy het verskeie Boere in diens geneem en was teen Julie 1878 met 'n ekspedisie na die jagveld onderweg.⁸⁴

Die geselskap vind 'n geskikte deurgang deur die Okavango by 'n kliprif waar hierdie rivier en die Shoshongo inmekaar vloei.⁸⁵ Die rivier was slegs 250 tot 300 tree breed, met 'n steil wal aan die oorkant, digbegroei met riete.

Op Vrydag, 26 Julie 1878, is twee ligte vragte jagtersbenodigdhede en handelware hier deur die rivier geneem. Die stroom was sterk en vin-nig, derhalwe kon slegs ligte vragte gelaai word. Die Ovambo het blykbaar daarmee genoeg geneem, want geen beswaar is geopper nie. 'n Paar man, onder wie Thomas se broer, Louis, is aan die oorkant, agtergelaat om die voorrade gedurende die nag op te pas. Saterdagoggend 27 Julie, is die laaste vrag deur die rivier geneem. Drie Boere was saam met Thomas op die wa. Jacobus Redelinghuys het te perd vooruit gery.⁸⁶ Halfpad deur die rivier, het die Ovambo van die oorkant af geskree dat hulle moet omdraai. Thomas het die perderuiter na die wa. geroep en self op die perd geklim om met hulle te gaan onderhandel. Die perd is deur 'n Bakoba deur die water gelei.

Slegs 186/-

83) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p. 168

84) Ibid.

85) Ibid.

86) Ibid.

Slegs twee of drie Ovambos het op die oewer gestaan, maar tussen die riete het 200 tot 300 hulle versteek. Toe Thomas sowat twintig tot dertig tree van die wal af was, het hulle met gewere, pyl en boog op hom geskiet. Thomas het van die perd afgeval met 'n koeëlwond in die dy - soos later uit die koeëlgat in die saal geblyk het. Deur dieselfde koeël is die perd ook gekwes.⁸⁷ Die water was nie baie diep nie en Thomas kon daarin slaag om bo te bly. Twee Ovambos het egter vorentoe gestorm en hom met assegaaië deurboor.⁸⁸

Die persone op die wa het intussen nie stilgesit nie, maar probeer om die aanvallers terug te skiet. Die verskrikte osse het die wa so laat skommel dat hulle nie kon raak skiet nie. Ten einde raad het hulle die osse van die wa losgesny. Op daardie stadium het die drie man wat oorkant die rivier was, as gevolg van die skote, op die toneel verskyn en die inboorlinge het gevlug. Twee of drie van die aanvallers is deur die mense van die wa af doodgeskiet. Perde is inderhaas gehaal en vyf ruiters het die vlugtendes agterna gejaag.

Op 'n gelykte van 'n halfmyl, oorkant die rivier, het die Ovambo hulle agtervolgers ingewag. Die aanstormende perde, wat vir die Ovambo 'n vreemde gesig was, het hulle egter weer op die vlug laat slaan.⁸⁹ Die agtervolging is om-trent agt myl ver volgehou. Dertien van die vyand is gedood en etlikes gewond. Die perde was nou so pootuit dat hulle moes omdraai.⁹⁰

Die187/

87) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.167

88) Ibid.

89) Ibid.

90) Ibid.

Die rivier het gewemel van krokodille en die soektog na Thomas se liggaam was tevergeefs.

Die Boere het dadelik vir McKiernan en ander handelaars in die omgewing van die moord op Thomas in kennis gestel.⁹¹ Intussen het verkenner berig dat die Ovambo besig was om hulle besittings aan graan en ander produkte uit die boonste statte te verwyder.⁹²

Daar moes nog 'n paar dae op die ander lede van die strafekspedisie gewag word. Die Boere het intussen langs die Okavango laer getrek. Onder leiding van Gert Alberts en Jan Greyling het 'n strafekspedisie vertrek om Niangane te straf. 'n Aantal Ovambo is doodgeskiet en daarna is die graan van die omliggende krale aangery. Ovambo wat besig was om graan in skuite te laai, is verras en ook hierdie vervoermiddels is tot buit gemaak.⁹³ Die bote kon nou deur die lede van die strafekspedisie gebruik word om oor die rivier te kom. Al die statte aan die bokant van die rivier is ook aan die brand gestee en 15 000 pond graan is buitgemaak.⁹⁴

Niangane se gebied het van die Shoshongo af tot by 'n klein sytak van die Okavango wat uit die noorde daarby aansluit, gestrek. Slegs 'n klein entjie onderkant hierdie sameloop van die sytak en monding in die Okavango het Niangane se kraal gelê. Die Ovambo het nou al hulle woonplekke aan die bokant verlaat en in hierdie stat skuiling gaan soek.⁹⁵

Op188/-

91) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.39

92) Ibid.

93) Ibid.

94) Ibid.

95) Serton, dr. P.: The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.168

Op 'n bepaalde dag, tien dae na die Boere se eerste strafekspedisie, het die jagters Everson en Strauss en nog sewe handelaars en jagters, vergesél van 'n twintigtal Boesmans en 'n geselskap Boere, op 'n tweede strafekspedisie vertrek.⁹⁶

Hulle is eers na die mond van die Shoshongo waar hulle die kano's wat die Boere buitgemaak het, gaan haal het. Hiervandaan het McKiernan en twee helpers met 'n kano die rivier af geroei, terwyl die res van die geselskap op die oewer langs getrek het.⁹⁷ Halfpad na Niangane se stat het die geselskap oornag. Die volgende oggend vertrek hulle na die stat. Die rivier vloei hier smal en vinnig en die noordelike oewer is baie steil en hoog. Die stat was op hierdie oewer gebou en omring deur 'n sterk paalomheining wat met klei versterk is. Volgens McKiernan was dit die sterkste vesting wat hy in Suidwes-Afrika gesien het. Vyftig goeie vegters sou hulle hier kon verdedig teen 'n duisend aanvallers.⁹⁸ Hulle het die stat verlate gevind, in die afwesigheid van die inwoners is dit aan die brand gestek.

Later is verneem dat hierdie Ovambo hulle skuilhou op 'n eiland regoor 'n sytak van die Okavango, laeraf langs die rivier. Die eiland was digbegroei met riete, die water was baie diep en die eiland was slegs per kano bereikbaar. Aangesien die strafekspedisie nie oor voldoende geskikte vervoer beskik het nie, is die agtervolging gestaak.⁹⁹ Niangane was egter redelik goed gestraf, want afgesien van verlies van omtrent twintig van sy krygers, sy graan en statte, moes hy nog ook uit sy land vlug.

Reorganisasie..... 189/

96) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.167

97) Serton, dr. P. : The Narrative and Journal of Gerald McKiernan, p.168

98) Ibid.

99) Ibid.

Reorganisasie

Terwyl die kiesbeampies op hulle sending weg was, is die tien gesinne wat langs die Teogerivier opgetrek het, opgespoor. Kommandant Greyling was verplig om self die taak om hulle terug te bring, te onderneem. Hulle is in 'n ontredde toestand aangetref. By hulle aankoms by die verenigde Trek moes die meeste waens, as gevolg van 'n gebrek aan trekvee, verkoop of verruil word.¹⁰⁰ Eriksson sê hulle getalle het op daardie tydstip uit ongeveer sewentig mans en driehonderd vrouens en kinders bestaan. Die meeste van laasgenoemde groep was wese en weduwees.¹⁰¹

Die Van der Merwe-broers en alle uitgestuurde kommissies was uiteindelik weer in die laer terug en daar kon in Oktober 1878 'n algemene vergadering belê word om amptenare vir die Trek te kies.¹⁰²

By hierdie geleentheid is J.F. Botha, snr. as kommandant aangewys. George Diederik Prinsloo sou voortaan as kommissaris en G.J.S. van der Merwe as veldkornet optree.¹⁰³

Jacobus Frederick Botha was getroud met Alettha Grobler. Hulle het op 17 Mei 1863 hulle testament te Zoutpansberg geregistreer. Op 23 November van dieselfde jaar het hy 'n deel van die plaas Welgevonden „in de groote spelonkt distrikt Schoemansdal“¹⁰⁴ vir R13.75 sent gekoop. Hier het hy waarskynlik gewoon tot en met sy deelname aan die Dorslandtrek. Hy en sy vrou, was albei gebore Kolonialers en dit is onbekend wanneer hulle na Transvaal verhuis het.¹⁰⁵ Hy was 'n vorsgeboude persoon met donker hare en het 'n welige volbaard gekweek.¹⁰⁶ Hy het met sy sterk persoonlikheid agting by sy onderhoriges afgedwing.

Sy190/

100) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.39

101) The Cape Argus 6.10.1879

102) Postma, ds. D. : op. cit., p.39

103) Ibid.

104) D.T.D. A779, Deel, Botha-stukke.

105) Ibid.

106) Ibid.; Foto - Album van Angola-Boere.

Sy verkiesing tot kommandant kan as 'n keerpunt in die Dorslandtrek-geskiedenis baskou word. Tot op daardie stadium het daar talle splintertrekkies ontstaan. Botha het met 'n ferme hand 'n einde hieraan gemaak. Na sy verkiesing het daar doelgerigtheid in die Trekkers se bewegings gekom en het hulle nie langer doel=loos rondgeswerf nie.

George Diederik Prinsloo het sedert November 1877 in die hoedanigheid van Kommissaris opgetree. Hy was beslis 'n gewilde persoonlikheid, want hy is voortdurend met die regspraak van die gemeenskap vertrou. In hierdie besondere amp sou hy ook later in die Republiek Upingtonia optree.

G.J.S. van der Merwe was reeds 'n vertroude Trekkerleier, wat sedert die aanvang van die Trek by etlike geleenthede getoon het dat hy sy sout as leier werd is. Dit is dus ook nie verbasend dat hy in die amp van veldkornet verkies is nie.

Die Volksvergadering wat die nuwe Bestuur aangewys het, het aan Gert Alberts en Jan Greyling eervolle ontslag verleen.¹⁰⁷ Op 17 Oktober 1878 het Greyling sy uittredingsverslag gelewer.¹⁰⁸ Hierdie verslag bevat meestal besonderhede wat reeds bekend was. Interessant is dit egter dat hieruit blyk dat die kommandant wel 'n aantal persone vir bepaalde oortredings beboet het. So is P. Havenga met R6.00, H. Prinsloo met R3.00 en J. Havenga met R3.00 aan die Makobasrivier (Teoge) beboet. Die redes vir die beboeting ontbreek ongelukkig.

Die kommandant het ook R40.00 aan S. de Klerk en P. Venter vir publieke diens betaal en R4.00 aan C.L. Erasmus.¹⁰⁹ Hierdie drie persone is die provisieledes wat op 1 Oktober 1877 beëdig is.¹¹⁰

Dit191/

107) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humata, p.40

108) D.T.D. A779, Greyling - verslag, dd. 17.10.1878

109) Ibid.

110) Ibid.

Dit wil dus hieruit voorkom asof die provisielveldkornette vir hulle gewaardeerde dienste wel geringe vergoeding ontvang het.

Oor die meeste belangrike sake het die uitredende kommandant verkies om die kommissie mondeling toe te lig. Die verslag is goedgekeur en onderteken deur G.D. Prinsloo as kommissaris en deur R.F. Holsthuizen en L.M. du Plessis.¹¹¹

Greyling het nou self vertrouwe in die uiteindelik sukses van die Trek verloor. Hy het op 'n dag die laer verlaat om sogenaamd te gaan jag en toe stil-stil Transvaal toe vertrek.¹¹² Hy moet egter nog jare lank in hierdie omgewing rondgeswerf het, want hy bereik eers in Augustus 1884 sy bestemming.¹¹³ Hy was toe totaal verarm. Van sy groot gesin het net een van sy seuns nog geleef. So is ook hierdie harde man deur die genadelose stryd om bestaan tydens die Dorslandtrek gebreek.

111) D.T.D. A.779, Greyling-verslag, dd. 17.10.1878

112) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.152

113) De Maandbode 1.9.1884

HOOFSTUK VII

VAN DIE OKAVANGO NA RUSTPLAATS

Van die Okavango na Nuwejaarspanne

Die verkiesing van J.F. Botha tot Trekkommandant het gang in die hele onderneming gebring. Die stilstand en besluitloosheid waaraan die trekleiding onderhewig was, is daardeur beëindig. Die gebied is stelselmatig vooruit verken en die Trek het op 'n vaste koers vorentoe begin beweeg. Botha het indiuiduele afdwalers hok geslaan en sou nie duld dat daar onnodig gesloer word nie.

Die Dorslandtrekkers kon nie onbepaald in Suidwes-Afrika aan die rondswerf bly nie. Die swerwerslewe het te veel nadele ingehou en kon slegs tot hulle finale ondergang of verwildering lei. Die Trekkers het dus nou vanuit eie gelede pogings aangewend om iewers gevestig te raak.

Deur persoonlike aanraking met die Boere het die handelaars se gesindheid jeens hulle verander. Voortaan sou verskeie handelaars hulle in belang van die Boere beywer. Berigte aangaande die tragiese verloop van die uittoeg het ook die Kaapse regering bereik en hulle gesindheid teenoor die swerwers sou ook 'n verandering ondergaan. Die geharde negrofilis en imperialis, W.C. Palgrave, het skielik tot die besef gekom dat die Trekkers waardevolle nedersettingsmateriaal was. Deur hulle in Suidwes-Afrika te vestig, kon hy moontlik sy eie planne verwesenlik sien.

Al hierdie belangstelling van buite was egter so egoïsties van aard dat dit geen daadwerklike poging opgelewer het om die Boere in Suidwes-Afrika te vestig nie. Dat hulle tydelik in die gebied gevestig het, was die gevolg van hulle eie ondersoek en beplanning. Hulle sou voortaan op 'n uitgebreide skaal die roete

vorentoe verken, want die lesse van die harde leerskool van die Kalahari en sy omstreke was nie tevergeefs nie.

'n Verkenningsskommissie wat na J.F. Botha se verkiesing die roete weswaarts langs die Okavango verken het, het met 'n gunstige rapport teruggekeer: 'n Geskikte en veilige roete is gevind en die Trek kon voortgaan.¹

Onder leiding van kommandant Botha het die hele trekgeselskap op die nuwe roete langs die oevers van die Okavango voortgeskuif. Na 'n ononderbroke trek van sewe skofte² kom die Boere eers weer tot stilstand. 'n Damara-kaptein, ene Snook, was verder vorentoe langs die rivier op jag.³ 'n Kommissie bestaande uit Botha, die veldkornet en nog 'n persoon word dus voor-uitgestuur om met Snook te onderhandel, terwyl die res van die trekgeselskap stadig in hulle spore gevolg. Die kommissie wou by Snook uitvind of daar vorentoe op die roete water te vinde was; watter roete hulle moes volg om die Damaragebied te vermy, en les bes wou hulle van hom weet hoe om in gevalle van malaria, wat hier so dikwels voorkom, op te tree.⁴

Snook het die sending vriendelik ontvang. Hy het 'n roete aangedui waarlangs hulle Damaragebied kon vermy en het aan die Trekkers verlof toegestaan om aan die noordelike oewer van die Okavango te gaan jag.⁵

Die trek het die kommissie hier aan die oewer van die Okavango by 'n Ovambo-kraal ingehaal. 'n Geselskap het dadelik deur die rivier vertrek om van die jagvergunning gebruik te maak.⁶ By hierdie kraal het oud-kommandant

Greyling194/-

1) Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.151

2) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.40

3) Jordan, op.cit., p.151

4) Ibid.

5) Ibid.

6) Ibid.

Greyling en vier gesinne die Trek finaal verlaat.⁷

Dit was reeds Desember 1878 en die streek was onderhewig aan swaar reëns wat ongesonde toestande meegebring en die weg bemoeilik het.⁸ Bowendien het die Trekkers se jagtog oorkant die rivier die Ovambo vyandig gestem en die waens is voortdurend deur 'n groot groep dreigende inboorlinge agtervolg.⁹ Onder hierdie beproewende omstandighede trek hulle nog twee skofte.¹⁰ Ene W. van der Merwe wou nou opsluit weer saam met 'n Portugees oorkant die Okavango gaan jag,¹¹ maar kommandant Botha het hom ten strengste verbied om dit te doen. Uit protes teen die leier se optrede het Van der Merwe nou rebels op die agterhoede van die trek gevolg.

Na nog 'n skof is 'n punt bereik waar die roete wat Snook hulle aangewys het, met die paaie van Damaraland gekruis het.¹² Hier word neëntien van hul beeste deur die Ovambo gesteel,¹³ maar deur die spore te volg, slaag die Trekkers daarin om veertien van die diere terug te kry.¹⁴ Die ander vyf was toe reeds deur die Okavango, wat intussen in vloed afgekom het, sodat verdere agtervolging onmoontlik was.¹⁵ Bowendien het die roofsgtige Ovambo oor die water heen op die Trekkers gevuur.¹⁶ Die Boere het teruggeskiet en 'n aantal van die vyand is gedood.¹⁷ Die hardkoppige W. van der Merwe

wat195/-

-
- 7) Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.152
8) Ibid.
9) Ibid., p.40
10) Ibid.
11) Preller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.143
12) Jordan, op.cit., p.152
13) Ibid.
14) Ibid.
15) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.40
16) Preller, op.cit., p.144
17) Postma, op.cit., i, p.40

wat nog steeds op die agterhoede gevolg het, het nou by die eerste tekens van gevaar weer by die Trek aangesluit.¹⁸ Teen die aand het 'n groot inboorlingkommando op die noordelike oewer van die Okavango saamgetrek¹⁰ en gedurende die nag het hulle voortdurend oor 'n groot afstand op die waens losgebrand. Hulle was egter onbedrewe skuts en het niemand in die laer raakgeskiet nie.²⁰

Hierdie gevaarlike toestand aan die rivier het die trekbestuur laat besluit om die rivierroete te verlaat en dieselfde aand nog het vyf waens suidwaarts, weg van die rivier af, begin beweeg.²¹ Die hoof trek, het die volgende dag ophulle spore gevolg²² en gelukkig het die vol rivier die Ovambo verhinder om die Boere verder lastig te val.²³

Hulle bereik 'n plek wat hulle Wolwelaagte²⁴ noem. Hier word hulle deur 'n aantal Damaras van agteraf ingehaal wat berig dat Snook deur die Ovambo vermoor is.²⁵ Botha het egter die omstandighede as te ongunstig beskou om hom met inboorlinggeskille in te laat en het dus besluit om verder te trek.²⁶

Nou het 'n dorsstreek hulle weer voorgelê. Die Trek moes derhalwe in twee ver=deel word om langs verskillende roetes daardeur te kom. Die een deel het toe na Bronkhorstfontein en die ander na Klein-Bongo voortbeweeg.²⁷

Op Klein-Bongo ontmoet hulle die Eriksson-broers en die handelaars, E. Sabatta, Emil Tretow en Axel Wedberg,²⁸ aan wie hulle die

nuus196/

18) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 144

19) Ibid., p. 143

20) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.41

21) Ibid.

22) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 152

23) Postma, op. cit., i, p.41

24) Preller, op. cit., p. 139; Hierdie naam is afgelei van die Ovambowoorde „Omaramba Ombongo” wat Wolwelaagte beteken.

25) Jordan, op. cit., p. 152; Preller, op. cit., p. 139

26) Preller, op. cit., p. 139

27) Ibid.; Jordan, op. cit., p. 152 (Roetekaart - Hoofstuk V teenoor p.140)

28) Ibid.; Ibid.

nuus oor die moord op Snook oordra. Die omstandighede was nou ietwat gunstiger en daarom het 'n geselskap Trekkers saam met die handelaars teruggekeer om Snook se besittings terug te kry.²⁹ By hulle aankoms aan die Okavango het die Ovambo weer aanhoudend en vrugteloos oor die water op die geselskap geskiet. Die blankes het teruggeskiet, maar kon nie vasstel of hulle iemand getref het nie. Hulle slaag egter daarin om Snook se waens en eiendom terug te kry.³⁰

Die gedeelte van die trek wat oor Bronkhorstfontein beweeg het, het voor 'n onoorkombare dorsstreek te staan gekom.³¹ Die trekke is desnieteenstaande by Bongo veranig, waar hulle nou weer voor nog 'n dorslandstreek gestaan het.³² In hierdie omgewing was net 'n aantal panne vol reënwater, wat hulle op 1 Januarie 1879 bereik en wat hulle dus Nuwejaarspanne noem.³³ Die waterskaarste na voren toe noodsaak hulle om tot die 8ste Januarie³⁴ hier oor te staan.

Van Nuwejaarspanne na Okaukuejo

Intussen word verkenningskommissies in alle windrigtings uitgestuur om na water te soek. Die derde kommissie wat op so 'n sending vertrek het, het uitendelik water op die grens van Damaraland gevind.³⁵ 'n Eendragtige poging wat met baie ongerief gepaard gegaan het, is nou aangewend om hierdie water te bereik. Ses dae lank³⁶ moes sonder water voortgetrek word en uitendelik is 'n tien voet diep put bereik, waar egter slegs drie tot vier³⁷ spanne osse op 'n keer water gegoe kon word. Die res moes voorttrek, dog gelukkig word 'n tweede put, wat net-net in hul behoeftes kon voorsien, bereik.³⁸

'n Verkenningsskommissie197/

29) Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 139; Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 152

30) Ibid.

31) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.41

32) Jordan, op. cit., p. 152

33) Van der Walt, A.J. : Noordwaarts, p. 245

34) Jordan, op. cit., p. 152

35) Postma, op. cit., i, p.41

36) Jordan, op. cit., p. 152

37) Postma, op. cit., i, p.41

38) Postma, op. cit., i, p.41

'n Verkenningsskommissie van vier man vertrek hiervandaan om nog water te soek. Hulle tref gelukkig 'n sterk fontein ³⁹ in die omgewing aan. Twee kommissie-lede keer na die laer terug om die Trek hierheen te lei, terwyl die ander twee intussen die roete en omgewing verken. ⁴⁰ Gedurende 'n uitputtende dag-en-nagtrek deur die digte bosse en swaar sand, ⁴¹ versit die Trek na hierdie nuwe oase. Dit word na baie opofferings bereik en Witwater ⁴² genoem. Die waterskaarste in hierdie omgewing noodsaak hulle om tot Maart ⁴³ 1879 hier oor te staan.

Die dorsstreek waardeur hulle pas gekom het en die gedagte aan wat dalk voorlê, het sommige Trekkers erg ontmoedig. Willem du Toit en nege gesinne het dus besluit om maar weer noordwaarts, na die rivierstreek toe, terug te keer. ⁴⁴ Hulle het sewentien riviere deurgetrek en later tog weer omgedraai. ⁴⁵ Du Toit se vrou het kranksinnig geword, sodat hy later nie by die ander kon byhou nie. Hy het afgedwaal en het 'n jaar lank alleen rondgeswerf totdat sy vrou herstel het, waarna hy na Damaraland toe teruggekeer het. Hy het hom by die Trekkers wat toe op Grootfontein gestaan het, gevoeg. Hier is sy vrou en twee van sy kinders aan malaria oorlede. ⁴⁰

Die nasomer en herfs was 'n ongesonde tyd van die jaar in hierdie streke. In die drie maande wat die Trek op Witwater gestaan het, het agt ⁴⁷ mense aan malaria beswyk. Baie ander het swaar daaraan gely198/

39) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata p. 41

40) Ibid.

41) Ibid.

42) Van der Walt, A.J.: Noordwaarts, p. 243; Preller, dr. G.S. : Voor-trekkers van Suidwes, p. 44

43) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.152

44) Postma, op. cit., p.41

45) Ibid.

46) Van der Walt, A.J. : op. cit., p.345; Jordan, op. cit., p.152

47) Preller, op. cit., p. 144

gely, terwyl hulle hoegenaand oor geen medisyne⁴⁸ beskik het om die strawwe koors enigsins te verlig nie. Die gevolg was dat die groep Trekkers wat oor genoeg trekvee beskik het, die ongesonde Witwater verlaat en 'n dagreis verder na Namutoni versit het. Hier het Gert Alberts en Marthinus van der Merwe se eggenotes hulle ontval.⁴⁹ Osse is hiervandaan teruggestuur om die dertien gesinne wat op Witwater agtergebly het, te gaan haal.⁵⁰

Hierdie hooftrek ontvang nou 'n oproep om hulp van nog 'n groepie ontredde Trekkers en kon gelukkig vier spanne osse terugstuur om hulle te gaan haal. Intussen beweeg die hooftrek stadig vorentoe om aan die agtergeblewenes 'n geleentheid te gee om hulle in te haal wat dan ook na vyf skofte gebeur.⁵¹ Na twee verdere dagreise bereik die Trek 'n aantal soutpanne, een waarvan hulle Modderpan noem.⁵²

Die Trekkers het nou 'n baie moeilike tyd agter die rug gehad en dit was noodsaaklik dat hulle hul nou iewers vestig om sodoende tot verhaal te kom. Om enigsins 'n besef te kry van die Byna bo-menslike ontberings wat hulle moes deurmaak, moet onthou word dat die Trekkers 'n voortdurende gebrek aan die allernoodsaaklikste lewensbehoeftes, soos voedsel, water, medisyne en kleding, gehad het. In April 1879 het 'n seun uit hierdie omgewing in Ovamboland aan sy ouers in Transvaal geskryf en vertel van hul bittere beproewinge: Hulle was in die grootste nood. As die Hoërhand hulle nie help nie, het hy verwag dat almal sou omkom. Die klimaat was uiters ongesond. Almal het aan malaria gely en baie was reeds dood. Hulle het by 'n paar waterputte, omring deur 'n

dorsland199/-

-
- 48) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 147
49) Ibid., Preller, dr. G.S. : Voortrekkers in Suidwes, p. 147
50) Ibid.
51) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata p. 41
52) Jordan, op.cit., p. 152

dorsland gestaan. Hulle besste en skape was byna almal dood. Sommige gesinne het nog 'n span osse oorgehad, maar die groot meerderheid kon nie 'n tree verder trek nie. Hulle het geen hoop gekoester om aan finale ondergang te ontkom nie. Die ergste van alles was die knaende hongersnood. Sedert die Trek die Krokodilrivier verlaat het, het hulle voortdurend dors gely. Hy het ten slotte die bede uitgespreek dat God hulle moet red uit hierdie wildernis met sy honder, gebrek en verdriet.⁵³

Die Handelaar A.W. Eriksson het die Trekkers in hierdie tyd by Okaukuejo raakgeloop. Hy het aan die Damaras gesê dat die Boere vredeliewend was en nie hulle grond sou verower nie. Hulle moes die Boere derhalwe met rus laat.⁵⁵ Hulle was nou reeds vier dagreise ten weste van Ovamboland. Hulle het in 'n ellendige toestand verkeer en het byna van gebrek omgekome. Die armes onder hulle het veral bitter swaar gekry. Hulle het reeds byna tagtig volwassenes aan die koors afgegee, terwyl die getal kinders wat oorlede is, nie bepaal kon word nie.⁵⁶

Die Trekbestuur het dus alle moontlike pogings in werking gestel om iewers gevestig te raak. Hulle het vermoed dat hulle in niemansland verkeer en het die gebied wyd en syd verken.

Die gebied wat aldus verken is, het onder andere die Kaokoveld ingesluit. Dit is nodig dat ons die geografie van hierdie gebied in oënskou neem.

Die Kaokoveld

Hierdie streek is gelê in die noordwestelike deel van Suiwes-Afrika, wes van Ovamboland. Dit is 'n smal streek land wat

strekk 200/-

53) Cape Argus, 6.9.1879; De Maandbode, 1.10.1879

54) G.H. 19/10, Appendix to Col. Officer Blue Book on Affairs in Damaraland 1880.

55) De Maandbode, 1.10.1879.

56) Ibid.

sterk vanaf Damaraland tot aan Angola. In die noorde word dit deur die Kunenerivier begrens en in die suide deur die Ugabrivier ooswaarts lê die Kartsveld en Ovambo-land en weswaarts die Namib.⁵⁷ Die Kaokoveld is die derde terras vanaf die see na die binnelandse hooglande, en die hele oppervlakte wat tans uit losstaande bergpieke, plato's en valleie bestaan, moes in die oertyd uit 'n groot plato bestaan het.⁵⁸ Dit word deur die negentiende Suiderbreedtegraad ongeveer in die helfte verdeel, terwyl dit aan die Ugab in die suide tot die Kunene in die noorde in drie parallelle streke verdeel kan word. Die eerste van die drie parallelle streke is die Kaoko-tafelberge in die weste. Daarna volg 'n vlakte- en heuwelgebied in die middel en die Kalkberge in die ooste. Die hele plato word deur rivier in kleiner plato's opgesny. Die vernaamste rivier is die Kunene wat die noordgrens vorm, terwyl die Haob- Hoanib- en Hoarusibriviere die gebied deurkruis.⁵⁹

Hierdie uitgestrekte platogebied is tussen 4000 en 6000 voet bo seespieël.⁶⁰ Die suidwaartse voortsetting van hierdie hooglande vorm die ruggraat van Suidwes-Afrika.⁶¹ Dit bevat hier en daar valleie met egte Karoo-plantegroei.⁶² Soms egter is klowe en dale dig bebos met mopani-, ana-, wag-n-bietjie-, doring- en kameelbome. Uitgestrekte grasvlaktes kom dikwels voor.⁶³ Die grootste deel van hierdie streek is die ou Herero- en Mbanderutuiste⁶⁴ wat Palgrave beskryf as uitsluitlik 'n veestreek.⁶⁵

Die201/-

57) Frey, dr. C. : & Watts, Ansley: A Regional Geography of South West Africa, p. 46

58) Ibid.

59) Ibid., p.46

60) Büttner, C.G. : Das Hinterland von Walfischbai und Angra Pequena, p.13

61) Ibid.

62) Bohm, eerw. J. : Verslag van eerw. J. Bohm, dd. 27.11.1877; N.A. 1136

63) Zweck, I. : Verslag van I. Zweck, Z.B. 1011 F XIII, b5, bd.2, p.97

64) Galton, F. : Narrative of an Explorer, p. 143

65) Palgrave, W.C. : Report of William Coates Palgrave, p.45

Die reënval wissel van 300 tot 400 mm. in die ooste tot minder as 125 mm. in die weste.⁶⁶ Alhoewel fonteine dikwels aangetref word, is daar uitgestrekte waterlose streke.⁶⁷ Die gebied is ook aan langdurige droogtes onderhewig en weens die hoë ligging is dit aan groot temperatuurskommelings onderhewig.⁶⁸

Waar die Kaokoveld in die weste aan die Namib grens, is dit bergagtig. In die Joubertsberge aan die noordekant van die kaakobergreekse, breek die uiters waardevolle fonteine van Kaoko-Otavi en Otjitundau uit. Veral oersienomde is besonder waterryk en die fonteine stroom in 'n rivier teen die berg af.⁶⁹ Hierdie fonteine sou 'n belangrike uitkoms bied in die Dorslandtrekkers se soeke na 'n tydelike rusplek.

In die noordooste lê Grootfontein en Otavi. Hier is dit 'n kalksteengebied met volop ondergrondse water wat hier en daar bo-gronds in fonteine uitbreek.⁷⁰ By Tsumeb is ryk koperneerslae wat baie jare voor die koms van die witman reeds deur Bergdama-, Herero- en Ovambosmede ontgin en bewerk is.⁷¹ Gedurende die Dorslandtrekperiode, het die handelaar, Robert Lewis, uitgebreide konsessieregte hier verkry.⁷²

Die hooglande van die Kaokoveld was destyds slegs ylbewoon deur Ovahimba en Ovatjimba.⁷³ Dit was 'n ongerepte natuurstreek waarin volop wild voorgekom het. Laasgenoemde feit het vir die Dorslandtrekkers uitkoms in hulle hagglike voedselprobleme beteken. Die hele streek is geleë binne die Reserwegebied wat die Herero in 1876 aan die Kaapse regering oorgedra het.⁷⁴

Dit202/

66) Frey, dr. C. & Watts, Ansley: A Regional Geography of South West Africa, pp. 2-3

67) Büttner, C.G. : Das Hinterland von Walfischbai und Angra Pequena, p.220; Rohrbach, dr. P: Aus Südwest-Afrikas Schweren Tagen, p. 22

68) Frey, dr. C. & Watts, Ansley: op. cit., p. 3

69) Zweck, I. : Verslag van I. Zweck, 2. B. 1011 F XIII, b5, bd.2,

70) Palgrave, W.C. : Report of William Coates Palgrave, p.45; Zweck, I. : op. cit., p. 97

71) Lebzelter, Viktor: Eingeborenen Kulturen in Südwest-und Süd-afrika

72) Z.B., 1011, F. XIII 66, bd. 1.

73) Z.B., 1011, F. XIII 65, bd.2, pp. 100-122

74) G.H. 19/10, Palgrave - S.N.A., dd. 14.12.1879

Dit is die rede waarom die Herero nie dadelik teen die Trekkers se verblyf in die Kaokoveld beswaar gemaak het nie.

Die Verkenningskommissie

Die beproefde Trekkerleier, Gert Alberts,⁷⁵ is as kommissieleier ingespan om die veeleisende taak te onderneem om hierdie uitgestrekte gebied te verken.

In geselskap van die ervare verkenners, P.J. van der Merwe en M. Roets, en nog vier persone vertrek Alberts⁷⁶ op 'n eerste sending om die gebied noordwes⁷⁷ van Ovamboland te verken. Die gebied was onherbergzaam. Na hulle twee en 'n halwe dag sonder water voortgereis het,⁷⁸ het die kommissie teruggedraai laer toe.

'n Ruk later vertrek dieselfde kommissie op 'n tweede sending in 'n suidwestelike rigting.⁷⁹ Deur van ver af op bergpasse af te peil en soveel moontlik rivierlope, waar hulle van water verseker was, te volg,⁸⁰ het die sending die hele Kaokoveld verken. Hulle besluit selfs om die seekus te ondersoek. Vir hierdie swerwers, van wie weinige, indien enige, al ooit die see gesien het, was die begeerte om tot aan die kus te kom onweerstaanbaar. Op die hoë Kaakorandgebirgtes het die seelug teen hulle aangewaaï. Iewers, anderkant die Namib-sandduine, moes die see wees en daarheen het hulle oor Sesfontein en deur die Namib⁸¹ na Fort Rock aan die Atlantiese Oseaan koersgevat.

Die groot gebied wat hulle ondersoek het, was onherbergzaam en vir verkeer en nedersetting totaal ongeskik. Dit was

te..... 203/-

-
- 75) Preller dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 144
76) Ibid.
77) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 152
78) Ibid.
79) Ibid.
80) Alberts, A. : Herinneringe van Andries Alberts
81) Ibid.
82) Preller, op.cit., p. 145

te bergagtig, te klipperig en te swak van water voorsien.

Die bietjie water wat te vinde was, was byna sonder uitsondering pekelsout, te diep of selfs giftig.⁸³ Dat sommige waters giftig was, het geblyk toe voëls water uit 'n put wat deur die kommissielede gegrawe is, gedrink het en skielik gevrek het. By hierdie selfde put het die handelaar A.W. Eriksson negentien perde weens vergiftiging verloor.⁸⁴

Rustplaats

Die Trekkerkommissie onder Alberts het bevind dat die Kaokoveld ongeskik is vir landbou of veeteelt. By Sesfontein het hulle volop water gevind. Die grond was egter onvrugbaar.⁸⁵ Op hulle terugreis het die kommissie 'n klein strokie land wes van Ovamboland aangetref. Dit is geleë in die Kaokobergreekse, suid van die Kunenerivier. Trümpelmann noem dit die pragtige fontein van Otjitundau en Kaoko-Otavi.⁸⁶ Hier sou hulle tydelik kon uitrus en ook hulle diere laat rus en aanteel. Hulle kon intussen op die uitkyk bly vir 'n plek vir hulle finale vestiging.⁸⁷

Op 18 Mei 1879 is die hele laer in vyf verdeel.⁸⁸ Hulle sou een-een na hierdie rusplek vertrek met die verstandhouding dat almal weer daar sou verenig. Die verdeling was nodig weens die waterskaarste in die gebied waardeur hulle moes trek. Water op die roete was slegs in gate en putte te vinde en sulke waterplekke was gewoonlik ver van mekaar geleë. Noodgedwonge moes hulle deur 'n punt van Damaraland trek waar die Damaras buitensporige pryse vir

water 204/-

83) Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.153

84) Jordan, op.cit., p.154; Freller, dr. G.S.: Voortrekkers van Suidwes, p.145. (Sien Jordan se kaart teenoor p.69)

85) Ibid. (Sien kaart teenoor p.169)

86) Trümpelmann, dr. G.P.J.: Die Boer in Suidwes-Afrika, p.29

87) Jordan, op.cit., p.153

88) Ibid.

89) Ibid.

wat gevra het.⁹⁰

Op 24 Junie 1879⁹¹ is Rustplaats, soos die nuwe rusoord genoem is, eindelijk bereik. Hier was die Trek genoodsaak om weer in vier dele te verdeel: een deel het by Rustplaats bly staan; twee groepe Trekkers het na omliggende waters verskuif en 'n vierde was genoodsaak om 'n uur te perd verder na Kaoko-Otavi te versit.⁹² Hierdie reëling was nodig om te verseker dat daar genoeg weiding vir die diere en voldoende tuingrond vir almal sou wees.

W.W. Jordan wat 'n geruime tyd by die Trekkers vertoef het, het hulle in Oktober 1879 verlaat. Hulle was toe voornemens om nog tot Meimaand van die volgende jaar daar te bly. Hulle het toe redelik goeie gesondheid geniet en in die behoeftes van die armstes is deur die wat beter daaraan toe was, so goed moontlik voorsien. Die Trekkeradministrasie het baie goed gefunksioneer. Nieteenstaande al die swaarkry het geeneen ooit die daad van die Trek berou nie. Hulle het geglo dat hulle, soos hulle voorvaders geroepe was as die pioniers van Afrika.⁹³ Die Trekkers het egter 'n groot behoefte aan die dienste van 'n leraar gehad en een van die Duitse sendelinge is versoek om hulle kinders te kom doop.⁹⁴

Dit was toe nog in die voorsomer en namate dit later indie jaar geword het, het malaria weer sy verskyning gemaak. Hier by Rustplaats is sewe volwasse mans, onder wie die agt-en-tagtigjarige Johannes Marthinus van der Merwe, en nege vroue oorlede.⁹⁵

Die Trekkers het huise gebou en vir die eerste keer in lange jare van omswerwinge het baie van hierdie mense weer 'n huis se dak oor hulle kop gehad.⁹⁶ Tuine is aangelê. Die grond was egter

baie 205/

90) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 153

91) Ibid., p. 154

92) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata p. 43

Preller, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes, p. 146

93) Jordan, op. cit., p. 157

94) De Maandbode, 1.10.1879

95) Prellers, op. cit., p. 147; Green L.C. : Lords of the last Frontier, p.167

96) G. H. 19/10, Bylaag 2, nr. 7., P. J. v.d. Merwe - Palgrave

baie klipperig en slegs tuintjies van 'n paar meter in lengte en breedte⁹⁷
kon met veel moeite aangelê word. Volgens P.J. van der Merwe was die grond,
nadat al die klippe verwyder is, darem vrugbaar. Sy eie tuingrond het
soveel klippe bevat dat hy 'n muur tot borshoogte daar rondom kon pak.⁹⁸
Adriaan Kruger het 'n hoedvol koring gesaai en twee mudsakke vol geoes.⁹⁹
Die keuse van saad was baie beperk en het veral bestaan uit koring,
kafferkoring en pampoen.¹⁰⁰ Die Trekkers moes egter hoofsaaklik van
melk en wildsvleis leef.¹⁰¹

Hier te Rustplaats was altesame 303 siele bymekaar.¹⁰² Nege-en-veertig
persoen het die Trek verlaat en hulle by die jagters en handelaars
gevoeg en is derhalwe nie meer as deel van die trekgemeenskap gereken nie.¹⁰³
Die Boere het nog tussen drie- en vierhonderd koeie en 'n aantal melkbokke
oorgehou. Die melkproduksie van die diere was egter so laag dat die
hele laer nie van melk voorsien kon word nie. Hulle het nog sewentig
waens, maar slegs, twintig spanne van sestien osse elk, gehad.¹⁰⁴

P.J. van der Merwe het later ook aan Palgrave gesê dat 'n aantal Trekkers
wat eenkant gehou en nie langs die Okavango afgetrek het nie, nog redelik
welgesteld was. Onder hulle was veral die Trekkers van die Albertsgroep.
Hulle het, vergeleke met andere, slegs geringe verliese gely. Tot hier-
die groep het hy die van der Merwe-broers, Rudolf Holsthuizen, Adriaan
Kruger, Philip en Louw du Plessis en die weduwees Meyer en du Toit gereken.¹⁰⁵

Die meeste Trekkers was bloedverwante en het tot dieselfde kerk-
verband behoort. Gevolglik het die wat nog iets oorgehou het, die ander in hul
nood.....206/-

97) G..H. 19/10, Bylaag 2, nr. 7., P.J. v.d. Merwe - Palgrave

98) Ibid.

99) Ibid.

100) Ibid.

101) Ibid.

102) Ibid.

103) Ibid.

104) Ibid.

105) Ibid.

nood bygestaan. Diegene wat nie deur ondertrouery aan die meeste ander families verbonde was nie en wat tot die Nederduits-Gereformeerde en die Hervormde Kerk behoort het, het die swaarste gely. P. J. van der Merwe reken sy eie familie, asook die gesinne van die Van der Smidts en die Van der Walts tot hierdie groep.¹⁰⁶

Elke huis het egter sy beproewinge gehad. Die voedsel wat verkrygbaar was, was net-net genoeg vir die lewensonderhoud en so lank daar nog ware was waarvoor die Trekkers van die inboorlinge koring kon ruil, het dit redelik goed gegaan. Koring en brood, sonder vet, was egter nie baie gewild nie. Wanneer daar nie melk was nie, het hulle maar vleis geëet.¹⁰⁷

Aanvanklik was die wild in die omgewing van Rustplaats en ander Trekkerne-dersettings betreklik volop en hulle kon heelwat koedoes en gemsbokke skiet.¹⁰⁸ Dit was inderdaad beproewende tye wanneer hulle sebras of kwaggas moes eet. Die Dorslandtrekkers het die Ou Testamentiese wette in ere gehou en het nie graag die vleis van diere met ongesplete hoewe geëet nie.¹⁰⁹ Wild het egter later so skaars geword dat hulle dae lank gesoek het, sonder om 'n enkele spoor te vind.¹¹⁰

Die meeste Trekkers se geld was lankal op. P.J. van der Merwe moes R20 uit die Trekkers se wees- en weduweefonds leen om 'n paar melkbokke by 'n handelaar te koop.¹¹¹ Daar is nou dringend jagtogte onderneem ter verkryging van handelsartikels soos ivoor, volstruisvere, seekoeisambokke, rieme, velle en horings. Hierdie artikels kon hulle in die ruihandel aanwend om noodsaaklike lewensmiddele en klere te bekom.

Ivoor..... 207/-

106) G.H. 19/10, Bylaag 2, nr. 7. P. J. v.d. Merwe - Palgrave

107) Ibid.

108) Ibid.

109) Ibid.

110) Ibid.

111) Ibid.

Ivoor was 'n artikel wat sterk in aanvraag was en die Trekkers het hulle groot opofferings getroos om dié gesogte artikel te bekom. Volgens die jagter Finaughty was die destydse prys van ivoor 67 sent per pond,¹¹² en dit is waarkynlik ook naastenby die prys wat die Boere vir hierdie produk ontvang het.

Olifante was, teen die tyd dat die Dorslandtrekkers Suidwes-Afrika bereik het, reeds baie skaars. Die hele gebied se ekonomie het feitlik op die ruilhandel in jagprodukte berus.¹¹³ Volgens C.G. Büttner het hierdie produkte steeds duurder en skaarser geword.¹¹⁴ Dit het selfs gebeur dat ivoor in Ovamboland hoër pryse as op die Londonse mark behaal het.¹¹⁵ Die jagter, Hendrik van Zyl, het by een enkele geleentheid 103 olifante by Olifantspan geskiet.¹¹⁶ Hierdie diere is bloot ter wille van die ivoor geskiet en het meesal ligte tande gehad. In 1878 het Van Zyl 26 000 pond ivoor, meestal ligte tande, by Otjimbingue verbygebring.¹¹⁷ Hy het egter op geen tydstip deel van die Dorslandtrek gevorm nie.

Volstruisvere was nog 'n belangrike handelsartikel. Dit is veral die wit vere, wat vir ornamentele doeleindes gebruik kon word,¹¹⁸ wat goeie pryse behaal het. Wit vere het van R10 tot R24 op die Kaapse mark behaal.¹¹⁹ Selfs die volstruise het teen hierdie tyd reeds byna
van208/-

-
- 112) Tabler, E.C. : The Recollections of William Finaughty, p. 117
113) Büttner, C.G. : Das Hinterland von Walfischbai und Angra Pequena pp. 307-308
114) Ibid.
115) Ibid.
116) Prellers, dr. G.S. : Voortrekkers van Suidwes p. 137; Jordan W.W.: Journal of the Trekboers p. 173.
117) Büttner, C.G. : op.cit., p. 307
118) The Anderssen Papers, Mikrofilm, Rol. 111, Vol. XII.
119) Ibid.

van die toneel verdwyn.¹²⁰ Die Herero het op elke stuk wild losgebrand¹²¹ en die kleurlinge en blanke jagters van die gebied het hierdie uitroeiing stelselmatig voortgesit.¹²²

Die enigste jagprodukte wat die Trekkers in aansienlike hoeveelhede bymekaar kon bring, was seekoeisambokke, rieme, wildsvelle en -horings. Die rede waarom horings destyds in groot aanvraag was, is omdat dit so maklik verwerk kon word en vir 'n menigte doeleindes gebruik kon word.¹²³ Selfs veehorings was gesog.¹²⁴

Aanraking met die Portugese

Die 8ste Julie 1879, kort nadat die Trekkers hulle op Rustplaats en omstreke gevestig het, is besluit om 'n jagtog ten noorde van die Kunene te onderneem.¹²⁵ Op hierdie georganiseerde jagtog is selfs 'n aantal vroue en dogters saamgeneem om met die bewerking van die vleis te help.¹²⁶ Dit was egter moeilik om 'n geskikte roete na die jagveld te vind en hulle moes uiteindelik 'n pad deur digte bosse oopkap.¹²⁷ Hulle bereik op 2 Augustus 1879 die suidelike oewer van die Kunene,¹²⁸ omtrent sewentig myl van die monding af. Hier het hulle 'n groepie inboorlinge aangetref, wie se kaptein aan die geselskap toestemming verleen het om in sy gebied te jag.

Die209/-

-
- 120) Büttner, C.G. : Das Hinterland von Walfischbai und Angra Pequena
p. 305
- 121) Ibid.
- 122) Ibid.
- 123) The Andersson Papers, Mikrofilm, Rol. 111, Vol. XII
- 124) Ibid.
- 125) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, i, p. 42
- 126) Chapman, W.J.B. : Memoirs of W.J. Chapman, p. 127
- 127) Postma, op.cit., i, p. 42
- 128) Ibid.

Die rivier was vir die Dorslandtrekkers 'n verruklike gesig. Die water oor die stroomversnelling het so 'n geraas gemaak dat hulle hul op 'n afstand van vyfhonderd tree skaars hoorbaar kon maak.¹²⁹ Terwyl die geselskap hier vertoef het, is 'n jong meisie wat in die rivier geswem het, deur 'n krokodil aangeval. Gelukkig kon haar maats haar betyds red en die krokodil verdryf deur sand in sy oë te gooi.¹³⁰

'n Driemanskommissie bestaande uit G. van der Merwe, G. Alberts en J. Redelinghuys is uitgestuur om van die hoofman van 'n groot Ovambokraal verlof te kry om noord van die Kunene te gaan jag.¹³¹ Die hoofman het hulle meegedeel dat daar op die noordelike oewer Portugese woon en het ingewillig om hulle daarheen van gidse te voorsien.

Die Boere het laer getrek en 'n kommissie van elf man aangewys om met die Portugese oorkant die rivier te gaan onderhandel. Die veeltalige J.P. Botna het die kommissie as tolk vergesel. Verder het dit bestaan uit: G. van der Merwe; P. Van der Merwe; G. Alberts; A. Alberts, J. du Plessis, P. du Plessis, L. du Plessis, J. Labuschagne, E. Jordaan en L. Grobler.¹³² Die Mahenda-kaptein, in wie se gebied hulle was, het sy seun as gids saam met die Boere gestuur. Onderweg het die sending oral Ovambo teengekom wat baar en baie vyandiggesind was.¹³³

Vanweë die ruie plantegroei kon die kommissie die eerste dag van hul reis nie ver vorder nie.¹³⁴ Die tweede dag het hulle die eerste onderkaptein van 'n opperhoof wat by die Portugese te Humbé woonagtig was, bereik. Hierdie kaptein was hulle baie vyandiggesind en wou hul nie verder laat trek, alvorens hulle van die opperhoof, Chahungu, verlof daartoe verkry het nie.¹³⁵ Hy het hulle tot die middag in gesprek

gehou210/-

129) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p. 174

130) Chapman, W.J.B. : Memoirs of W.J.B. Chapman, p. 6

131) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 44

132) Ibid.; Jordan, op.cit., p. 157

133) Postma, op.cit., p. 44

134) Ibid.

135) Chapman, W.J.B. : op. cit., p. 6

gehou en daarna toegelaat om langs die Kunenerivier te kampeer om op die gevraagde vergunning te wag. J.P. Botha het in Engels 'n brief aan die Portugese geskryf en hulle versoek om die geselskap tegenoet te kom. Die Portugese handelaars wat by Humbé woonagtig was, kon egter nie Engels lees nie.¹³⁶

Volgens W.J.B. Chapman, 'n Engelsman wat hom later by die Boere aangesluit het, was die Boere-perderuiters vir die inboorlinge 'n vreemde verskynsel. Hulle het na die Boere as Onzolo's begin verwys, afgelei van die Ovambo-woord Othangolo wat beteken mense wat op sebras ry.¹³⁷

Die Boere-geselskap het tot die volgende dag hier oorgebly en intussen 'n aantal rooibokke vir die pot geskiet. Teen die middag het die hoofman hulle besoek en toestemming verleen om tot by die volgende stat te trek. Daar moes hulle wag op die verlof van opperhoof Chahungu om hulle reis voort te sit.¹³⁸ Die volgende oggend vertrek hulle hiervandaan, maar vier persone bly agter om olifantspore te volg wat hulle raakgeloop het. Die sewe persone, vergesél van 'n gids, wat verder gegaan het, was G. van der Merwe, P. van der Merwe, G. Alberts, A. Alberts, J. du Plessis, L. Grobler en J.P. Botha.¹³⁹ Die eerste Ovambo-stat wat die geselskap bereik het, vind hulle verlate. By die tweede stat tref hulle inboorlinge aan wat, niesteenstaande hul skuheid, tog vriendelik voorgekom het. Hulle word van stat tot stat voortgelei na die woonplek van 'n opperhoof wat op sy beurt ook

maar 211/-

136) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.44.

137) Chapman, W.J.B.: Memoirs of W.J.B. Chapman, p.7.

138) Postma, op.cit., i, p.44.

139) Ibid.

maar weer 'n onder-kaptein van 'n ander opperhoof was.¹⁴⁰

Die kaptein het hulle onder 'n wilde vyeboom laat afsaal, terwyl hy tweehonderd tree daarvandaan onder 'n moeplboom met sy stamlede beraadslaag het. Na 'n lang oponthoud gaan J.P.Botha en 'n tolk na die vergaderplek en keer in geselskap van die inboorlinghoofman na die afsaalplek terug. Die hoofman het op sy kerie geleun, en hulle vriendelik versoek om langs die rivier te gaan kampeer waar volop gras en water vir hulle rydiere was. Hy sou hulle egter laat weet of hulle verder kon trek.¹⁴¹

Die Boere het die skielike veranderde gesindheid van die hoofman nie vertrou nie, en het gedurende die nag om die beurt waggehou.¹⁴² Die volgende oggend het 'n deel van die geselskap gaan rooibokke jag en die ander seekoeie. Volgens afspraak was hulle op 'n bepaalde tyd weer almal in die kamp terug.

Toe die tyd waarop die groepie blankes die kaptein se toestemming verwag het, aanbreek, het Gert Alberts ongeveer honderd tree vandie kampplek af in 'n moepelboom geklim om moepels te pluk. Vanuit hierdie boom merk hy toe dat 'n inboorling-impi op 'n afstand van tweehonderd tree besig was om op die niksvermoedende Boere af te sluip.¹⁴³ Die inboorlinge het skielik op 'n oorlogsfluit geblaas en Alberts het vir sy makkers geskree om hulle gewere te gryp. Die perde
wat212/-

140) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 44

141) Ibid.

142) Ibid.

143) De Maandbode, 1.2.1880

wat ongeveer honderd tree van die kamp af gewei het, het as gevolg van die geskiet en oorlogsgeskreeu van die inboorlinge verbouereerd die loop geneem.¹⁴⁴

'n Paar man het dadelik die perde probeer vang, terwyl die ander die aanval probeer afslaan het. Hulle moes hulle saals en ander besittings netso agterlaat en vlug. Na 'n wedloop van agthonderd tree geluk dit hulle om die perde aan te keer en bloots op die rydiere te spring om deur die rivier te kom.¹⁴⁵

Te midde van hierdie geharwar en rumoer het J.P. Botha, die gids en Jonas die tolk van die res van die geselskap afgedwaal en terwyl hulle geprobeer het om deur die rivier te kom, is die gids deur 'n krokodil gevang, terwyl Jonas sy hoed verloor het in 'n poging om dit terug te kry byna verdrink het. Hy is ter nouernood deur Botha gered.¹⁴⁶ Die ander deel van die geselskap het nou na Botha-hulle begin soek, maar het later vermoed dat hulle deur die rivier is om by die mense wat in die laer agtergebly het, aan te sluit. Met hulle aankoms in die laer was daar egter niemand omdat ook hierdie manne gaan jag het. By laasgenoemdes se terugkeer was die vermiste Botha en die tolk gelukkig ook terug.

In die botsing het die Boere elf van die vyand doodgeskiet.¹⁴⁸ Verdere strafmaatreëls is egter nodig geag. 'n Behoorlike laer is getrek en daar is besluit om 'n straffkommando van vyf-en-twintig man teen die booswigte te stuur. Hulle het ook die goedgesinde hoofman laat roep, en hom van die skermutseling en van die dood van sy seun te vertel. Dié hoofman het dadelik dertig van sy eie krygers gestuur om die Boere op die strafekspedisie te vergesel.

Om213/-

-
- 144) De Maandbode 1.2.1880; Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.44
145) Ibid., Ibid.
146) De Maandbode 1.2.1880; Postma, ds. D.: op.cit., p.45
147) Postma, ds. D.: op.cit., i, p.45
148) Ibid., De Maandbode 1.2.1880

Om die Boere se inboorlingsbondgenote maklik te kan uitken, is wit lappe op hulle rûe vasgemaak.¹⁴⁹ Die 25ste Augustus 1879 het die strafekspedisie op sy sending vertrek.¹⁵⁰ Dieselfde aand nog het hulle oënskynlik in 'n hinderlaag beland toe hulle skielik deur 'n menigte inboorlinge omring is. Die Boere het met hul perde se teuels in die hande en die duime op die hane van hul gewere gereed gestaan, indien dit nodig sou word om tot die aanval oor te gaan, maar is net betyds deur die inboorling-krygers wat hulle vergesél het, gewaarsku dat hulle met nog 'n groep goedgesindes te doen het wat die ekspedisie wou vergesél. Die Boere wou dit egter nie toelaat nie en die nuwe aankomelinge het teleurgesteld na hul statte teruggekeer.¹⁵¹

Die volgende oggend om sesuur het die ekspedisie teen die vyand opgeruk. Die eerste en tweede kraal was verlate. Eers by die derde kraal het hulle twee van die vyand aangetref wat deur hulle doodgeskiet word. Later kom hulle nog 'n aantal van die vyand teen en skiet sommige, onder wie ook die hoofman wat die verraad gepleeg het. Hulle steek die statte aan die brand en keer na die ou kampplek van die verkenningskommissie terug. Onderweg daarheen sneuwel nog 'n aantal van die vyand en word een gevange geneem.¹⁵²

Na hulle hul bestemming bereik en afgesaal het, verskyn drie Portugese, vergesél deur 'n onderkaptein wat 'n vredesvlag omhoog hou.¹⁵³ Die Portugese het verskeie soorte lekkernye, insluitende 'n gebraaide vark en 'n vat vol Portugese wyn, as geskenke vir die Boere saamgebring,¹⁵⁴ terwyl die inboorlinghoofman sy goedgesindheid getoon het deur die veldkornet 'n stuk tabak

aan 214/-

149) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.46.

150) Ibid.

151) Ibid.

152) Ibid.

153) Ibid.

154) Chapman, W.J.B.: Memoirs of W.J.B. Chapman, p.7.

aan te bied.¹⁵⁵

Johannes Kruger, een van die Trekkers wat intussen 'n verskeidenheid inboorlingtale aangeleer het, het as tolk die onderhandelinge met die vredesending gelci.¹⁵⁶ Die Portugese het verduidelik dat die Boere nou in Portugese gebied was, en dat hulle die opperhoof, Chahungu, skadevergoeding vir sy aanval op die Boere, sou laat betaal, maar het die Boere versoek om die gevangene vry te laat.¹⁵⁷

Die onderhandelinge het moeilik gevlot, want een van die vyandiggesinde inboorlinge moes as tweede tolk tussen Kruger en die vredesending optree.¹⁵⁸ Uiteindelik is egter ooreengekom dat Chahungu voor tienuur die volgende oggend honderd-en-veertig beeste as skadevergoeding sou betaal voorda vriendskaplike betrekkinge herstel kon word.¹⁵⁹ Terselfdertyd het die Portugese belowe om die Boerkamp die volgende dag weer te besoek. Hulle het dan ook woord gehou en die volgende dag met 'n vat aqua ardente of Portugese brandewyn daar opgedaag.¹⁶⁰ Die skadevergoeding deur die inboorlinge het egter agterweë gebly. 'n Enkele os is as bewys van vriendskap na die Boere-kamp gestuur,¹⁶¹ maar die Boere het dit geweier en aangedring op die volle skadevergoeding binne vier-en-twintig uur. Hierdie tydperk is later tot twee dae verleng.¹⁶² 'n Latere aanbod van honderd-en-twintig beeste as skadevergoeding is ook van die hand gewys. Die Boere wou die inboorlinge dit aan die verstand bring dat die witman nie vatbaar is vir kompromieënie, maar dat ooreenkomste

met215/-

-
- 155) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.46
 156) Chapman, W.J.B.: Memoirs of W.J.B. Chapman, p.7.
 157) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.46; G.H. 19/10, Bylaag 1 nr. 7, P.J. v.d. Merwe - Palgrave.
 158) Ibid., Ibid.
 159) Postma, op.cit., p.46
 160) Ibid.
 161) G.H. 19/10, Bylaag 1 nr. 7, P.J. v.d Merwe - Palgrave, p.62
 162) Ibid.

met hom nagekom moes word.¹⁶³

In 'n botsing daarna het nog elf van die vyand gesneuwel.¹⁶⁴ Hierop is besoek aan die Portugese handelstasie gebring. Hier is hulle op verskeie lekkernye getrakteer en het hulle onder meer nog 'n vat wyn, 'n vat brandewyn en 'n sak wit-suiker ontvang.¹⁶⁵ Die Portugese handelaars het nou by die Boere daarop aangedring om hulle strafekspedisie nie verder voort te sit nie en het hulle die versekering gegee dat die skadevergoeding wel betaal sou word. W.J.B. Chapman sê dat die handelaars in werklikheid gevrees het dat die Boere hulle eiendomme ook sou plunder as hulle verder die land binnedring - min wetende dat die doodeerlike Boere nie tot sulke laakbare dade in staat was nie.¹⁶⁶ Die Portugese het by hierdie geleentheid ook aangebied om die Boere na Mossamedes te vergeselskap om die goewerneur te spreek.¹⁶⁷ Hulle het aan die Boere vertel van die pragtige en waterryke Humpata-plato wat 6000 voet bokant seespieël lê.

Die samesprekings met die Portugese het die Boere tevrede gestel en hulle het belowe dat 'n afgevaardiging later sou terugkeer om saam met die handelaars 'n besoek aan die goewerneur te bring.¹⁶⁸

Die Boerekommando het teruggekeer na die laer aangesien hulle perde te moeg was om die vervolging voort te sit, dog het onderweg nog opstandige groepe teëgekom en nog van die vyand gedood.¹⁶⁹

Die geselskap het 'n ruk hier vertoef om verder te jag. Die Kunenerivier het letterlik gewemel van krokodille en seekoeie. Dit geluk die Boere dan ook om veertig seekoeie en 'n groot aantal gemsbokke en hartbeeste te skiet. Hulle het egter geen olifante of volstruise hier aangetref nie. Die hele onderneming was ingestel op

die 216/

163) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.157; G.H.19/10, Bylaag 1 nr. 7, p.62

164) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.46

165) Jordan, op. cit., p.156

166) Chapman, W.J.B. : Memoirs of W.J.B. Chapman, p.7

167) Ibid.

168) Ibid.

169) Postma, op. cit., i, p.146

die versameling van voedsel. Hulle kon 'n groot hoeveelheid spek, ham en biltong met hulle saamneem na die laers by Rustplaats en omgewing.¹⁷⁰ Die seekoeivelle was nuttig in die maak van sambokke en die ander wildsvelle kon tot rieme verwerk word. Die vleisprodukte het aan die verhongerde Trekkers groot uitkoms gebied.¹⁷¹ Dit is dan ook die rede waarom hulle gesondheid, teen die tyd toe Jordan hulle verlaat het oor die algemeen so aanmerklik verbeter het. Die skadevergoeding wat die Boere van Chahungu geëis het, is nooit deur die Portugese handelaars of regering betaal nie.¹⁷²

Die Dorslandtrekkers moes hierna jarelank feitlik net van wildsvleis leef, maar hulle het slegs gejag as hulle vleisbehoefte dit genoodsaak het. Daarom moet die grootskaalse uitroeiing van wild, wat hulle dikwels ten kwade toe gereken word as onbillik beskou word. Hulle was uitmuntende skuts en het selde, indien ooit 'n wildsbok gekwes en op die wyse wild verlore laat raak. Daarbenewens het die Trekbestuur nageset teen die oormatige uitroeiing van wild gewaak.¹⁷³ Daaren= teen is aan ander jagters in die gebied nóg paal nóg perk gestel. Dit is trouens hierdie mense wat vir die onoordeelkundige uitroeiing verantwoordelik was. Selfs die Speciale Kommissaris, W.C. Palgrave, het die gebied aanvanklik as jagter besoek. Hy was egter 'n swak jagter maar kon desnieteenstaande nog 'n hele paar duisend pond ivoor per jaar lewer.¹⁷⁴ Om dus die Dorslandtrekkers vir hierdie uitroeiing van wild uit te sonder, is onrealisties en onregverdig en die klein trekkergemeenskappe, wat voortdurend in een lokaliteit saamgetrek was, kon dus nie vir die totale uitroeiing van Suidwes-Afrika se wildvoorraad geblameer word nie.

170) Jordan, W.W. : Journal of the Trekboers, p.174

171) Ibid.

172) Chapman, W.J. B. : Memoirs of W.J.B. Chapman, p.7

173) D.T.D. A 779, Trekregulasies, dd. 11.7.1878

174) Chapman, op. cit., p.7 - 20

HOOFSTUK VIII

HULP UIT DIE VADERLAND

Die Dorslandtrekkers het nou tydelik tot stilstand gekom. Die omgewing wat hulle as voorlopige rusplek uitgesoek het, was besonder waterryk en haas die beste wat in hierdie streek te vinde was.¹ Die mense was egter so verarm dat hulle byna nie klere aan hul lywe gehad het nie. Hulle wou graag tuinmaak, maar hul saadkeuse was tot skaars drie soorte beperk.² Hulle wou graag uitrus en herstel van hul vermoeiende en ruïnerende swerftog. Die omstandighede waarin hulle verkeer het, was egter so ongunstig dat so-danige herstel uiters langsam, indien ooit, sou plaasvind.

Opregte meegevoel en selfs deernis teenoor die verarmde Trekkers is gewek by diegene wat met hulle in aanraking gekom het. Die Duitse geleerde, dr. H. Schinz het die feit dat hulle in hul uiterste ellende selfs tot bedelary gedryf is, skaars gemerk. Hulle opregtheid en onverwoesbare deursettings-vermoë het hom so beïndruk dat hy as Duitser trots daarop was dat hy 'n rasgenoot van hierdie brawe mense genoem kon word. Hy het sy ontmoeting met die Dorslandtrekkers beskou as een van die heel aangenaamste herinneringe aan sy verblyf in Suidwes.³ Dr. C.G. Büttner, Duitse sendeling op Otjimbingwe, het heelhartig hierdie siening van dr. Schinz gesteun.⁴ Dit was dan ook veral mense van Germaanse afkoms wat hulle die meeste tot die Trekkers aangetrokke gevoel het. Die Sweedse handelaar, A.W. Eriksson, het in sy simpatie met die Boere so ver gegaan dat hy 'n lywige brief aan die hoofkantoor van sy handelonderneming in Kaapstad geskryf het om medelye met die Trekkersaak op te wek. Sy firma, A. Ohlson en Kie., het dan ook die haglike toestand waarin die Trekkers hulle bevind het, onder die aandag van die Kaapse owerheid gebring.⁵ Spoedig hierna is hulpkomitees gestig en individue en gemeenskappe oor die hele Suid-Afrika het hulle medelye op tasbare wyse betoon deur bydraes te stuur. Hierdie bydraes is uiteindelik na één sentrale hulpfonds gekanaliseer. Uit hierdie fonds

is218/-

-
- 1) G.H. 19/10; Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland, 1880, De Maandbode, 1.12.1879
 - 2) Ibid., p.62
 - 3) Schinz, dr. H.: Deutsch Südwest-Afrika, p.345
 - 4) Büttner, dr. C.G.: Das Hinterland von Walfischbai und Angra Pequena usw., p.245
 - 5) The Cape Argus, 6.9.1879

is noodsaaklike lewensbehoefte aangekoop en 'n gesamentlike hulppoging is van stapel gestuur.

Die Trekkers het gretiglik hierdie noodlenigingsvoorrade in Walvisbaai gaan haal. Op hierdie sending moes hulle deur die gevreesde Namibwoestyn beweeg. Hulle vorige reise deur sand en dorsstreke was nou vir hulle 'n kosbare ondervinding met die gevolg dat hierdie woestyn trek byna ongelooflik voorspoedig verloop het.⁶

Die Geografie van die Noordelike Namib

Die Namib is 'n woestynstreek wat vanaf Mossamedes in Angola tot by St. Helenabaai in die Kaapprovinsie strek. Die breedte van hierdie woestynstrook wissel van vier-en-twintig tot honderd-ses-en-dertig km. Aan die kus kom belangrike landmerke voor, soos Kaap Frio en Kaap Kruis. Die Suidwes-Afrikakuslyn is besonder gelykmatig. Die klein aantal baaie wat voorkom, is almal vlak en nie een dring die binneland diep in nie. Hulle is met 'n enkele uitsondering van min waarde vir die skeepvaart.⁷ Die enigste geskikte hawe is Walvisbaai. Die strategiese belangrikheid van hierdie hawe in so 'n ontoeganklike gebied soos Suidwes-Afrika, is vroeg reeds deur die Britse Regering ingesien en by die eerste tekens van 'n Boere-intog, het dit dadelik aangedring op die anneksasie van hierdie hawe. Die gevolg was dat dit in 1878 tot 'n werklike Britse besetting gelei het.

Die Suidweskus is ongeskik vir skeepvaart. Die see is baie onstuimig en naby die strand kom 'n aantal klein, rotsagtige eilandjies rotsriewe voor. Die noordelike Namibkus vorm die berugte Seekus van die Dood. Hierdie kusstrook is onderhewig aan digte misbanke en het daarby 'n ernstige gebrek aan vars water. Al hierdie faktore het daartoe bygedra dat blanke besetting van Suidwes-Afrika van die seekant af lank vertraag is. Die besonder hoë sandduine, wat op plekke tot aan die waterkant skuif, het verbinding na die binneland totaal onmoontlik gemaak.

Die219/

6) Postma, ds. D. : De Trekboeren te Januario Humpata, p 50

7) Büttner, dr. C.G. : Das Hinterland van Walfischbai und Angra Pequena, pp. 30-35; Du Toit, A.L. : The Geology of South Africa, p. 196

8) Büttner, dr. C.G. : op. cit., p. 311 ; Davies, Joan H. : Palgrave and Damaraland, p. 107-08

9) Büttner, op. cit., pp. 30-35 (Sien kaart teenoor p. 169)

Die aantal rotsagtige eilandjies, net weg van die kus, het ryk ghwanc-neer-slae gehad. Hierdie ongure rykdom was een van die hoofredes vir die eerste belangstelling in en ekonomiese ontginning van die gebied. Sommige ghwano-eilande, wat byna soos grondstippeltjies in die uitgestrekte Atlantiese Oseaan gelê het, het interessante name gehad soos : Bird, Mercury, Ichabo, Halifax, Possesion, Albatros, Pomona, Plumpudding, Sinclair's en Roast Beef. Afgesien van die ghwano wat hier versamel is, was die eilandjies vroeg reeds bekend vir die groot getalle robbe wat hier voorgekom het. Die robbejag het dan ook 'n winsgewende bedryf geword, totdat die robbe so uitgeroei is dat dit nie meer lonend was om duur jagtogte hierheen te onderneem nie.¹⁰

Die nabyheid van die Benguellaseestroom aan die kus was een van die hoofredes waarom geen goeie seehawens ontwikkel kon word nie. Hierdie noordvloeiende seestroom was en is nog vir die voortdurende toeslikking van alle hawens en inhamme langs die Namib-kus verantwoordelik.¹¹

Plantegroei in hierdie streek is gering en geen landbou kon beoefen word nie.¹² Verskeie losstaande bergkettings en rotspunte kom in die woestyn voor en die hoë sandduine verskuif voortdurend. Dit word in die binneland begrens deur die Brandberg naby die Ugabrivier. Dit is die hoogste punt, 3030 m, in Suidwes.¹³ Oos van Swakopmund lê die Rossingberge en verder noord volg nog verskeie ander reekse.

Die vernaamste riviere wat op die hoogland en platorand ontspring, is die Kuiseb, Swakop, Omaruru, Ugab, Hoab, Uniab, Hoasib en Hoarusib. Suid van die Kuiseb bereik geen rivier ooit die see nie. Die Swakopbedding is ryk aan sigwater en vorm in sy weg deur die Namib 'n hele reeks oases.¹⁴

As gevolg van die koue Benauellastroom en die hoë binnelandse plato's ontvang die Namib skaars 25 mm. reën per jaar. Dit het egter 'n gematigde uitwerking op die temperatuur van die gebied, sodat dit nooit buitengewoon warm in die woestyn word nie, inteendeel: Onverwagte koue weer kom dikwels hier voor.

Die220/-

-
- 10) Frey, dr. C. : Ansley Watts: A Regional Geography of South West Africa, p. 2; Du Toit, A.L. : The Geology of South Africa, p.196
- 11) Frey, dr. C. & Watts, Ansley: op. cit., p. 2; Du Toit, A.L. op.cit., p.196
- 12) Du Toit, A.L. : op. cit., p. 196
- 13) Ibid., (kaart - Hoofstuk VI teenoor p. 169)
14. Ibid., N.A. 1137, Official Journal kept by J.J. Christie - Secretary of the Special Commissioner.

Die suidelike Namib het bekendheid verwerf vir sy ryk diamantneerslae. Die noordelike gebied bevat slegs hier en daar kleinerige en minder waardevolle stene.

Probleme om die Trekkers te lokaliseer

Kort na die Tweede Trek se ramspoedige tog deur die Kalahari, het invloed-ryke mense in Transvaal die mening begin uitspreek dat die Trekkers, wat begerig was om na Transvaal terug te keer, maar nie die vermoë daartoe het nie, gehelp moes word. Die Trekkers het, nadat hulle die Ngamistreek verlaat het, van die gewone transportroetes afgewyk. As gevolg hiervan kon hulle nie aan hulle volksgenote in die Transvaal inligting stuur nie. So skaars het inligting oor die Trekkers geword, dat niemand in Transvaal later mer presies geweet het waar hulle hulle bevind nie.

Ooreenkomstig 'n sinodale besluit van 1876 (art. 198), het die Gereformeerde Kerk onderneem om die Trekkers in hulle geestelike behoeftes te hulp te kom. Die swerwers was egter onbereikbaar en die saak het weer tydens die Sinodesitting van 1879 ter sake gekom. Op 8 Mei van daardie jaar is 'n voorstel van ds. D. Postma, gesecondeer deur oudl. J.H. Steenkamp, aanvaar dat die Sinode 'n driemanskommissie moes aanwys om met die Trekkers in verbinding te tree. Hierdie Kommissie het bestaan uit di. L.J. du Plessis, J.S.L. Venter en J.L. Cachet. Ds. M.P.A. Coetzee is as secundus vir lede van die Kommissie aangewys. Die Sinode sou geen geldelike steun aan die Kommissie vir sy werksaamhede verleen nie. Ter verkryging van die nodige fondse moes die lede self 'n openbare insamelingsveldtog loods.¹⁵

As eerste stap het die kommissie 'n ope brief in De Maandbode gepubliseer, met die hoop dat hierdie inligting tog na die Trekkers sou deursypel. In hierdie brief stel hulle aan die Trekkers sewe vrae, waarop hulle gehoop het om antwoord te ontvang: Hulle wou weet waar die Trekkers hulle bevind; hoe lank hulle daar sou bly; wat hulle sieletal was; of hulle bymekaar of verspreid was, of hulle nog oor lewensbehoefte beskik en waaraan hulle gebrek het, of hulle plan was om terug te keer of nog verder wou trek, watter

roete 221/-

15) Acta van die Sinode van 1879, p.22, art. 49

roete die beste sou wees, indien 'n leraar hulle wou besoek.

Ds. J.L. Cachet het vervolgens ook 'n broederlike brief aan eerw. G.G. Büttner van Otjimbingwe gerig, waarin hy 'n afskrif van die bogenoemde ope brief ingesluit het en hom versoek het om dit aan die Trekkers te besorg.¹⁷

Reeds op 12 September 1879 antwoord eerw. Büttner om te sê dat hy die brief aan kommandant Botha gestuur het. Terselfdertyd doen hy uitvoerig verslag oor wat hy oor die Boere te hore gekom het. Daarvolgens het die Trekkers hulle nou in die nabyheid van die Atlantiese Oseaan bevind. Hierdie gebied is twee jaar van te vore besoek deur sendelinge van die Rynse Sendinggenootskap wat 'n Nama-stam daarheen wou bring. Die streek is slegs bewoon deur 'n klein aantal verarmde dog vredeliewende Topnaars en Ovatjimba.

Die gebied is bergagtig en redelik vry van malaria. Die weiveld, bestaande uit grasvlaktes en bosse, was goed terwyl die Trekkers nou weer binne bereik van die gereelde handel was. Hierdie gebied is deur Kamaherero, hoofkaptein van die Herero's aan die Engelse Regering, soos in Hoofstuk II vermeld, as kroongrond afgestaan. - Die Portugese het egter ook daarop aanspraak gemaak.

Die Trekkers moes vanweë hulle lang reis baie ontbeer en die eerste handelaars, wat hulle teengekom het, vertel dat hulle kiste vol geld gehad het, maar nie 'n hemp aan die lyf nie. Daarbenewens het hulle veral behoefte aan 'n verskeidenheid van saad gehad.

Eerw. Büttner het verder berig dat die Boere wat met die sendeling in aanraking gekom het, hul begeerte uitgespreek het om herderlike besoek te ontvang. Die Rynse sendeling kon hulle egter nie help nie, want die statute van die Sendinggenootskap het hulle verbied om vir lang tydperke hul sendingstasies te verlaat. Die Trekkers kon egter 'n amptelike versoek - wat waarskynlik gunstig oorweeg sou word - aan die President van die Sendingkonfederasie rig. Büttner het dit verder onder Ds. Cachet se aandag gebring dat daar Roomse sendelinge in die land was en dat hulle van plan was om hulle in die omgewing van die Trekkers te vestig. Dit was gladnie uitgesluit dat Vader Du Parquet die hoof van die Katolieke Missie, Cachet se brief aan die Boere sou oorhandig nie.

Büttner beklemtoon dit ten slotte weer eens dat die Trekkers dringende liggaamlike

sowel 222/-

16) De Maandbode 1 Augustus 1879

17) Ibid., 1 Februarie 1880

sowel as geestelike behoeftes gehad het en dat dit noodsaaklik was dat hulle spoedig herderlike sorg moet ontvang, veral met die oog op die aansienlike getal ongedoopte kinders.¹⁸

In die Transvaalse distrikte waaruit die Trekkers afkomstig was, was die belangstelling in hulle saak groot. In Marico is selfs 'n tweemankommissie, met Paul Kruger as een van die lede, saamgestel om die swerwers behulpzaam te wees om weer na die Transvaal terug te keer.¹⁹

Ook in die harte van die Paarlse Afrikaners het die nooddruf van hulle taalgemote weerklank gevind. Vroeg in 1879 het 'n komitee hier tot stand gekom en hom vir die Trekkersaak beywer. Op 26 Maart 1879 is berig dat die komitee reeds R544.14 ten behoeve van die Trekkers ingesamel het.

Die Gereformeerde Kommissie en die Paarlse Komitee het ten nouste saamgewerk en mekaar onderling geraadpleeg.²¹ Daar is feitlik deurgaans van die standpunt uitgegaan dat die Trekkers, na soveel beproewinge, wis en seker na Transvaal sou terugkeer.²² Ds. Cachet het 'n brief aan ds. S.J. du Toit gerig en 'n plan uiteengesit om met die Trekkers in verbinding te tree. Hy het voorgestel dat 'n betroubare persoon met 'n tiental waens en sowat 500 osse na hulle toe gestuur moes word. Dié persoon moes oor die volmag beskik om na goedgekeurde handel. Indien die mense wou terugkeer, sou daar trekvee vir die onderneming wees, so nie kon hy maar weer die osse verkoop. Die beraamde koste vir so 'n reddingspoging is deur ds. Cachet op sowat R14 000 00 bereken.²³

Daadwerklike stappe om hulp te verleen word gedoen

Noodleniging aan die Trekkers sou eers werklikheid word nadat 'n hartroerende brief oor hulle toestand deur die bekende handelaar en jagter, Axel Eriksson, die Kaap bereik het. Na sy ontmoeting met hulle by Bongo en later by Okaukuejo, het hy by sy terugkeer op Omaruru op 20 Mei 1879 'n brief aan sy handelsvennote, die firma A. Ohlsson en Kie van Kaapstad geskryf waarin hy hulle toestand breedvoerig uiteengesit het. Hy wys daarop dat dit algemeen bekend was dat die Trekkers aanvanklik vermoënde mense was. Daarom was dit inderdaad jammerlik om dieselfde mense nou verarm, siek, sterwend, in die moeilikheid en in vertwyfeling teen te kom. Elke persoon wat met hulle in aanraking kom en enigszins menseliewend is, kon nie anders as om 'n helpende hand na hulle uit te steek nie. Elke handelaar en jagter het na die beste van sy vermoë

probeer.....223/-

18) De Maandbode 1 Februarie 1880

19) De Maandbode 1 September 1879

20) Ibid.

21) Ibid.

22) Ibid.

23) Ibid.

probeer help. Hierdie hulp was egter, as gevolg van die skryende nood van die mense, heeltemal ontoereikend.²⁴

Vir A. Ohlsson en Kie. was die groot gebrek aan voedsel by die Trekkers baie verontrustend. Baie sou as gevolg daarvan moes omkom, veral daar hulle nou op pad na die Kaokoveld was waar daar 'n skaarste aan wild was. A. Ohlsson en Kie. het vervolgens op 19 Julie 1879 'n beroep op Palgrave, wat juis 'n besoek aan Walvisbaai gebring het, gedoen om sy invloed te gebruik om vir die swerwers steun van die Koloniale Regering te bekom. Die Regering sou, deur 'n paar honderd sakke koring en meel aan die Boere te stuur, hulle uiters kritieke toestand grootliks kon verlig.²⁵

Palgrave wat sy tweede termyn as Spesiale Kommissaris gedien het en op 22 Julie 1879 toevallig in die Kaap was, het by die geleentheid Ohlsson se brief beantwoord. Hy was bewus van die Boeretrek. Dit het uit sowat sewentig weerbare manne en ongeveer driehonderd vroue en kinders bestaan. Hy trek egter Eriksson se verklaring oor hulle toestand in twyfel. Afgesien van die aantal hulpelose weduwees en wese, was hulle toestand nie so kritiek dat dit regeringsbemoeiing geregverdig het nie. Hy stel egter voor dat pogings aangewend moet word om 'n honderd sakke meel na Walvisbaai te stuur. Die magistraat daar, bygestaan deur eerw. Viche en mnr. Eriksson, kon dan hulp verleen aan die werklik behoeftige en hulpelose Trekkers wat miskien hulle weg na Omaruru of Walvisbaai mog vind.²⁶

Palgrave se hele betoog spreek van onredelike vooroordeel en antipatie teenoor die Trekkers. Hy was persoonlik verantwoordelik vir die skepping van antipatie by die inwoners van die land teenoor die Boere. Waarvandaan hy gehoop het om soveel gretigheid tot hulle hulp te haal, bly 'n raaisel. Hoe hy gemeen het dat die werklike hulpeloses oor die honderde km. tot by Omaruru moes kom, is onbegryplik.

Gelukkig vir die Trekkers het berigte aangaande die benarde toestand waarin hulle verkeer, die ore van menseliewender persone as Palgrave bereik.

'n 224/-

24) The Cape Argus September 6, 1879

25) G.H.19/10; Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland 1880.

26) Ibid.

27) Ibid.

'n Uittreksel uit Eriksson se brief is deur koerante in die Kaapprovin-
sie gepubliseer.²⁸ en weldra deur nuusblaaie in alle dele van Suid-Afrika oor-
geneem. Maatreëls is toe dadelik getref om die ongelukkiges te help, terwyl
die feite ook onder die aandag van regeringshoofde gebring is.

'n Resolusie deur die Kaapse Huis van Verteenwoordigers op 4 September 1879
het die regering se aandag op die saak gevestig. Daar is gevra dat die Rege-
ringskommissaris, Palgrave, ondersoek moet instel na die omstandighede waarin
die Boere verkeer het en na metodes om hulle verdere gebrek en lyding te be-
spaar.²⁹

Op 7 September 1879 is die saak deur die kabinet bespreek en is besluit om uit-
voering aan die aanbevelings van die Parlement te gee. Die Goewerneur word ver-
soek om een van Haar Majesteit se skepe so spoedig moontlik op 'n sending na
Fort Rock te stuur. Met die skip moes Palgrave, 'n Afrikaanse tolk wat as
sekretaris kon optree, asook 'n betroubare persoon wat algemene werk kon doen,
meeneem. Dit moes verder ses pak- en rydiere, 'n sterk ligte kar, saals, tuie,
voer en 'n klein voorraad gebruiksgoedere saamneem. Die skip moes onderweg na
Fort Rock by Walvisbaai aandoen om die jongste inligting aangaande die Trekkers
te bekom en om drie of vier Topnaar- of Damara-bediendes op te laai. Palgrave
moes onmiddellik ná die landing van die skip na die binneland vertrek om met die
Trekkers in aanraking te kom en aan hulle die nodige hulp te verleen. Na afloop
van sy sending moes hy na die Kaap terugkeer om volledig verslag te doen. Die
skeepskaptein moes opdrag ontvang om aan Palgrave alle moontlik hulp en ondersteu-
ning in die uitvoering van sy taak te verleen.

Die kabinet was ook van mening dat die geleentheid benut moes word om die kus
behoorlik te verken. Besondere aandag moes aan bevaarbare baie en die om-
strede 18° S.B. bestee word.³⁰

Die besluite van die kabinet is op die 8ste September deur die Uitvoerende Raad
bekragtig.³¹ Terselfdertyd is 'n komitee, bestaande uit parlamentslede en predikan-
te, saamgestel om die nood van die verarmde en hongergeteisterde Trekboere onder
die aandag van die publiek te bring. Die komitee sou die samewerking van bestaande
komitee soek.³² Die Gereformeerde en Paarlse Komitees het intussen goeie vordering
gemaak en reeds op 1 September 1879 is die volgende bydraes in De Maandbode erken:

„Paarl225/-

28) The Cape Argus, September 1879

29) G.H. 19/10; (Sub-Enclosure B in 4) Resolution of the House of Assembly)
14th September 1879

30) G.H. 19/10; Col. Sec. Off. C.T. 7th September 1879 (Ministers minute)

31) The Cape Argus.

32) Ibid.

„Paarl	R724.29
Redakteur Zuid-Afrikaan	R 20.00
Stellenbosch	R 40.00
Carnarvon	R 30.00
Vrije Gem. Calvinia	R 37.15
Franschhoek	R 20.04
Studenten Edinburg (eerste remisse)	R 4.00
Ds. Kriel - Jansenville	R 14.15
Een vriend - Vrijstaat	R 2.00
	R891.63" 33

Die Kaapse Koloniale Komitee bestaande uit „P. Marais, M.L.A.; W.P. de Villiers, V.D.M., M.L.A.; L.H. Goldsmith, M.L.A.; F. Rutherford; J.G. Steytler; D.P. Krynaauw; J.I. de Villiers, D.A.'s Son; J.H. Hofmeyer, Jun., M.L.A.,³⁴ het nie gras onder hulle voete laat groei nie maar dadelik met insamelings begin, wat gereeld in The Cape Argus erken is. Op 13 September 1879 kon 'n lys van 100 bydraes erken word. Op die 27ste September is berig dat die subkomitees in Kaapstad R3 200, in die Paarl R800 en in Port Elizabeth R700 ingesamel het.

Die Paarlse komitee het ook 'n skrywe aan President Brand van die Vrystaat gerig wat dit op sy beurt aan The Friend oorhandig het. Reeds op 18 September plaas dié nuusblad 'n berig oor die noodlenigingsfonds en pleit om bydraes. Die reaksie was corweldigend. Op die 25ste September reeds kon die koerant berig dat 'n vergadering in Bloemfontein gehou is om die saak te bespreek en besluite te neem. Op hierdie vergadering is 'n komitee saamgestel met die reg om nog lede te koöpteer. Die komitee het bestaan uit: president Brand; regter Buchanan, aartsdeken Chroghan, die predikante: C. McKenzie, G. Radloff, J. Hormabrook en J. Grosskopf, drs. O. Krause, H. Exton, B.O.Kellner en J. Brill en die here C. Matthey, W. Salzman, C. Borckenhagen, R. Innes, E.R. Moses en R. Abrahamson. Regter Buchanan is aangewys as voorsitter van die komitee, E.R. Moses as ere-sekretaris en dr. J. Brill as ere-tesourier. 'n Sub-skripsielys is dadelik ter beskikking van die aanwesiges gestel en daar is terstond R104 bygedra.³⁵ Bloemfontein is vervolgens in vier wyke verdeel om die insamelingspoging te laat vlot. Die komitee het ook dadelik samewerking met ander Vrystaatse dorpe en distrikte probeer verkry. Dorpe van oor die hele Vrystaat, waaronder Clocolan, Bethlehem, Winburg, Philippolis, Ventersburg,

Edenburg226/-

33) De Maandbode, 1 September 1879

34) The Cape Argus, September 6, 1879

35) The Friend, 25.9.1879

Edenburg, Jacobsdal, en Brandfort, het flink op hierdie oproep gereageer. Alle bydraes is in The Friend erken, waarvan onderstaande 'n aanduiding is:

<u>Datum van publikasie</u>	<u>Bedrag reeds geën.</u>
2 Oktober 1879	R 317.25
9 Oktober 1879	R 460.00
16 Oktober 1879	R1280.42
23 Oktober 1879	R1396.18
30 Oktober 1879	R1768.48
6 November 1879	R2104.88
13 November 1879	R2292.79
3 Desember 1879	R2612.62

Binne 'n kort tydjie is die aansienlike bedrag van R11 316.00 deur die Kaapse en meewerkende komitees byeengebring en kon daar tot daadwerklike hulpverlening oorgegaan word.³⁶ Reeds op 24 September 1879 het die kanonboot Swallow met Palgrave aan boord na die kus van Suidwes-Afrika vertrek,³⁷ terwyl die skoener „Christiana” met die vrag voorrade die volgende dag sou vertrek. Dit is egter tot die 27ste September vertraag.³⁸ Aan boord van laasgenoemde vaartuig was die heer Richard Haybittle, Kommissaris van die Koloniale Hulpkomitee, en ds. J.L. Cachet, wat die Gereformeerde Komitee verteenwoordig het. Luidens die skeepsvragbrief wat Haybittle op 25 September ontvang het, was 'n deel van die vrag ook deur die Swallow ingeskeep.

Die vrag het onder andere ingesluit: 400 mud meel, 200 mud koring, 200 mud rys, 100 sakkies suiker, 30 sakke koffie, 6 kiste tee, 150 mud mielies, 40 sakke beskuit, 10 vate spek en biefstuk, 400 lb. gekookte biefstuk, 20 000 patrone, 10 ankers wyn, 4 kiste brandewyn, 50 kiloliter water, 25 sakkies aartappels en uie, 15 mud gars- hawer- en rogsaad, 'n verskeidenheid smisterye, tou, lyn, naalde, sout, peper, meulens, sago, kerse, seep, grawe, teer, medisyne en 'n kis vol groentesaad. Die totale voorraad, insluitende perde, muile en voer het R3 800 gekos. Die huur van die Christiana en uitgawes aan salarisse en lone is op net minder as R2 000 bereken.³⁹

Richard Haybittle sou die leue aandeel in hierdie hulpverleningspoging hê en aan hom is uitvoerige opdragte gegee. Hy moes sodra hy die Trekkers bereik, met 'n betroubare komitee, reëlings tref om die hulpvoorrade te gaan haal en te versprei. Hierdeur moes hy voorkóm dat sy sending te lank duur en die
onkoste 227/-

36) The Cape Argus, 27.9.1879; De Maandbode 1.12.1879.

37) The Cape Argus, 27.9.1879; Ibid.

38) Ibid., Ibid.

39) The Cape Argus, 27.9.1879.

onkoste onnodiglik verhoog word. Hy kon desnoods 'n klein persentasie van die vrag aan Boere wat die voorrade kon vervoer, as vergoeding gee.⁴⁰

Die voorrade was nie net bedoel om die noodlydende Boere te help nie, maar moes ook aangewend word om persone wat begerig was om na die Kaap terug te keer, te voorsien.⁴¹

Die bemanning van die Swallow het op 29 September in gietende reën in Walvisbaai geland. Hulle kon geen definitiewe inligting oor die Boere bekom nie.⁴²

Die Swallow vertrek op 2 Oktober noordwaarts en bereik Fort Rock op 4 Oktober. Volgens Palgrave het die Hulpkomitee hierdie baai vir die ontskeping van die voorrade uitgesoek om die volgende redes:

1. Dit was naby die Trekkers.
2. Daar is veronderstel dat hulle sou kon land.
3. Walvisbaai is ongeskik geag as landingsplek vanweë die vyandige Herero's en die gebrek aan vervoermiddels.⁴³

Op 6 en 7 Oktober is vrugtelose pogings aangewend om by Fort Rock te land. Hulle vertrek op 7 Oktober na Kaap Frio maar vind dit hier ook onmoontlik om te land. Hierna probeer hulle Ogden se hawe en Kaap Kruis. Eersgenoemde kon hulle nie vind nie, terwyl landing by laasgenoemde weer eens onmoontlik was.⁴⁴

Op 4 Oktober 1879 het die Christiana in Walvisbaai anker gegoci.⁴⁵ Die Swallow het reeds twee dae vantevore vertrek en die bemanning ontvang 'n boodskap wat Palgrave hier agtergelaat het dat hulle dadelik moes volg.⁴⁶ Ds. Cachet skryf hiervandaan dat die perde en muile, wat vir die landreis saamgeneem is, die seereis goed deurstaan het. Hy sou ook verneem het dat die Trekkers hulle in die Damara-reserwegebied gevestig het. Volgens inligting wat hy ontvang het, is dit 'n goeie streek. As die inligting juis was, dan was die

Trekkers22£/-

40) The Cape Argus, 27.9.1879.

41) Ibid.

42) G.H. 19/10, Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland, p.49.

43) Ibid.

44) Ibid.

45) De Maandbode 1.12.1879.

46) Ibid.

Trekkers nie meer as 160 tot 176 km. van die kus af nie.⁴⁷

Die Christiana het, vanweë Palgrave se brief, net 'n paar uur in Walvisbaai vertoef en toe weer noordwaarts vertrek.⁴⁸

Albei skepe het, na die vrugtelose pogings wat aangewend is om te land, op 17 Oktober weer na Walvisbaai teruggekeer.⁴⁹ Aangesien hierdie pogings om by Fort Rock te land, misluk het, is derhalwe aanvaar dat hierdie plek ook nie deur die Boere as 'n moontlik uitgang na die see gebruik sou kon word nie.

Palgrave skryf op 4 November dat die opvatting bestaan dat die Boere nie, soos vroeër berig, in die uiterste nood verkeer nie, want volgens 'n Rooms-Katolieke sendeling sou hulle reeds in Noordwes-Damaraland op 'n aantal pragtige plase gevestig wees. Hierdie berig moes volgens Palgrave waar wees, want die sendeling sou eers van sy feite seker gemaak het. Hy besluit dus sonder meer dat die Trekkers nie meer in 'n wanhopige toestand verkeer het wat onmiddellike hulp geregverdig het nie. Daar was ook 'n aantal handelaars en jagters in die omgewing en volstruise was, na wat berig is, betreklik volop.⁵⁰

Joan Davies sê in haar boek, Palgrave and Damaraland, dat die Kaapse Regering se deelname aan die noodlenigingspoging nie 'n blote filantropiese handeling was nie. Die Boere was in die noordelike deel van die Reserwegebied en in die nabyheid van Fort Rock. Dit is dus raadsaam geag om 'n oorlogskip na Fort Rock te stuur om enige vreemde aanspraak op dié gewaande hawe voor te spring. Palgrave was bevrees dat die gebied deur die Portugese ingepalm kon word. Hy het waarskynlik ook agter die hele sending van die oorlogskip gesit, want in 'n skrywe aan die Koloniale Owerheid het hy te kenne gegee

dat.....229/-

47) De Maandbode, 1.12.1879

48) Ibid.

49) Ibid.

50) G.H. 19/10, Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland 1880. p. 49

dat die aankoms van die voorradeskip by Fort Rock deur 'n Britse skip voorafgegaan moes word. Die Trekkers sou dan nie kon beweer dat hulle die eerste blankes was wat die land beset het en dat die skip wat tot hulle hulp gestuur is, die eerste was om hier anker te gooi nie.⁵¹

Eerw. C. G. Büttner was van mening dat dit te betwyfel is of daar werklik ernstige pogings aangewend is om langs die Weskus te land. Hy sê dit was in Britse belang om geen landingsplek te vind nie. Hy vind dit veral vreemd dat hulle nie by die Kaap Kruis kon land nie. Die Portugese kruis aan die kus was immers 'n duidelike bewys dat die vroeë seevaarders in 1483 hier aan wal gegaan het om die kruis op te rig. Die seevaart het sedertdien gevorder tot stoomskepe, waarmee veel makliker 'n weg deur die branders gebaan kon word.⁵²

Dit kom in elk geval uiters verdag voor dat die Swallow so haastig was om voor die Christiana die doelwit te bereik. Dit is ook opmerklik dat geen belangrike lid van die afvaardiging van die hulpkomitee aan boord van die Swallow was nie. By die aankoms van die Christiana was alle pogings om te land reeds afgehandel en die afgevaardigdes het dus ook nie die geleentheid gehad om ooggetuies van hierdie pogings te wees nie.⁵³

By sy aankoms in Walvisbaai het Palgrave dadelik boodskappers binneland toe gestuur. Hierdie boodskappers moes vasstel wat die Damaras se houding sou wees, indien die afgevaardigdes van die Hulpkomitee sou besluit om die voorrade hier te ontskeep en oorland na die Trekkers te vervoer. Hy self was gereed om, indien ongunstige rapporte ontvang word, na die binneland te vertrek om met die Damaras te onderhandel.⁵⁴

Die230/-

51) Davis, Joan H. : Palgrave and Damaraland, p. 166

52) Büttner, dr. C.G. : Das Hinterland von Walfischbai und Angra Pequena, pp. 12-13

53) De Maandbode 1.12.1879

54) G.H. 19/10, Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland 1880, p. 49

Die Christiana het op 28 Oktober weer in Walvisbaai anker gegooi en die afgevaardigdes van die Noodlenigingskomitee het besluit om al die voorrade hier te ontskeep.⁵⁵ Hulle was met hierdie taak besig toe Palgrave se eerste boodskappers op 29 Oktober weer hulle opwagting maak. Hulle het briewe gedra van eerw. Viche en A.W. Eriksson. Die inhoud van die briewe was geruststellend. Van die Damaras by Omaruru sou geen teenstand ondervind word nie. Die volgende dag bring boodskappers ook berig van die handelaar, Manning. Hiervolgens sou Kamaherero nie inmeng met die noodlenigingsprogram aan die Boere nie. Hy het egter daarop aangedring dat hulle uit die Reserwgebied verwyder moes word.⁵⁶

Na beraadslaging is besluit dat mnr. Joubert, een van die afvaardigdes van die Hulpkomitee, sowel as ds. Cachet na Tafelbaai moes terugkeer. Die terugkerendes het aan boord van die Swallow gegaan.⁵⁷ Op 17 November skryf ds. Cachet dat hy met 'n swaar hart terugkeer. Iemand sou egter met vier perde die binneland inreis om met die Boere in aanraking te probeer kom. Hy het gchoop dat hierdie poging uiteindelik betroubare inligting oor die Trekkers sou oplewer.⁵⁸

Die man op wie se skouers die taak nou gerus het om die Trekkers te vind, was Richard Haybittle. Hy is vergesél van een agterryer en moes dadelik vertrek. Perdesiekte sou binne afsienbare tyd 'n reis met rydiere onmoontlik maak. Daarna sou hy op 'n ossewa as vervoermiddel aangewys wees. 'n Reis soos wat hy moes aanpak, sou dan tot 90 dae in beslag neem.⁵⁹ Palgrave was van mening dat dit moeilik is om te sê of Haybittle daarin sou slaag om

hierdie 231/-

55) De Maandbode, 1.12.1879.

56) G.H. 19/10, Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland, 1880, p.52.

57) De Maandbode, 1.12.1879.

58) Ibid.

59) G.H. 19/10 Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland, 1880, p.52

hierdie uiters moeilike reis suksesvol af te lê. As hy egter vars perde en voer op Omaruru kon kry, kon hy teen die middel van Desember 1879 in Walvisbaai terug verwag word.⁶⁰

Hy het op 4 November sy reis vanaf Walvisbaai begin en het Omaruru op 8 November bereik. Die reis was egter moeisaam en weens 'n sware droogte wat hierdie dele destyds geteister het, moes hy twee van sy perde op pad agterlaat. By Omaruru vind hy reeds 'n negetal van die Trekkers. Hy sou hulle op hulle eie versoek na Walvisbaai neem om daarvandaan na Kaapstad per skip te gaan.⁶¹

Hierdie groepie het uit die volgende persone bestaan: die weduwee Hanna van Aswegen, haar skoonseun J.S.F. de Brito, haar dogter Hester de Brito (gebore van Aswegen), J.S.F. de Brito - 'n kleinseun van die weduwee Van Aswegen, Betta van Aswegen - nog 'n dogter, Hanna van Koppenhagen - 'n kleindogter van die weduwee en dan die twee broers Christiaan en Lucas Willem Cornelius Janse van Rensburg.⁶²

Haybittle kon geen vars perde op Omaruru kry nie en was verplig om tot op 11 November hier oor te bly om sy vermaerde en uitgeputte diere te laat rus.⁶³ Hiervandaan neem hy 'n inlandse gids saam om hom die weg na Otavi aan te wys. Hy het gehoop om by Otavi 'n aantal jagters raak te loop wat hom van inligting oor die Trekkers kon voorsien. Sy gids was maar 'n swak kenner van die land en die geselskap het totaal verdwaal. Na 'n soektog van dertig uur tref hulle 'n inboorling aan wat hulle na water neem. Die rit daarheen het nog vier uur in beslag geneem. Daar dit reeds aand was, bly hulle hier oor tot die volgende namiddag. Die nuwe gids lei hulle na die naaste

jagter.....232/-

60) G.H. 19/10. Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland, 1880, p. 52

61) De Maandbode, 1.2.1880

62) Ibid.

63) Ibid.

jagter. Laasgenoemde deel hulle mee dat die Boere hulle aan die Kunene-rivier bevind.⁶⁴

Haybittle kon nie meer die reis met sy eie rydiere voortsit nie en huur 'n wa by hierdie jagter om hom na die volgende jagter toe te vervoer. Hierdie jagter, George Balne, het hom weer met perde en osse tot by die jagter, Lucas, vervoer. Haybittle huur 'n kar by 'n Swartman en Lucas voorsien trekvee, waarmee hy sy reis kon voortsit.⁶⁵

Hy reis vier dae en nagte ononderbroke voort en bereik diep in die nag van 20 November die staanplek van die heer Carew. Hier tref hy ene Bowe aan. Hy was genoodsaak om weer 'n paar dae te rus en sit daarna sy reis op ryperde, wat Bowe voorsien het, voort.⁶⁶ Na 'n rit van nog vier uur lank het hy die eerste Trekkerlaer op die aand van 25 November bereik.⁶⁷ Dit was toevallig die laer waarin veldkornet G.J.S. van der Merwe hom bevind het. Gewapen met gesertifiseerde dokumente het Haybittle die mense die doel van sy sending verduidelik en voorlopig hier gebly.

Veldkornet van der Merwe was buite homself van vreugde oor die goeie nuus wat Haybittle gebring het en het dadelik boodskappers na 'n kommandant J.F. Botha se laer en die ander laers gestuur om hulle in te lig. Die volgende dag het 'n trekkervergadering byeengekom om die goeie nuus uit die mond van die draer daarvan te verneem.⁶⁸

Die mense was om begryplike redes innig dankbaar oor die helpende hand wat so gulhartig na hulle uitgesteek is. Hulle het by Haybittle daarop aangedring om hulle hartgrondige dank in eie persoon aan die Hulpkomitee

oor233/-

64) De Maandbode 1.2.1880

65) Ibid.

66) Ibid.

67) Ibid.

68) Ibid.

oor te dra.⁶⁹ Kommandant Botha en veldkornet Van der Merwe het dit goed gedink om ook 'n skriftelike dankbetuiging saam te stuur. Die koms van Haybittle was hulle nie te wagte nie. Hulle het met genoegdoening en dankbaarheid van die Komitee se werksaamhede en belangstelling kennis geneem. Hulle het almal, wat 'n bydrae gelewer het, innig bedank. Haybittle sou die Komitee uitvoerig oor hulle toestand inlig.⁷⁰

Diaken E.E. Jordaan het namens die kerkraad ook 'n brief vir ds. J.L. Cachet aan Haybittle se sorg toevertrou. Hierin gee hulle op hartroerende wyse uitdrukking aan 'n diepgevoelde behoefte aan herderlike besoek. Hulle was bitter spyt dat ds. Cachet nie die sending end uit kon meemaak nie. Hulle sou met graagte 'n leraar op Omaruru gaan haal as iemand gestuur kon word om hulle te besoek. Daar was nog 103 kerkklidmate in lewe en die totale sieletal het 303 getel.⁷¹

Die Trekkers het Haybittle beloof om hulle bes te doen om die goedere self op Walvisbaai te gaan haal. Weens die gebrek aan weiding as gevolg van die heersende droogte, het Haybittle verwag dat hulle hierdie veeleisende tog nie voor die einde van Februarie 1880 sou kon aanpak nie.⁷² Nadat die Kommissaris twee dae lank hier vertoef het, het hy na Walvisbaai teruggekeer. Op 10 Desember 1879 het hy dié hawe bereik.⁷³

Hy het nou oor eerstehandse kennis oor die Trekkers beskik. Uit sy verslag aan die Noodlenigingskomitee blyk dat die sombere verhaal wat Eriksson oor hulle vertel het, inderdaad die waarheid was. Terselfdertyd is Palgrave

se234/

69) De Maandbode 1.2.1880

70) Ibid.

71) Ibid.

72) Ibid.

73) Ibid.

se skeptiese opmerkings as grondelose vooroordeel bewys. Haybittle het hier op Rustplaats 67 gesinne gevind wat oor 'n afstand van één dagreis van mekaar verspreid langs die waterryke kalkheuwels gewoon het. Die gebied is ongeveer vier dagreise ten noordooste van Sesfontein en twaalf dagreise vanaf Fort Rock. Die mense was met die moontlike uitsondering van een of twee gesinne, baie hulpbehoewend en het uitsluitlik van wild gelewe, maar wild was baie skaars. As koffie het hulle die wortels van witgatbome gerooster en fyngestamp. „Kleerden hebben zij naauwelijks aan het lijf. Hun toestand was zoo deerniswaardig dat de heer Haybittle zich verplicht achtte, van een handelaar, die er toevallig kwam, diens ganschen voorraad voor R80 te koopen ter uitdeeling onder de boeren”.⁷⁴ Hulle het vertel dat daar 148 persone op die trekpad omgekom het. Die vernaamste oorsake hiervoor was koors, asook die gebrek aan voedsel wat liggaamlike verswakking tot gevolg gehad het.⁷⁵

Die Trekkers kon op Rustplaats nie groot tuine maak nie. Klein lappies grond van drie tot tien tree in die vierkant moes as't ware aan die kalkklippe ontworstel word. Hierop het hulle hoofsaaklik pampoene geplant. Die grootste deel van hulle vee het gevrek. „Trekken zij voort, dan moest de boer die nog wat trekvee had, zijn wagens eerst een afstand laten voorttrekken en dan zijner minder gelukkige makkers laat halen.”⁷⁶ Daar was gerugte onder die Trekkers dat 'n aantal sterk fonteine noordwaarts te vinde was. 'n Kommissie is dus uitgestuur om ondersoek in te stel. Indien 'n gunstige verslag ontvang word, sou hulle daarheen versit of selfs deur die Kunenerivier trek. Sommige was weer bereid om Transvaal toe terug

te 235/-

74) De Maandbode, 1.2.1880.

75) Ibid.

76) Ibid.

te keer. Van die inboorlinge was daar voorlopig niks te vrees nie.⁷⁷

By sy terugkeer in Walvisbaai het Haybittle dadelik twee waens gehuur om proviand na die Trekkers te vervoer. Hy het ook vir Eriksson versoek om ses vragte van die noodlenigingsgoedere na Brandberg te vervoer, waar die Boere dit self sou kom haal.⁷⁸

Na die vertrek van Haybittle het die Trekkers eers besef oor hoe 'n lang afstand hulle die noodlenigingsgoedere sou moes vervoer. Dié feit het hulle erg ontmoedig. Dit was ook nog nie vir hulle heeltemal duidelik onder watter voorwaardes hulle die voorrade sou ontvang nie. P.J. van der Merwe het op sy eentjie na Walvisbaai vertrek om meer hieromtrent uit te vind.⁷⁹ Nadat etlike vergaderings oor die saak gehou is, het die Trekkers vir kommandant J.F. Botha en G.A.J. Alberts as 'n kommissie afgevaardig om die presiese voorwaardes in Walvisbaai te gaan vasstel.⁸⁰

Vergesél van die handelaar Bussell, het hulle Walvisbaai op 10 Februarie bereik en reëlins getref om die volgende dag om 11h00 vm. met Palgrave samesprekings te voer.⁸¹ Hierdie samesprekings is deur maj. Musgrave, die magistraat te Walvisbaai, bygewoon.

Haybittle het kort na hulle aankoms weer per boot uit Kaapstad gearriveer. Die Trekkerafgevaardigdes het te kenne gegee dat hulle ook van plan was om trekvee te koop, aangesien hulle oor te min diere beskik het om die

noodlenigingsvoorrade 236/-

77) De Maandbode, 1.2.1880.

78) Ibid.

79) G.H. 19/10. Appendix to Col. Office Blue Book on Affaris in Damaraland, 1880, p.62

80) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.47.

81) Ibid., p.47

noodlenigingsvoorrade te kom haal.⁸² Hulle kom dus met Haybittle ooreen om terug te gaan na Rustplaats en om die leë waens, met behulp van soveel vee as wat hulle het, na Okambahe te bring, alwaar hy hulle op 22 Maart 1880 moes ontmoet. Hy self sou intussen na die binneland gaan om ekstra trekvee aan te koop.⁸³

Die kommissie het op 13 Februarie na Rustplaats vertrek. Palgrave het belowe dat hy hulle in die loop van Junie of Julie sou besoek. Hy het aan hulle beloof dat: "He would do what he could to smooth their way for them whether they remained in the country, or on their exit," maar het die voorwaarde gestel dat: "they must do their best to keep peace with the natives".⁸⁴

Haybittle het ná die vertrek van die kommissie na Omaruru, wat hy Omatuur noem, geris. Hier vind hy reeds tien Boerewaens wat op hom wag. Drie van hierdie waens het hy vol gelaai met voorrade wat reeds tevore tot hier gebring is en dit met die beste spanne osse wat hy kon bekom, na die Laer teruggestuur.⁸⁵ Hy koop 'n aantal osse by die handelaar, Muizenberg, maar moes aanbiedinge van twee ander persone van die hand wys. Hy kon ook geen koeie op Omaruru te koop kry nie en was genoodsaak om so ver as Okahandja en Windhoek te reis. Sy pogings was nogtans redelik vrugteloos, aangesien hy slegs 'n paar diere te koop kon kry. Aangesien hy na Walvisbaai moes terugkeer, het hy Eriksson versoek om hom met die veekopery te help.⁸⁶ Die perdesiekte, wat in hierdie tyd van die jaar voorkom, het verhinder dat hy verder te perd reis. Hy moes gevolglik 'n kar en osse op die rekening van die Hulpkomitee aanskaf om sy reis voort te sit.⁸⁷

Die 237/-

82) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 50.

83) Ibid.

84) G.H. 19/10, Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland, 1880, pp.10-11.

85) Postma, ds. D.: op.cit., p.50.

86) Ibid.

87) Ibid.

Die Trekkerkommissie het intussen by die Laer teruggekom en het dadelik twee-en-dertig waens gereed gemaak om na Walvisbaai te stuur.

Toe Haybittle op 22 Maart te Okombahe aankom, vind hy dat die Boere reeds met die waens opgedaag het.⁸⁸ Hy oorhandig die osse, wat hy intussen aangekoop het, aan kommandant Botha en sy komitee. Hierdie nuwe vee-aankope stel hulle in staat om 34 waens hiervandaan na Walvisbaai te stuur.⁸⁹ Op hierdie trek het Haybittle eers werklik tot die besef gekom presies hoé nooddruftig die Boere was. Sommige waens het geen touleiers gehad nie. In ander gevalle moes die Boervrouens self die tou vat. In baie gevalle was daar niemand by die waens nie behalwe die drywer. Sommige Boere het geen komberse of selfs 'n warm baadjie gehad nie. Terwyl hulle snags oor die uitgestrekte vlaktes tussen die granietskope deur getrek het, moes telkens stilgehou en vuurgemaak word sodat die verkleumde Trekkers hulle kon warm maak.⁹⁰ By hulle aankoms in Walvisbaai, het Haybittle dadelik die paar komberse wat daar bekombaar was gekoop en onder die behoeftiges uitgedeel.

Op hulle eerste sending na die Baai het die Trekkerkommissie noukeurige opnames van die waterplekke op die pad daarheen gemaak. Na hulle terugkoms in die Laer, is vooraf op 'n vergadering besluit hoe die konvooi verdeel moes word om die waterskaars dele die beste oor te steek. Daar is toe besluit dat die helfte van die waens een dag na die ander na die Baai sou vertrek.⁹¹ Op Walvisbaai self was geen vars water bekombaar nie. Die

naaste 238/-

88) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.50.

89) Ibid.

90) Ibid.

91) Ibid.

naaste watergate was ghorras wat 6,4 km. verder by Sandfontein in die bedding van die Kuiseb gegrawe is.⁹² Die water was gewoonlik so brak dat reisigers selde hulle trekvee hier laat suip het.

Volgens kapt. W. Barlose Warren, bevelvoerder van H.M.S. Swallow, was drie houthuise en 'n paar pakhuise die enigste geboue wat destyds in Walvisbaai bestaan het. Die geboue was naby die strand op die sand opgerig en met hoogwater was hulle deur water omgewe. Die geboue was beset deur maj. Erskine, die magistraat, 'n beampte in diens van die Duitse Sendinggenootskap en die handelsbestuurder van Eriksson se winkel.⁹³

Haybittle het besef dat waens sonder touleiers op die terugreis probleme sou oplewer. Hy het gevolglik 'n aantal Hotentotte vir hierdie doel gehuur. Hulle moes die waens lei en deur die duine help tot op die harde grond. Dit was ook hulle taak om die watergate in die Swakoprivier oop te grawe.⁹⁴

'n Reis vanaf Walvisbaai na die binneland is destyds soos volg aangepak: nadat ses uur lank deur swaar sand vanaf die Baai getrek is, is die osse 'n blaaskans gegee. Die twee agterosse is dan uitgespan, aangesien hulle die ekstra las van die disselboom moes dra, terwyl die ander net so in die juk bly staan het. Die eerste plek waar water verwag kon word, was op Musap wat eers op die middag van die tweede dag bereik is. Die osse, met die uitsondering van die agterosse, was dan 22 uur ononderbroke in die juk en tog is hierdie rusplek slegs 'n paar kilometer vanaf Walvisbaai. Hier-vandaan is die osse 11,2 km. verder aangejaag om in die ghorras en sandputte in die bedding van die Swakoprivier te gaan suip. Gewoonlik moes hierdie

putte 239/-

92) G.H. 19/10, Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland, 1880, p.55

93) Ibid.

94) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.50.

putte elke keer opnuut oopgegrawe word, aangesien die osse dit maklik toegetrap het en dit deur los dryfsand toe gespoel is. In die rivierbedding was geen oopwater nie. Water was egter oral in die bedding op 'n diepte van 1 m. tot 1, 3 m. te vinde. Die rivieroewers was ruig bebos met akasias en mimosas en selfs met riete. Dit het die enigste weiding in die ganse streek gebied. Reisigers was genoodsaak om 'n dag of langer aan die rivier oor te bly om hul diere te laat wei en rus. Die rivieroewers het ook 'n tuiste gebied aan fisante, springbokke, volstruise en bosduiwe.⁹⁵

Vanaf Musap het dit 'n reisiger per ossewa agt uur geneem om tot by die volgende water op Dariep te reis. Hierdie plek was 4,8 km. van die Swakop-rivierbedding geleë. Die volgende uitspanning, Riet, was in die rivierbedding geleë. Tot by Salem, waar die volgende rusplek was, het dit vier uur per ossewa geneem. Nog 'n paar uur se reis het die reisiger tot by Deepdale en daarna by Wilsonsfontein gebring. Die volgende uitspanning was Tjobis, waar geen water te vinde was nie. Hiervandaan was dit slegs 'n paar uur se trek na Kurikob. 12,8 km. hiervandaan is Otjimbinque waar 'n Duitse sendingstasie was. Die roete gaan vervolgens oor Klein Platklip, Klein Barmen, Otjikango na Groot Barmen. Hiervandaan was Omaruru vyf uur per ossewa geleë.⁹⁶

Die Boere se wa-konvooi het veilig deur die sanderige Namib gereis en daarna voortgetrek na Okombahe. Hier is hulle weer ingehaal deur Haybittle wat eers in Walvisbaai agtergebly het.⁹⁷ By sy aankoms vind hy dat sommige

van240/-

-
- 95) N.A. 1137, Official Journal kept by J.J. Christie - Secretary of the Special Commissioner.
- 96) Ibid.
- 97) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.51.

van die Boere besig was om hul voedsel vir klere te verruil. Hy was van mening dat dit nie volgens ooreenkoms was nie, maar kon 'n bevredigende skikking tref deur 'n hoeveelheid klere aan te koop wat hy aan die Kommandant en sy komitee oorhandig, om onder die mense uit te deel.⁹⁸

Haybittle moes om sakeredes op Omaruru agterbly en sou daarna weer na Walvisbaai terugkeer. Hy stuur egter sy bediende, Januarie, saam met die Boere om die losvee aan te jaag en hulle veilig deur Damaraland te neem. Die Trekkers het Haybittle nog eens versoek om hulle dank teenoor hul landgenote, wat hulle op so 'n edelmodige wyse te hulp gesnel het, oor te dra. Op 20 April 1880 het die Trekkerkonvooi vanaf Okombahe na Rustplaats vertrek.⁹⁹

Terwyl Haybittle nog op Okombahe was, ontvang hy op 3 Mei 'n brief van D.P. Krynanu & Kie. waarin berig word dat 'n hoeveelheid saad en klere vir die Trekkers aan boord van die Louis Alfred na Walvisbaai gestuur is.¹⁰⁰ Hy het dadelik 'n vinnige boodskapper na Walvisbaai gestuur en reëlings getref om die goedere per transportwa na Omaruru vervoer te kry, waarvandaan hy dit verder saam met jagters wou stuur.

Op 27 Mei keer Haybittle se agterryer, Januarie, na Omaruru terug en bring 'n negetal Trekkers wat na Transvaal wou terugkeer, met hom saam.¹⁰¹ Januarie bring ook berig dat die Boere-konvooi die laer veilig bereik het. Tydens die afwesigheid van die groep het swaar reëns geval wat groot corstromings veroorsaak het. Dit het tot gevolg gehad dat 'n nuwe vlaag van malaria die agtergeblewenes geteister en verskeie sterfgevälle veroorsaak het. Dit was veral in die laagliggende gebiede waar die mense die swaarste getref is.

Die241/-

98) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.51.

99) Ibid.

100) Ibid.

101) Ibid., p.53

Die Trekkers wat saam met Januarie teruggekeer het, het almal aan malaria gely. Haybittle het hulle inderhaas na Walvisbaai gestuur sodat hulle 'n verandering van klimaat kon kry "het geen een goed gevolg schijnt gehad te hebben, hoewel zij enkele malen weer inviel".¹⁰²

Op 11 Februarie 1880 het 'n groep afgedwaalde Trekkers saam met die jagter, J. Smuts, in wie se diens sommige van hulle was, 'n brief aan Palgrave gestuur en ook op noodlenigingshulp aanspraak gemaak. Die groep was ongeveer 640 km. van die hooflaer verwyder waar hulle tussen die Okavangorivier en die Onaramba Ovambo gejag het. Die brief is deur P.S. Venter, H.T. van de Veldt, S. de Klerk, W. de Klerk, F. Joubert, D. Erasmus, V. du Toit, P. Neethling, C. Prinsloo en M. van Staden onderteken.¹⁰³ Hulle was van mening dat kommandant Botha verkeerdelik ingelig is dat hulle na Transvaal teruggekeer het. Hulle was egter nie van plan om terug te keer nie, maar was besig om olifante te jag, uit die inkomste waarvan hulle gehoop het om 'n paar osse en die noodsaaklikste lewensmiddele aan te koop. Gedurende die volgende jagseisoen wat in Junie sou begin, was hulle van plan om noord van die Okavangorivier te gaan jag. Hulle het geskryf van 'n belowende jagveld wat hulle noordwaarts ontdek het. In die streek waarin hierdie jagveld geleë was, kon haas elke graansoort met sukses verbou word. Die inboorlinge was hulle goedgesind en het die onderskeiding gehad dat hulle hul eie katoen verbou en klere vervaardig het van 'n ruwe materiaal wat deur hulle selfs gespin en geweef is. Hierdie groep Trekkers het dieselfde ontberings as hulle lotgenote deurgemaak. Hulle het steeds in die uiterste armoede en nood verkeer. Hulle het 'n dringende behoefte aan klere en voedsel gehad. Hulle vroue en

kinders 242/-

102) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.53.

103) The Friend, 19.8.1880

kinders was reeds byna naak.¹⁰⁴

Dit is nie bekend hoe lank Palgrave die brief in sy besit gehad het voordat hy aan Haybittle geskryf het nie, maar eers op 10 Junie, dit wil sê vier volle maande nadat dit aan hom geskryf is, het hy vir Haybittle hiervan verwittig. Op 30 Junie het Haybittle in antwoord op Palgrave se mededeling, hom in kennis gestel, dat hy al die noodlenigingsvoorrade van die eerste skeepsfrag aan kommandant Botha en sy komitee oorhandig en 'n kwintansie daarvoor ontvang het. Maar in oorlegpleging met Eriksson het hy tog besluit om ook die nood van hierdie mense te verlig. Hy skryf aan Palgrave: „Daar degenen die zich tot u gewend hebben, zoo ver verwijderd zijn, bestand de kans, dat de granen door kalander en mieren zouden vernield zijn alvorens zij de plaats der bestemming bereikt konden hebben. Daarom heb ik het beter geoordeeld dien menschen hun aandeel in vee te geven, waarvoor er twintig beesten nu ter hunner beschikking zijn.”¹⁰⁵ Hierbenewens het hy met die jagter J. Smuts aan hulle 'n kis met 272,7 kg. uitgesoekte klere en 'n kis groentesaad gestuur. 'n Verdere voorraad wat met die Louis Alfred aangekom het, is deur die jagter William Lucas na die hoof trek ver-
voer.¹⁰⁶

So het Richard Haybittle hom onvermoeid en heelhartig aan sy taak gewy om die noodlenigingsprogram te volvoer. Hiertoe was hy in staat omdat hy hom eers van die feite vergewis het, waarna hy onbevooroordeel kon optree.

By die uiteindelijke afsluiting van sy taak meld hy in sy verslag aan die Hulpkomitee dat hy met die uitsondering van die kar, die perde, saals en ander benodighede wat hy moes aanskaf, van die hand gesit het. Die kar het hy in bewaring van die handelaar Muizenberg gelaat. Hy het sy opregte dank betuig vir die bystand wat hy van A.W. Eriksson & Kie., die handelaars

Deary 243/-

104) The Friend, 19.8.1880.

105) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.53.

106) Ibid.

Deary van Okombahe en Koch van Walvisbaai ontvang het. Ten slotte het hy aanbeveel dat die geskenk wat die Noodlenigingskomitee aan Kamaherero wou gee, liever na sy agterryer, Januarie, moes gaan, veral op grond van laasgenoemde se hulp aan die Boere om hulle diere veilig deur Damaraland te kry.¹⁰⁷ So het die sluier geval oor die lewe van een van die merkwaardigste vriende wat die Trekkers ooit gehad het.

Palgrave se rol tydens die noodleniging

Palgrave was amptelik aangestel as hoof van die noodlenigingspoging. Sy aandeel was egter van beskeie aard. Een van sy opdragte was: "If any of the emigrants desire to settle in the country, Mr. Palgrave will endeavour to secure a suitable location for them on terms calculated to ensure the maintenance of peaceful relations between them and the natives. But in doing so, all assumption of right or responsibility on behalf of this Government should be most scrupulously avoided; and not even the colour of governmental authority should be given to any of his proceedings on transactions connected with this service."¹⁰⁸ P.J. van der Merwe het uitdruklik aan Palgrave verklaar: "For myself, and I may say the same for many others, if you can only give me a place, I am content to stay where we are!"¹⁰⁹ Intendeel, dit was nooit by Palgrave 'n saak van erns om die Boere in Suidwes te vestig nie. Hy het net die Boere se nood raakgesien, wanneer dit by sy eie beleid ingepas het. Die hele noodlenigingspoging het hy as 'n klug beskou. Hy het voorgegee dat die Trekkers glad nie behoeftig was nie en dat die noodleniging deur Eriksson beplan is om in die Boere se guns te kom. Hy sê baie van die Trekkers in die Laer was welgesteld en die berigte oor

hulle 244/-

107) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.53.

108) G.H. 19/10, Appendix to Col. Office Blue Book on Affairs in Damaraland, 1880, p.44

109) Ibid., p.61.

hulle lyding was oordrewe: "There is no doubt either that for a long time they were disinclined to receive our help and that it required a large amount of careful persuasion and manipulation from Messers. Haybittle and Eriksson (that is Ohlssons) to induce them to come down here for the supplies furnished them by the Colony".¹¹⁰ Dat Palgrave hier 'n opsetlike wanvoorstelling van sake gee, blyk onder meer uit die feit dat Haybittle by sy besoek aan Rust-plaats slegs twee dae by die Trekkers vertoef het en minstens één dag daarvan gebruik het om hulle woongebied te besigtig. Besluiteloosheid onder die Trekkers op daardie tydstip was nie die gevolg van onsekerheid of hulle werklik die noodlenigingsgoedere nodig gehad het nie. Hulle bedenkinge het daarom gegaan dat hulle die goedere so ver moes gaan haal en dat hulle bowendien nie osse gehad het om hulle waens te trek nie.

Om sy beweringe aangaande Eriksson te regverdig, het Palgrave 'n wilde skoot in die donker gewaag, wat weer eens van elke greintjie waarheid ontbloot was. Hy skryf aan Ayliff, die Sekretaris van Naturellesake, soos volg: "You will, I dare say, remember my opinion of the origin, and object of the Relief and since my return to the country I am more than ever convinced that it is a correct one. Two or three months since will show that, if the Trekboers can be kept together so long, Eriksson will break up his establishment in Damaraland and join them; that they will then force their way into a new heard of Elephant country beyond the Okavango River where the Boers are to find a suitable country to settle in and Eriksson enough ivory and ostrich feathers to compensate him for what is at least a hazardous enterprise."¹¹¹ Hy beweer dat hy hierdie afleiding maak uit onderlinge gesprekke tussen die Boere self. Dit is bekend dat hy nie Afrikaans magtig

was 245/-

110) N.A. 288, Palgrave - Ayliff., K.A.

111) Ibid.

was nie, maar deur middel van 'n tolk met die Boere moes onderhandel. Hoe hy dus hulle onderlinge gesprekke kon volg, is onverstaanbaar. Die hele opset van sy verregaande en valse bewering het ingedruis teen Eriksson se integriteit en karakter. Die verdere verloop van gebeure het ook maar te duidelik aangetoon dat hy hom aan opsetlike laster skuldig gemaak het.

Oor hierdie merkwaardige filantroop, Eriksson, sê W.J.B. Chapman die volgende: "I was on terms of intimacy with Mr. Eriksson ever since December 1874 until shortly before his death which accured in Damaraland. He was kind hearted and assited every white man who came to Omaruru giving them wagons and oxen and trading goods to go in among the Hereros, Hottentots and hunters in the interior to barter ivory ostrich feathers and cattle, many of whom were soon independant. Mr. Eriksson was much esteemed by all the natives and whites and was known all over the country. He travelled in the name of Karuwapa (The pale-faced one), as he had been coming from Sweden his native country,"¹¹²

Dit wil dus voorkom asof Palgrave se haat teenoor die Boere nie beperk was tot hulle alleen nie, maar dat hy selfs hulle vriende probeer beswadder het.

Waar die "happy hunting grounds",¹¹³ waarvan hy aan Ayliff skryf, geleë was, het hyself geen duidelikheid gehad nie. Grootdoenerig het hy voorgegee: "I had been nearer to it than any European from this side of the continent of Africa".¹¹⁴ Toe hy as jagter 15 jaar tevore in die omgewing daarvan opgetree het, was wild egter skaars. Na bewering was wild egter nou volop. Die wild het destyds net weggetrek vanweë 'n swaar droogte wat ses jaar lank suid van

die246/-

112) A.C.C. 468, Memoirs of W.J.B. Chapman, K.A.

113) N.A. 288, Palgrave-Ayliff, K.A.

114) Ibid.

die Okavango geheers het. Aangesien dit juis daardie jaar goed gereën het, sou die wild volgens hom weer terugkeer na hulle ou weivelde. Hy sê dat eerw. Duparquet sou probeer om die Trekkers te oorreed om te bly waar hulle is, maar dat hy nie daarin sou slaag nie. Derhalwe was hy dieselfde mening toegedaan as Ayliff, naamlik "now that the Colony is no longer firmable to the idea of taking them under its care the sooner they go the better."¹¹⁵

Die Damars was nie vir hulle bang nie en was vasberade om hulle nie met rus te laat soos hy, Palgrave, wou nie: daarom moes hulle gaan en nie weer terugkom nie. As hulle deur Damaras gepla word gedurende die winter, sou dit slegs deur dié op die buiteposte wees. Vir hulle was die Boere egter mans genoeg. Alhoewel die Boere met lof gepraat het oor die vriendelike wyse waarop die Damaras hulle behandel het en maklik daardeur mislei kon word, "I (Palgrave) did not allow them to go away without a caution."¹¹⁶

Hy gee voor dat die inboorlinge van nature Boerehaters is en sê: "The dislike that is really felt for them by all natives alike is at once seen in the fact that none will enter their service and when they came down here the other day with some 30 wagons Haybittle was not able to engage a single leader for their wagons although he told me that he had offered unusually high wages".¹¹⁷ In stryd hiermee het Haybittle self verklaar dat hy Hottentotte te Walvisbaai gehuur het om die waens te lei.

Daar is weinig aanduidings dat Palgrave enige positiewe hulp aan die Trekkers verleen het. Tog het hy groot bedrae ten laste van die Hulpkomitee gespandeer. Uit 'n staat van uitgawes wat hy ingedien het, blyk dat hy R 1085.21 uitbetaal het in sy hulppoging aan die Trekkers. Hiervan is onder andere

R400247/-

115) N.A. 288, Palgrave - Ayliff, K.A.

116) Ibid.

117) N.A. 288, Palgrave - Ayliff, K.A.

R400 in die rekening van die Departement van Naturellesake inbetaal.¹¹⁸
Waarvoor hierdie bedrae presies aangewend is, is nie duidelik nie en
bly 'n ope vraag. Dat Palgrave in sy onderhandeling met die Trekkers
baie verdag opgetree het, is nie te betwyfel nie.

Die tydige hulp aan die Trekkers het baie van ondergang gered. W.W. Jordan
sê selfs dat as dit nie daarvoor was nie, hulle waarskynlik almal kon omge-
kom het. Die Trekkers was nou uit hulle benouendste ellende verlos. Dit
was vir hulle meer as duidelik dat Palgrave hulle nie in die land wou hê
nie; derhalwe het hulle met die Portugese in verbinding getree om na An-
gola te trek.

.....248/-

118) N.A. 1140, Palgrave - Ayliff, K.A.

te gaan vestig. Hulle het verklaar dat die Boere bekend was by die Portugese om hulle ondernemingsgees en gehardheid teen ongunstige omstandighede. Aan elke gesin sou 'n stuk grond van ongeveer 3 000 morg gegee word wat tien jaar lank belastingvry sou wees. Die nedersetters sou nie onderhewig wees aan Portugese krygsdiens nie, maar hulle sou moes sorg vir die verdedoging van hulle eie gebied en vir die handhawing van wet en orde. Verder sou hulle vryheid van godsdienst geniet en die reg hê om hulle eie kerk te bou. Hulle plase kon hulle ook verkoop of oormmaak aan wie hulle wou. Hulle kon oor land na die Zambesie-vallei trek of die Portugese sou hulle per skip soontoe stuur.¹

Die Dorslandtrekkers het na 'n land gesoek wat beter as Wes-Transvaal aan hulle behoeftes sou voorsien. Alhoewel hulle nie dadelik na Portugese gebied uitgetrek het nie, verklaar die Portugese aanbod van 1870 tog vir ons waarom Angola as nuwe tuiste uiteindelik vir hulle aanvaarbaar was. Daar bestaan ook 'n opvallende ooreenkoms tussen die bepalinge van die aanbod van 1870 en die voorwaardes waaronder die Boere hulle uiteindelik in Angola gevestig het. Die Trekkers het ook beseft dat vestiging in Damaraland en Ovamboland as gevolg van die vooroordeel wat daar reeds by die inboorlinge teen hulle opgewek is, onmoontlik was.

Die gedagte om hulle langs die Zambesi te vestig, het herhaaldelik tydens die trek opgeduik, tog het die hele trek nooit in daardie rigting genceg nie. Slegs enkele afgedwaalde groepies het ooit die oorsprong van die Zambesi bereik. Die gedagte om na Portugese gebied uit te trek, het eers na 'n werklike ontmoeting met die Portugese vorm begin aanneem. Die trekker, Pieter Maritz Botha, het verhaal dat toe hulle van die inboorlinge verneem van blankes oorkant die Kunene, het hulle gemeen dat dit die Van Renaburgtrek was wat in 1837 verlore geraak het.² Dit was Portugese handelaars wat die Trekkers tydens 'n jagtog oorkant die Kunene aangetref het, wat belowe het om 'n Boere-afvaardiging vir onderhandelinge met die Portugese overheid na Mossamedes geleide te doen. Hulle inligting aangaande Humpata het die Trekkers verkry van die hoof van die Katolieke sending in Suidwes-Afrika. W. Chapman sê hieroor: "The trekkers in the meantime having heard of the natural plateau in the hinterland of Mossamedes from Padre Duparquet who had been there but was not at this time 250/-

-
- 1) Staats Courant De-Zuid-Afrikaansche Republiek, 22 Maart 1870.
 - 2) Botha, P.M.: Daarboek van Pieter Maritz Botha, Preller Versameling, Bd. 53, A787., p.244.

time, endeavouring to establish a mission at Omaruru."³

Die Lutherse sendelinge in Suidwes-Afrika het egter die Herero opgestaek om die Katolieke te verban. Die gevolg was dat Duparquet na Mossamedes teruggekeer het. Palgrave, die Speciale Kommissaris van die Kaapse Regering was van mening dat Duparquet die Trekkers afgeraai het om na Angola te trek. Die feit dat hy hulle van eerstehandse inligting kon voorsien, dui egter eerder daarop dat hy hulle aangemoedig het om soontoe te trek.

Nog 'n persoon wat die Trekkers behulpsaam was in hulle besluit om na Angola te gaan, was die Sweedse kleurling-handelaar W.W. Jordan. Jordan het die Trekkers op 'n baie groot deel van hulle reis deur Suidwes-Afrika gevolg. Hy het aan hulle baie hulp verleen en het hom groot moeite getroos om hulle herinneringe op te teken. P.J. van der Merwe het aan Palgrave gesê: "Mr. Jordan, the trader, would persuade us to go to the Portuguese, and through him we have received offers of veld from their consul in Cape Town."⁴

Reeds tevore is daarop gewys hoedat die Portugese handelaars in Suid-Angola beloof het om die Trekkers te vergesêl na Mossamedes. Nadat kommandant Botha nou self met Palgrave in aanraking was en die onwilligheid van die Kaapse regering aangaande hulle vestiging in Suidwes aan hom bekend geraak het, het die voorneme om na Angola toe te trek, duidelik gestalte aangeneem.

Dit was vir die Trekkers duidelik dat hulle nie kan bly waar hulle was nie, aangesien daar te Rustplaats ook 'n groot aantal mense aan die gevreesde malaria gesterf het. Die materiële hulp wat hul landgenote uit Suid-Afrika tydens hul verblyf in die Kaokoveld aan hulle gebied het, het tydig gekom. Toe die hulp hulle bereik het, het malaria kwaai onder hulle gewoed. Ds. Cachet het na sy besoek aan hulle in 1882 in Angola verklaar: "Zij moesten een plan maaken om het Kaokoveld te verlaten. Dit zouden de meesten niet hebben kunnen doen zonder de kollekte. Het leven van velen is ongetwijfeld gered door het geen zij toen ontvingen."⁵ Andries Alberts, 'n nasaat van die trekkerleier, Gert Alberts, het hiervan getuig: "Malaria is die rede waarom die Boere Angola toe gegaan het. Toevallig was malaria in die trekjare, omstreeks 1879-80, baie straf in die huidige Suidwes. Hulle het toe besonder baie siek geword, en toe hulle van Humpata hoor dat daar geen malaria is nie, het 251/-

3) Chapman, W.J.B.: Memoirs, p.5, A.C.C. 468

4) G.H. 19/10. Appendix to Blue Book on Affairs in Damaraland 1880.
Enclosure 2 No. 7.

5) De Maandbode 1.5.1882.

het hulle daarheen getrek.⁶ Om op Humpata te gaan woon waar daar regtig geen enkele koorsmuskiet is nie,⁷ was dus vir die Boere die enigste oplossing van hulle probleme. Humpata is egter 'n klein stukkie grond. Dit sou al die mense kon dra as daar 'n goeie afsetgebied vir hulle landbouprodukte was, maar sonder so 'n afsetgebied, kon hulle op Humpata se hoëveld alleen nie bestaan nie. Hulle was verplig om daar te woon en 'n inkomste elders te soek. Hulle het in die wintermaande die berge afgegaan - die malariastreke binne - om te jag en transport te ry. In die droë maande was die malaria nie so straf aan die voet van die berge nie. Op die vraag of die Boere in Angola sou bly, gee Ds. Cachet dan ook vir ons die volgende antwoord : „Alles hangt nu af, of het land gezond is. Is dat zoo, dan denk ik zeker, dat zij er zullen blijven en dan is het ongetwijfeld het begin van eene belangrijke Afrikaansche kolonie".⁸ In April 1881 het 'n aantal mense te Humpata malaria opgedoen en twee is oorlede: "of die echter aan die koorts gestorwen zijn, wordt door velen betwijfeld".⁹

Die Verkenningsskommissie

Die Boere was nou ook moeg vir 'n nomadiese leefwyse en wou graag hieraan 'n einde maak, „om stil en rustig in gezonder klimaat zich te vestigen met hulle vrouwe en kindere; dat zij reeds lang begeerig waren met die Portugeezen in vriendschappelijke aanraking komen, maar slechts nu eerste aan de begeerte konden voldoen....."¹⁰ So het hulle by hulle aankoms in Angola aan die Portugeese verklaar.

Reeds op 10 Augustus 1880 is elf van die vernaamste persone uit die Trek afgevaardig om met die Portugeese te gaan onderhandel. Hierdie elf persone het onder andere ingesluit: J.F. Botha (Kommandant), Gert Johannes Lindeque van der Merwe (veldkornet), Gert Andries Alberts, L.M. du Flessis, Petrus Johannes van der Merwe, Hermanus Phillippus Grobler, E.E. Jordaan en A.N.J.D. Alberts.¹¹

Die geselskap bereik Humbe en word hiervandaan vergesel deur twee Portugeese van wie een die Portugeese baster en handelaar Antonio Jose d'Almeida was. Hier-vandaan moes die geselskap 'n wapad oopkap tussen digte bosse deur, al langs die rivier op, in die rigting van die plato van Humpata. Hulle reis

is252/-

6) Alberts, A.: Herinneringe van Andries Alberts (Opgeteken vir W.A. de Klerk), p.5; De Maandbode 1.9.1881

7) Alberts, A.: op.cit., p.5

8) De Maandbode 1.5.1882

9) Ibid.

10) De Maandbode 1.10.1890

11) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.59

is verder bemoeilik vanweë „een menigte van Kaffers die wijs waren en parmantig, zoodat wij nachten door op onze voeten moesten staan, zes man op een wacht; menigmaal hadden wij de duimen op de hanen om te schieten".¹² Op die dertiende dag van hulle reis bereik die geselskap Huila¹³ wat W.J.B. Chapman beskryf as 'n klein dorpje bestaande uit vyf of ses huise en "an apology for a fort where the Commandant resided with half a dozen black soldiers, and a priest lived in that village too".¹⁴ Die bevelvoerder van hierdie fortjie was Luitenant Frigo Feireira. Die Portugese wat hier gevestig was, het dit selde verder as 'n myl of twee vanaf hierdie fortjie gewaag uit vrees vir 'n aanval deur die inboorlinge. Kort tevore het 'n Portugese majoor wat, met behulp van 'n klein troepemag, strompers uit die Noorde wou keer, slegs vier myl vandie fort af in 'n bloedbad aan sy einde gekom. Die inwoners van Huila het bestaan uit bannelinge uit Portugal. "A few years previous to the arrival of the Trekkers a small German colony was established at Huila but did not remain long owing to the insecurity of life and property and the Government unable to protect them."¹⁵

Terwyl die Trekker-afvaardiging hier vertoef het, is hulle te perd die Humpataberg, wat deel is van die Serra da Chellabergreeks, uit om die veld op die plato te verken. Die veld en watervoorsiening van die plato was uitstekend en die afvaardiging besluit dadelik om verder met die Portugese te onderhandel. Hulle laat hulle waens agter en vertrek te perd in geselskap van 'n aantal Portugese na Mossamedes. Hulle is die hoë Serra da Chellaberge te voet af en bereik die gehuggie Cupangambe. Benewens 'n fort was hier 'n winkel, 'n suikerplantasie, distilleerinstallasies vir "aguardente" (Portugese brandewyn) en 'n paar katoenplantasies aan die suidekant langs die Benorivier. Hulle bly hier twee dae oor nadat hulle met vreugde deur die inwoners verwelkom is. Na 'n verdere dagreis oornag die Boere weereens op 'n Portugese plaas. Die volgende twee nagte bring hulle in die veld deur en bereik Mossamedes eindelik Vrydag, 17 September 1880.¹⁶

Hulle is met uitbundige vreugdebetoon deur die Goewerneur, majoor Sebastiao da Matta, en die gemeenskap van hierdie vissershawe ontvang. Selfs geweerskote is afgevuur om die inwoners se blydschap oor die aankoms van die Boere te toon.

Saterdagoggend..... 253/-

12) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St Januario Humpata, p. 59

13) De Maandbode 1.2.1862

14) Chapman, W.J.B. : Memoirs, p. 8

15) Ibid., p. 8

16) De Maandbode 1.10.1890; De Maandbode 1.2.1882

Saterdagoggend is hulle getrakteer op 'n besoek aan 'n Portugese skip wat in die hawe was en in die namiddag het hulle met die goewerneur onderhandel.¹⁷

Die tolk tussen die twee taalgroepe was uiters onbekwaam en die Boere kon hulle slegs met die grootste omslagtigheid verstaanbaar maak. Die goewerneur was hulle baie simpatick gesind en was bereid om aan al hulle voorwaardes vir vestiging in Portugese gebied te voldoen. Op 18 September 1880 het die goewerneur en sy amptenare, namens die Portugese owerheid, en die afvaardiging, namens die Trekkers, 'n dokument opgestel, waarin die voorwaardes waaronder die Boere hulle in Angola sou vestig, vervat is. Hierdie ietwat omslagtige dokument het bepaal:

1. Ooreenkomstig wetgewing oor grondbesit van 21 Augustus 1856, 4 Desember 1861 en 10 Oktober 1865, sou die Regering aan elke huisgesin, op die plek van hul keuse, 200 hektaar grond skenk.
2. Alhoewel die Boere na sodanige skenking nog as vreemdelinge beskou sou word, moes hulle belooft om hulle aan die Portugese wetgewing te onderwerp.
3. Ooreenkomstig Artikel 6, 145 en 4 van die grondwet van Angola sou hulle godsdienstvryheid geniet.
4. Ooreenkomstig die wet van 4 Desember 1861 sou hulle belastingvry wees vir die eerste tien jaar.
5. Ooreenkomstig wetgewing van 4 Desember 1861 sou hulle diensbodes onder kontrak kon huur. Sodanige diensbodes sou egter onder toesig van regeringsamptenare staan.
6. Hulle sou hulleself mag verdedig indien hulle aangeval word. In geen geval sou hulle egter die reg hê om offensief op te tree nie. Na die eis van omstandighede kon hulle egter op die Regering om hulp beroep. In gevalle van diefstal en moord, sou Regeringsamptenare ondersoek instel en oor optrede besluit. Grond wat deur inboorlinge bewerk word, moes as hulle eiendom beskou word en niemand sou die reg hê om dit te beset nie.
7. Die Boere belooft om hul gesinne te gaan haal en indien die Kunene nie ondeurvaadbaar word vanweë swaar reëns nie, hopelik in Desember 1880 of Januarie 1881 Huila te bereik. In geval van swaar reëns is verwag dat hulle eers teen Junie of Julie 1881 Huila kon bereik. Intussen sou pogings aangewend word om 'n goeie tolk te bekom.
8. Ten slotte stel die Portugese owerheid dit duidelik dat indien die Boere

Angola 254/-

17) De Maandbode, 1.2.1882; Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.59

Angola toe kom, dit op die inisiatief geskied. In die verband benader die Portugese owerheid hulle soos hy enige ander vreemdeling sou benader wat dien ooreenkomstig besluit.¹⁸

Op versoek van die Goewerneur het al die teenwoordiges die ooreenkoms onderteken endaar is besluit om dit oral in die land openbaar te maak.

Die Portugese wat hierdie byeenkoms bygewoon het, was goewerneur Sebastiao Nunes da Matta, dr. Sebastiao Rodrigues Babosa Centano, generaal Honorato Jose de Mendozca, Radolpha Addao (as tolk) en Candido Augusto do Nascimento (privaat-sekretaris van die goewerneur). Van die Boere was die volgende persone teenwoordig: Jacobus Frederik Botha, Gert Johannes Lindeque van der Merwe, Gert Andries Jacobus Alberts, Louwrens Marthinus du Plessis en Hermanus Philippus Grobler.¹⁹

Die geselskap het op 19 September die terugtog na Huila, waar hulle hul waens agtergelaat het, aanvaar en het die 22ste September daar aangekom. Die reis is onverwylde verder voortgesit na die Laer, wat na vyftien skofte bereik is.

E.E. Jordaan skryf oor hierdie reis soos volg: "Wij waren elf mannen, die op de commissie uitgegaan zijn en op den 23 st zijn wij aangekomen op een zeker dorp Huila genaamd, en wij zijn daar met groote blijdschap ontvangen en de Hoofdman van Huila heeft ons vrijheid gegeven om het land te gaan bezien en spoedig hebben wij een land gevonden naar onze zin, gezond en bekwaam voor goede woning. Een waterrijk land, een hooge en kale land zonder bosschen en de 11 d zijn wij van daar na Mossamedes of Kleinvisch baai en de 17 zijn wij aan de Baai aangekomen en ook daar zijn wij met groote blijdschap ontvangen en toen hebben wij met de goewerneur gesproken en alles verkregen naar ons begeerte, en de 20st zijn wij weder terug gekeerd met alle haast en de 8ste van October zijn wij te huis gekomen en wij zijn gereed om de 10 van hier te vertrekken en wij hopen als het voorspoedig gaat en dat de Heere ons zegent om het in een maand en vijftien dagen over te gaan tot na Huila."²⁰

In die Laer is hulle met die grootste blydschap ontvang: Uiteindelik is 'n streek gevind wat vir 'n nedersetting geskik was. W.J.B. Chapman sê hulle kon aan hulle lotgenote meedeel dat hulle die pragtige Humpata-plato onmiddellik nadat hulle Huila verlaat het, verken het. Dit word deurkruis deur 'n aantal kleiner strome wat in die Rio de Nevirivier verenig wat deur Humbe vloei255/-

18) De Maandbode, Woensdag 1 Oktober 1890 (Vertaal uit Portuges!); Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 59.

19) De Maandbode 1.10.1890; Postma, ds. D.: op.cit., 1, p. 59

20) De Maandbode, 1.2.1881.

vloei en laer af by die Kunene aansluit.²¹

'n Brief van ds. J.L. Cachet wat op 23 Maart 1880 geskryf is, het die Trekkers op 1 Augustus eers bereik. Eers na die afvaardiging se terugkeer uit Angola kon diaken E.E. Jordaan op 12 Oktober tyd inruim om sy antwoord aan ds. Cachet te voltooi. Voor daardie datum, sê Jordaan, was dit nie moontlik om al die gevraagde inligting aan ds. Cachet te verstrek nie "want ik sta toen gereed om de tiende Augustus op eene Commissie te gaan naar het Portugeesche land."

Jordaan het afgesien van sy reeds aangehaalde beskrywing van die reis, weer eens hulle dringende behoefte aan herderlike besoeke benadruk. Hy het aanbeveel dat, indien 'n leraar gestuur word om hulle te besoek, hy van Kaapstad af na St. Helena en daarvandaan na Klein Visbaai moes reis. Die Trekkers het vir oulaas 'n hele aantal briewe aan familie en vriende in Suid-Afrika geskryf, sodat daar, behalwe die brief van E.E. Jordaan, nog twaalf briewe hiervandaan aangestuurd is.²²

Van Rustplaats na Humpata

Almal was nou haastig om te trek en voorbereidings is dadelik getref. Jordaan het verwag dat hulle reeds die 10de Oktober op pad sou wees. Die trek kon egter nie wegkom voor die 11de Oktober²³ nie - wat ook nog verbasend gou was. Dit bewys nog eens hoe arm aan wêreldse besittings die Boere nou was. Die Trek is in twee verdeel. Die kommandant het as aanvoerder met die eerste groep vertrek, terwyl die tweede groep onder leiding van die veldkornet sou volg.

In hulle haas om Angola te bereik voor die middelsomer, wanneer die malaria straf word, het die voorste deel van die trek die agterste byna in 'n posisie laat beland wat ramspoedige gevolge kon gehad het. Gewoond aan volop water by Rustplaats, het hulle onverskillig na die waters laten vertrappen en verniel, zoodat die achterste mense met hun vee bijna van dorst zijn omgekomen, was het niet dat zij reeds te voren eenig water had gevonden.²⁴

By die Kunene het die twee groepe van die Trek weer bymekaar aangesluit. Hier het hulle 'n laercommandant aangestel om die ordelike verloop van die Trek verder te reël. Hierdie reëlins was ook noodsaaklik "want de weg was met

vijanden256/-

21) De Maandbode 1.2.1881.

22) De Maandbode 1.2.1881

23) Postma, ds. D.: De Trekboeren te St. Januario Humpata, p.59

24) Ibid.

vijanden bezaaid als met de bladeren van een boom".²⁵ Hier het Pieter Maritz Botha wat nog elders in Suidwes gejag het, die Trek ingehaal "en heeft zijn naam opgegeven als een van die Trekkers".²⁶ Uit hierdie mededeling blyk dat daar nou van die hele trekgemeenskap noukeurig rekord gehou is.

Hul trek langs die Kunenerivier op, het vanweë digte bosse en vyandiggesinde inboorlinge onder beproewende omstandighede geskied. As gevolg van 'n tekort aan water was hulle selfs genoodsaak om op 'n Sondag die hele dag deur voort te reis. 'n Aantal van hul vee is deur die inboorlinge gesteel, dog dit het hulle geluk om sommige daarvan terug te kry. Asof hulle beproewinge nie groot genoeg was nie, het masels onder die Trekkers uitgebreek. Hierdie teenslag het noodlottige gevolge gehad en verskeie persone is op die trekpad oorlede. Onder hulle was die skoonmoeder van W.J.B. Chapman. Die aanhoudende terugslae het die reis aansienlik vertraag en eers op 22 Desember het hulle uiteindelik Huila bereik. Afgesien van talle probleme op hierdie tog het die gevreesde malaria, wonderbaarlik genoeg, geen slagoffers geëis nie.

Die Trekkers moes 'n pad teen die Huilaberge uit maak en hulle was genoodsaak om tot 1 Januarie 1881 hier te vertoef.²⁷ Ook is 'n kommissie hiervandaan uitgestuur om 'n geskikte²⁸ plek te soek waar 'n dorp aangelê kon word.

Die goewerneur-generaal van Angola het intussen die Portugese owerheid te Lissabon van die aankoms van die Boere verwittig.²⁹ Hy deel mee dat die Boere grond ter bewoning, ooreenkomstig die Portugese wette, aangevra het. Hulle was ook bereid om aan die formaliteite te voldoen soos deur die Portugese regering verlang word. Die grond wat hulle aanvra, moes geskik wees vir landbou en veeteelt. „Op deze wijze dachten zij hun eigen welsijn te bevorderen onder de weldadige bescherming van de Portugeesche vlag, en tegelyk mede te werken tot welsijn en de vergrooting vanden luister van het Portugeesche Rijk.....”³⁰ Hulle was ook bereid om kragtig mee te werk om die inboorlinge te beskaaf - 'n doelstelling wat die Portugese, volgens die beriggewer, graag nagestreef het. Steun in hierdie verband was dus intens welkom. Hy sê die Boeregemeenskap 257/-

25) Postma, ds. D. : De Trekboeren te St. Januario Humpata, p. 59

26) Ibid.

27) Chapman, W.J.B. Memoirs, A.C.C. 468, p.9

28) Postma, ds. D. : op.cit., i, p.60

29) De Maandbode 1.10.1890.

30) Ibid.

Boeregemeenskap bestaan uit 'n soort trekkende kolonie: "Gehard teen elke ontbeering en al die wedervarendigheden, die gewoonlik gepaard gaan met zulk een zwervend lewen in de binnelanden van Afrika, begeerden zij zich eindelijk stil en rustig neder te zetten onder bescherming van een vlag toe behoorende aan een bevriende Europeesche mogeheid, terwijl zij, daar dit onmisbaar was, aannamen de politieke en administratiewe constitutie hun te worden voorgeschreven door de natie, die bescherming en gronden ter bewoning en ontginning moest verleen, zonder eenige andere voorrechten dan die welke het land aan zijn onderdanen gunt en verzekert."³¹

Die Portugese het besonder ingenome en geveel gevoel dat hierdie vryheidsliewende Boere-trekkers juis Portugese gebied uitgekies het om hulle in te vestig. Die Portugese beriggower openbaar ook geen geringe trots op sy land nie, want hy verklaar voorts dat geen ander land beter as juis Portugal hierdie koloniste in hul behoeftes kon tegemoet kom nie. Geen ander land het sulke uitgestrekte gebiede in Afrika besit en kon soveel vooruitsigte vir 'n welvarende lewe bied nie. Die milde wette wat in die Portugese kolonies van krag was en wat met dié in die moederland ooreengekom het, kon nie anders as aantreklik vir hierdie vryheidsliewende koloniste wees nie. Dit was volgens hom, voorregte wat Portugal gebied het wat deur geen ander Europese koloniale moondheid geëwenaar kon word nie.³²

Hierdie nuwe Portugese nedersetting sou bestaan uit "fifty-seven families, numbering 270 souls, with fifty servants who had accompanied them from the Transvaal, and sixty-one wagons drawn by 840 oxen, they had 2 160 head of cattle, 120 horses, and 3 000 sheep and goats"³³

Die Portugese het dadelik ingesien dat die ontwikkeling van 'n nedersetting te Humpata onteenseglik 'n belangrike bydrae sou lewer tot die verdere ontwikkeling van die distrik van Mossamedes. Onmiddellik nadat die owerheid in Lissabon van die aankoms van die Boere gehoor het, is die goewerneur-generaal van Angola dadelik gelas "den Gouverneur van Mossamedes behulpzaam te zijn met raad en daad in regelen der zaken en belangen, alsook om de geschikste personen uit te kiezen in hun midden om de Kolonie verder te regelen en te organiseeren".³⁴ Aangesien J.F. Botha kormandant was, is hy aangestel as voorman en landdros van die Trekkers. Hy moes ook optree as skakel tussen die 258/-

31) De Handbode 1.10.1890 (Vertaal uit Portugees).

32) Ibid.

33) Jordan, W.W.: Journal of the Trekboers, p.167; De Handbode, 1.10.1890.

34) De Handbode 1.10.1890.

die regering en die Trekkers. Nadat die Goewerneur-generaal hom nog eens vergewis het van die vriendskaplike en tegemoetkomende gees wat daar reeds tussen die Boere en die Portugese amptenare geheers het, is nog 'n byeenkoms tussen die twee groepe belê.

Kort hierna arriveer goewerneur Sebastiao Nunes da Matta in eie persoon te Huila om die grondlegging van die nuwe Kolonie St. Januario te Humpata van stapel te stuur. Die kolonie is so genoem ter ere van die destydse minister van kolonies.

Op 28 Desember 1880 vergader die Goewerneur en sy gevolg saam met Boereleiers te Huila om die nuwe kolonie te stig wat hom hoofsaaklik sou toelê op landbou en veeteelt.³⁵ Nadat die saak weer eens deeglik bespreek is, is bepaal:

1. Die kolonie van vyf-en-vyftig families wat hier aangekom het, sou staan onder die wette en amptenare van die Portugese regering. Hulle sal geen ander vlag hê as die Portugese vlag nie. Die kolonie sou die naam dra van St. Januario ter ere van die huidige minister van Kolonies.
2. Die regering sal aan hierdie kolonie 3 000 hektaar grond skenk vir die aanlê van 'n dorp met besproeiingserwe op die hoogland van Humpata in die distrik van Huila.
3. Na die uitleg van die dorp sou die regering aan elke familie of huisgesin 'n stuk grond toeken na hulle eie keuse in ooreenstemming met die betrokke wet.
4. Alles wat tevore op die byeenkoms te Mossamedes op 18 September 1880 beloof en geskenk is, word opnuut deur die regering verseker en bekragtig.
5. Hulle sou vry en onbelemmerd hulle godsdienste kon beoefen.
6. In die dorp sal die regering vir hom 'n stuk grond uithou, groot genoeg vir openbare geboue en 'n markplein. Die markplein en strate sou die verantwoordelikheid van die Regering wees.³⁶

Nadat die ooreenkoms gefinaliseer is, is dit onerteken deur: Sebastiao Nunes da Matta, goewerneur van Mossamedes; Francisco Antonio de Mesquito, kaptein van die tweede linie en chef; A. Accacia de Oliviera Carvalhao, landmeter; Artur de Paiva, luitenant en vertaler; Luiz Antonio Pereira de Magalhaes, tweede luitenant; J.F. Botha, kommandant; G.J. v.d. Merwe, veldkornet; J.P. Botha, voorsitter; G.D. Prinsloo, G.A.J. Alberts, P.J. van der Merwe, T. Grobler, en J.P. Botha - wat 'n tweede keer teken namens die lede van die „Komitee”.³⁷

Hierdie259/-

35) De Maandbode 1.10.1890

36) De Maandbode 1.10.1890

37) Ibid.

Hierdie komitee, wat uit bogenoemde Trekkers bestaan het, sou fungeer tot in Junie 1881, op watter datum die Trekkers gehoop het om hulle geboue te voltooi. Daarna sou die komitee ontbind en sou die kolonie bestuur word volgens die wette van die land. Die komitee was egter intussen verantwoordelik vir die ordelike vestiging van die gemeenskap. Sodra die kolonie tot stand gekom het sou die regering dit oorweeg om dit tot 'n aparte distrik te verklaar om die administrasie daarvan te vergemaklik. Die Regering sou intussen geld byeenbring om 'n wapad vanaf Mossamedes na die vrugbare Humpata aan te lê,³⁸ sodat die Boere hulle produkte na die kus kon neem en daarvandaan goedere en Portugese koloniste na die binneland kon vervoer.

Dorpsaanleg

Op 3 Januarie 1881 trek die Laer teen die berg uit en kampeer op 'n plek wat hulle Lagerplaats noem. Hiervandaan gaan die Dorpsbeplanningskommissie vooruit om 'n geskikte terrein vir die aanlê van die dorp te kies. Na drie dae keer die kommissie terug en berig dat 'n geskikte terrein vir die aanlê van 'n dorp gevind is. Hier vind onderhandelings plaas oor hoe die nuwe aanleg aangepak moet word. Daar word besluit om 'n kanaal aan te lê om die dorp van water te voorsien. Nadat hierdie taak voltooi is, sou die dorp in erwe opgedeel word en by wyse van loting aan eienaars toegewys word. Hulle besluit egter om eers 'n tydjie te rus alvorens hulle die taak aanpak. Dit was ook nodig om 'n dam in die Rio de Nevirivier te bou om die water in die kanaal uit te druk. Die beplanning van hierdie taak is opgedra aan Rudolf Holsthuizen. Van hom sê Chapman: "He was an elderly gentleman of the old honest class of Boers whose integrity was beyond suspicion".³⁹

Die Trekkers het ook besluit om die aanvang van die waterwerke 'n gedenkwaardige aansyn te gee. Hulle het derhalwe die Goewerneur van Mossamedes na die geleentheid uitgenooi. Die kerkraad sou versoek word om die opening met gebed en die sing van 'n psalmvers waar te neem. Weens siekte kon die kerkraad nie aan hierdie versoek voldoen nie, derhalwe is 'n oud-ouderling gevra. Dié was weer gesteur omdat hy nie in die eerste plek genader is nie en weier. Oplaas word besluit dat die kommandant 'n openingstoespraak sou hou. Die veldkornet sou dan geleentheid gegee word om die aanwesiges toe te spreek en daarna sou die goewerneur

'n261/-

38) De Maandbode, 1.9.1881

39) Chapman, W.J.B.: Memoirs, p.10

'n toespraak hou. Die voorsitter van die komitee sou dan aan die woord gestel word en die verrigtinge sou eindig met gesang en gebed.

Die oggend met die opening van die werk aan die waterwerke was goewerneur da Matta teenwoordig, „en rekende het zich eene eer de eerste zode te keeren, en alzoo het werk te openen”.⁴⁰ Die opening is gehou op 14 Januarie 1881 by Tchiangaralla aan die suidelike oewer van die Rio de Nevi.⁴¹ Hier was byeen: goewerneur da Matta, Antonio Accacio de Oliviera Carvalho (landmeter), Arthur de Paiva (luitenant), Pater Boaventura dos Santos, kommandant Botha en al die mans van die Trekkerkolonie. Die Portugese vlag is gehys en kommandant Botha het op plegtige wyse aan diewoord gekom en gesê: „Mijn Vader, Broeder en Vrienden, Heden beginnen wij het eerste groote werk tot welsijn van onze Kolonie; ik heb u allen opgeroepen om mij te assisteeren en met mij mede te werken. Vijf jaren zijn er voorbijgegaan sedert wij huis en haard verlaten hebben, jaren van allerlei wederwaardigheid en groote vermoeienis, en waardoor wij zoo velen onzen dierbaren hebben verloren, en daarom behooren wij thans den Heere te danken voor ons en de onzen, dat wij eene betere verwachting voor de toekomst verkregen hebben. Het spijt mij dat sij mij tot uw voorman hebt verkozen, daar ik bewust ben van mijne onbekwamheid, maar ik wil trachten uwe keuze eer aan te doen. Mijne onbekwaamheid erkennende vervult de gedachte aan die verantwoording mij dagelijks met beving, vooral wanneer ik er aan denk hoe groot ons getal was, toon wij ons dierbaar land verlieten, en hoe klein en gering daarentegen ons getal op dit oogenblik is; maar ik vertrouw dat door eenparigen arbeid de toekomst ons vergoeden zal wat wij verloren hebben en wat wij te lijden gehad hebben, al zal sij het verledene uit ons hart niet kunnen uitblusschen.

„Thans sta ik gereed om de eerste zode om te keeren voor een damwal, waardoor wij hopen het onmisbare water op onze landen en tuinen te krijgen, en ik roep u allen op om mij daarin eenparig terzijde te staan. En mage het Gods genade behagen onzen arbeid te zegenen voor ons en ons nageslacht.

„Ek doe het onder een vreemde vlag, en in de tegenwoordigheid van een vreemden amptenaar. Mogen de toekomst ons dan broeders maken, en laat ons het beste verwachten van zijne bescherming en recht vaardigheid”.⁴²

Hierna261/-

40) De Maandbode, 1.10.1890

41) Ibid.

42) De Maandbode, 1.10.1890

Hierna het kommandant J.F. Botha drie soorie gespit en in die water gesit as fondament vir die nuwe damwal.

Goewerneur da Matta is daarna aan die woord gestel en het verklaar: „Ik voel mij gelukkig en verheugd de eer te hebben tegenwoordig te zijn bij het begin van dit nuttig werk, zoo nodig voor de welvaart en het geluk van uw verblijf aan dese plaats. Deze gedachten komen bij mij op, niet alleen met het oog op de mogelijke gevolgen die dit werk hebben zal voor het land aan mijne zorg toevertrouwd, maar ook met het oog op het feit dat ook nu voor uw die jaren lange moeiten en verdrietelijkheden zijn voorbijgegaan. Gij zijt een volk verdeeld door uwen arbeid, en ik merk dat zij de gevoelens en de zeden van uw voorgeslacht getrouw zijt gebleven; Gij begeert te arbeiden, en daardoor te bestaan en te leven. Hier hebt zij een uitgestrekt land; vier oorsprongen van loopend water omgrenzen het stuk lands dat ik u gegeven heb in naam van Z.M. de Koning. Het veld is goed voor uw vee, en het klimaat verskilt weinig van dat van Portugal. Het zulke voorrechten begiftigd twijfel ik niet of de Kolonie St. Januario zal moeten bloeien, en uwe kinderen opgroeien zullen om niet weer het land te verlaten, waar hunne ouders moede en mat vanwege zooveel zorg en moeite eindelijk begeeren te rusten, en het verdriet van het verleden te vergeten. Die vlag die ik daar in uwe handen zie wapperen, heeft een luisterrijke geschiedenis; zij zal u beschermen, en ik ben zeker dat gij uwe beloften, op den eersten dag gedaan, zult gestand doen, door haar te verdedigen, als het noodig is, met dien heldenmoed zoo menigmaal door u getoond. Van harte hoop ik dat gij voorspoedig zijn moogt; en God de Schepper aller dingen zegene uwen arbeid.

„Lank lewe de Kolonie St. Januario.“⁴³

Die Goewerneur het hierop twee soorie in die watergeplaas as 'n teken dat hy aan die Trekkers hulp sou verleen.

Die veldkornet, G.J.L. van der Merwe, is vervolgens aan die woord gestel en hy het met 'n kort toespraak vervolg: „Ik weet niet hoe ik beginnen moet; de toekomst is voor mij nog donker. Nadat wij het eene land na het andere met veel gevaar en moeite zijn doorgetrokken hebben wij eindelijk dit land gevonden, en het is mijne overtuiging dat de eerste zode door onzen Kommandant gekeerd om dit werk aan te vang en een teeken is van eene goede toekomst voor ons en onse kinderen.“⁴⁴

Hierop het hy Ps. 64 voorgelees daarna Ps: 36:2 laat sing en toe 'n

dankgebed262/

43) De Maandbode 1.10.1890

44) Ibid.

dankgebed gedoen.

Die voorsitter van die komitee, wat waarskynlik ook as voorsitter van hierdie byeenkoms opgetree het, het daarna nog 'n aantal psalms laat sing en toe 'n klip in die water gegooi as teken dat die werk kan begin.

Luiz Antonio Pereira de Malgahaes, tweede luitenant wat 'n verslag oor die byeenkoms ter plaatse geskryf het, het na afloop van die plegtigheid 'n aantal van die aanwesiges, onder wie kommandant J.F. Botha, gevra om die verslag te onderteken, om so die gedenkwaardige gebeurtenis vir die toekoms te bewaar.⁴⁵

Nadat die seremonie afgehandel was het elkeen van die aanwesige Trekkers die graaf in die hand geneem en 'n stil en rustige, maar kragtige begin gemaak met die werk. Die watervoor was tussen 5.000 en 6 000 meter lank, 'n meter diep en 'n halwe meter wyd. Met soveel inspanning is die taak aangepak dat die helfte van die voor binne tien dae voltooi was.⁴⁶ Gedurende die werk aan die voor het 'n amusante voorval plaasgevind. Oom Dolf Holsthuizen wat, weens sy praktiese ervaring, die voor moes afsteek, kon maar nie die jonger Doere wat geen kennis in verband met sulke werk gehad het, oortuig dat die water in 'n voor wat vir hulle opdraande voorgekom het, sou loop nie. Hy het hulle ergerlik aangesê om die voor te grawe waar hy dit afgesteek het en dat die water sou en moes loop. Inderdaad sê Chapman; „..... and surely the old gentleman was right for it did go, there.”⁴⁷

Die Goewerneur was die Trekkers behulpsaam in hulle moeilike taak deur 'n aantal werkvolk te verskaf. Sy teenwoordigheid te Humpata was vir die Trekkers 'n groot bemoediging en hy het weldra hulle agting en respek geniet. Hulle het telkens verskoning gemaak vir hulle swak pogings om die werk te bespoedig, „terwyl zij juist door allen bewonderd worden om hunne voortvarendheid, volhardenden ijver en verbazende werkkraft.”⁴⁸ Die Goewerneur het ook die regeringslandmeter saam met hom gebring en hy moes intussen die dorp opmeet in erwe en strate. Hierin is hy van raad bedien deur die Trekkerkomitee. Nadat die landmeter enige dae besig was, is bevind dat daar nie genoeg geskikte erwe vir al die gesinne was nie; gevolglik moes elke blok in meer erwe opgedeel word. Hierna het elke gesin 'n erf van anderhalf hektaar deur loting ontvang. P.II. Botha, een van die komiteeledes, verhaal263/

45) De Maandbode 1.10.1890

46) Ibid.

47) Chapman, W.J.B. : Memoirs, p.10

48) De Maandbode 1.10.1890

verhaal dat al die erwe hoekerwe was met vier in 'n blok en strate van vyftig voet breed tussen die blokke.⁴⁹ Uit die hoofwatervoor is takvore na die verskillende erwe toe aangelê. Huise en tuine kon daarna met alle ywer voltooi word. Reeds op 29 April 1881 „werd te Lissabon bericht ontvang dat de Watervoor gereed was en, verdeel in verskillende kleinere voren, het water door het geheele dorp gebracht".⁵⁰

Dieselfde berig aan Lissabon gee die Trekkers se getalle aan as 56 mans, 47 vrouens, 81 seuns en 87 meisies - totaal 272 siele.⁵¹

Die Goewerneur kon nie onbepaald op Humpata vertoef nie en het die eerste stappe gedoen om Portugese bestuur oor die Trekkers te bevestig voor sy vertrek. As sy plaasvervanger en bevelvoerder oor 'n aantal soldate van die Vierde Regiment wat nou hier gestasioneer was, is luitenant Artur de Paiva aangestel.⁵² Alhoewel De Paiva met siekteverlof was, het hy bereidwillig hierdie taak op hom geneem. Hy sou baie jare lank in noue voeling met die Boere bly en het ontwikkel in een van hulle lojaalste vriende in Angola. So 'n hoë dunk het die Boere van hom gehad, dat hy selfs met kommandant J.F. Botha se dogter Jacomina in die huwelik getree het.⁵³ Derglike voorbeelde van verbroederliking tussen Boer en Portugees is seldsaam - om besondere redes wat ons aanstons sal aantoon.

Die lewensverhaal van hierdie merkwaardige Boerevriend is opgeteken deur Gastao Sousa Dias in twee hande.⁵⁴ Artur de Paiva was 'n seun van die dorpie Leiria en het as kind van sy ouerhuis af weggeloop om die handelsloopbaan wat sy ouers vir hom beoog het, vry te spring. Hy het per skip na Loanda gevaar en is op agtienjarige ouderdom in die leër opgeneem. In Angola het hy feitlik dadelik aktiewe diens begin doen. "As a fighting soldier he made an excellent impression; as a peace-time soldier the impression was anything but excellent."⁵⁵ Hy het herhaalde kere nie op die paradegrond opgedaag nie en moes die gewone straf wat aan hierdie soort oortreding verbonde is, verduur: "he was confined to barracks for eight days displaying

little264/-

49) Botha, P.M.: Manuskrip, p.282

50) De Maandbode, 1.10.1890

51) De Maandbode, 1.10.1890

52) Ibid.

53) Van der Merwe, P.J.: Ons halfeeue in Angola (1880-1928) p.1

54) Eagerton, F.C.C.: Angola in Perspective. Endeavour and Achievement in Portuguese West Africa., p.80

55) Ibid.

'little zeal in the fulfilment of his duties'; and even spent eight days in the guard-room for not obeying orders".⁵⁶ Sy jeug en avontuurlustige temperament in aanmerking geneem, kon al hierdie voorvalletjies egter as normaal beskou word. Na ses jaar in die leër het daar 'n tydperk aangebreek waarin sy naam nie langer in die strafboek verskyn het nie en in 1880 is hy tot tweede luitenant bevorder. Nieteenstaande sy jeug is hy reeds die volgende jaar tot hoof van die Boere-kolonie op Humpata bevorder. Hy sterf in 1900 aan boord van 'n Portugese skip⁵⁷ en het toe reeds die rang van Kolonel gehad.

Kennismaking tussen Boer en Portugees

Ook die goewerneur-generaal van Angola, Senhor Francisco da Amaral Loanda, het spoedig na hulle vestiging 'n bescek aan die Trekkers gebring. Hy het 'n vergadering van al die Trekkers byeengeroep wat dan ook, met uitsondering van 'n aantal wat op jag uit was, deur almal bygewoon is. Hy het aan hulle die vraag gestel: "Do you desire to become naturalized Portuguese subjects?"⁵⁸ Hierop het hulle 'n positiewe antwoord gegee. Chapman sê egter dat hier 'n misverstand ingesluip het. Die tolk tussen die twee partye het nog nooit tevore met Afrikaans as taal kennis gemaak nie en moes hom maar na sy beste vermoë verstaanbaar maak. Die Boere het derhalwe die vraag wat aan hulle gestel is, verstaan as: "Do you desire to respect our flag, our King and our laws?"⁵⁹ Hierop moes hulle noodwendig bevestigend antwoord. Die Boere was egter nooit van plan om Portugese onderdane te word nie. Desnieteenstaande het die Goewerneur-generaal in November 1882 'n proklamasie uitgevaardig waarin hy sê dat hy die Trekkers genaturaliseer het.⁶⁰

Van hierdie gewaande naturalisasie het egter niks tereg gekom nie. Hulle het nooit erkenning as Portugese onderdane geniet nie en in amptelike stukke is na hulle verwys as „Transvaal subjects."⁶¹ Nadat die Republiek sy onafhanklikheid verloor het, is hulle bestempel as „English subjects".⁶² Geen enkele Boer is ooit in die Portugese staatsdiens opgeneem of het die stemreg in die verkiesing van regeringsverteenvoordigers uitgeoefen nie. Chapman sê hy het hierdie saak herhaaldelik mondeling en skriftelik by die Portugese owerheid in Angola

aangeroer265/-

56) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.89

57) Ibid., Immelman, Doc: Boerseun is hier 'n legende in Die Suidwester 17.9.1966; (Herinneringe van Bart de Paiva, seun van kol. de Paiva)

58) Chapman, W.J.B.: Memoirs, p.14

59) Chapman, W.J.B.: op.cit., p.14

60) Ibid., p.15

61) Ibid.

62) Ibid.

aangeroer en sonder uitsondering het hulle die Goewerneur-generaal gerepudieer, aangesien die Siviele Kode bepaal het „that to become naturalized it was necessary for the individual to apply to the Judge of the district in which he was living, in writing, to become naturalized after which certain formalities had been observed.”⁶³

Dit is belangrik dat hierdie diepgaande misverstand wat sommer vroeg in die Trekkerkolonie se bestaan opgeduik het, met die oog op latere verwickelinge nie uit die oog verloor word nie. Dat die Boere hulle ooreenkomste met die Portugese te goedertrou aanvaar het, blyk duidelik uit kommandant Botha se toespraak by die opening van die werk aan die waterwerke.

Portugese wat met die Trekkers in aanraking gekom het, het hulle in elke opsig aangeprys. Tog was daar ook diegene wat geen kennis van die Boere gedra het nie en derhalwe allerlei bedenkinge gehad het.

Die Trekkers se godsdienstigheid het uit die staanspoor 'n indruk nagelaat en 'n beriggewer sê hieroor: „Zij kwamen met hunne wagens en hoopten nu onder de schaduw van de vlag van eene bevriende mogendheid de voordeelen van landbou en veeteelt enz., te plukken, en een land waaraan zij hunne kennis en arbeid wenschen ten nutten te maken, van God te smeken de zegeningen en geestelijke rust, die zij gedurig van Hem begeeren in gezang, gebed en geloof.”⁶⁴ Hulle ywer en werkkrag soos geopenbaar by die aanlê van die dorp St. Januario, het besondere byval gevind en hieroor is vermeld: „Nieuwe kolonisten zullen in de Hollandsche immigranten een kostelijk voorbeeld aantreffen van het geen huiselijke trouw en liefde, zedelijkheid en volharding in ijverigen en eerlijken arbeid, met al uit richten en tot stand komen brengen.”⁶⁵

Almal was egter nie dieselfde gunstige mening aangaande hulle toegedaan nie en die skrywer, Egerton, sê hieroor: „The Boers were an extraneous element in the population and many Portuguese regarded them with suspicion. Not that much was known about them. For a long time, Paiva tells us, people in Loanda thought they were blacks.”⁶⁶

Weens266/

63) Chapman, W.J.B. : Memoirs, p.15

64) De Maandbode 1.10.1890

65) Ibid.

66) Egerton, F.C.C. : Angola in Perspective, p.39

Weens die amp wat hy bekleed het, sou luitenant Arthur de Paiva gedurende die res van sy loopbaan in noue voeling met die Boere bly en hy het geensins bogenoemde mening gedeel nie. Egerton sê van hom: „he was not a man to mince words.”⁶⁷ Hy het gesê die Boere was „excellent colonizing material of which a people more practical, more energetic and less indolent than we are, would have taken better advantage.”⁶⁸ Ondertrouery tussen Boer en Portugees het hy sterk aanbeveel, maar die voordele hiervan kon die regering nie insien nie. Daarby was die Portugees wat die land binnegekom het, van 'n merkbaar laer sosiale stand as die Boere. As gevolg hiervan was dit onmoontlik om die só begeerde samesmelting van die rasse te bewerkstellig.

Dat die Trekkers goeie boere was, het De Paiva rondborstig erken, maar „their disproportionate study of the Old Testament had imprinted on them what he calls a certain Judaic characteristic.”⁶⁹ Hulle was haatdraend en puntenerig oor kleinighede. Hulle het hulle self beskou as 'n meerderwaardige ras in vergelyking met die Bantoe en het in hulle onderhandelinge met laasgenoemde nie geskroom om dit duidelik te stel nie.⁷⁰

Reeds met hulle vestiging in Angola was daar dus heelwat faktore aanwesig wat tot onaangename verhoudinge aanleiding kon gee. Dat hierdie onaangenaamheid nie uitgebly het nie, sal uit 'n latere hoofstuk duidelik blyk.

.....267/-

67) Egerton, F.C.C. : Angola in Perspective, p.39

68) Ibid.

69) Ibid.

70) Ibid.

HOOFSTUK X

DIE NUWE TUISTE

Om enigsins die probleme waarvoor die Boere-nedersetters in hul nuwe tuiste te staan gekom het, te kan begryp, is dit nodig dat daar op hierdie stadium indringend na die voorgeskiedenis, geografie, ekonomie en regeringstelsel van Angola gekyk word.

Voorgeskiedenis

Afgesien van 'n handjievol Boesmans in die suide en in die omstreke van die Kunene en Kubango, bestaan die grootste deel van die inboorlingbevolking van Angola uit Bantoe-invallers wat die land vyf tot ses eeue gelede in twee groepe vanuit die noorde binnegeval en die koninkryke van die Kongo en Angola gestig het. Toe die Portugese Angola ontdek en begin koloniseer het, was hierdie invalle nog nie voltooi nie.¹

Toe Diego Cao in 1482 die mond van die Kongorivier ontdek en die eerste vlagpaal op Cabo da Padrão opgerig het, het die gebied noord van Angola uit verskeie groterige inboorlingstate bestaan. Die koninkryk van die Kongo, geregeer deur die Mani Kongo, het onder hierdie state die belangrikste plek ingeneem. Die res van die land is deur verskeie onderkoninkryke soos Bamba, Sonho, Pemba, Sundi, Batto en Pongo beslaan. Hierdie onderkoninkryke en die koninkryk van Angola en ook Loango was destyds vasalstate van die koninkryk van die Kongo.²

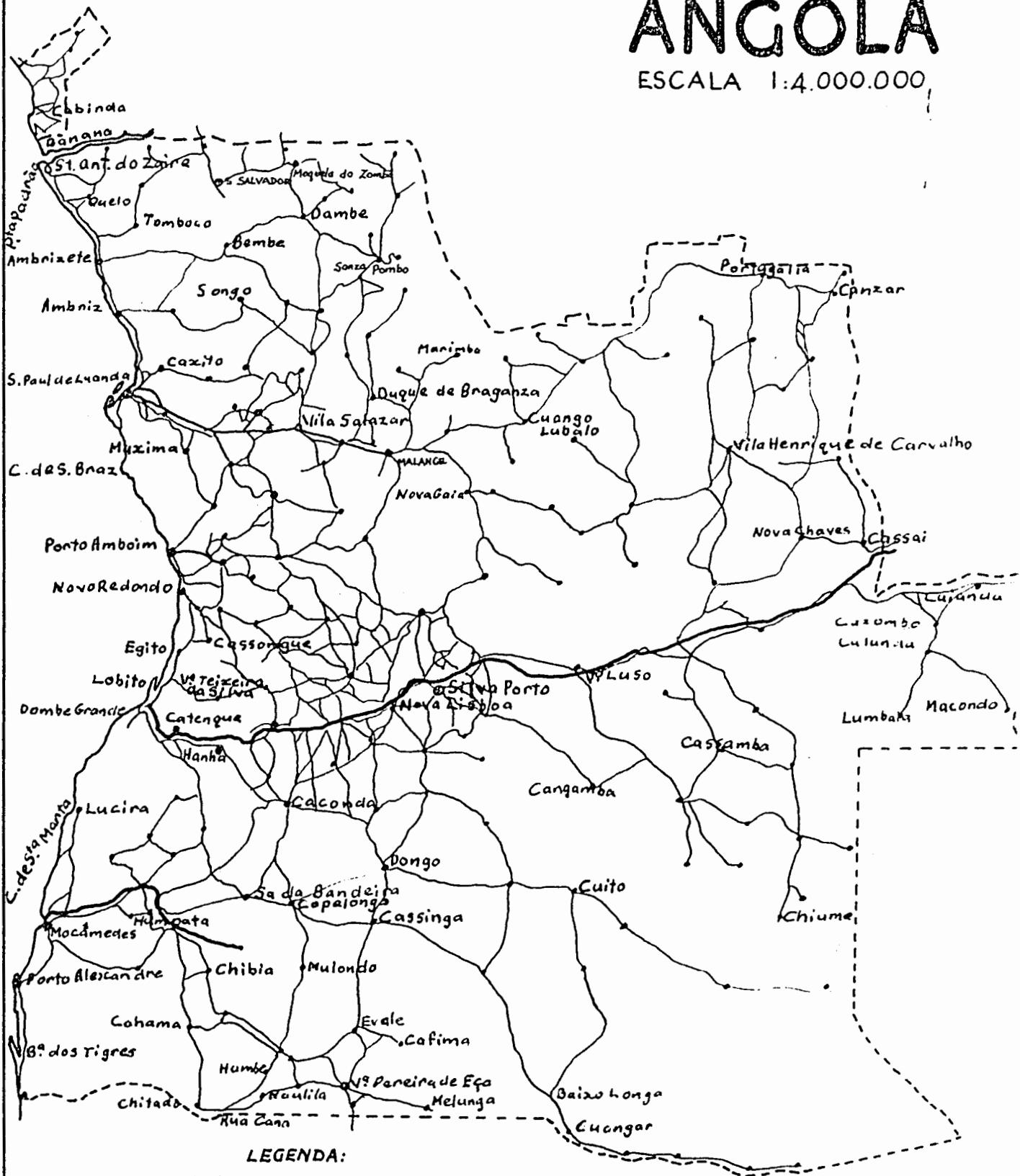
Die Portugese ontdekking van Brasilië en Indië het die groot Portugese seevaarders se aandag so in beslag geneem dat hulle selde indien ooit belangstelling in die hawens van die Kongo of Angola getoon het. Die

oopstelling268/-

-
- 1) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective. Endeavour and Achievement in Portuguese West Africa, p.36.
 - 2) Marquardsen, Stahl: Angola, p.5; Statham, Col. J.C.B.: Through Angola a coming Colony, p.176.

ANGOLA

ESCALA 1:4.000.000

LEGENDA:

- Capital - St. de
- Cidades - Nedersettings
- Vilas - Dorpa
- Outras paróquias
- Rodadas.
- Cominhos de ferro.
- Motorpaie
- Spoorlyne

oopstelling van hierdie gebiede is aan minder belangrike ontdekkingsstogte, Katolieke sendelinge en handelaars oorgelaat. Die Portugese beskawing is aanvanklik gunstig deur die inboorlinge ontvang en Portugal het daarin geslaag om met die heerser van die Kongo 'n handelsooreenkoms te sluit. Die Duitse skrywer, Stahl Marquardsen, sê die uiterlike vertoon van die Rooms-Katolieke geloof het tot hierdie vordering 'n besondere bydrae gelewer: "Ebenso verfehlte der äussere Prunk des katholischen Ritus seine Wirkung auf das primitive Gemüt der Eingeborenen nicht und lockte sie in Scharen zu Taufe und Gottesdienst, wofür 1490 die erste Kirche in San Salvador gegründet wurde".³ Die heerser van die Kongo het in hierdie jaar die Roomse geloof aanvaar en die sendingstasie San Salvador het op 'n plato van kalkberge in die onder-koninkryk Pemba by die ou hoofstat, Mbasi, tot stand gekom.⁴

Die bewoners van São Thomé het in 1500 die reg ontvang om so ver as die mond van die Kongorivier handel te dryf. Hulle het egter hierdie grens oorskry en in 1504 het hulle ontdek dat 'n winsgewende handel met Loanda gedryf kan word. Hulle het ook in 'n rivier opgevaar wat hulle die rivier van Ngola, na aanleiding van die naam van die heerser van die gebied, genoem het.⁵

Enige jare hierna het 'n verteenwoordiger van Ngola, San Salvador besoek en 'n versoek aan die Portugese gerig dat 'n sendeling gestuur moes word om sy heerser te bekeer.^{5a} Koning Manuel het hierdie geleentheid aangegryp

en 269/-

3) Marquardsen, Stahl: Angola, p.5

4) Ibid.

5) Ravenstein, E.G.: The Strange Adventures of Andrew Battell, p.139.

5a. Sien Kaart teenoor p. 268

en 'n ekspedisie onder leiding van Manuel Pachecho en Balthasar de Castro is uitgestuur om sending- en handelsmoontlikhede in Ngola se land te ondersoek en navraag te doen na die bestaan van legendariese silwermyne en waardevolle stene uit Angola.

Die ekspedisie het Ngola se hoofstat bereik maar Balthasar de Castro is hier in gevangenskap aangehou totdat hy in 1526 deur bemoeïing van die koning van die Kongo vrygelaat is.⁶

Teen die middel van die sestiende eeu het die koning van Ngola of Angola, soos die Portugese dit begin noem het, die oorheersing van die koning van die Kongo afgeskud en laasgenoemde het net beheer oor die eiland by Loanda en die waardevolle njimba-visserye behou.⁷

Die koning van Angola het begin jaloers word oor die voordele wat sy buurman, die koning van die Kongo, uit sy handel en onderhandelings met die Portugese verkry het en het pogings aangewend om soortgelyke betrekkings aan te knoop. Die handelskompetisie met sy vasalstate het die heerser van die Kongo nie aangestaan nie. Sy ywer vir die Katolieke geloof het ook spoedig afgekoel, „als die kirche auch Pflichten geltend machte, insbesondere das Gebot der Monogami betonte, und die Rückkehr von dem nicht innerlich erfassten Christentum zum Heidentum in grösserem umfange war die natürliche Folge".⁸ Langdurige stamoorloë het gevolg waarin groot getalle Portugese immigrante, geestelikes en handelaars, omgekom het.⁹

In 1556 is Ngola bedreig deur die heerser van die Kongo en het hy 'n afgevaardigde na Portugal gestuur en gevra om vriendskaplike betrekkings aan

te270/-

6) Ravenstein, E.G.: The Strange Adventures of Andrew Battell, p.140

7) Ibid.

8) Marquardsen, Stahl: Angola, p.5

9) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.176.

te knoop. Weens die dood van koning Johannes III kon hierdie gebaar nie opgevolg word voor 1559 nie.¹⁰ In hierdie jaar het koningin Catharina aan sy versoek voldoen en Paulo Diaz de Novaes, kleinseun van die ontdekker van die Kaap, in bevel van drie skepies en 'n present vir die koning aan boord, na Angola gestuur. Sy opdragte was om handelsbetrekkinge met die koning aan te knoop en hom tot die Christendom oor te haal.¹¹ Diaz het op 22 Desember 1559 Lissabon verlaat en nadat hy by São Thomé aangedoen het, bereik hy die mond van die Kwanza (Ngola se rivier) op 3 Mei 1560. Nadat hy ses maande lank geduldig gewag het, verskyn 'n aantal geverfde krygsmanne, met pyle en boë gewapen, onder aanvoering van hoofman, Musungu.

Diaz gaan met twintig man en 'n Jesuïete-priester aan wal en gee aan die res van die bemanning van die skepe opdrag om na Portugal terug te keer, indien hulle nie binne 'n bepaalde tyd hul opwagting maak nie.¹²

Hulle vergesél die hoofman na die nuwe koning wat Ngola intussen opgevolg het. Hy word vriendelik ontvang en ontdek dat sendelinge reeds jare lank in die land besig was. Die geselskap is nie toegelaat om te vertrek voordat hulle eers die koning gehelp het om een van sy opstandige hoofmanne te onderdruk nie. Na hierdie diens bewys is, word Diaz toegelaat om te vertrek, maar die Jesuïete-priester word as gyselaar aangehou.¹³ By sy terugkeer in Portugal, ontvang Diaz van koning Dom

Sebastiaan 271/-

10) Ravenstein, E.G.: The Strange Adventures of Andrew Battell, p.140;
Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, Vol. 1, pp.1 - 6.

11) Ibid., Ibid., (Sien kaart teenoor p.290).

12) Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, Vol. 1; pp.1-6.

13) Ravenstein, E.G.: op.cit., p.143

Sebastiaan die titel Veroweraar, Koloniseerder en Goewerneur van Angola en word teruggestuur om 'n nuwe kolonie te stig.¹⁴

Hy verlaat Lissabon in Oktober 1574 met 'n vloot van sewe skepe en 700 man.¹⁵ Na drie maande bereik hy die eiland teenoor Loanda en neem dit in besit. Aan land vind hy toe reeds veertig Portugese wat uit die Kongo-koninkryk afkomstig was. Hy vind die eiland ongeskik vir kolonisasie en gaan na die vasteland waar hy 'n kerk, op die plek waar die huidige fort San Miguel staan, bou. Hy help die koning van Angola om sy opstandige vasalstate te onderdruk en daarna leef hulle ses jaar lank in vrede.

Toe gebeur dit dat 'n Portugees wat in die koningse guns wou kom, aan die heerser vertel dat Diaz planne het om die koninkryk te vernietig. Die gevolg was dat die koning by sy hoofstad die hele Portugese gemeenskap en 'n stuk of duisend Christenslawe uitmoor. Diaz wat ten tye van die gruweldaad na Loanda op besoek was, verneem van die moord en bou 'n houtfort by Anzelle wat hy met twee klein kanonnetjies en 150 man verdedig. Hy verslaan die koning en vertrek toe op 'n veroweringstog die binneland in. Hy ontvang versterkings uit Portugal en verslaan verskeie sabas (hoofmanne) en kom in besit van die grootste dele van die provinsies van Quissama en Illamba. In 1581 beset hy die silwermyne in die Cacombe-berge en fortifiseer hom en sy luitenant, Luis Serrão en 120 man te Tacandongo. Op 2 Februarie 1583 word hy vir die derde maal deur die koning van Angola aangeval, maar met die steun van ander hoofmanne verslaan Diaz hom verpletterend.

'n 272/-

14) Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, Vol. 1; pp.1-6.

15) Ibid., Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.176.

'n Vierde aanval word eweneens afgeslaan. Om sy oorwinnings te vier, stig Diaz die eerste nedersetting in die binneland te Maasangana en noem dit Nossa Senhora da Victoria.¹⁶

Diaz het tot sy dood toe in 1589 as goewerneur oor Angola geregeer.¹⁷ Na sy dood het verskeie hoofmanne weer teen die Portugese in opstand gekom. In 1595 vertrek Jeronymo d'Almeida met 400 man om weer eens die Cacombe silwermyne te beset. Hy rig die fort Muxima aan die Kwanzarivier op. Hy word siek en onder bevel van sy offisiere keer die besettingsmag na Loanda terug. Onderweg word hulle in 'n hinderlaag gelok waarin 206 man sneuwel en slegs sewe ontkom.¹⁸

Ook gedurende 1595 kom João Furtado de Mendança met twaalf blanke vroue in Loanda aan. Dit was die eerste blanke vroue wat na Angola gekom het.

Die nuwe goewerneur vertrek weer op 'n veroweringstog. Hy het op 'n ongesonde tydstip vertrek en 200 soldate sterf aan malaria aan die Bengo-rivier. Hy slaag egter daarin om met die oorblywende soldate die inboorlinge te onderwerp en weer Fort Muxima te beset.

In 1597 het 200 Flaamse koloniste in Loanda aangekom "but nearly the whole of them quickly died from the effects of the climate".¹⁹ Omtrent dieselfde tyd is die kolonie van Benguella deur sewentig soldate gestig. Vyftig gaan wandel ongewapend op die strand en word deur inboorlinge oorval en vermoor. Die ander twintig veg dapper maar nog agtien sneuwel en slegs

twee 273/-

16) Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, Vol. 1, p.8.

17) Ibid., Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.177.

18) Ibid., Ibid.

19) Ibid.

twee ontsnap.²⁰

In 1602 kom João Rodriques Coantinho as nuwe goewerneur met versterkings in Angola aan. Hy vertrek om die silwermyne van Cacombe te herower. Hy word siek te Cacullo Quiaquimone en sterf. Manuel Cerveira Pereira volg hom op. Op 10 Augustus 1603 slaag Pereira daarin om die saba Cafuxe te onderwerp. Hy bou 'n fort by Cacombe en onderwerp daarna ook die saba Cacombe.²¹

Teen 1606 het Balthazar Rebello de Aragão die eerste poging aangewend om oor die vasteland na die Sennarivier aan die ooskus te reis. Nadat hy reeds aansienlike vordering gemaak het, moes hy inderhaas na Casambe terugkeer om die garnisoen te ontset wat intussen deur 'n groot oormag inboorlinge aangeval is.

In 1621 het die latere beroemde inboorlingkoningin, Ginga Bandi, as die hoof van 'n afvaardiging van haar broer, Gola Bandi na Loandagekom. Sy sluit 'n vredesverdrag met die Portugese, word 'n Christin en word as Ginga Donna Anna de Souza gedoop. Nadat sy haar broer vergiftig het, volg sy hom as koningin van Angola op. Hierna begin sy 'n uitgerekte maar onsuksesvolle stryd van dertig jaar teen die Portugese.²²

In hierdie tyd was Nederland ook begerig om hawens langs die weskus van Afrika te bekom met die oog op die lewering van slawe aan sy kolonies in Amerika. Die eerste Nederlandse poging om Angola te beset, is deur Fernon de Souza aangewend wat met agt skepe onder aanvoering van Petri Petrid in Loana opgedaag het. Die klein vlootjie het drie maande lank tevergeefs op 'n vet

buit 274/-

20) Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, Vol. 1, pp.8-22.

21) Ibid.

22) Ibid.

buit voor die hawe gewag. Hulle kon slegs vier klein vaartuie buitmaak en het onverrigter sake na Nederland teruggekeer.²³

Die hertog van Nasseau het besef dat Nederlandse kolonisasiepogings in Amerika tot mislukking gedoem is, indien hy nie genoeg slawe daarheen kon stuur nie. Met die oog hierop het hy 'n vloot van twintig skepe onder genl. Talo na Angola gestuur. Hierdie vloot het tot groot konsternasie van die Portugese inwoners, op 24 Augustus 1641 in Loanda verskyn. Die goewerneur het die stad verlaat en na Bambem teruggeval. Die Nederlanders het die volgende dag geland en sonder teenstand die dorp verower en 'n ryk buit bekom.

Goewerneur Pedro Cezar wat na die Bengorivier gevlug het, is deur die Nederlanders agtervolg en hy moes na Massangana uitwyk. Terwyl die Portugese hier geskuil het, het hulle geweldig onder die ongesonde klimaatstoestande gely. Baie inboorlinghoofmanne het die geleentheid aangegryp om teen die Portugese in opstand te kom. Koninging Ginga en verskeie ander hoofmanne het saam met die Nederlanders 'n alliansie teen die Portugese gesluit.²⁴ Pogings wat die Portugese aangewend het om die opstandelinge te straf, was onsuksesvol. Na aanleiding van 'n gerug dat Nederland en Portugal vrede gesluit het, het die twee groepe in Angola ook vrede gesluit. Kort daarna het die Nederlanders 'n verraderlike aanval op die Portugese geloods. Die vernaamste offisiere en veertig man het gesneuwel en die

goewerneur 275/-

23) Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, pp. 8 - 22.

24) Ibid.

goewerneur en 120 soldate is krygsgevangene geneem.²⁵

Die Portugese wat ontsnap het, het weer na Massangana gevlug en daar die tyd afgewag om Pedro Cezar wat in fort San Miguel aangehou is, te ontset. Francisco de Santamayor het intussen as Pedro Cezar se opvolger in Benguela geland. Onbewus van die vyand het hy na Massangana opgeruk.

Koningin Ginga het onder aansporing van die Nederlanders haar magte teen die Portugese verenig, maar is verpletterend verslaan en 2 000 van haar volgelinge het gesneuwel.

Die Nederlanders en Portugese sluit hierna weer 'n wapenstilstand, wat egter kort daarna deur die Nederlanders verbreek is. Die Portugese het hierop teen hulle oorlog verklaar.

Op hierdie tydstip in 1648 het Salvador Correa de Sãe Benavides, goewerneur van Rio de Janeiro, met vyftien skepe en 900 man in Angola aangekom. Sy ekspedisie is deur die bevolking van Rio de Janeiro wat groot belang by die slawehandel uit Angola gehad het, moontlik gemaak.²⁶

By sy aankoms stuur hy 'n ultimatum aan die Nederlanders om eerbaar oor te gee of te veg. Hulle het besluit om te veg en 'n verbete slag het ontstaan waarin 163 Portugese gesneuwel het. Die verslane Portugese het begin terugval. Die Nederlanders het as gevolg van die hewigheid van die eerste aanval 'n tweede aanslag verwag en die witvlag gehys. Uit die fort van San Miguel het 1 100 Nederlandse, Franse en Duitse soldate en 'n skare Swartes gekom. Almal was verbaas oor die klein aantal Portugese soldate aan wie

hulle 276/-

25) Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, pp. 8 - 22.

26) Ibid.

hulle hul so haastig oorgegee het.²⁷

Salvador Correa Sã e Benavides het sy krygsgevangenes almal aan boord van drie skepies laat gaan om op hul landgenote wat nog in die binneland was te wag. Toe hierdie Nederlanders opdaag, is hulle ook aan boord gestuur en na Nederland teruggestuur. Kort hierna is die Nederlandse nedersettings by Pinda en Loango ontruim en het die Portugese die inboorlinge in hierdie omgewing weer onderwerp.²⁸

Gedurende die bewind van goewerneur Benavides het die Italiaanse Capuchin Frairs-Sendingorde hul werksaamhede in die Kongo na Loanda uitgebrei. Die inboorlinge was egter nog nie onderwerp nie en etlike jare lank moes die Portugese nog ononderbroke teen die Libollos, Quissamas, die saba N'golla Caboeo, die hooftmanne van Benguella en die Dembas Ambuillas by Encoge oorlog voer.²⁹

In 1694 is die eerste kopermuntstukke uit Portugal in Angola ingevoer. Tot op daardie tydstip was die ruilmiddel klein strooimatjies bekend as Libangos wat ongeveer 50 reis of twee sent werd was. Hierdie matjies is egter nog tot 1874 as ruilmiddel in Cabinda gebruik.³⁰

In 1758 het die Portugese hulle te Encoge gevestig en in 1783 is 'n ekspedisie na die baai van Cabinda gestuur om daar 'n fort op te rig. Die ongesonde klimaat by Cabinda het tot gevolg gehad dat 300 man binne 'n kort rukkie gesterf het. As gevolg van hierdie ramp moes die fort weer ontruim word. 'n Franse afdeling is agtergelaat om alle fortifikasies af te breek sodat

vryhandel 277/-

27) Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, pp. 8 - 22; Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.188.

28) Ibid.

29) Ibid.

30) Monteiro, J.J.: op.cit., pp.8 - 22.

vryhandel aan alle nasies langs die kus van Loango verseker kon word.

Kort na 1784 het die Portugese 'n vyfjarige stryd teen die Massulo-inboorlinge aangeknoop en hulle onderwerp.

Gedurende die regering van António de Saldanha da Gama vanaf 1807 tot 1810 is met die Moluas onderhandel. Met dié se samewerking is 'n oorlandse kommunikasie met die ooskus ingestel. José d'Oliveira Barboza wat die volgende goewerneur was, het egter hierdie dwase kommunikasiestelsel laat vaar. Barboza het probeer om die water van die Kwanzarivier met behulp van 'n kanaal na Loanda te lei. Tussen die jare 1813 en 1815 is 3 000 vaam van die kanaal voltooi. Daarna is die werk weens verskeie probleme, maar veral weens die versuim van opmeting vooraf, laat vaar.³¹

Die gebied wat later as die provinsie Mossamedes bekend geword het en "als de derde provincie van Angola beschouwd, staat nog geen vijftig jaren onder de Portugeesche heerskappij,"³² skryf die Nederlandse reisiger Veth in 1883. Gedurende die groot Portugese ontdekkingstogte is daar weinig ag op hierdie gebied wat as Angra do Negro bekend gestaan het, geslaan. Die Portugese goewerneur Barão (baron) de Mossamedes het egter behoorlike ondersoek na die gebied laat instel en die kolonisasie van die gebied het in 1839 die eerste keer aandag geniet.³³ Die toenmalige goewerneur van Angola het aan die luitenant van die artillerie, João Francisco Garcia, opdrag gegee om oorland vanaf Benguella na die baai van Mossamedes te reis. By sy aankoms het luitenant Garcia hier die korvet Isabel Maria onder bevel van

luitenant 278/-

31) Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, Vol. 1, pp. 8 - 22.

32) Veth, dr. P.J. en Snelleman, J.F.: Daniel Veth's Reizen in Angola, p. 181

33) Ibid., p.182

luitenant Pedro Alexandrino da Cunha, voor anker aangetref. Hy vind ook reeds 'n klein Portugese gemeenskap en 'n gevestigde fabriek in die omgewing van Mossamedes. Garcia het met die Isabel Maria na Benguella teruggekeer en 'n ekspedisie van 72 man uitgerus om met die aanlê van 'n estabelecimento (nedersetting) by Mossamedes te begin. So is mettertyd 'n klein blanke nedersetting hier gevestig.

Die nedersetting by Mossamedes is in 1849 aansienlik versterk toe 'n groep koloniste uit Brasilië hierheen verhuis het. Hierdie koloniste was Portugese wat teen die Portugese koningshuis gekant was en op soek was na 'n gebied waar hulle hierdie kwelling kon vryspring. Desnieteenstaande was die Portugese regering hierdie ontevredenes behulpsaam deur hulle Mossamedes ter bewoning aan te bied. Die goewerneur-generaal van Angola het 'n kommissie benoem wat die landverhuisers dadelik na hul aankoms die gesondste woonplekke sou aanwys en aan hulle werk verskaf. Die eerste groep van hierdie nedersetters het Pernambuco in Mei 1849 verlaat en op 4 Augustus in Mossamedes aan wal gestap.³⁵ 'n Tweede groep immigrante, wie se verhuising deur openbare welwillendheid gerugsteun is, het Pernambuco op 13 Oktober 1850 verlaat en Mossamedes op 26 November bereik. Hierdie klein groep Portugese volksverhuisers het egter 'n ramspoedige verblyf in hul nuwe tuiste gehad: «de meeste kolonisten kwamen door ontberingen en ziekten om het leven, en

slechts 279/-

34) Veth, dr. P.J.: en Snelleman, J.F.: Daniel Veth's Reizen in Angola, p. 181

35) Ibid.

slechts zij die met ongewone lichaams- en geestekracht begaafd waren, zegenvierden over de bezwaren."³⁶ Die berigte oor die rampspoedige lotgevallen van hierdie mense wat Brasilië bereik het, het enige verdere volksverhuising uit Suid-Amerika ontmoedig. Enkele Portugese handelslui het egter hierna periodiek uit Rio de Janeiro en Bahia besoeke aan Mossamedes gebring.³⁷

Die klaarblyklike onvermoë van Portugal om Angola te koloniseer, het hom elke moontlike geleentheid laat aangryp. In 1855 het 'n skip vol Duitse immigrante wat vir Brasilië bestem was, Lissabon binnegevaar. Die Portugese owerheid het naamlik hierdie noodlydende mense oorreed om as koloniste na Mossamedes te gaan.³⁸ „Dezelfde bezwaren die ook nu nog, ofschoon in mindere mate, de ontwikkeling van de boerenkolonie te Humpata tegenhouden, zoo als de ellendige communicatiën van het binnenland met de kust en de drukkende tollên, deden ook deze proef allertreurigst uitvallen. Een goed deel der kolonisten kwam in ellende om, anderen vonden noch de middelen om het ongeluksland weder te ontvluchten",³⁹ skryf Veth in 1883 oor hierdie kolonisasie poging. Slegs enkele van hierdie koloniste, onder wie Adams, 'n katoenplantasie-eienaar, het daarin geslaag om 'n menswaardige bestaan in Mossamedes te maak.⁴⁰

Voor die koms van die Transvaalse trekboere het die Ovanastam uit die noorde en suidooste periodieke strooptogte op die bewoners van Suid-Angola uitgevoer. Hierdie stroogtogte het selfs tot in Mossamedes plaasgevind.

By 280/-

36) Veth, dr. P.J. en Snelleman, J.F.: Daniel Veth's Reizen in Angola, p.182

37) Ibid., p.183

38) Ibid., p.184

39) Ibid.

40) Ibid.

By een so 'n geleenthoid is die blankes Eugene Wehrlin, ene Rudolf en andere gedwing om die buit van die stropers na die binneland te dra.⁴¹

Angola het as blankbeheerde kolonie stadiger gegroei as veel jonger nedersettings. Die hoofrede hiervoor, sê die skrywer Sidney Welch, is dat dié gebied vanuit die binneland van Afrika omring was deur vyf getalryke en veglustige inboorlingstamme met wisselvallige regeerders. Die betroubaarste van hulle was die opperhoof van die Kongo. Sy land was egter heuwelagtig en sy mense nie altyd onder sy persoonlike beheer nie. Die Portugese moes baie waardevolle menselewens inboet om hom aan bewind te hou.⁴² Die inboorlinghoofde van die Matomba, Malambas, Massingas en Massengas het deel uitgemaak van die vyandelike halfsirkel wat Angola van die binneland van Afrika afgesny het. Hierdie inboorlinge het die lewe, eiendom en oeste van elke Portugese setlaar, wat die natuurlike rykdom van Angola wou eksploiteer, bedreig.⁴³

'n Ander gevaarlike bedreiging vir die voornemende boer in Angola was die nabyheid van Europa.⁴⁴ Franse, Engelse en Nederlandse seerowers het die see aan die weskus van Afrika deurkruis en die weerlose nedersetters het hulle herhaaldelik ten prooi geval. Hierdie indringers het maklik binne 'n paar uur vernietig wat die produktiewe Portugese gedurende maande en jare opgebou het.

Dit was slegs langs die ooskus van Afrika waar die Portugese kleinboer in die omgewing van sterk forte soos die by Sofala, Mombasa en Mosambiek ongestoord die land kon bewerk. Die Portugese prazo's (nedersettings) is

gewoonlik 281/-

41) Chapman, W.J.B.: A Narrative of W.J.B. Chapman, p.20

42) Welch, Sidney, R.: Portuguese Rule and Spanish Crown in South Africa, p.179

43) Welch, Sidney, R.: op.cit., p.179

44) Ibid.

gewoonlik in groepe naby inboorlingstatte aangelê.⁴⁵ Om hulle teen verrassingsaanvalle van die inboorlinge te beskerm, het hulle skanse van modder om hul wonings gebou. Hierdie vreedsame landbounedersettings was een van die mees geslaagde metodes waardeur die Portugese toegang tot 'n uiteindelijke houvas op gebiede in die binneland verkry het. Die Swartman het mettertyd geleer dat hy hierdie mense kon vertrou en dat dit hom loon om aan hulle getrou te wees. Die kleinboere het later die funksies van regeringsverteenvoordigers begin vervul en daardeur is die Portugese houvas verder verstewig.⁴⁶

Angola was egter minder geskik vir nedersettings van hierdie aard.⁴⁷ Dit was op die belowende strook land langs die kus tussen Ambriz en Benguella, waar die eerste koloniste hulle gevestig het en waar hul opvolgers baie lank tevrede was om ook te woon en klein ekspedisies na die woeste en gevaarlike binneland te stuur om handel te dryf. Die hoofdoel van hierdie ekspedisies was om met die inboorlinghoofde te onderhandel ten einde 'n gereelde slawetoevoer na die kus te verseker.⁴⁸ Handelaars in Loanda, Benguella en Ambriz het hierdie ongelukkige wesens in skepe oor die Atlantiese Oseaan na die Amerikas vervoer. Later, toe hierdie laakbare dog winsgewende verkeer tot 'n einde gebring is, het handelaars nog steeds die land deurkruis met die oog op spesifieke Afrika-produkte, waarvoor daar oorsee 'n mark bestaan het. Nedersettings van enige noemenswaardige aard was egter beperk

tot 282/-

45) Welch, Sidney R: Portuguese Rule and Spanish Crown in South Africa, p.179.

46) Ibid., p.180

47) Ibid.

48) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.31.

tot streke nie ver van die kus nie.⁴⁹

Volgens kolonel J.C.B. Statham was een van die grootste foute wat die Portugese regering in hul kolonisasieprogram begaan het, hulle onvermoë om Angola met Portugese te koloniseer.⁵⁰ In sy stryd teen Nederland, Frankryk en Spanje om sy oorsese besittings te probeer behou, het Portugal ook baie van sy kolonisasievermoë verspil.⁵¹

Teen 1880 was Duitsland besig om die teenswoordige Suidwes-Afrika te beset, terwyl Brittanje besig was om Rhodesië te koloniseer. Portugal het op die huidige Angola, Mosambiek en 'n stuk grond wat tans in Rhodesië val, aanspraak gemaak. Engeland het hierdie aansprake gedeeltelik betwis en Duitsland, Frankryk en België het, in wat bekend staan as die wedloop om Afrika, probeer om so veel grond moontlik in te palm. Hierdie moondhede het op internasionale konferensies sekere eise begin stel. Die eise het daarop neergekom dat geen aanspraak, van watter land ook al, internasionaal erken sal word, tensy daardie land kon bewys dat hy die betrokke kolonie daadwerklik beset het nie.⁵²

Op hierdie kritieke tydstip vir die Portugese belang in Angola, het daar onverwagte hulp in die vorm van 'n Boere-afvaardiging in Mossamedes opgedaag. Sonder om te beseef wat dit in Europa sou beteken, het die Boere die Portugese gesag in Angola erken en hulle daaraan onderwerp. Die feit dat daar 'n sterk blanke kolonie in Angola gevestig was, was 'n troefkaart waarmee

Portugal 283/-

49) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.31

50) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.370

51) Ibid., p.369

52) Alberts, A.: Herinneringe van Andries Alberts, p.10

Portugal sy gesag kon bewys. Daarby was die Boere 'n militêre hefboom van onskatbare waarde teen alle inboorlingstamme wat die Portugese gesag nie wou erken nie.⁵³

Die koms van die Transvaalse Trekboere na Mossamedes in 1880 en hul vestiging te Humpata het ruimskoots vir die uitsterwe van die Duitse kolonie vergoed. Om verstaanbare redes was die Boeretrekkers dus nie minder welkom as die Duitse nedersetters nie.⁵⁴ Die Duitse skrywer, Stahl Marquardsen, is van mening dat die Portugese se posisie, ná hulle aanvanklike sukses in die Kongo-gebied en Angola, teen die begin van die agtiende eeu aansienlik verswak het. „In dem seit anfang des 18. Jahrhunderts sich selbst überlasseren Congo verschwand bald fast jede Spur von Christentum und Zivilisation, auch die Macht und Glanz des Königtums schwanden dahin”.⁵⁵

In hierdie toestand het daar eers 'n verandering ingetree met die koms van die Trekboere: "Eine Wendung trat erst 1880 durch das Eintreffen eines Burentreks von etwa 200 Familien ein; die Buren wurden in ihrer gewaltsamen Weise bald mit den Eingeborenen fertig."⁵⁶ Angola was met die aankoms van die Boere nog 'n woeste, ongetemde land. In die binneland van Suid-Angola was daar net twee klein Portugese fortjies: een op Humbe en die ander op Huila.⁵⁷

Die koms van die Boere na Angola het die Portugese dus in staat gestel om hul aansprake op Angola teen die einde van die negentiende eeu deur talle

internasionale 284/-

53) Alberts, A.: Herinneringe van Andries Alberts, p.11

54) Veth, dr. P.J. en Snelleman, J.F.: Daniel Veth's Reizen in Angola, p.185.

55) Marquardsen, Stahl: Angola, p.5

56) Ibid., p.10

57) Van der Merwe, P.J.: Ons Halfeeue in Angola, p.1

internasionale verdrae te laat bevestig.⁵⁸ Deur die Konferensie van Berlyn in 1885 het daar ook groter reëlmaat gekom in die sogenaamde wedloop om Afrika.⁵⁹

Na die Konferensie van Berlyn was die Portugese se posisie in Angola min of meer soos volg: Portugal was finansieël blykbaar in die verknorsing en die tekens van politieke onstabiliteit het daaglik duideliker na vore getree. Die land kon nie die kapitaal vind om sy uitgestrekte ryk te ontwikkel en bekwame manne lewer om dit te administreer nie. Portugal was besig om sy kanse te verspeel en terwyl hy vanselfsprekend ander lande daarvan wecrhou het om die ontwikkeling van sy gebiede oor te neem. In Angola het groot lappe vrugbare en potensieel vurbare aarde wat geskik was vir blanke nedersetting, ongebruik gelê.⁶⁰ Daar was weinig tekens van effektiewe okkupasie soos wat met die Berlynse Konferensie in die vooruitsig gestel is. Die Portugese in Angola het nie die noodsaaklikheid hiervan ingesien nie. Hulle was tevrede solank die inboorlinghoofde hulle susereiniteit erken het, periodieke dienste soos wat van hulle verlang is, gelewer het en nie met die Portugese handel ingemeng het nie.⁶¹ Wanneer daar nog 'n hoofman oorgehaal kon word om ook skatting te betaal, was dit natuurlik goed. Vir 'n afgeronde administrasiestelsel het die Portugese geen trek gehad nie. Regimentering was nie in hul aard nie en hulle was ook nie van plan om dit op ander af te dwing nie. Volgens die koele berekening van sogenaamde bedrewe buitelandse waarnemers was dit duidelik dat 'n begeerlike Afrika-appel op die punt was om van die boom te

val 285/-

58) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.189

59) Ibid., p.24

60) Ibid., p.82

61) Ibid., p.85

val. Soos dit algemeen gesien is, was daar niks ondoeltreffender en niks wat meer gewis die verkeerde resultate sou lewer nie as juis die Portugese regeringstelsel - of dan gebrek aan 'n stelsel in Angola.⁶²

Oor toestande in die Portugese kolonies teen die einde van die vorige eeu sê die Britse skrywer, maj. A. St. H. Gibbons, dat Portugal die oudste Europese koloniserende moondheid in Afrika was en dat hy die rykste kon gewees het. Geslagte lank het Portugal 'n ongeëwenaarde posisie bekleed. Sy besittings het soos 'n kordon om die kuste van Afrika gelê vanaf Kaap Verde tot by Mombassa. Elke handelsuitgang van belang was in sy hande. Hy het 'n wonderlike geleentheid gehad maar het dit ongebruik gelaat en deur sy vingers laat glip. Sy handelaars, op soek na slawe en ivoor, het diep die donker binneland ingedring. Hulle het onopmerksaam oor die goudvelde van die suide en weste gegaan, "and so the life blood of the continent drained from century to century, slaves went west and ivory went north, but nothing came back."⁶³

Die konsekwensie van hierdie koloniale roofbou het dan ook nie uitgebrei nie: Die Portugese kolonies het uiteindelik in 'n uiters onbevredigende en sorgwekkende toestand beland. Soos die olifant en die kremetartboom het hulle skynbaar tot 'n ander tydvak van die wêreldgeskiedenis behoort. Die rustelose energie van die vroeë seevaarders het ontbreek, en toestande het die objektiewe waarnemer aan die Middeleeue herinner.⁶⁴

Vir 286/-

62) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.85

63) Gibbons, Major A. St. H: Africa from South to North through Marotseland, Vol. II, p.259

64) Ibid.

Vir binnelandse inkomste het die Portugese staatgemaak op doeane en plaaslike belastings. Van eersgenoemde kan gesê word dit was buitensporig hoog en het gevolglik 'n uiters nadelige uitwerking op die binnelandse industriële ontwikkeling gehad.⁶⁵ Nog meer selfmoordend was die stelsel van plaaslike belasting. Die land is verdeel in distrikte of prazos waarvan die belastingwaardigheid bepaal is deur 'n openbare „veiling.“ Die reg om in 'n prazo belasting te in, het die hoogste bieder toegekom wat dan aan die regering verantwoordelik was vir die markwaarde. Dit is net verstaanbaar dat so 'n belastinggaarder uit die plaaslike bevolking sou suig soveel hy kon, sodat hy nog 'n goeie balans kon oorhou.⁶⁶

Die staatsamptenare vir die Portugese kolonies is sleg en ongereeld besoldig, en dié in die laer grade is in Goa en uit die basterbevolking geworf. Die gevolg was dat hierdie amptenare vir hul eie bestaan met enige middel tot hul beskikking moes veg. "The result is obvious. In Portuguese Africa it is difficult to discover anything of a positive character from which a useful object-lesson can be derived. The system in Africa and the spirit in which it is administered would appear to be too deeply rooted to allow of effect being given to any progressive conception."⁶⁷

Die sentrale Portugese regering het alle meegevoel met die slawehandel openlik gerepudieer "but the slave trade is no sinecure in Portuguese

Africa 287/-

65) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.372

66) Gibbons, Major A. St. H.: Africa from South to North through Marotseland, Vol. II, p.259

67) Ibid.

Africa, the schackle still exists, the hopeless victims are still roped together in fours, the bones of the dead still bleach by the roadside."⁶⁸

Die einde van hierdie maklike maniere om ryk te word was egter in sig. Die ivoorhandel was reeds dood en die slawehandel sou mettertyd dieselfde weg opgaan.

Gibbons sê die Portugese het gewoonlik as rede vir die onvermoë om hul kolonies te ontwikkel die volgende redes aangevoer: "We are a poor nation, and have neither the means nor the surplus population to open up new countries."⁶⁹ Sy antwoord aan hulle hierop is: "Had you and your ancestors grasped the meaning of the word 'development', things would be otherwise to-day. To develop a young country is to nurse it in its infancy, not to bleed it."⁷⁰ So lank as wat die slawe en ivoor na die kus gestroom het, is die Portugese verblind deur hierdie maklike manier om rykdom te bekom - rykdom wat hulle die land uitgeneem en elders bestee het. Die uitroeïing van die olifante het die ivoor-handel laat doodbloei en die slawestrooptogte en -handel het die land van sy waardevolste bron vir die produksie van rykdom, naamlik mensemateriaal, beroof. "You have killed the goose of the golden egg, nor has ^{your} life or your system advanced one iota during the past three centuries", besluit Gibbons.

Kol. J.C.B. Statham kom dan ook tot die gevolgtrekking dat die ontwikkeling van Angola gestrem is deur dat die kolonie onderbevolk geraak het.⁷²

Met 288/-

68) Gibbons, Maj. A.S.H.: Africa from South to North through Marotseland, Vol. 11, p.259

69) Ibid., p.17.

70) Ibid.

71) Ibid., p.18

72) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.327.

Met hierdie siening van sake het die Britse konsul in Wes-Afrika hartlik saamgestem. Hy skryf op 28 April 1878 aan sir H.M. Stanley dat H.M.S. Swallow 'n Portugese skip, Pesomento, ingehaal het. Daar is bevind dat daar 110 inboorlinge aan boord was almal sogenaamde „free labourers, with all their papers complete; thirty-five were women, two with suckling children on their backs, and herding together with sheep and pigs on the deck.”⁷³

Hierdie slawe is na die Portugese eiland San Thome versend. Die skrywer, Stanley Harris sê dat 'n ondersoek na die slawehandel twee feite duidelik na vore gebring het: "First that until the year 1908 no single one of the 70 000 to 100 000 natives shipped to the islands during the past thirty years had been allowed to return. The second that within twenty-five years half the enslaved population has perished.”⁷⁴

'n Britse sendeling, mnr. Chas Swan, wat reeds sedert 1885 met Angola bekend was het in Oktober 1908 'n reis onderneem om vas te stel in watter mate slawerny nog in Angola bestaan. Hy het opsetlik met ompaaie gereis en na slegs 'n dag het hy reeds op die geraamte van 'n slaaf en 'n aantal slaweboeie afgekom. Hy ontdek spoedig dat die aanbeveling om die betrokke roete te volg baie waardevol vir sy doel was. Hy skryf: "I have never, in all my African experience, extending over the past twenty-three years, seen in only one day so many indications that the

slave289/-

73) Harris, John H.: Portuguese Slavery: Britain's Dilemma, p.18

74) Ibid.

slave trade goes on unbated my men picked up ninety-two shackles for legs, arms or necks most of the shackles were comparatively new".⁷⁵

Uit sy ondersoek het dit geblyk dat die slawehandelaars in die voorafgaande jare elke moontlik poging aangewend het om die spore van hul bedryf te verberg. "The main routes are being less frequented and innumerable bypaths are being utilised for the purpose".⁷⁶ 'n Portugese informant het aan hom gesê dat die slawe uit Angola hoofsaaklik vir die eilande San Thomé en Príncipe bedoel was en dat daar teen die einde van Junie 1908, 'n skip met 268 slawe na die eilande gestuur is.

Afgesien hiervan is slawerny in Angola self ook bedryf.⁷⁷ In Desember 1908 het mnr. Swan deur Sangangala gereis en 'n Portugese slawe-eienaar besoek en vyf slawe ondervra. Hieruit het geblyk dat die slawe hulle as die eiendom van hul heer en meester beskou en lewenslank in sy diens sou bly.⁷⁸

Die skrywer J.H. Harris haal minstens twaalf getuies aan wat almal bevestig het dat die sogenaamde „kontrakarheid" wat deur die Portugese aan die wêreld voorgehou is, niks anders as slawerny was nie. Ook sir Rufus Isaacs het dié stelsel as blote slawerny beskryf.⁷⁹

Volgens die Britse konsul, Nightingale, was die prys van slawe in 1901 R100 kontant vir elke gesonde man of vrou wat op San Thomé gelewer word.⁸⁰ Mnr. Joseph Burt, kommissaris van 'n kakaofirma wat die eilande in 1905 besoek het, het bevind dat R50 tot R80 per gesonde slaaf in daardie jaar betaal is.⁸¹ Volgens H.W. Nevinson is 2 967 slawe in 1904 teen R60 stuk na San Thomé en Príncipe uitgevoer.⁸² Daar word bereken dat in 1899 sowat 2 670 en in 1905 ongeveer 4 264 slawe na die eiland toe uitgevoer is.⁸³

..... 290/-

75) Harris, J.H.: Portuguese Slavery: Britain's Dilemma, p.20

76) Ibid.

77) Ibid., p.21

78) Ibid., p.22

79) Ibid.

80) Ibid., pp.55 - 6

81) Harris, J.H.: op.cit., p.56

82) Ibid.

83) Ibid., p.57

Geografie van Angola

Angola strek vanaf 6° - 17° S.B. en van 12° - 24° O.L. in 'n suid-noorde-
like rigting van die mond van die Kunenerivier tot by die monding van die
Kongorivier en vanaf die Atlantiese Oseaan tot aan die groot mere in die
binneland.⁸⁴ Dit is 'n groot land van 53 333 vk.km. - 'n oppervlakte
vyf maal so groot as Groot Brittanje.⁸⁵

Op 'n kaart is Angola by benadering 'n vierkant met 'n eienaardige punt
in die noordweste. Dit is die enklave van Kabinda, 'n deel van die pro-
vinsie van Angola, maar geskei daarvan deur die groot Kongo-estuarium, 'n
rivier wat nog steeds deur die Portugese Zaire genoem word - 'n naam wat
hulle vyfhonderd jaar gelede daaraan gegee het toe dit deur hulle ontdek
is.⁸⁶ Op die noordelike oewer van die rivier is 'n smal strokie niemands-
land en daar agter die vroeëre Belgiese Kongo en Frans-Ekwatoriale Afrika.
Kabinda is 'n herinnering aan die wedloop om Afrika wat met die konferensie
van Berlyn in 1885 tot 'n einde gekom het. Alhoewel Portugal destyds op
groot dele van Afrika aanspraak sou kon maak, het sy gebrek aan mag tot
gevolg gehad dat die sterker moondhede groot gebiede ingepalm het. Kabinda
was 'n soort troosgif aan Portugal, maar die onrealistiese ligging daarvan
val dadelik op.⁸⁷

Die land was destyds in vier distrikte verdeel, naamlik die Kongo, Loanda,
Benguella en Mossamedes - en daarby nog die enklave Kabinda.⁸⁸

In 291/-

84) Postma, ds. D.: Verslag vir De Brandwacht, Preller versameling Bd.53, A.787

85) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.300

86) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.24

87) Ibid. (Sien kaart teenoor p. 268)

88) Aengeneyndt, Gustav: Angola und der gegenwärtige Stand seiner Erschliessung,
Beitrage zur Kolonialpolitik und Kolonial wirtschaft 1901/02, Heft 17,
p.524. (Sien kaart teenoor p.268.)

In die weste word Angola oor 'n afstand van byna 1 000 myl deur die Atlantiese oseaan begrens. Die kuslyn van Angola volg nie die rigting N.N.W. soos die weskus van suidelik Afrika nie en is taamlik gebroke. Hieruit vloei vir Angola 'n belangrike voordeel en daarom is dit, in teenstelling met Suidwes-Afrika, met goeie beskutte hawens bedeed.⁸⁹ Die groot Vis- of Tierbaai is waarskynlik die beste natuurlike hawe langs die weskus van Afrika. Verder noord lê die uitmuntende hawens van Loanda en Lohito.

Die hoofstad van Angola, Loanda, is sedert die sewentiende eeu as setel van die regering ontwikkel. Die stad is gebou op 'n klein skiereiland wat beskut word deur 'n eilandjie, waarom dit in 'n halfsirkel lê. Die ongesonder laerliggende deel van die stad is die handelsdeel, terwyl die woongebiede op die hoërliggende gebied aangelê is. Teen die einde van die negentiende eeu het dit reeds 15 000 inwoners gehad, waarvan 3 000 blankes was.⁹⁰ Loanda en Lobito is baie waardevolle hawens. Albei word beskerm deur 'n natuurlike seemuur, opgebou uit slik wat van die Kwanza- en Kutumbellarivier afkomstig is.⁹¹

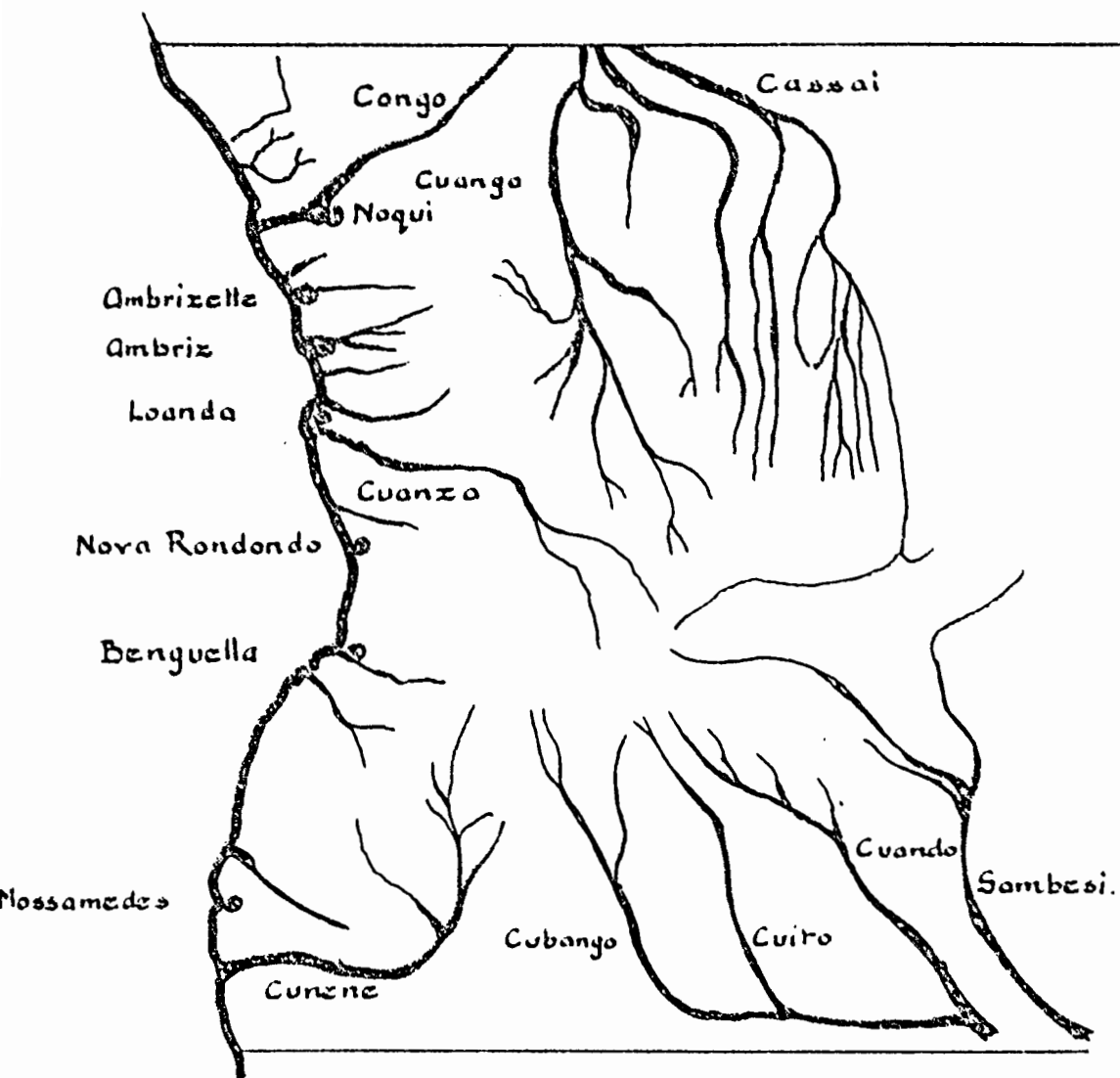
Dit word algemeen aanvaar dat die grootste deel van Afrika hoog bokant seespieël geleë is en gewoonlik geleidelik deur middel van terrasse van die kusgordel tot 'n plato van 615 m. tot 1 230 m. bo seespieël styg. Angola is op hierdie reël geen uitsondering nie. Sy plato van 923 m. tot 1 538 m.

hoog 292/-

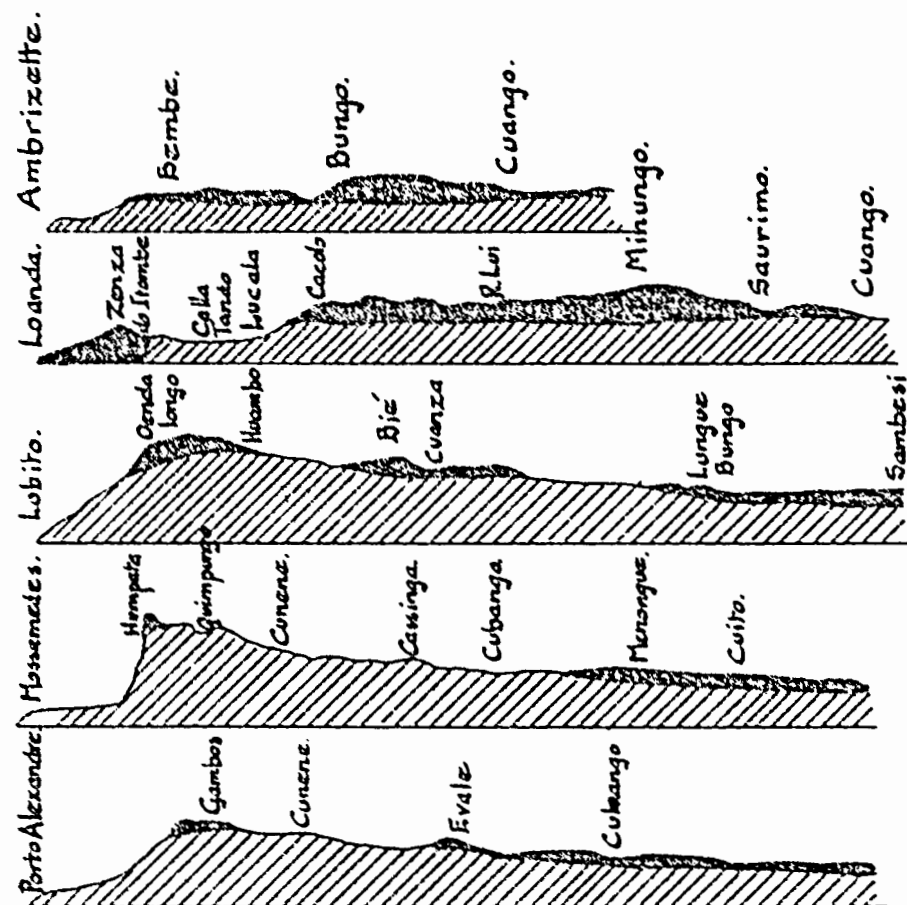
89) Aengeneyndt, Gustav: Angola und der gegenwärtige Stand seiner Erschliessung, Beiträge zur Kolonialpolitik und Kolonial wirtschaft 1901/02, Heft 17, p.524. (Sien kaart teenoor p.268)

90) Ibid.

91) Ibid. (Sien kaart teenoor p.268)

Rivierstelsels van Angola.
Marquardsen, Stahl, Angola. p. 26.

Grondgebergte
Dekformasie hoër as 50 vt.
Dwarsdeursnit in W.-O.-rigting deur Angola
Marquardsen, Stahl, Angola. p 25.

hoog, vorm in die ooste die Kongo-Zambesi-waterskeiding en in die weste en suide dié tussen die riviere Kwanza, Kubango en Kunene.⁹² Op hierdie groot waterskeidings ontspring talle groot riviere wat by hul oorspronge soms 'n paar myl van mekaar af is, maar wat by hul mondings honderde kilometer van mekaar verwyder is - of selfs in verskillende oseane vloei. Die hellings van hierdie plato is steil in die weste en skotig in die noordooste. Die oos- en wesvloeiende riviere is dus, met die uitsondering van die Kwanza en Kunene, klein en vinnig. Die Kwanza is slegs oor die laaste honderd myl van sy loop nie deur stoomskepe bevaarbaar nie. Die water van die Kunene verdwyn onder die sand voordat dit die see bereik.⁹³

Die Kwanza, die belangrikste en potensieël bruikbaarste rivier in Angola, vloei in die see tussen Loanda en Porto Amboim. Dit ontspring in die sentrale gedeelte van die provinsie Loanda, suid van Silva Porto (vroeër Viyé genoem), vloei noordwaarts tot byna by Malonge en draai dan weswaarts na die see. Daar is pragtige watervalle in die boog wat die Kwanza vorm en die moontlikhede om sy water vir die opwekking van waterkrag te gebruik is onbeperk. Dit bied ook groot besproeiingsmoontlikhede. Van Dando, een van die oudste Portugese nedersettings wat naby die legendariese Cacombe - silwermyne lê, tot by die see is die Kwanza deur klein bootjies bevaarbaar.⁹⁴ Dit was vroeër die hoofverkeersweg van die provinsie. Die verlenging van die spoorlyn tussen Loanda en Malonge na Vila Marechal en Carmona met 'n taklyn na Dando het die bootverkeer drasties laat afneem.⁹⁵

Die 293/-

92) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.300

93) Ibid. (Sien kaart teenoor p.292)

94) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.28

95) Ibid.

Die Kwanza wat in die distrik Viyé (tans Silva Porto) ontspring en 960 km. lank is, het 'n opvangsgebied van 63 333 vk. km. wat heeltemal in Angola lê. As gevolg van hierdie feit het die Portugese 'n soort gehegtheid aan hierdie rivier gehad en word daarna soms as die Mandega van Angola verwys.⁹⁶

Die Kassai vloei ook van sy oorsprong tot by sy monding in Angolese gebied en ontspring ook in die distrik Viyé.

In die Huambo-distrik ontspring die Kubango- en Kunenerivier wat aanvanklik albei suidwaarts vloei. Die Kubango vloei later suidoos en ledig hom as die Okavango in die Ngamigebied. Die Kunene wat later suidweswaarts en uiteindelik weswaarts swenk, bevat die pragtige Ruacanawaterval en vorm oor 'n groot deel die grens tussen Suidwes-Afrika en Angola.⁹⁷

Op die hooglande van Angola vind ons ook die oorsprong van nog twee van Afrika se grootste riviere, naamlik die Zambesi en die Kongo.⁹⁸

Die ekonomiese betekenis van die riviere van Angola was teen die einde van die vorige eeu nog beperk. Die vinnige stroming van kleiner riviere, soos die Kutumbella, is ideaal vir die opwekking van elektrisiteit.⁹⁹

Geologies bestaan Angola uit 'n smal reeks kalkheuwels wat parallel met die kus loop. Die tweede plato word gevorm deur klipperige bergreekse wat reghoekig met die kus in 'n wes- oos-rigting loop en uit primêre gesteentes bestaan. Na die binneland styg hierdie plato's geleidelik en loop op 'n sandsteenplato uit. In die suidooste gaan hierdie sandsteenplato oor in 'n sandplato wat by die Kalahari aansluit.¹⁰⁰

Alhoewel 294/-

96) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.34

97) Ibid.

98) Ibid. (Sien kaart teenoor p.292)

99) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.300

100) Ibid.

Alhoewel Angola geheel en al in die trope geleë is, is daar twee faktore wat dele daarvan subtropies maak: die koue Benguella-seestroom en die hoogte van groot binnelandse plato's wat van 1230 m. tot 1845 m. hoog is. Langs die kus het die koue seestroom koue misweer in 'n hawe soos Mossamedes tot gevolg, sodat die inwoners selfs so laat as in Oktober nog warm klere moet aantrek. Selfs op plekke soos Lobitobaai en Loanda is die temperatuur laer as op plekke op dieselfde breedtegraad langs die ooskus.¹⁰¹

Plantegroei

Ons kan Angola in vier plantegroeistreke verdeel: Eerstens is daar die kusstreek, 32 tot 192 km. breed, wat van seespieël af tot 308 m. hoog styg. Dit bestaan hoofsaaklik uit kalkheuwels wat parallel met die kus loop en kalkagtige kleigrond wat plek-plek met spoelgrond oordek is. In hierdie streek wissel die temperatuur van 69°F. in Mossamedes tot 85°F. in Kabinda. Die gemiddelde reënval is 250 mm. per jaar. Dit wissel van 750 mm. per jaar noord van die Kongorivier tot 25 mm. of minder suid van Mossamedes.¹⁰²

Die kusstreek van die Kunene af noordwaarts tussen die see aan die westekant en 'n bergreeks aan die oostekant is in die noorde baie vrugbaar. Dit staan hier as Palmland bekend, dog is baie ongesond vir die mens. Die gemiddelde temperatuur in San Salvador is 72,5°F. en in Loanda, die hoofstad, is dit 73,3°F.¹⁰³

Die kusvlakte van Angola is nie indrukwekkend nie. Dit is 'n laagliggende streek met 'n klimaat wat weinig afwisseling toon. Slegs by Kabinda kom

egte 295/-

101) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.301.

102) Ibid.

103) Steynsburg Courant 13.6.1927

egte tropiese woude voor. In die warmste seisoen van die jaar, tussen Desember en Februarie, is die skadutemperatuur in Kabinda selde benede 95° F.¹⁰⁴

Suid van die Kongorivier is die kus effens hoër. Die land is verlate en die plantegroei skraal. Stekelrige doringbome en onaansienlike kremetartbome help nie juis om die landskap te verfraai nie. Slegs naby riviermonde en in riviervalleie word die eentonige barheid deur groen palmbome en lewendiger plantegroei afgewissel. Loanda se hinterland is nie juis indrukwekkender nie, maar die Dando- en Bengorivier dra baie daartoe by om die landskap te verfraai. Die Bengo wat die naaste aan Loanda vloei, voorsien die stad reeds eeue lank van water en die tuine op sy oewers voorsien die inwoners al geslagte van vrugte en groente.¹⁰⁵

Die voortsetting van die kusvlakte suidwaarts na die Kunene lewer, afgesien van die pragtige hawe en stad van Libito, en die egte Portugese stad, Mossamedes, weinig besienswaardighede op. Mossamedes is 'n bloeiende oase in die woestyn waar allerhande Portugese vrugte- en groentesoorte, wat nêrens anders wil aard nie, groei, waar ontelbare visse op stellasies aan die seekant gedroog word en waar 'n vloot visserbootjies, net soos in Portugal, elke dag uitvaar.¹⁰⁶

Langs die kusstreek is dit in die reënseisoen baie warm. Van Lobito af noordwaarts bly dit in die somer dag en nag warm. Na die suide, in die omgewing van Mossamedes, styg die dagtemperatuur soms tot 86° F. en daal

dit 296/-

104) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.28

105) Ibid.

106) Ibid., p. 30

dit weer tot 60° F. snags. Suid van Lobito het die Benguellastroom 'n sterk invloed op die temperatuur en in Mossamedes kan dit soms selfs koel wees. Die gebied rondom die pragtige boorde en tuine van Mossamedes is baie onaantreklik. Dit bestaan feitlik net uit sandvlaktes bestrooi met rotse, waar sebras loop.¹⁰⁷ Die suidwestelike kus van Angola is niks anders as 'n barre woestyn tot in die hinterland. Hier reën dit nooit en geen plantegroei kom voor nie. Die grondoppervlakte bestaan uit verskuivende sandduine. Elke druppel water vir menslike gebruik moet hierheen aangebring word. Desnieteenstaande het 'n klompie Portugese vissers hier byna 'n eeu lank 'n hardnekkige bestaanstryd gevoer.¹⁰⁸

Die tweede plantegroeistreek is die laer westelike houtbosplato met 'n hoogte van 308 m. tot 764 m. bo seespieël. Geologies bestaan die strek hoofsaaklik uit kwartsgesteentes. Die temperatuur wissel van 85° F. in die noorde tot 65° F. in die suide en die reënval wissel tussen 1 800 mm. in die noorde tot 600 mm. in die suide.¹⁰⁹

Hierdie oorgangsgebied tussen die kusstrook en die hoë binnelandse plato's wissel in hoogte tussen 462 m. en 1230 m. bo seespieël. In die noorde is hierdie tussenstreek breed en strek dit van die kus tot by Maquela do Zombo naby die grens van die vroeëre Belgiese Kongo. Oos van Porto Amboim en Novo Redondo versmal dit aansienlik en oos van Mossamedes verdwyn dit heeltemal. Die getande Serra da Chellareeks is feitlik uit die woestyn uit reeds duidelik waarneembaar en verrys tot sommige van die hoogste gebiede van die binnelandse plato.¹¹⁰

Soms is hierdie oorgangsgebied die aantreklikste deel van die land. Dit is

gebroke 297/-

107) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.31

108) Ibid., p.34

109) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p. 301

110) Ibid., p.34

Dit is gebroke en heuwelagtig en selfs in die droë seisoen gewoonlik vars en groen. Daar is 'n verskeidenheid in plantegroei en 'n wisseling van skaduwee en sonlig. Die streek is ideaal vir koffieverbouing. In latere jare het koffiebome weelderig in 'n wilde staat veral in die omgewing van Vila Marechal, die ou hoofstad van die Kongodistrik, begin groei. Selfs die geringe mate waarin die inboorlinge bereid was om die bome te bewerk, het goeie oeste tot gevolg gehad.¹¹¹

Die tussenstrook met sy pragtige koffiëproduserende valleie, sy lieflike weiding en sy romantiese riviértjies is egter warm, vogtig en besmet met malaria. Hierdie streek was nie geskik vir blanke kolonisasie nie en die onbekombaarheid van voldoende inboorlingarbeid het die ontwikkeling van groot stede gestrem.¹¹²

Die derde streek is die hoë plato, 615 m. tot 1538 m. bo seaspieël. Dit bestaan uit grasbegroeide heuwels en hooglande met verspreide rotse en grondsoorte van wisselende kwaliteit. Die temperatuur wissel van 80° F. in die noorde tot 60° F. in die suide. Die suide is egter onderhewig aan periodieke hittegolwe vanweë die warm winde wat vanuit die Kalahari daaroor waai.¹¹³

Oos van die tussenstrook styg die grondoppervlakte geleidelik om by hierdie uitgestrekte sentrale plato, wat vier vyftes van Angola se oppervlakte beslaan, aan te sluit. Vanweë sy hoë ligging en grootte lyk hierdie gebied soos die geprojekteerde ruggraat van Suidelike Afrika.¹¹⁴ Uit 'n temperatuurs- en klimaatsoogpunt beskou, is hierdie streek verkieslik bo die

streek 298/-

111) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.33

112) Ibid.

113) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.301.

114) Egerton, F.C.C.: op.cit., p.33.

streek waardeur dit bereik moet word.

Die vierde plantegroeistreek is die hoë verre binnelandse plato waarvan reënval en temperatuur met die tweede streek ooreenkom.¹¹⁵ Hierdie hoë terras hou vir die blanke kolonis geen gesondheidsgevaar in nie. Hy het nie nodig om op inboorling-arbeid te steun nie en die bekende Europese landbouprodukte kan sonder veel probleme gekweek word.¹¹⁶ Na die suide reik 'n voortsetting van hierdie plato so ver as Sa da Bandeiro, waar water soms in die winter vrys. Hierdie losstaande hooglande is na die provinsies waarin hulle geleë is, vernoem. Dorpe soos Silva Porto en Sa ' da Bandeiro is almal tussen 1538 m. en 1845 m. hoog. Hierdie hoëvelde, of Boland van Angola, soos Mombolo, Hanja, Que, Kakonda en Humpata is almal oop grasvlaktes. Kakonda was ook redelik geskik vir vee en het 'n gemiddelde temperatuur van 67,2° F.¹¹⁷ Dit is moeilik om die moontlikhede van hierdie hooglande oos van Nova Lisboa en Silva Porto te bepaal. Dit is dunbevolkte savannastreke en die verdere ontwikkeling sal afhang van watter gebruik van die riviere van die streek gemaak word.^{117a}

Die hooglandgebied in Sentraal-Angola daal geleidelik verder ooswaarts en gaan oor in die sogenaamde Sandveld. Hierdie laagliggende moerasagtige bos- en boomryke wêreld is uiters ongesond vir blanke bewoning, maar baie geskik vir veeboerdery.¹¹⁸

Die klimaat, reënval, geologie en plantegroei van Angola verskil nie net in hierdie vier streke nie, maar ook van breedtegraad tot breedtegraad. In die algemeen gesproke kan ons sê dat die klimaat gematig tot subtropies

oor 299/-

115) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.302

116) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.34

117) Ibid., (Sien kaart teenoor p.292)

117a) Sien kaart teenoor p.292

118) Statham, Col. J.C.B.: op.cit., p.302

oor dele van die suidkus en op die hoër sentrale en suidelike plato's is en dat dit subtropies tot tropies in die sentrale en noordelike kusstreke . en op die laer plato's sowel aan die kus as in die binneland is. Die reënval van die gebied is die laagste in die suidelike kusstreke, tewens in die praktyk ontbreek dit suid van Mossamedes.¹¹⁹ Die noordelike kusstreke kry 'n matige reënval en so ook die hoë oop plato. Die reënval is die hoogste op plato's van gemiddelde hoogte in Middel- en Noord-Angola. Die oorsake vir die lae reënval van die suidelike kusstreke is die koue seestroom en die kusbergreekse wat 'n reënskadu vorm, deurdat die vogtige lug uit die ooste en suidooste afgesny word.¹²⁰ Vogtige lug word hoofsaaklik deur winde uit Oos-Afrika aangevoer.

Reënbuie wat van Oktober tot Mei op die hooglande voorkom, is uiters ongesond vir skaapboerdery aangesien dit soms dae lank aanhou. Die aanhoudende reën het tot gevolg dat die mos soms in toue van die bome afhang. Van Junie tot September is dit droog en 'n mens sien soms weke lank geen enkele wolk in die lug nie.¹²¹

Belangrike faktore in die klimaat van Angola is die buitengewone kontras tussen die droë en die nat seisoen en die verskil tussen dag- en nagtemperatuur.¹²²

Vanaf Benguella noordwaarts is die klimaat van Angola vir die mens uiters ongesond. In Benguella sou die gesondheidstoestand egter baie verbeter kon word deur die woongebiede na hoërliggende dele te verskuif en die moerasse droog te lê. Van die Portugese kUSDorpe was Mossamedes die gesondste. Hier

het 300/-

119) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p. 302

120) Ibid.

121) Angeneyndt, Gustav: Angola und der gegenwärtige Stand seiner Erschliessung, p. 524

122) Statham, Col. J.C.B.: op.cit., p.303

het die vierde geslag Europeër in blakende gesondeheid voortgeleef. In sekere dele van hierdie distrik het water in die winter verys. In die reël is gebiede gesonder vir blanke bewoning namate dit minder waterryk en bosryk word.¹²³

Amboim, die koffieland van Angola in die noorde met sy byna mistige klimaat, was baie ongesond. Hierdie woudstreek is in 'n bergagtige gebied sowat 369 m. bo seevlak geleë. Die laer dele noord van Amboim wat vir hulle katoen- en palmolieproduksie bekend was, was nog ongesonder. Hier het die tsetsevlies floreer en het slaapsiekte voorgekom. Die Boere-onderwyser, mnr. J.H. Wilhelm, het in 1926 gevind dat muskiete hier so volop was dat jy nie anders as onder 'n net kon slaap nie.¹²⁴

Die laer dele van die Kwanzarivier is in die laaste helfte van die negentiende eeu uit die noorde met tsetsevlies besmet. Hele florerende gemeenskappe het as gevolg van die gevreesde slaapsiekte verdwyn.

Kort nadat die Portugese reisiger Capello in die tydperk 1877-80 in Angola met slaapsiekte kennis gemaak het, is van medies-wetenskaplike kant gesê dat dié gordel van Afrika nooit suksesvol deur die witman bewoon sal kon word voordat hy teen slaapsiekte bestand gemaak is nie.¹²⁵ Dit was natuurlik 'n misleidende stelling. Die inboorlinge het, ten spyte van die feit dat duisende daaglik in die oerwoude en op die grasvlaktes van Midde- en Oos-Afrika omgekom het, reeds eeue lank daar gewoon en seker oor geen middele beskik wat hulle daarteen immuun gemaak het nie. Capello en diegene wat soos hy gedink het, het dit egter nie ver mis gehad nie, want die tsetsevlies, hoe

klein 301/-

123) Aengencyndt, Gustav: Angola und der gegenwärtige Stand seiner Erschliessung, p.524

124) Venterstukke: J.H. Wilhelm - ds. D.G. Venter, dd. Concordia 27.1.1927

125) Die Huisgenoot 20.6.1947

klein en onbenullig ook al, het miskien meer gedoen om die kolonisering van die Afrikaanse vasteland te vertraag as enige ander faktor. Dit was altyd makliker om gebiede te ontwikkel waar die gevaar van slaapsiekte en nagana nie bestaan het nie.¹²⁶

Die Portugese was inderdaad pioniers in die bestryding van slaapsiekte en hul moderne anti-slaapsiekte-brigade is 'n model van doeltreffendheid.¹²⁷

Die gesondheidstoestand en weerstandsvermoë van die witman in 'n tropiese land soos Angola hang baie van 'n gezonde, behoedende, reëlmatige en matige leefwyse af.¹²⁸ Die Duitse wetenskaplike, Gustav Aengencyndt, sê dat hierdie vier gesondheidsreëls bepaal word deur 'n nat bodemgesteldheid, die son, alkoholgebruik en vermoeiing. Laasgenoemde vier faktore moes vermy word, want as die liggaam hieraan blootgestel word, het die mense se weerstand teen die koorssiekte afgeneem.¹²⁹ Deur beter bou- en drooglegmetodes toe te pas, het Aengencyndt voorsien dat 'n stad soos Loanda net so gesond as enige plek in Portugal of Spanje kon word.¹³⁰

Die Ekonomie van Angola

Die ekonomie van Angola was onvoorspelbaar wisselvallig: soms was daar geld beskikbaar, dan skielik weer nie. In die laaste twee dekades van die negentiende eeu was die ekonomiese toestand redelik gunstig. Die uitvoer van ru-rubber het 'n merkwaardige styging getoon. In 1870 is slegs 14 607 kilogram deur die doeane in Loanda gehanteer. In 1883 is 1 415 932 kilogram deur Loanda en nog 'n hoeveelheid deur Benguella uitgevoer.¹³¹ In 1888 het die hoeveelheid ru-rubber wat vir uitvoer beskikbaar was, egter skielik begin daal na 283 395 kilogram in daardie jaar. Die rede hiervoor was dat ru-rubber

nie 302/-

126) Die Huisgenoot 20.6.1947

127) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.29

128) Aengencyndt, Gustav: Angola und der gegenwärtige Stand seiner Erschliessung, p. 524

129) Ibid.

130) Ibid.

131) Egerton, F.C.C.: op.cit., p.24

nie van behoorlik bestuurde plantasies afkomstig was nie. Dit is deur die inboorlinge op primitiewe wyse van wildeboere in die verre oostelike deel van die land versamel. Op hierdie wyse is die boere so beskuldig dat voorspel is dat totale uitroeiing binne twintig jaar sou plaasvind.¹³² Nieteenstaande tydigse waarskuwinge in hierdie verband, het die owerheid nie 'n vinger verroer om die wanpraktyke stop te sit nie. Die Britse reisiger, F.C.C. Egerton sê dat solank daar 'n goeie uitvoermark vir rubber bestaan het, die Portugese die rubber van die inboorlinge gekoop het en so lank hulle dit aan die Portugese kon verkoop, het die inboorlinge dit ontgin. Die gevolg was dat ru-rubber spoedig hierna opgehou het om een van Angola se belangrikste uitvoerartikels te wees.¹³³

Angola het in 1890 goedere ter waarde van 4 341 875 milreis ingevoer en 4 999 844 milreis met sy uitvoer verdien. Teen 1898 het hierdie syfers gestyg na 6 728 080 milreis aan invoer en 7 902 916 milreis aan uitvoer. In hierdie jaar het die verdienste van die rubberuitvoer nog 5 603 063 milreis beloop en het die koffie-uitvoer 758 496 milreis opgelewer. Die uitvoerlys het verder byewas, vis, klapper, huide, ivoor en katoen ingesluit. Die invoer het hoofsaaklik uit tekstielware bestaan. Die tweede belangrikste invoerprodukt was wyn wat op 355 954 milreis te staan gekom het.¹³⁴

Volgens 'n verslag van die gewerneur-generaal, Brito Copela, was die vernaamste nywerheid wat in 1887 in Angola bestaan het, brandewynstokerye, waardeur aguardente (brandewyn) uit suikerriet vervaardig is. Die totale produksie is op 4 250 000 liter geskat - wat byna alles in die land self verbruik is,

nieteenstaande 303/-

132) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.84

133) Ibid.

134) Ibid.

nieteenstaande die feit dat 'n groot hoeveelheid van 'n kompeterende produk ook uit Hamburg ingevoer is.¹³⁵

In 1887 het die Loanda-distrik uit 147 fozendas agricolas (plase) en 'n paar kleinhoewes bestaan.¹³⁶ Op al hierdie plase is, afgesien van enkele graanprodukte, suikerriet vir die drankhandel geproduseer. In Benguella-distrik het ses-en-twintig uit 'n totaal van dertig plaaseienaars hulle ook hoofsaaklik op suikerrietproduksie toegelê en slegs vier op katoenproduksie.¹³⁷ In die distrik Mossamedes wat die Huila-plato ingesluit het en 'n gebied was wat die geskikste vir blanke nedersetting was, was daar 145 landgoedere. Meer as die helfte van hierdie plase was in die omgewing van Mossamedes self en in hierdie distrik was meer masjinerie vir die vervaardiging van aguardente as in al die ander distrikte saam.¹³⁸

Die blanke bevolking van Angola was in die sewentiger jare van die negentiende eeu hoofsaaklik nog in die nabyheid van die kus gevestig. Afgesien van die slawehandel, het hulle 'n bestaan gemaak uit die ruilhandel van ware soos brandewyn, tekstielware en buskruit vir ru-rubber, byewas, katoen en ivoor. Laasgenoemde ruilartikels is deur die inboorlinge in die binneland geproduseer en in safari's na die kus vervoer.¹³⁹

Angola se swak ekonomie is grootliks deur 'n swak administratiewe beleid in die hand gewerk. Die inkomste van 2 000 000 tot 3 000 000 dollar per jaar was soms twee keer minder as die totale staatsuitgawe. Hierdie addisionele finansiële las moes, nie teenstaande die feit dat Angola sy grootste kolonie was, deur Portugal self gedra word. Die Kolonie weer het onder die

Portugese 304/-

135) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.84

136) Ibid.

137) Ibid.

138) Ibid., p.83

139) Statham, Col. J.C.B.: op.cit., p.371

rade wat uit amptenare saamgestel is.¹⁴⁴

Die land was teen hierdie tyd in vyf provinsies verdeel, naamlik Kongo, Loanda, Benguella, Mossamedes en Lunda. Aan die hoof van elke provinsie het 'n goewerneur gestaan. Hierdie provinsiale goewerneurs was gewoonlik ook oud-vlootoffisiere, aangesien hulle 'n militêre agtergrond moes hê.¹⁴⁵

Die provinsies is weer in consulhas (distrikte) verdeel. Hierdie consulhas is beheer deur offisiere van die koloniale leër bekend as chefe's. Laasgenoemde het, in opdrag van die goewerneur-generaal, deur middel van die goewerneurs hul taak verrig. Die Chefe het gewoonlik 'n verskeidenheid ampte beklee. Hy was sowel vrederegter en posmeester as kommandant van die militêre mag. Hierdie vereniging van ampte was nie noodwendig nie, maar het voortgespruit uit 'n gebrek aan personeel en die klein vergoeding wat aan die verskillende ampte verbonde was. Slegs 'n vereniging van die ampte kon aan die amptenaar 'n redelike salaris lewer.¹⁴⁶

In die uitvoering van sy pligte was die Chefe aan verskillende hoofde verantwoordelik: As beheerder van die consulha was hy aan die provinsiale goewerneur verantwoordelik. As vrederegter moes hy weer verantwoording aan 'n kantonregter doen. Die kantonregters moes jaarliks die consulhas besoek en uitspraak en voorligting gee in verband met bepaalde regsake. Die kantonregters was weer verantwoordelik aan die hoofregter in St. Paul de Loanda. In betwiste uitsprake kon ook na die hoofregter geappelleer word. Hierdie regters was geheel en al onafhanklik van die goewerneurs en is direk deur die koning en sy regering in Portugal benoem. As posmeester is die Chefe deur

die 306/-

144) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.83

145) Monteiro, J.J.: Angola and the River Congo, Vol. 1, p.50; De Maandbode 1.11.1890

146) Egerton, F.C.C.: op.cit., p.83; De Maandbode 1.11.1890

die poswese besoldig en was hy aan die distriksposmeester verantwoordelik.¹⁴⁷
As kommandant van die militêre mag was hy verantwoordelik aan die bevelvoerder van die bataljon waaronder sy eenheid geressorteer het. Die Chefe is in sy omvangryke pligsvervulling bygestaan deur twee of drie raadslede wat deur die plaaslike stemgeregtigde inwoners gekies is. Hierdie raadslede kon hom oor plaaslike bestuursangeleenthede van raad bedien.¹⁴⁸

Dit was maar alte dikwels so dat die Chefe's as administrateurs van die consulhas die slegte tradisie van hul capitaismores (voorgangers) geërf het. Prof. Silva Rega sê die administrateurs was "a jack-of-all-trades; judge, military man, commander, director of finance and so forth. It was he who was in direct contact with the natives and always it was he who was responsible for the continual revolts in the bush".¹⁴⁹ In 1894 skryf nog 'n Portugese woordvoerder, Martins Contreiras, dat hierdie amptenare gewoonlik oud-sersante uit die Portugese leër was wat bevorder is nadat hulle by die koloniale magte aangesluit het. Hulle opvoedkundige kwalifikasies was so swak dat hulle nie in Portugal vir bevordering sou kwalifiseer nie. Hul salaris was gewoonlik 'n skamele vyf-en-dertig milreis per maand - wat op sigself skaars genoeg was om van te lewe. Hiervan moes hy dan nog een derde vir huisvesting aanwend. Dit is dus nie verbasend dat hierdie amptenare deur die nood daartoe gedwing is om 'n byverdienste te verkry nie.¹⁵⁰

Die regspleging in die groter kusdorpe soos Loanda, Benguella, Mossamedes en Ambaca is deur gewone howe uitgeoefen. Afgesien van die appélhof in

St. Paul 307/-

147) De Maandbode 1.11.1890

148) Ibid.

149) Egerton, F.C.C.: Angola in Perspective, p.83

150) Ibid.

St. Paul de Loanda waarheen appélsake uit Angola en die eiland San Thomé verwys kon word, kon verdere appél by die geregshof in Lissabon aangevra word.¹⁵¹

Die militêre mag van die kolonie het heeltemal onafhanklik van dié van die moederland gefungeer en die offisiere van die koloniale mag is nie uit die militêre mag van die kolonie getrek nie. Die soldate het meestal uit swart vrywilligers of tot soldaat veroordeelde misdadigers bestaan. Die enkele blanke soldate was eweneens misdadigers wat veroordeel is, om hul straf in die kolonie te ondergaan. Die burgers van die kolonie was dienspligtig, maar kon plaasvervangers in hul plekke stuur. Diensplig is ook selde van toepassing gemaak.¹⁵² Die staande veiligheidsmag was bekend as die Eerste Linie. Die Tweede Linie het uit die inwoners self, wat verplig was om hul self te verdedig as hul aangeval word, bestaan. Te dien effekte kon hulle na die militêre fort gekommandeer word. Hulle kon egter nie gedwing word om die wapen buite hul eie woongebied op te neem nie. Die offisiere van die Tweede Linie kon, net soos dié van die Eerste Linie, die rang van Chefe beklee, maar kon ook nie verplig word om dit buite die woongebied te aanvaar nie.¹⁵³

Aan die hoof van die gesondheidsdienste in Angola het 'n Chefe van mediese dienste gestaan. Hy moes oor die ander geneeshere in die land, wat deurgaans militêre artse was, beheer uitoefen. Vlootartse wat in die kolonie gestasioneer was, is egter toegelaat om ook privaat te praktiseer. Die mediese korps het ook praktisyns wat aan mediese skole in Goa en Madeira gekwalifiseer het en nie toegelaat is om in Portugal te praktiseer nie, ingesluit. Die hospitale in Angola was destyds, die tyd in aanmerking geneem, goed en keurig aangelê, maar die werkstandaard van die mediese praktisyns

was 308/-

151) Aengeneyndt, Gustav: Angola und der gegenwärtige Stand seiner Erschliessung, p.524

152) De Maandbode 1.11.1890

153) Ibid.

Vroeg in die tagtigerjare van die vorige eeu is die ondersese kabel onder toesig van Ely Scarlett in Mossamedes gelê. ¹⁵⁹

Daar was, behalwe die menigte voetpaaie, twee soorte paaie in die land, naamlik die gewone wapaaie, wat deur die gebruiker self gebaan en nie in stand gehou is nie en estrato (motorpaaie). Laasgenoemde is deur die regering gebou en in stand gehou. ¹⁶⁰

Teen die einde van die Boere se verblyf in Angola was daar drie spoorweg-netwerke wat die weskus met die binneland sou verbind, in aanbou. Die eerste was 'n breëspoor wat vanaf Loanda na Malonge en daarvandaan noord-ooswaarts na die vroeëre Belgiese Kongo moes loop. ¹⁶¹ 'n Tweede spoorlyn met die pragtige natuurlik baai van Lobito as beginpunt, sou met Engels-Amerikaanse kapitaal in 'n oostelike rigting gebou word tot aan die vroeëre Belgiese Kongo-grens. Dit sou Angola in die middel verdeel. Daar is beplan dat hierdie spoorweg by die Rhodesiese spoorweg, noord van die Tanganjikameer, moes aansluit en tot aan die Indiese Oseaan moes loop. Dit moes ook suidwaarts by die Rhodesies-Suid-Afrikaanse lyn aansluit. Voor voltooiing van hierdie lyn, sou heelwat ekonomiese en politieke vraagstukke opgelos moes word. ¹⁶² Die derde spoorlyn was 'n smalspoor wat by voltooiing sou loop vanaf Mossamedes na Lubango en daarvandaan suidooswaarts na die Suidwes-Afrikagrens om by die noordelike punt van die Suidwes-Afrika-lyn aan te sluit. Teen 1927 was hierdie lyn nog net voltooi tot op Lubango, die regeringsetel in Suid-Angola. Die voltooiing van hierdie eerste trajek het toe reeds pragtige ingenieurswerk ingehou. ¹⁶³

Blanke Nedersetting.....310/-

159) Chapman, W.J.B.: Memoirs, p.38

160) Steynsburg Courant 13.6.1927

161) Ibid.

162) Ibid.

163) Ibid. (Sien kaart teenoor p.268)

Blanke Nedersetting

Die blanke Portugese onderdane was geheel en al aan die koloniale regering onderworpe, maar het die vergunning ontvang om na hul vestiging in die land geruime tyd van belasting vrygestel te wees. Grond was vir hierdie koloniste gratis beskikbaar. Slegs die noodsaaklike onkoste van navraag en opmeting moes deur die eienaars betaal word.¹⁶⁴ Grondkonsessies kon egter na 'n bepaalde tyd, soos deur wetgewing bepaal, verval. As die konsessiehouer die grond nie bewerk nie, kon die regering dit aan iemand anders toeken.

Volgens die Portugese koloniale landswette is die regering die besitter van alle gronde en hy kon dit na willekeur uitdeel.¹⁶⁵ Voor 1911 het nedersetters na willekeur grond beset sonder dat enige poging aangewend is om werklike besitreg te bekom. Hierdie praktyk het latere pogings om die besit van grond te orden, baie bemoeilik. Die regering het ook nie die bestaande plase behoorlik opgemeet nie. Grondtoekennings wat voor die wetgewing van 1911 gemaak is, het heel dikwels aan die hand van foutiewe kaarte en beskrywings geskied. Hierdie toedrag van sake is grootliks in die hand gewerk deur die groot lappe onbewoonde grond wat landbouhoewes omring en tot onregmatige okkupasie aanleiding gegee het.

In 1911 is die besitreg op grond deur 'n wet georden. Die wet het o.a. bepaal:¹⁶⁶

1. Alle aansoeke om grondbesit moet aan die Goewerneur-generaal gerig word.
2. Geen enkele persoon kon meer as 5 000 hektaar in een of meer eenhede besit nie. Twee of meer grondeienaars kon op 'n vernootskapsbasis wel

sulke 311/-

164) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p.322

165) Ibid.

166) Ibid., p.323

sulke eenhede besit.

3. Die jaarlikse huur vir enige oppervlakte grond wat in besit geneem word, sou 0.03 dollar per hektaar of minder as 'n half-sent per acre per jaar beloop.
4. Onmiddellik nadat 'n voornemende nedersetter grond beset het, is voorwaardelike besitreg vir 'n maksimumperiode van tien jaar aan hom toegestaan.
5. Gedurende hierdie tien jaar was die eienaar verplig om (a) uitgawes ten opsigte van die ontwikkeling van die grond aan te gaan wat gelykstaande aan tweehonderd maal die jaarlikse huur sou wees. Hierdie uitgawes kon ten opsigte van die aankoop van vee, landbou-masjinerie en - implemente, huise, saad of enige ander ontwikkelingswerk wees. (b) Gedurende hierdie tydperk van okkupasie moes hy die grond behoorlik laat opmeet en hierdie kaarte aan die regering voorlê.
6. Sodra aan al hierdie vereistes voldoen is, kon oordrag geneem word.
7. Indien die nedersetter nie aan die twee voorwaardes onder punt 5 kan voldoen nie, sou sy besitreg verval. Uitgawes wat hy wel aangegaan het, kon egter in berekening gebring word sodat hy eiendomsreg op 'n kleiner stukkie grond kon kry, mits hy dit behoorlik laat opmeet.
8. Finale oordrag van eiendomme was aan die betaling van twintig maal die jaarlikse huur onderhewig.
9. Oordrag van een eienaar aan 'n ander kon op grond van 'n voorwaardelike konsessie met die goedkeuring van die goewerneur-generaal geskied.
10. 'n Eerste oordrag van eiendom sou kosteloos geskied. Ingeval grond aan 'n derde eienaar oorgemaak word, sou die heersende oordragsgelde, soos wat in die land van toepassing was, betaalbaar wees. Hierdie bedrag is vasgestel op twintig maal die jaarlikse huurgeld. ¹⁶⁷

11312/-

167) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p. 323

11. Afgesien van die gewone huurgeld het ook die volgende gegeld: Gedurende die eerste jaar van voorwaardelike besitname was geen ander belasting betaalbaar nie. Vanaf die tweede jaar van besitname moes die eienaar egter, indien hy minder as tweehonderd keer die jaarlikse huur van die grond bestee het, 'n bykomende grondbelasting van 5% van die waarde van die grondkonsessie aan belasting opdok. Indien hy ook in sy derde jaar nog nie die vereiste uitgawes ten opsigte van die grond aangegaan het nie, is die belasting na 10% van die konsessiewaarde verhoog totdat die eienaar aan die voorwaardes voldoen het.

12. As die eienaar egter in sy eerste besitjaar aan die voorwaardes voldoen, kon hy die grond vir die res van die voorwaardelike okkupasietydperk belastingvry bewoon. Na tien jaar was die gewone grondbelasting betaalbaar. (Dit was dus in 'n nedersetter se eie belang om in sy eerste besitjaar aan die gestelde voorwaardes te voldoen)

13. Aansoeke by die goewerneur-generaal ter verkryging van een of meer eiendomme moes van die volgende dokumente vergesél word.:

(a) 'n Bankwaarborg dat die voornemende nedersetter oor die nodige kapitaal beskik om aan die gestelde voorwaardes te voldoen.

(b) 'n Sertifikaat van die staatstesourier van die kolonie waarin aangedui word dat die voornemende nedersetter 'n bedrag van tweehonderd Rand ten opsigte van elke eiendom van 5 000 hektaar wat hy voornemens is om te beset, betaal het. Hierdie bedrag word bereken volgens die grootte van die grond.¹⁶⁸

(c) Indien die nedersetter nie 'n Portugese burger was nie, moes hy 'n verklaring aflê dat hy hom aan die landswette met betrekking tot grondbesit sou onderwerp.

(d)313/-

168) Statham, Col. J.C.B.: Through Angola, p. 323-326

(d) Die voornemende eienaar moes ook 'n eenvoudige beskrywende skets maak van die gronde wat hy wou beset. Hierop moes die ligging en die grense aangedui wees.

14. Die deposito van tweehonderd Rand ten opsigte van elke eenheid van 5 000 hektaar sou in berekening gebring word by die berekening van die jaarlikse huurgeld. Indien geen toekenning gemaak word nie, was dit terugbetaalbaar. 169

Hierdie omslagtige prosedure om eiendomsreg op hul grond te bekom, sou vir die onkundige Boere talle hoofbrekens besorg.

.....314/-
